

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

TUZLA TERSANELER BÖLGESİNDE
ÜRETİM İLİŞKİLERİNDE ENFORMELLEŞME

NEVRA AKDEMİR

TAŞERONLU BİRİKİM TUZLA TERSANELER BÖLGESİNDE ÜRETİM İLİŞKİLERİNDE ENFORMELLEŞME

NEVRA AKDEMİR

SOSYAL
ARAŞTIRMALAR
VAKFI

SAV

**SOSYAL
ARAşTIRMALAR
VAKFI**

SAV Sosyal Araştırmalar Vakfı

ISBN 978-9944-5612-9-7

Sosyal Araştırmalar Vakfı 19

Sınıf alışmaları Dizisi - 4

**“Taşeronlu Birikim
Tuzla Tersaneler Bölgesinde
Üretim İlişkilerinde Enformelleşme”**

Nevra AKDEMİR

Birinci Basım: Eylül 2008

Yayına Hazırlayan
Serap KURT

Kapak Tasarım
şendoğan YAZICI

Baskı Öncesi Hazırlık
Ülkü GÜNDOğDU

Baskı ve Cilt:
Ezgi Matbaacılık
Çobançeşme Mah. Sanayi Cad. Altay Sk. No: 10
Yenibosna/İSTANBUL Tel: 0 212 452 23 02

Sosyal Araştırmalar Vakfı
İktisadi İşletmesi
İstiklal Caddesi Balo Sk. Analin Ap. No: 17/2
Beyoğlu – İstanbul

Tel/Fax: 0 212 292 55 85 - 86

Web: www.sav.org.tr

e-mail: merhaba@sav.org.tr

Taşeronlu Birikim
tuzla tersaneler bölgesinde
üretim ilişkilerinde enformelleşme

Nevra AKDEMİR

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	8
ŞEMA - ŞEKİL	9
Teşekkür	11
Toplumsal Gerçeklik: Acı, Kirli Ama Gerçek!	15
GİRİŞ	19
BİR KAVRAM, OLGU VE SÜREÇ OLARAK ENFORMELLEŞME	27
Kuralsızlığın Kuralı	27
Kavramsal Çerçeve	27
Enformel Sektör Analizleri:	33
Diğer Kavram(a)lar:	
Farklı Disiplinler Farklı Kavramlar	48
Enformelleşme Kavramlaştırmasının Gerekliliği ve Dayanak Noktaları	57
Enformelleşme Kavramıyla	
Sosyal Gerçeklikteki Dönüşümlerin İzini Sürmek	59
Enformelleşmenin Temel Üretim İlişkisi:	
Alt Sözleşme İlişkileri	70
Tarihsel Açıdan Alt Sözleşme İlişkileri, Üretim Biçimleri ve Enformelleşme	74
Alt Sözleşme İlişkileri ve Esneklik	85
Alt-Sözleşme İlişkilerinde Niteliksel Bir Aynım	92
Üretim Sürecinde Taşeron İlişkisi:	92
Üretim Sürecinde Fason İlişkisi	97

Üretim Sürecinde Yan Sanayi	102
Üretim Sürecinde Ev Eksenli Çalışma	104
Enformelleşme Sürecini Değerlendiren Çeşitli Yaklaşımlar ..	106
Modernleşme Okulu	106
Bağımlılık Okulu	112
Eklemlenme Okulu	116
Düzenleme Okulu	118
Esnek Uzmanlaşma Modeli	122
Enformelleşme Sürecine Farklı Bir Yaklaşım	127
TUZLA TERSANELER BÖLGESİNDE	
GEMİ İNŞA SÜRECİNDE ENFORMELLEŞME ÜZERİNE	
SAHA ARAŞTIRMASI	131
Saha Araştırmasının Araştırmanın Amacı ve Yöntemi.....	131
Araştırmanın Amacı	131
Araştırmanın Yöntemi	134
Araştırma Evreninin Belirlenmesi:	135
Türkiye Gemi İnşa Sanayinin Gelişimi	137
Tuzla İlçesinin ve Bölgede Gemi İnşa Sanayinin	
Gelişimi	141
Örneklem Seçimi ve Planının Oluşturulması	146
Örneklem Planının Oluşturulması	151
Saha Araştırmasının Yapılması	153
Gemi İnşa Süreci ve Tersanelerdeki Üretim İlişkileri	153
Gemi İnşa Süreci	153
Dizayn	153
Çelik Profil ve Sacların Ön İmalatı	155
Kızakta Yapılan Donanım ve Boyama	156
Denizde Yapılan Donanım	156
Tersanelerde Kullanılan Teknoloji ve Üretim Teknikleri	159

Gemi İnşa Sürecinde Alt-Sözleşme İlişkileri	170
Taşeronluk İlişkisi	170
Fason ve Yan Sanayi İlişkisi	174
Gemi İnşa Sektöründe	
Alt-Sözleşme İlişkilerinin Tarihçesine Kısa Bir Bakış ..	175
Gemi İnşa Sürecinde Sermaye Birikim	
Sedef Tersanesi Örneği	180
Aile İşletmeciliği ve Gerekli Sermayenin	
Sağlanma Şekilleri	180
Ticari Sermayenin Üretken Sermayeye Yönelmesi	184
Tersanede Kullanılan Teknoloji, Tersanenin Üretim	
Teknikleri ve Gelişme Potansiyeli	187
Taşeronların Sermaye Birikim Potansiyelleri:	
Sedef Tersanesi Örneğinde Gemi İnşa Sürecinin	
Temel İlişkileri	191
Taşeron Firmaların Kurulması ve Aile İşletmeciliği	191
Taşeron Firmalarla İş Bağlantılarının Kurulması	193
Taşeronların Sermaye Birikim Potansiyeli, İş Araçları	
ve Maliyet Kalemleri	196
Taşeronluk Anlaşması Örneği	200
Gemi İnşa Sürecinde Formel Örgütlerin Yeri	201
Tersanede Taşeron “Patron” Olmak	206
Tersanede Taşeron İşçi Olmak	207
SONUÇ	213
EKLER	221
KAYNAKÇA	328

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
A.G.Ü.	Az gelişmiş ülke
a.g.e.	Adı geçen eser
BK	Bakanlar Kurulu
Bkz.	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
DİE	Devlet İstatistik Enstitüsü
DTO	Deniz Ticaret Odası
DWT	Dead Weight Ton - Dödevyiton (Taşıdığı yükün ağırlığını ifade eder)
EKÜ	Erken Kapitalistleşmiş Ülkeler
GATT	Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GKÜ	Geç Kapitalistleşmiş Ülkeler
GMO	Gemi Mühendisleri Odası
GT	Groston, gross ton (Geminin hacmini ifade eder)
G.Ü.	Gelişmiş ülke
IBRD	Dünya Bankası (Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası)
IMF	Uluslararası Para Fonu
IMO	International Maritime Organization (Uluslararası Denizcilik Örgütü)
J.I.T.	Just In Time (Tam Zamanında Üretim) Japon üretim sistemi
KOBİ	Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletme
MPM	Milli Prodüktivite Merkezi
NT	Net Ton (Ambar kapasitesini ifade eder)
TMMOB	Türkiye Mimar ve Mühendisler Odası Birliği

ŞEMA

ŞEMA 1: Üretimin Düzeyinde Enformel İlişkilerin Görünümü	73
ŞEMA 2: Tersanelerin Büyüklüklerine Göre Sınıflandırılması	148
ŞEMA 3: Birinci Tip Üretim İlişkileri	163
ŞEMA 4: İkinci Tip Üretim İlişkileri	165
ŞEMA 5: Üçüncü Tip Üretim İlişkileri	167
ŞEMA 6: Dördüncü Tip Üretim İlişkileri	169

ŞEKİL

ŞEKİL 1: Dünyadaki Enformel Faaliyetlerin Yoğunluğunu Gösteren Harita	96
--	-----------

Teşekkür...

2001 yılında şimdiki kadar gündemde olmayan Tuzla Tersaneler Bölgesini incelemeye karar verdiğimde, bunu nasıl yapacağım ya da buradan ne çıkarabileceğim hakkında bir fikrim yoktu. Sevgili Fuat Ercan, Mehmet Türkay ve Hatice Kurtuluş hocalarımla, yaptığımız dersler sosyal gerçekliğe nasıl yaklaşılması gerektiğini konusunda alt yapı oluşturmama katkıda bulundu.

Ne yapacağıma ve nasıl yapacağıma karar verdiğimde ise bana saha araştırması hakkındaki derin bilgisini açan, sevgili hocam Berna Güler-Müftüoğlu'ydu. Gerek Fuat gerekse Berna hocalarım, kimi zaman saatlerce süren heyecanla anlattığım gözlemlerimi dinleyip yorumlar, eleştiriler ve katkılar sundular, en önemlisi heyecanım paylaştılar.

Sevgili hocalarım Yüksel Akkaya, Özgür Müftüoğlu, Kurtar Tanyılmaz'ın, çalışmanın bugüne taşınması sürecinde önemli katkıları oldu.

Tersaneler bölgesi bir erkek mekânı aslında. Oraya bir kadın araştırmacı olarak gitmenin bazı zorlukları oluyordu. Sahaya gelerek, tersanelerde, kahvelerde, sokaklarda benimle birlikte mü-lakatları yapan, böylelikle zorlukları aşmama yardımcı olan; tersanelerdeki büyük gemilerin büyümesine kapıldığımda, beni eleştirel düzeye geri çeken; uzun eve dönüş yolculuklarında ve tartışmalarımızda gözlemlerini aktaran; çalışmanın yazım sürecinde de her cümlede katkısını hissettiğim dostum, yoldaşım, canyoldaşım Tolga Tören oldu.

Tersaneler bölgesine girmek ve buralarda araştırma yapmak için gerekli izinleri alamadığım süreçlerde, bölgenin kapısını açacak ilişkileri kurmamı ve geliştirmemi sağlayan kişi Hakan Koçak'tır. Sevgili Hakan'ın katkısı elbette bununla sınırlı kalmadı; özellikle Hakan'ın aracılığıyla tanıştığım Ozan Yurdugül, saatlerini hatta günlerini bu çalışma için ayırıp, bana yalnızca değerli bilgiler vermekle kalmadı, birçok tersaneye onun sayesinde girip çıktım.

Çalışmada bana zaman ayıran, sorularımı bıkmadan cevaplayan tersane işçileri ve aileleri ile çalışmama izin veren tersanelerin yönetici ve çalışanları, çalışmanın seyrine çok önemli katkılar sundular. Çalışmanın süreklileşmesinde ve sektörle ilgili güncel bilgileri almamda Cem Dinç, Hakkı Demiral, Kamber Saygılı ve Limter-iş Sendikası'nın emekçilerinin anlamlı katkıları oldu.

Küçükkuyu tartışmalarının, bu çalışmanın kitap haline gelmesinde önemli desteği vardır.

Küçükkuyu tartışmalarından birinde saha araştırmaları üzerine Aslı Odman'la yaptığımız sohbet, bizi Tuzla Tersaneler Bölgesinde ölümlü iş kazaları üzerine birlikte rapor yazmaya kadar getirdi. Yaptığımız araştırmalar, çalışmalarda eğilimlerin, dönüşümlerin, deneyimlerin önemli ölçüde sahadan süzulebileceği bilgisini yeniden gözlemledik. Ayrıca, eklerdeki yazılı ve görsel malzemelerin bir kısmını da Aslı'nın arşivinden elde ettim.

Çalışmanın kitap olarak basılmasında en fazla emeği geçen kişi Sosyal Araştırmalar Vakfından Serap Kurt'tur. Özellikle gecikmelerimi anlayışla karşıladı ve çok dikkatli bir gözle çalışmayı yeniden okuyup, önerileri ile çalışmayı daha anlaşılır hale getirdi. Sevgili Ülkü Gündoğdu da özverili bir şekilde mizanpajı gerçekleştirdi.

Çalışmayı kitap olmazdan önce okuyan, katkılar ve öneriler sunan dostlarım, Başak Ergüder ve Fatma Genç; karikatürleri kullanmamıza izin veren Ercan Akyol'dur.

Ve ailem... Özellikle Annem Sabiha, Babam Erkan ve Kardeşim Erdem'in her zaman desteklerini arkamda hissettim. Bunun güveni ile çalışmanın en stresli günlerini, zaman baskısını en fazla hissettiğim dönemleri daha kolay atlattım.

Elbette ki çalışmada katkılarını hissettiğim dostlar bu kadarla sınırlı değil. Başta SAV ve TÜSAM'dan çalışma arkadaşlarım olmak üzere adını sayamayacağım kadar çok kişinin desteğini gördüm.

Teşekkürler...

Elbette hatalar bana aittir.

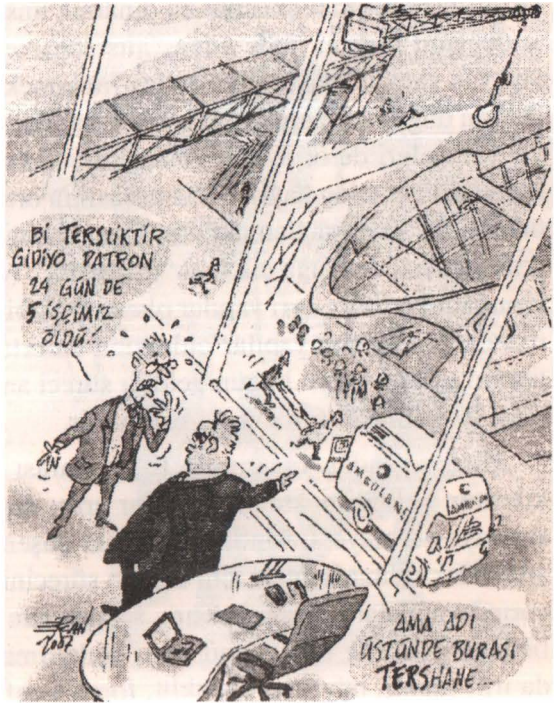
Nevra AKDEMİR

Toplumsal Gerçeklik:

Acı, Kirli Ama Gerçek!

Elinizdeki kitap, toplumsal gerçeğin en ince ayrıntılarıyla dolu olan tarih ve mekan bağlamında üretim ilişkilerini bir anlamda da insan-insan ilişkilerinin kimsenin görmek, duymak istemediği; ötelediği, örselediği; acı, kirli ama gerçek olanı deşifre eden zengin bir bilgi kaynağı olarak durmaktadır.

Yazarımız kitabında, tüm yönleriyle Tuzla tersaneler bölgesinin fotoğrafını çekerken güçlü analiziyle de gerçeğin görünür kılınmasına ışık tutmaktadır. Toplumsal gerçeği anlamak ve açıklamaya çalışmak ise zahmetli ve bir o kadar da meşakkatlidir. Çünkü insan ilişkileri canlıdır, dinamiktir; dolayısıyla

sıyla değişir, dönüşür ve farklılaşır. İnsan ilişkilerinin tüm yönlerini keşfetmeye çalışmak için beş duyu organımızın yanında sezgilerimizle, yani altı duyu ile yola çıkmak gerekir. Yazarımız tüm bu koşulları hakkıyla yerine getirmesinin yanı sıra bir kadın araştırmacı olarak, erkeklerin dünyası olan Tuzla tersaneler bölgesinde yer alması takdire şayan olup, cesareti, heyecanı ve coşkusu diğer araştırmacılara da örnek olmaktadır.

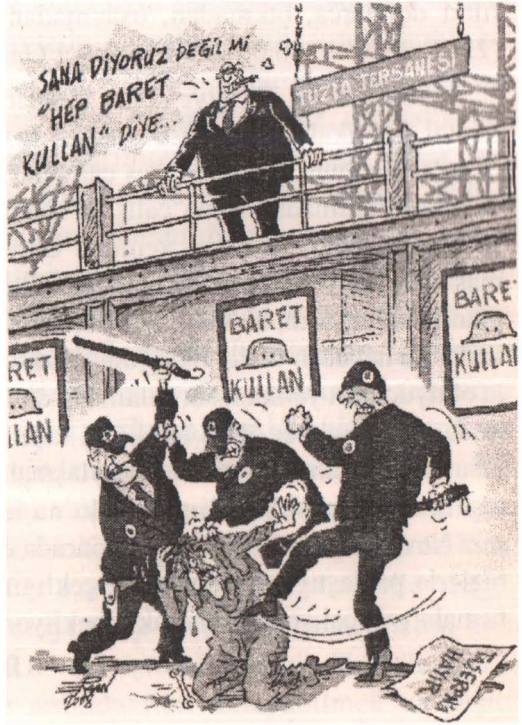
Yazarımız araştırmasına başlarken teorik sınamalar yerine bir dizi soruyla yola çıkmaktadır. Bu sorular, tarih ve mekan bağlamında üretim ilişkilerine ait olguları, süreçleri ve mekanizmaları açığa çıkarmaktadır ki bu durum toplumsal gerçekliğin ortaya çıkarılmasında oldukça önemlidir. Bunun yanı sıra üretim ilişkilerine ait kavramlar, tanımlar ve klişeleşmiş ifadelerin çoğu zaman gerçeklikle örtüşmemesi yanlış analizlere neden olurken, yazarımız üretim ilişkisinin en dinamik unsuru olan firmalar arası değişim ilişkini ifade eden “altsözleşme”, “fason”, “taşeron” ve “yan sanayi” kavramlarını deşifre etmektedir. Böylece bu ifadelerin doğru kullanımlarını açığa çıkartırken, “zm ortağı” gibi yeni ifadeleri de ortaya koymaktadır. Yazarın bu çabası, Türkçe literatürde varolan kavram karmaşasının ortadan kaldırılması için önemli bir katkı sağlamaktadır. Öte yandan yazarımız firmaların ikili yapısını da açığa çıkaran “formellik” ve “enformellik” olgularının birbirinden ayrı yapılar olmayıp birbirini içeren ve aynı zamanda dönüştüren yapılar olduğunu da ortaya çıkartmıştır ki bu durum sermayelerin bugün geldiği süreci anlamımızı kolaylaştırması bakımından son derece önemlidir.

Diğer yandan yazarımız, 1980 sonrası kapitalist üretim ilişkilerinin geldiği noktanın firmalar arası değişim ilişkisinin yani sermaye-sermaye arasındaki ilişkinin düşen kr marjlarına karşılık birikim mücadelesi için üretim sürecinin atomik parçalarına varıncaya kadar parçalanmasını, saçılmasını erken ve geç kapitalişleşmişlkeler bağlamında açığa çıkartmaktadır. Diğer yandan da irili-ufaklı, büyüklü-küçüklü, formel-enformel, fason-taşeron

yapılara sahip sermayelerin birbirleri ile kurdukları eşitsiz ilişkiyle oluşan birikimin serüvenini de deşifre etmektedir. Bununla birlikte açığa çıkarılan bir diğer durum var ki o da emek sürecinin denetim ve kontrol mekanizmasının yoğunlaştırılması ve “ölümüne” sıkıştırılmasıdır. En az maliyet ve daha fazla üretim dürtüsüyle kötü düzenlenmiş çalışma koşullarında ve yaşam alanlarında işçiler; ölümle, uzuv kayıplarıyla, sakatlıkla, hastalıkla her an iç içe çalıştıkları gibi karın tokluğu ile hayatta kalma çabaları birikim mücadelesinin ana unsurları olduğu gösterilmektedir.

Yazarımız 2004 yılında tamamladığı çalışması ardından Tuzla tersaneler bölgesinin acı ve kirli tablosunu kamuyu aydınlatma sorumluluğunu da üstlenerek çeşitli seminer, sempozyum, kongrelerde dillendirirken; Tuzla Tersaneler Bölgesi İzleme ve İnceleme Komisyonu’nda yer alarak, toplumda geniş yankı uyandıran 22 Ocak 2008 tarihinde yayınlanmış olan “Tuzla Tersaneler Bölgesi’ndeki Çalışma koşulları ve Önlenabilir Seri İş Kazaları Hakkında Rapor” başlıklı çalışmada önemli katkı sağlamıştır.

Yazarımızın çalışmalarında sermaye birikim sorunsalı-

nın açmazının çözümünde aranan veçheleri her daim altını çizerek ortaya koyduğunda gerçekliğin su yüzünde kalmasına yardımcı olmaktadır. Gerçek olan ise işçi sağlığı ve iş güvenliği için denetim ve kontrol mekanizmasının işletilmediği, işletildiği takdirde sermaye birikimine tıkaç olacağı düşüncesinin işçilerin trajik ve hazin sonuçlarla baş başa bırakmasıdır. Yazarımızın çalışması için yazıyı kaleme aldığım günlerde Tuzla tersaneler bölgesinde on gün içinde üç işçi, son dokuz ayda 23 işçi ve 2001 krizi sonrası Türkiye'nin hızla uluslararası pazarlara entegre olma-ya başlamasıyla birlikte 2008 yılı arasında geçen sürede toplam 96 işçinin iş kazası sonucu yaşamını yitirmiş olmasının şaşırtıcı olmadığı bir kez daha görülmektedir. Ercan Akyol'un karikatürleri ile Tuzla tersaneler bölgesinde olup biteni tüm çıplaklığı ile ortaya koyduğu gibi, asıl şaşırtıcı ve ters olanın toplum olarak bu filmi defalarca, bıkmadan, usanmadan, seyrediyor olmamızdır (23.02.2008 ve 06.09.2004 Milliyet Gazetesi).

1980 sonrası Türkiye'sinde ihracata dayalı büyümeyi, yeni liberal politikaları, temposu yüksek hızlı üretim akışını, eşitsiz ilişkileri, yoğun, sıkılaştırılmış çalışmayı, dinlenmeye, düşünmeye vaktin kalmadığı uzun çalışma saatlerini, doymayan karınları.....Elinizdeki bu kitap yeniden düşünmemize olanak sağlamaktadır. Ve de saha araştırmasıyla Türkiye gerçekliğini kavramanın, anlamının, açıklamanın zor ve zahmetli olduğu ama bir o kadar da heyecan verici olduğunu yazarımızın coşkulu anlatımıyla okuyucuları yeniden sorgulamaya davet ederken araştırmacılar da iyi bir rehber olma niteliğini taşımaktadır. Genç araştırmacıların çalışmalarını toplumla paylaşımlarına olanak sağlayan ve teşvik eden SAV Yönetim Kurulu'na teşekkür ederken, yazarımız Nevra Akdemir'in bundan sonrada coşkusu ve heyecanını bizlerle paylaştığı, toplumsal gerçekliğin ortaya çıkarıldığı araştırmaları ve çalışmaları merakla bekliyor olacağım.

Berna Güler Müftüoğlu

GİRİŞ

1970’li yıllardan bu yana gerek üretim alanında gerekse emeğin örgütlenme sürecinde yaşanan gözle görülür, hissedilir ve giderek hızlanan bir dönüşüm yaşıyoruz. Gündelik hayatın içinde her yönüyle hissettiğimiz, canımızı yakan, vicdanımızı sızlatan bu dönüşümler aynı zamanda akademik ortamlarda, politik varoluşumuzda ve çalışma hayatında farklı biçimlerle açığa çıktı ve çıkıyor. Akademik dünyanın her kelimesine sirayet eden bu kendinden menkul, eşitsiz, umutsuz, küresel ilişkiler, varoluş koşullarımızı sağlamak için esnek, güvencesiz çalıştığımız “iş dünyasında” ve hızla değişen dünyaya ayak uydurmaya çalışan bedenimizde acı izler bırakarak görünüyor. Hiç kimsenin kendini soyutlamasının mümkün olmadığı bu süreç, yeryüzünün her köşesinde ve her ölçekte gerçekleşiyor. İş kazaları da bekâr evleri de güvencesiz çalışma ve belirsizlik de hiçbirimizden uzak değil. Geçimini sağlamak için emeğinden başka hiçbir şeyi olmayan insanlar giderek artarken, sermaye birikiminden; serbest piyasanın büyüme, faiz dışı fazla ve ihracat gibi kavramları dilimize hâkim olurken, bu fetişizme yel değirmenlerine saldırır gibi saldırmaktan; sosyal hakları ve ücretler üzerinde pazarlıklardan bile vazgeçip neredeyse nefes almayı talep etmekten bahsetmenin hem zor hem de daha olanaklı ve meşru olduğu bir dönüşüm görünüyor. Zira görünenin ardındakileri anlayabilmek ve çeşitli

soruları tartışabilmek amacıyla bu çalışmaya başlandı. Çalışmada kullanılacak kavramsal çerçeve ve yöntemsel kurguyu saha araştırmasıyla somutlaştırmak, heyecan verici bir analiz çabası olabilirdi. Bu analiz için, öncelikle, değişen ve dönüşen olgulara bakıp enformel kavramını operasyonel olarak kullanabileceğimizi düşündük. Öyle ki kavram hem gündelik olana hem de üst ölçekte bir teorik eleştiriye zemin olabilir, ölçekler arasında bir geçişe olanak verebilirdi. Böylece temel ilişkilerin, aktörlerin ve yapıların nasıl dönüştüğünü görebilmek amacıyla çeşitli yaklaşımlar ele alınabilirdi. Dolayısıyla, enformel kavramı ve enformelleşmenin aksında üretim ilişkileri, emek süreci ile sermaye birikiminin karşılıklı ilişkileri ancak bir saha üzerinde somutlukla bağdaştırarak kurulabilirdi. Tüm bu süreci Tuzla Tersaneler Bölgesi'nde Kurulu bulunan gemi inşa ve onarım sanayi üzerinde 2004 yılında bir saha araştırması yaparak analiz etmek mümkün olabilirdi.

İşte tüm bu sorgulama sürecinin önemli bir kısmının hayata geçirildiği bir çalışmayı elinizde tutuyorsunuz. Bu çalışma aynı zamanda bir sosyal bilimci olarak gerçeğe ulaşma, dönüşümleri anlama ve eğilimleri gözlemleme çabalarının, konuyu nesneleştiren ve yabancılaştıran bir düzlemde, içinde yer alarak hissetme, algılama ve etkilenme, hatta küçücük de olsa etkileme düzlemine kayışının da hikâyesini vermektedir. İlk aşamada akademi ile sınırlanmış bir sosyal bilimci olarak saha için gittiğim yerin bir laboratuara ve konuştuğum insanların birer bilgi nesnesine dönüştüğünü fark etmiştim. Sonrasında ise, durumdan rahatsızlık duyarak ve yabancılaşmanın farkına vararak sorunların aslında “ben”den hiç de uzak olmayan, hatta tümünden içinde bulunduğumuz yapının bütünlüğünde anlaşılabilirliğini gözlemledim. 2004 yılında araştırmayı bitirdiğimde bu ruh hali içinde sezgilerimi de katarak his-

settiklerimi, anlamlandırdıklarımı, gözlemlediklerimi, konuştuklarımı, araştırarak ortaya döktüklerimi kullandığım yöntem ve teorik zeminin üzerine kurduğumda oldukça anlamlı veriler çıkmıştı. Araştırmayı yapmama yardımcı olan sevgili hocalarım Berna Güler-Müftüoğlu, Fuat Ercan ve sevgili Tolga Tören benimle aynı heyecanı duyup bu verilerin, sezgilerin süzülmesinde çok yardımcı olmuşlardı. Daha sonra çalışma yine aynı vicdan muhasebeleri ve görev bilinciyle devam etti. 2007–2008 döneminde bir vesileyle Aslı Odman ile birlikte yeniden sahaya çıktığımda doğru yolda olduğumu gözlemledim, gözlemledik. Dönüşüm çok hızlıydı ve eğilim olarak çalışmada ifade ettiğimiz pek çok konu artık çıplak gözle görünür olmuş, yeni eğilimler gözlemlenebilir hale gelmişti. Çok daha heyecan verici olanı, nesneleştirmekten kaçındığım sahada özne olarak yeniden var olmaktı. Bu geri dönüşün nedenini ve nasılinı sonuç kısmında ve eklerdeki bilgilerde daha ayrıntılı ve açıklayıcı anlatmak üzere, yeniden çalışmaya geçelim.

Gemi inşa sektörü ve sektörün üretim alanı olan tersaneler, enformel ilişkilerin temel üretim ilişkisi haline geldiği ve oldukça yoğun olarak aktörlerin diline yerleştiği bir alan olmasına rağmen bu sektörle ilgili, 2004 yılına kadar çok az çalışma yapılmıştı. Bu durum çalışmada örnek olarak sektörün seçilmesinde önemli bir rol oynadı. Araştırmanın yapıldığı dönemde Tuzla tersaneler bölgesinde, gemi inşa faaliyetinin %90 oranında toplanmış olması ve bölgedeki tersanelerin iç içe üretim yapması Türkiye gemi inşa sektörünün, özgün ve incelemeye değer bulunan bir başka özelliği idi (ki durum 2008’de de pek farklı değil). Tersaneler, bir arada üretim yapmanın getirdiği çatışmalar ve rekabete rağmen, aynı durumun olumlu etkilerinden de yararlanmak için farklı ilişkiler geliştirdi.

tirmişlerdir. Bu hiyerarşik ve dinamik ilişkilerinin zorunlu sonucu olarak farklı çalışma ilişkileri görülebilmektedir. İlişkileri, sermaye birikimi perspektifinde hem derinliğine incelemek hem de süreci anlayabilmek için araştırma evreni daraltılarak Tuzla bölgesindeki temel eğilimleri ve potansiyeli üzerinde toplayan bir tersane ile sınırlandırıldı.

Çalışmada öncelikle, saha araştırmasının gözlemlerini anlamlandıracak teorik düzlem kurularak, ilişkiler ve olgulardaki dönüşümleri ifade etmek üzere enformelleşme kavramı açıklandı. Saha araştırmasında, kavramların da yaklaşımlar gibi değişim, dönüşüm halinde olduğu ve açıklayıcılığını yitirdiği gözlemlendiği için ilişkileri ifade etmek üzere, değer yüklü olmayan bir kavram olan, alt sözleşme ilişkileri tercih edildi. “Alt sözleşme ilişkileri” kavramı ise içindeki niteliksel ayrımlarla, geçişkenliklerle, aktörlerin üretim ilişkilerindeki konumlarıyla ve güç ilişkileri içinde anlam kazandı.

Enformel, sosyal gerçekliğin olaylar-olgular düzlemine ait kavramlarından biri. Enformel kavramı, dönüşüm potansiyelini içinde barındıran enformelleşmeye, enformelleşme ise, ilişkiyi tanımlamak üzere alt-sözleşme ilişkisine ilerlemeyi sağladı. En üst soyutlama düzeyinde, olayları ortaya çıkarma gücü, sermaye birikimi kavramı ile ifade edilerek, bu üç düzey anlamlı şekilde birleştirildi.¹ Enformelin sınırları ve kısmen biçimi hukukla ilişkili olarak tanımlanmasına rağmen, enformel yapıların oluşum nedenini, biçimini ve uluslararası boyutta eklemlenmelerini açıklamak için kavramı sermaye birikimi ile ilişkilendirmek, çok yönlü ve bütünsel bir ele alışı zemin oluşturdu.

Enformelleşme, dünyanın farklı mekânlarında ve tarihin

1 Eleştirel gerçekçilik için Bkz. (OZAN, 2001; Ercan,1997)

çeşitli dönemlerinde farklılıklar arz ediyor. Dolayısıyla, süreci incelerken, tarihsel bir ayrım yapılması gerektiği gibi mekânsal farklılaşmanın da vurgulanacaktır. Coğrafi eşitsiz gelişmenin yanı sıra sermayenin kendi içindeki farklı eğilimlere bakılacak, bu farklılıklar içindeki benzer eğilimlerin yol göstericiliğinde çalışma ilerleyecektir. Görünümlerden ve olaylardan gerçekliğe yaklaşmak isteyen sosyal bilim kuramları ve disiplinleri arasında da elbette yaklaşım farklılıkları olmaktadır. Çalışmada, farklılaşma çizgilerini belirleyen çeşitli kuram ve değer-yüklü kavramlarla, karşılaştırmalı olarak enformelleşme süreci ve enformel ilişkiler anlatılacaktır. İçinde yaşadığımız toplumda verili değer yargıları, pratiğimizi ve düşün dünyamızı doğrudan etkileyeceği ve çoğu kez biçimleyeceği için; sosyal bilimler, alt disiplinler, bilgi ve kavramlara atfettiğimiz anlamları, yükümlülükleri, kapitalizmin yarattığı her türlü toplumsal ilişki biçiminden, tarihsel süreçten, yaşamışlıklardan, mekândan bağımsız ya da “tarafsız” olarak düşünmemiz mümkün değildir. Bu çalışmanın, yukarıda öne sürülen kaygılardan ötürü disiplinlere bölünmüş sosyal bilimler anlayışından farklı olarak, disiplinler-arası yaklaşımları aşma çabasında, bütünsel bir yaklaşımla ele almayı amaçladık.

Çalışmanın birinci bölümünde kavramların açıklama potansiyelleri ele alınarak, kavramsal bir değerlendirme yapılmaktadır. Enformelleşme kavramının diğer kavramlardan farklılıkları, bu bölümde ifade edilmekle birlikte, paralellik gösteren yönleri de gösterilmektedir. Diğer kavramların var olanı yani en genel anlamda üretim ilişkilerindeki dönüşümü açıklayabilme-açıklayamama kapasitesinden yola çıkılarak çalışmanın enformelleşme kavramına yüklediği anlam ifade edilecektir. Enformelleşme sürecini ifade etmek üzere tamamlayıcı kavramlar olan esneklik ve alt-sözleşme ilişkileri tanım-

lanmıştır. Alt-sözleşme ilişkilerinin üretim sürecindeki dönüşümleri anlatmak üzere niteliksel farklılaşmasından doğan terimler olan taşeronluk, fason ve yan sanayi ilişkisi ile ev ek senli çalışma açıklanarak, temel sorunsalla ilişkilendirilmiştir. İlk bölümün devamında ise çeşitli yaklaşımların enformelleşme süreci üzerine yaptıkları değerlendirmeler yukarıda bahsi geçen gözlemlere teorik düzlem oluşturmak üzere, kısaca ele alınacaktır.

İkinci bölümde, kısaca, saha araştırmasında kullanılan yöntem anlatılıp, araştırmanın sonuçları ifade edilecektir. Araştırmada kullanılan yöntem, eleştirel gerçekçilik yöntemini temel almıştır. Araştırmanın, temel sorunsalı ve amacı, 1980 sonrasında Tuzla bölgesinde kümelenmiş gemi inşa sanayinde yaşanan dönüşümleri anlamak ve anlamlandırmak olan, saha araştırmasında öncelikle araştırma evreni belirlenmiştir. Türkiye, İstanbul ili, Tuzla ilçesinde gemi inşa sanayinin gelişimi tarihsel olarak anlatılacaktır. Çeşitli yayınlardan toplanan bilgiler ve sahada yapılan görüşme ve gözlemlerin ışığında gemi inşa süreci ve tersanelerin sınıflandırılması ve özellikleri ifade edilecektir.

Tersanenin temel üretim ilişkisi olan alt sözleşme ilişkilerinin kırılma noktası olarak belirlenen 1980 öncesinde ve sonrasındaki görünümü ele alınacaktır. İkinci olarak, üretim sürecinin sonucu olan metanın kendisi incelenmiş ve üretim süreci aşama aşama teknik bilgileri geri planda kalacak şekilde aktarılmıştır. Buradan çıkan saptamalar ışığında bir örneklem seçimi yapılmış ve örneklem planı oluşturulmuştur. Bu plana uyarak yapılan saha araştırmasının bulguları ile öncelikle tersanelerde kullanılan üretim teknikleri ve teknoloji tanımlanmaya çalışılmakta; sonrasında ise, gemi inşa sürecinde alt-sözleşme ilişkilerinin niteliksel ayrımı yapılmaktadır.

Saha araştırması bölümünün son aşamasında örnek bir tersane üzerinde gemi inşa sürecinde sermaye birikimi, tersane ve aile işletmeciliği, tersane sahiplerinin gerekli sermayeyi sağlama şekilleri, ticari sermayenin üretken sermayeye yönelmesi ve gemi inşa sürecinin temel ilişkileri ele alınacaktır. Bu anlamda alt sözleşme ilişkilerindeki tarafların sermaye birikim potansiyelleri ve bu alandaki pozisyonlarına göre aralarındaki bağımlılık ilişkileri irdelenmeye çalışılacaktır. Bu kısımda aktörlerin sürecin içinde ortaya çıkan deneyimleri de çalışmaya kılavuzluk etmiştir. Enformel olan ile formel olanın nasıl iç içe geçtiğinin, tarihsel olarak yapının dönüşüm eğilimlerini ve enformelleşme kavramının açıklayıcılık potansiyelinin izlenmesi, teorik açılımların sahada ne kadar gözlemlenebilir olduğu konusunda bir fikir vermektedir.

Bu çalışma, 2008'de kitaplaşana kadar sürdürüldü. Kitapta çalışmanın niteliğine neredeyse hiç dokunulmadan, 2004 yılındaki yazıldığı haliyle bulunduğu görülecektir. Kitabın ekler kısmında, çalışmanın öyküsünün ve havza, tersaneler ve sektörün gelişimin izlenebileceği bir seçki var. Bu çalışmanın ve sürecin sonucunda aklımızda oluşan yeni soruları ve umutlu cevapları, birlikte çalışmanın, deneyimden beslenmenin yazıları, bazen öngörülebilir olanın gerçekleşmesi ile yaşanan çaresizlik hissinin döküldüğü metinleri seçtik. Sürecin anlatımında da gazete haberleri görülebilir. Görsel malzemeler de deneyimin canlılığını hissettirmekte oldukça yardımcı olacaktır. Bu eklerle birlikte çalışmanın zengin bir dünya sunmasını ve yeni çalışmalara önyak olmasını diliyorum.

BİRİNCİ BÖLÜM:

BİR KAVRAM, OLGU ve SÜREÇ

OLARAK ENFORMELLEŞME

Kuralsızlığın Kuralı

Kavramsal Çerçeve

Enformel² kavramı, literatürde standart bir formu/biçimi olmayan ya da eski biçiminin değişmesi ile de-forme olarak yeni, tanımlanmamış bir form alan, her türlü olgu, faaliyet, davranış, ilişki, tarz, süreçler bütününe şeklinde tanımlanmaktadır.

Enformel kavramının oluşmasının temel nedeni, formelin sınırları ve içerme potansiyeli ile ilgilidir. Sermaye birikiminin ekonomik tüm faaliyetlerin mekanizması olduğu kabulünden hareketle, enformel tüm faaliyetler, bu mekanizmanın işleyişinin açığa çıkan kısmıdır. Bu açıdan enformel faaliyetler, formelin dışladığı aktörlerin, sermaye birikimi mekanizmasına

2 Enformel kelimesi, Fransızca kökenlidir. "informel" şeklinde yazılıp, biçimi, şekli olmayan ve belirli 'form'u olmayan anlamında kullanılmaktadır. (Ing. Informal; ans.Larousse,1988) bu yüzden, Türkçe kaynaklar arasında informal ve enformel şeklinde bir yazım farkı ortaya çıkmaktadır.

eklemlenme şekli olarak ya da bireysel sermaye birikiminin sağlanma biçimi olarak bu çalışmada tanımlanmaktadır.

Enformel yapılar, sermaye birikimi mekanizmasının işleyişi içinde oluşmakta ve zamana, mekâna ve verili toplumsal ilişkiler peyzajına göre biçim kazanmaktadır. Bu noktada, enformel yapıların varlık nedeni, formel yapılardan mahrum kalınması olduğu kadar, sermaye birikiminin büyüme eğilimidir. Enformel faaliyetlerin hukukla ilişkisini de bu kapsamda almak gerekmektedir. Ekonomik faaliyetlere biçim ve yön veren kurumsal sınırlardaki her değişiklik, formel ve enformel alanların sınırlarını ve formunu da yeniden düzenleme gerekliliğini doğurur.

Bu yüzden enformel kavramının 1970’lerdeki anlamı ile 2000’li yıllardaki anlamı farklılaşmaktadır. Zaman ayırımının yanı sıra mekân da önemli bir farklılaşma noktası oluşturmaktadır. Kapitalizmin gelişme dinamiğine bağlı olarak enformel faaliyetlerin ve olguların görünüşleri dünyanın her yerinde farklı bir ilişki olarak açığa çıkmaktadır. Enformel kavramının tanımlanmasındaki zorluk gerçeği ve olguların tamamını içermemesiyle ilgilidir. Bu açıdan sermaye birikiminin hukukla karşılıklı ilişkisi de enformel kavramının tanımlanmasında önemi bir rol oynamaktadır.³

Enformel kavramı çalışmanın saha araştırması kısmında gözlemlenen ilişkilere ve olgulara en uygun şekilde Castells ve Portes(1992) tarafından tanımlanmaktadır:

3 Örneğin, 1930-1970 döneminde dünyanın tüm kapitalist bölgelerindeki piyasalarda “ithal ikamesine dayanan sanayileşme politikası”, “sosyal refah devleti”, gibi Keynesyen içerikli bir dizi düzenleme gerçekleşir. Enformel faaliyetlerin dikkat çekmeye başladığı dönem ile bu fordist düzenleme biçiminin kurumsallaşmasını tamamlaması arasında bir paralellik bulunmaktadır.

Enformel ekonomi her zaman devletin denetimi dışında gerçekleşen bir olgu değildir. Tersine hâkim sınıfların devlet desteğini de arkalarına alarak, ekonominin işleyişi üzerinde kurdukları yeni hâkimiyet türüdür. Bu faaliyetler üzerinde kaybolan formel denetim ise, enformel faaliyetlerin ekonomiyi canlandırıcı gücü ve bu faaliyetleri kısa zamanda meşrulaştırabilme potansiyeli gibi etmenlerle telafi edilir. (a.g.e., 33)

Enformel olgu ve süreçleri anlayabilmenin koşulu, farklı düzeylerde düzenlemeye/düzen dışı bırakılmaya tabi olan faaliyetler arasındaki etkileşimi ve bunun sınırlarını, toplumsal yapıdaki aktörlerin birbirleriyle ve devletle ilişkilerinin koordinatlarında aramaktır.

Ekonomiyi ayrımlara tabi tutarak inceleyen yaklaşımlar, genelde, yukarıda tanımlanan ve modern-formel üretim biçimi, birimi, faaliyetinin dışında kalan alanı "enformel sektör" olarak isimlendirirler. J. Keith HART(1971), enformel sektör kavramını Afrika'da Gana'nın başkenti Accra'da yaptığı saha araştırmasının verileri üzerine geliştirerek ilk defa kullanan kişidir. Enformel ekonomi, toplumun dışlanmış yoksul kesiminin yaşama stratejisi⁴ olarak yürüttükleri faaliyetler olmadığı gibi; *"yoksulluğun nazik terimlerle ifadesi olarak da görülmemelidir"* (Castells ve Portes, 1992, 28).

Enformel ekonomi, temel özelliği benzeri faaliyetleri düzenleyen yasal çerçevenin ve toplum kurumlarının dışında kalması olan, üretim ilişkilerinin bir biçimidir. Alt-sözleşme ilişkileri, esnek üretim ve kayıt-dışı faaliyetler olarak yaygın kullanıma sahip olan enformel faaliyet ve istihdam biçimleri kö-

4 Castells ve Portes'e(1992) göre, enformel ekonomi, bir üretim ilişkilerinin bir biçimi iken, yoksulluk gelir dağılımı süreciyle bağlantılı bir kavramdır. Bkz. (A.G.E., 28)

kenini, Ortaçağ Avrupası'nın (özellikle Fransa) dokuma sanayinden almış ancak, asıl anlamını sanayi devriminden sonra fabrikaların ortaya çıkması ve üretim birimlerindeki faaliyetlerin sermaye birikiminin hızlandırıcı bir kurguyla, devlet tarafından düzenlenmesi ile bulmuştur.

Devletin düzenleyici olarak ekonomiye müdahale etmesi, modernleşme kuramının yarattığı teorik düzlemle ve kalkınma talep ve vaadi ile mümkün olmuştur.⁵ Soğuk savaş konjonktüründeki egemen düşünsel motif olan modernleşme kuramı ve bu kuramın belirleyici olmasını sağlayan sermaye birikiminin ihtiyaçları, formelin sınırlarını belirlemiş ve enformeli (modernleşme literatüründe marjinali), devlet kanalıyla modernleştirme, rehabilite etme, formelleştirme çabasına girmiştir. Modernliğin simgesi olan kentin köyden göçen "marjinal" nüfusuna yeterli düzeyde formel alanlarda iş yarat(a)mayan sosyal devlet, kapitalizmin yapısal krizleri ve Sovyetlerin kapitalist blok karşısında güçsüz düşmeye başlaması ile liberalizmi geri çağırmakta gecikmemiştir. Böylece, bu artık nüfus, modernleşme standartlarının dışına itilmişlerdir (Keyder, 1996). Ayrıca bu nüfus, ücretlerin ve emeğin kontrol altında tutulması için yedek işgücü olarak da işlev görerek burjuvazi karşısında işçi sınıfı mücadelesinin zayıflatılması için kullanılmıştır. Ancak bu noktada kendine iş bulamayan, geri de dönmeyen bu insanlar kendi yaşam stratejilerini geliştirmekte gecikmemişlerdir. Hatta göçmenler, bu dönem filmlerinde Haydarpaşa garından şehre "seni yeneceğim kahpe İstanbul" diye hay-

5 Modernleşme kuramının, müdahale aracı olarak ortaya çıkmasına dair bilgi için bkz. TRAK, Ayşe (1984); "Gelişme İktisadının Gelişmesi: Kurucular", Yapıt Dergisi, Haziran - Temmuz, Sayı: 5. TÜRKEY, Mehmet R.(1995); "Gelişme İktisadının Bir Disiplin Olarak Ortaya Çıkışı", Gelişme İktisadi, Kuram-Eleştiri-Yorum, Beta Yayınları, İstanbul, (112-139)

kırarak modern olana pasif ve aktif direniş mekanizmalarına dönüşen ilişkilerini, kapitalist üretim ilişkileri ağına kolayca adapte etmişlerdir. “Modern kentli” bir form verilmeye çalışılan kırsal-göçmen nüfus, tam tersine mahrum kaldıkları kent- sel hakları kendileri köydeki ilişkilerini “rasyonelleştirerek” yaratmışlardır. Böylece de-forme ettikleri ilişkilerden yeni bir form çıkararak, Kıray’ın patronaj ilişkileri dediği, etnik, ailevi ve hemşerilik bağlarıyla yeniden düzenlemiş ve aktif güven⁶ mekanizmalarını yaratmışlardır. Bu ilişkileri enformel kriteri- ne sokan modern olan yani dışlayan mekanizmadır.

Üretim ilişkilerinin enformelleşme yönündeki dönüşüm- leri, istikrarsız bir talep yapısı nedeniyle fordist fabrikanın kit- le üretiminden kısmen vazgeçilmesi ve teknolojik yeniliklerin maliyet düşürecek şekilde üretim sürecini, dolayısıyla, işçile- rin çıkar birliğini parçalaması, yeni tanımlamalar yapılmasına gerekçe oluşturmuştur. Gerekçelerle kurgulanan tanımlamalar ise Marksist sınıf tanımının, Weberci tabakalaşma tezinin ek- lektik birleştirilmesi (ya da uyumsuzca eklemlenmesi) şeklin- de görülebiliyor. Bunun sonucu olarak, çeşitli anlam kayma- ları da gerçekleşebiliyor.⁷ Örneğin, işçi kavramı modern (for- dist) dönemin çalışma hukukundaki tanımla ele alınca 1970

6 Giddens referans verilerek, iki güven mekanizmasının işlenekte olduğu söylenebilir. Pasif güven mekanizması, kurumsal güveni, yani, bireyle- rin toplumun kurumlarına ve kurumsal yapısına duyduğu güvendir. Mo- dernleşme projesinin yaratmayı amaçladığı bu formel güven, formel ola- na (hukuka, sosyal güvenlik sistemine, politik-ekonomik-kültürel yapı- ya) güvenmektir. Pasif güvenin olmaması durumunda, bireylerin kendi yaşam çevrelerinde tanıdıkları arasında gerçekleştireceği aktif güven mekanizması yaratılır. Birbirini tanıyanlar arasında [karşılıklı borçlan- ma/minnet ve patriarkal (White, 1999)] dayanışmayı sağlayan güven bi- cimidir.

7 Bu konuda bkz. ÖNGEN, Tülin (1996); Prometheus’un Sünmeyen Ate- ş, Alan Yayınları, 2.Baskı, İstanbul

sonrası dönemin düzensiz, esnek çalışan ve a-tipik çalışan fabrika işçilerini işçi tanımında değil, ancak, enformel istihdam içinde sınıflandırmak doğru olur. Ama 1945 öncesi de dikkate alındığında işçi tanımının oldukça geniş kapsamlı yapıldığını ve 1970 sonrasının sınıflandırmaları geçersiz kaldığı için enformel istihdam içinde yer alan tüm işçileri görmek mümkün olur.

Sosyal gerçekliğin enformel parçasını, çeşitli yaklaşım ve disiplinler farklı kavramlarla tanımlamışlar ve farklı yöntemlerle analiz etmişlerdir.⁸ Örneğin, maliye disiplini çalışmalarında, kayıtlı olmayan, yasadışı, görünmeyen, hesaplanamayan tüm faaliyetler, “*kayıt-dışı*” ekonomi içinde yer alır. Vergi, bildirilmiş gelirler ve tüketim arasındaki ilişkiler kurgulanarak analiz yapılmaktadır. Sosyolojik anlamıyla enformel, kırdan kente göç ile başlayan, kente uyum sağlama ile sağlayamama arasındaki dönüşümleri,⁹ ortaya çıkan ara formları ve buradan

8 Enformelleşme sürecini kapitalizme içkin olarak anlama çabası; çalışmayı, ‘sosyal bilimlerin kraliçesi’ olan iktisat disiplininin ağırlıklı olarak yer aldığı analiz formuna taşısada iktisat disiplini, sosyal bilimlerin peyzajından koparmama koşulu ile başarıya ulaşabilir. Ancak, bilimin ulaştığı düzeyin, disiplinlerin küçük alanlarda uzmanlaşmasını şart koştuğu söylenmektedir. Bu çalışmada, disiplinlerinin dilini anlama açısından ufak bir bakış atma ile yetinilecektir. Bu konuda bkz. ÇEÇEN, Aydın A.(2003); Rasyonel Eylem, Aksiyomatik Bilgi ve Homo Economicus, İktisat Üzerine Yazılar I Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar, İletişim Yayınları, İstanbul, s:219-247; TEYMUR, Necdet (2001); Disiplinlerin Aralığında(ki) Mekan, Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek, Metis Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, s:269-280; ERCAN, Fuat ve Şemsa ÖZAR (2000); “Emek Piyasası Teorileri ve Türkiye’de Emek Piyasası Çalışmalarına Eleştirel Bakış”, Toplum ve Bilim, Güz, Sayı:86, s:22-71; GULBENKIAN KOMİSYONU (1998); Sosyal Bilimleri Açın, Metis Yayınları, 2. Baskı, İstanbul

9 Dönüşümlerin yönünü enformalizasyon; sonucunu sahte –kentli, marjinal kesim gibi kavramlar anlatmaktadır. Bkz. (Atauz ve Atauz, 1992); (Kıray, 1998,90-104); (Tekeli,1977)

doğın ilişkileri anlatan kavramdır. Çalışma ekonomisi disiplinine göre, sosyal hakları ve güvencesi olmayan, bildirilmemiş, düzenli ücret almayan, süreli-süresiz iş sözleşmesi yapılmayan, iş saatleri düzenlenmemiş ve çalışma hukukunca tanımlanan özelliklerin bulunmadığı faaliyetlerde çalışanların tamamı enformel (a-tipik) istihdamdır. Hukuk disiplinine göre, enformel faaliyetler yasa-dışı (illegal) ya da yasal boşlukların olduğu durumda görülmektedir. İş hukuku çalışma ilişkilerindeki, ticaret hukuku ise, ticari ilişkiler konusundaki enformel faaliyetin sınırını çizmektedir. Kentleşme literatüründe ise, enformel konut piyasasının(gecekondu) oluşumu ile eşanlı yer alan marjinal kavramı,¹⁰ gecekondu nüfusun şehirleşme sürecindeki ekonomik faaliyetleri ve bütünleşme sorunları çerçevesinde yapılan incelemelerde enformellikle birlikte kullanılmıştır. Bu örneklerde de görüldüğü gibi farklı kavramlar da kullanılsa, sosyal gerçekliğin bir parçası olan enformele ve enformelleşmeye farklı açılardan ışık tutulmuş ve bu yönden bir yanılla iç içe geçmiş bir yanılla da eksik tanımlamalar yapılmaktadır. Çalışmanın ilerleyen bölümünde bu konuda, kavramlar düzeyinde ayrıntılı açıklamalar yapılmaktadır.

Enformel Sektör Analizleri:

“*Enformel sektör*” kavramı, enformel faaliyet ve istihdam biçimlerinin ülke ekonomisinde kayda-değer bir alan kapladığı izlendiğinde kullanılmaya başlanmıştır. Kavramın tanımlanışı, enformel sektörün sınırları ve içinde yer alanlara baktığımızda, tamamen modernizm kuramları ile teorik çerçevesi çizilen “fordist, ulusal kalkıncı dönemde” yapıldığı ve belirlendiği ortaya çıkar.

10 Bu konuda bkz. TEKELİ, İlhan (1977): Kırdı ve Kentte Dönüşüm Süreci Bağımlı Kentleşme, Mimarlar Odası Yayınları, No:18, Ankara

Enformel sektör kavramı, ekonominin bölünmesi, formal olmayan üretim ilişkilerinin bulunduğu farklı yapıların aynı kategoride yer alması ve formal ilişkileri temel alan yapılarla farklı kutuplara konulması sonucu ortaya çıkmıştır. Enformel ekonomi, ulusal piyasanın bir bölümü olduğu gibi; enformel işgücü de, işgücü piyasasının bir bölümüdür. Enformel istihdam, faaliyetlerin çalışma boyutunu ifade ederken, enformel ekonomi ise, aynı sektörün üretim ve gelir yapısını ortaya koymaktadır (Ekin, 1995, 14). Enformellik, kent literatürüne katkı sunan Atauz'ların çalışmalarında, "*istihdamın da dahil olduğu ekonomik ilişkiler dünyasının bir terimidir.*" (Atauz ve Atauz, 1992, 6) şeklinde tanımlanmış ve sadece 'ekonomik alanla' sınırlanmıştır. Bu tanımlamalarda bir sorun göze çarpmaktadır: Enformelliğin müstakil bir yapı olarak ele alınması, dolayısıyla tarihsel-mekânsal bağlamlarının gözden kaçırılması ki bu anlamda analiz edilen konular da önemli gerçeklikleri açığa çıkarmasına rağmen dönüşümleri ve eğilimleri görmezden gelmiştir.

Enformel sektör kavramının kullanılmasında Hart'ın önemli bir rolü vardır. Kavrama ismini vermesinin yanı sıra Hart, sektör olarak belirlediği ekonomik ilişkilerin yapısının da çeşitlilik ve dinamizm barındırdığını açığa çıkartmıştır. Statik, müstakil ve homojen niteliği nedeniyle bir hastalık muamelesi gören enformel sektör Hart'ın çalışmasından¹¹ sonra, formal sektörle ilişki halinde bir yapı olarak olumlanmaya başlanmıştır.

Enformel sektör kavramı ekonomiyi modern ve geleneksel olarak ikiye ayırarak modernleşme teorilerinin temelini oluşturan ikili yapı tezlerinin etkisi ile oluşmuş bir kavram-

11 Keith HART'ın enformel sektör kavramını ilk defa kullandığı, Afrika'da Gana'nın başkenti Accra'da yaptığı saha araştırması(1973)

laştırmadır. İkili yapı tezleri,¹² Boeke'un davranışsal ve güdüsel farklılıklarına göre toplumun çatışan kesimlerini ayırma çabasıyla ortaya çıkmaktadır. Boeke'e göre kapitalist öncesi topluma kapitalizmin girişi ile birlikte dıştan gelen sistem ile başka türdeki yerli sistemin çatışması toplumsal ikilik oluşturur (Ersoy, 1984, 3).

Gelişme ekonomisinin Latin Amerikalı öncülerinden biri olan Lewis(1966), ülke içinde modern-geleneksel ikiliğine uyacak şekilde 'kapitalist' ve 'geçimlik' kesim ayrımı yaparak, enformel ve formel ekonomi ayrımının temelini oluşturmuştur:

Kapitalist kesim, sermayenin yeniden üretildiği ve bu üretimden kapitaliste ödeme yapılan kesim olarak tanımlanırken geçimlik kesim, yeniden üretilebilir sermaye kullanmayan kesimdir.¹³

Lewis 'azgelişmiş ülkelere' gelişme yolunu üretkenliği düşük 'geçimlik' kesimden üretkenliği yüksek "kapitalist" kesime geçme süreci olarak çizerken azgelişmişliğin nedenlerinden biri olarak görülen emek fazlasını kullanmayı önermektedir. Lewis'e göre sermaye ve doğal kaynaklarına göre emeğin sayısal anlamda fazla olması sınırsız iş gücünü yaratmaktadır. Bu durumda, marjinal verimliliği sıfır ya da negatif olan bir iş gücü, tarımın yanı sıra bir dizi enformel faaliyetlerde istihdam edilmekte ve yeni endüstriler ve yeni iş olanakları böylece emek sıkıntısı çekilmeden kurgulanabilmektedir. Geçimlik kesimde yoğunlaşan işgücü arzı birikimi yaratmamakla birlikte kapitalist kesimin birikimine bir taban oluşturur. Sadece emek fazlası akışıyla değil Lewis'e göre *geçimlik üc-*

12 İkili yapı tezlerinin daha geniş ele alınışı modernleşme teorileri kapsamında yapılacaktır.

13 Lewis'ten Aktaran Ercan, 2001, 91

ret düzeyi üzerindeki artı değerin kapitalist sınıfın eline geçmesiyle kapitalist gelişme olanağı ortaya çıkmaktadır (Ersoy, 1984, 3).

Teknolojik ikicilik ise Eckaus ve Higgins'e ait bir kavramlaştırmadır. Ekonomideki sektörlerin farklı teknik katsayı-lara sahip olması ile emek yoğun geleneksel ve sermaye yoğun kapitalist üretim ya da sektör kutuplaşmasına temel oluşturmaktadırlar. (Kazgan, 1980, 307; Ersoy, 1984, 4)

Bir başka ikicilik tezi ise, sadece emek piyasalarındaki ilişkilerin yapısal olarak, belirgin ve düzenli olup olmamasından yola çıkan Piore ve Doering'in çalışmasıdır. Ortaya attıkları ikili emek piyasası tezine göre, taraflar arasında kurumsal ve formel ilişkiler olan emek piyasası ile, yapısal düzenlilik göstermeyen, düşük ücretli ve sosyal güvensiz emek piyasası bir arada varlık göstermektedirler. (Özar ve Ercan, 2000, 46)

Enformel sektöre dair tüm tartışmaların ve uygulamaların dönüm noktasının 1970'lere dayanmaktadır. 1960'ların ortalarından itibaren başlayan kriz, enformel sektörün büyümesinin ve *lokomotif sektör* misyonunun verilmesinin temel nedeni olarak görülmektedir. Enformel sektör, gelişmiş ülkelerde,¹⁴ krizle birlikte o kadar büyümüştür ki kendinden menkul bir sektör tanımlanması yapılmış ve ekonominin parçalı, mikro analizlerine imkân veren birimi haline gelmiştir.

14 Çalışmada temel aldığımız coğrafi kavramlaştırma, erken kapitalistleşmiş-geç kapitalistleşmiş ülkeler sınıflandırmasıdır. "Kapitalizmin tarihsel gelişimi farklı mekânlarda gerçekleştiği ölçüde, sermayenin dünya ölçeğinde, toplam sosyal döngüsü ile yüzleşme beraberinde farklı donanımlara sahip toplumlar ve ülkelerin varlığına yol açmıştır" (Ercan, 2002, 42). Bu farklılıklara sahip toplulukları ifade etmek için kapitalizmin tarihsel gelişimine eklemleme açısından erken kapitalistleşen ve geç kapitalistleşen ülkeler şeklinde bir ayrım yapılarak sermaye birikim

Az gelişmiş ülkelerde ise, emeğin ucuzluğundan dolayı erken kapitalistleşmiş ülkelere (EKÜ) kayan üretimin etkisi ve iç birikimin de olanakları ölçüsünde enformel sektörü oluşturmaktadır. Bu açıdan ilk enformel sektör analizleri, EKÜ'lerde göçmenler ve azınlıklar ile sınırlandırılmışken, geç kapitalistleşmiş ülkelerin (GKÜ) tümü analiz nesnesi olmuştur.¹⁵ Aynı şekilde bu dönemlerde düzenlemeler yoğunlaşmış olduğu için EKÜ'lerde yan yana varolan ancak geçirgenliği olmayan iki sektör tanımlamaları yapılmaktadır. GKÜ'lerde ise, geri kalmışlığın ve gelişmemişliğin kanıtıdır.

Enformel sektöre dair ilk açıklama, 'az gelişmiş' bölgelerde tarımdan kopup kente akan göçmen nüfusun, kentte tutunabilmek için ya da sosyolojik nedenlerle, pre-kapitalist ilişkilerini sürdürmelerinin kapitalizmin gelişmesi (tabii ki sanayileşme) ile ortadan kalkacağı görüşüdür. En açık ifadesini modernleşme kuramlarında bulan bu görüşe göre, az gelişmiş ülkelerdeki¹⁶ seyyar satıcılığın ya da küçük atölyelerdeki usta çırak ilişkisinin orta çağdaki kentlerin iktisadi faaliyetlerinden farkı yoktur. Bu durumda, gelişmiş ülkelerde olduğu gibi, kapitalizm ülkeye yerleştikçe, sanayi gelişmiştir. Sanayinin gelişmesi, tarımsal kökenli ucuz işgücünü istihdam eder ve küçük atölyeler, seyyar satıcılar, vb. ortadan kalkar. Enformel sektörün varlığı, modernleşme yazınında 'az gelişmiş' dünyanın bir 'hastalığı' olarak görülmekte ve buna uygun çözüm aranmaktadır. Az gelişmişlik, ülkelerin sermayesinin yetersiz olmasını ifade eder. Bu ülkeler ya çok harcamaktadır ya

mekanizmasının mekânsal farklılaşması vurgulanacaktır.

15 Bkz. Ekin, N.(1995); Kayıt Dışı Ekonomi Enformel İstihdam, İTO Yayınları, İstanbul

16 Bu literatürün içinden bir tanımlama yapmak gerektiği için Dünya Bankası'nın sınıflandırması olan gelişmiş ülkeler ve az gelişmiş ülkeler kavramlaştırmasını kullanacağız.

da sermayeleri olmadığı için ‘kısır döngüye’ ” girip sermayeyi biriktirememektedirler. Her iki durumda da yatırım yapacak sermayeleri olmadığı için istihdam da yaratamazlar ve ister istemez döngüsel bir az gelişmişlik durumuyla karşılaşır. Çözüm, yabancı sermaye yatırımlarında bulunur. Bu önermeler dizisi oldukça yaygın kabul görmüştür (İşgüden, 1995, 147-8).

Bu yaklaşımı içinde farklı bir açıklama ise, Kıray’ın daha çok marjinal sektör olarak belirlediği kavramla sosyoloji literatüründe konu edinilmeye başlanmıştır. Buna göre, enformel yapı ve ilişki biçimlerini, tarımsal (feodal) yapının çözülmesi sonucu bireyin güvenlik gereksinimini karşılamak üzere ortaya çıkan tampon mekanizmalar ve ara formlar üzerine kuruludur. Uyum sağlama işlevini gören ara form veya tampon mekanizmalar, sanayi öncesi döneme ve sanayi sonrası modern döneme ait değildir; sadece geçiş döneminin, Türkiye özgünde ortaya çıkan unsurlarıdır ve sanayileşme tamamlandığı zaman, görevini tamamlayacaklardır (Kıray, 1999; Azman, 2001, 52-3).

Modernleşme kuramlarına tepki olarak ortaya çıkan ve Latin Amerika kaynaklı bağımlılık kuramları, merkez ülkelerin sermaye birikimlerini çevre ülkelerin kaynakları ve emek gücüyle elde ettiğini ve bu yüzden yatırım yapacak birikimin, az gelişmiş ülkeler tarafından, merkez ülkelerin sömürmesi ile sağlanamadığını ileri süren bir dizi önermeyi ortaya koyar. Bu kuramlar, modernleşme kuramlarının tersten okunuşudur. Ya-

17 Nurkse: “Bir ülke fakir olduğu için fakirdir”; Az gelişmişlik kendini yeniden üreten ve böyle sürekli olarak her başlangıcı engelleyen faktörler nedeniyle dairesel bir çizgi izler ve bu daireyi kendi kendine kıramaz. Ancak yabancı dolaylı - dolaysız sermaye akımları ile kırılabilir. (Kazgan, 1980; İşgüden, 1995, Ercan, 2001, Türkay, 1995)

ni, “*imparatorun örtüsünü kaldırmış*”¹⁸ modernleşme kuramlarında bulunan suçlu yer değiştirmiş ve içsel koşullarda değil dışsal koşullarda aranmıştır. fakat (suçu arama) yöntemi benzer kalmıştır. Bu kuramlar, kapitalizmin bir bütün olarak işleyişi ile ilgilenmiş olduğundan modernleşme kuramlarının klasik ekonomiyi ikiye bölen geleneksel-modern yaklaşımından uzaklaşarak, merkez-çevre, zengin-yoksul, baskın-bağımlı gibi karşıtlıklar yaratmışlar (Ercan, 2001, 140) ve buna uygun çözüm önerileri getirmiştir.¹⁹

A. G. Frank, ‘kapitalist sistemin çevresinde yer alan ülkelerin burjuvazisinin lümpen burjuvazi olduğunu (söyleyerek,... Kapitalist sistemin merkezini oluşturan ülkelerin gelişme sürecinde burjuvazinin oynadığı rolü oynamasının beklenemeyeceğini ortaya koymaktadır’ (Tekeli, 1977, 95).

Gelişme yazının karşısına bir az gelişme yazını çıkaran bağımlılık tezleri, Nurkse’un formülasyonunu tersine çevrilerek, *kabaca* şöyle ifade edilebilir: *Merkez ülke zengin olduğu için, çevre ülke fakirdir*. Enformel sektör, yine, az gelişmiş olmanın getirdiği bir hastalıktır. ancak; az gelişmenin temel nedeni, gelişmiş ülkelerin az gelişmiş ülkeleri sömürmesidir ya da az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelere bağımlılığıdır. Bu, 1970 öncesine dayanan tezlerin tamamına yakını,²⁰ görüldüğü gibi, 1970’lerin ortalarına kadar enformel sektörü geçici ilan

18 FRANK (1982) Aktaran ERCAN, Fuat (2001), Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik, Bağlam Yayınevi, 2.Basım, İstanbul

19 1945-1970 arası yaşanan ithal ikameci strateji bu önerilerden biridir (İşgüden,1995)

20 Özellikle modernleşme ve gelişme yazını ile birlikte bağımlılık kuramının da Prebisch ve ECLA özelinde ortaya çıkan ilk düşünceleri. bu anlamda değerlendirmeye alınmıştır. Bağımlılık okulunun BARAN’la başlayan Marksist ayağı ve FURTADO ile 1970’lerin yapısalçı yaklaşımı kapsam dışı tutulmaktadır.

eder. Ancak, “gerçek”, kuramların öngördüğü kapitalist gelişme seyrine uymamaktadır. Hatta giderek daha farklı bir yön çizmektedir. Dolayısıyla bu dönemden itibaren teorik açıdan bir kırılma meydana gelir ve enformel sektör artık kalıcı öngörülür. Hatta az gelişmiş ülkelerin gelişme yolu olarak dahi sunulmaya başlanır.

1970 sonrası modernleşme tezlerinde benzer bir kırılma yaşanır. Bürokrasi, modernleşme literatürünün çeşitli kriterleriyle modern/geleneksel tipi ayrımlar yapmakta ve modern enformel-küçük işletmeleri desteklemektedir. Modernleşmeci Stanley ve Morse küçük üretimin, girişimcinin yuvası olduğu için desteklenmesi gerektiğini savunur. Ama her küçük üreticiyi desteklemez ve bir sınıflandırmaya tabi tutarlar. Buna göre “modern sektöre” fayda sağlayacak ve sanayileşmeye katkısı olacak olanlar bu kapsama dahil edilir. Böylece zaten modernleşme çizgisinde olan bu yaklaşım “içerme-dışlama” sınıflandırmasını yapar (Aktar, 1990).

Schumpeter’in girişimciyi gelişmenin aktörü olarak gören yaklaşımını da baz alan yaklaşımlarda olduğu gibi girişimcilerin davranışları da bu sınıflandırmanın bir boyutunu oluşturur. Yenilikler, girişimciler tarafından bulunur ve uygulanır. Bu yüzden Schumpeter’e göre kapitalizmin dinamizmini ve devamını sağlayan yine girişimci faktördür. Ancak girişimciyi de kapitalistten ve yöneticiden ayırır. Girişimcinin sermayesi olması gerekmez. Finansmanı banka kredisi yoluyla da sağlayabilir. Bu yüzden banka kredileri, durgunluğun aşılması için kullandığı kritik enstrümanlardan biridir. Girişimcinin gelişmesi, küçük üretime destek verilmesi ile mümkün olacaktır (Schumpeter; 1981). Bu tez günümüzde de mikro kredi uygulamasının da teorik referanslarından birini oluşturmaktadır.

Sınıflandırmanın kriterleri ne olursa olsun genellikle, ihracat yapılan ya da yabancı firmaların yatırım yaptığı alanları ülkenin “küreselleşen dünya ticaretindeki rekabet gücünü” artıracak sektörleri seçme çabası göze çarpar. Hatta, neo-liberalizmin Latin Amerikalı temsilcilerinden H. De Soto (1989) *The Other Path* adlı eserinde, “...yasaları ayrıcalıklı grupların çıkarına çalıştığını, devlet müdahale etmediği takdirde enformel küçük işletmelerin ülkenin gelişmesinde gerçekçi bir açılım getireceğini savunur” (Aktaran, Lordoğlu ve Özar, 1998, 6).

Böylece, “... Bir zamanların ‘marjinal sektör’ (hatta tarihi bir kalıntı ya da anomali) statüsünden, iktisadi gelişmenin ‘lokomotifi’ haline gelen sektör statüsüne yükseltilmiş olan informel ekonomi artık literatürde hızla popülerleşen “mikro teşebbüs” sisteminin yeşerme sahası ve sağlıklı bir ekonomik gelişmenin potansiyel mahalli olarak boy göstermektedir” (Tabak, 1999, 11-2).

1980 sonrasının neo-liberal politikaları uygulayan devletleri, istihdam yarattığı gerekçesiyle, artık kredilendirme, sübvansiyon, vergi muafiyetleri ve iş kanunları yoluyla formel-düzenlenmiş alanları dahi esnekleştirme, kuralsızlaştırma (deregülasyon) ve dolayısıyla enformelleşmesine teşvik etmektedir. Bu anlamda dünya kapitalizmine eklemlenme ve uluslar arası işbölümünden pay alma baskın bir eğilim olarak belirlenmektedir. Eklemlenme yolu olarak ihracat yapılan ya da yabancı firmaların yatırım yaptığı alanlardaki yani ülkenin “küreselleşen dünya ticaretindeki rekabet gücünü” artıracak sektörlerdeki en uygun fiyatla farklı tüketici talebine cevap verme çabası yoğunlaşmaktadır. Bu noktada işletmelerin istikrarsız piyasada yaşama stratejisi olarak benimsediği yollar şu kavramlarla ifade edilebilir: enformelleşme, esnekleşme, deregüle-reregüle edilme, küçülme. Yaşamalarını sürdürmek

için ücret karşılığı çalışanlar ise işletmelerin daha da istikrar-sızlaştırdığı bir ortamda farklı yaşama stratejileri geliştirmek-tedir.²¹

Enformel sektörün literatürünü oluşturan çalışmalarda işaret edilen bazı temel özellikler vardır. Enformel sektörün çeşitliği, doğası ve tanımlı formu olmayan yapısı nedeniyle ortak özellikleri belirlemek zordur. Bu nedenle belirlenen özel-likler, birer niteliğe değil, her dönemde ve mekânda farklı bi-çimler alacak olan olgulara işaret etmektedir. Dolayısıyla en-formel faaliyet ve ilişkilerde, bu özelliklerin hepsini bulmak mümkün olmadığı gibi; hiçbir çalışmada görülmeyen farklı ol-gular da açığa çıkabilir. Enformelleşme ile ilgili tanımların ço-ğu bir gerçeği bir ifadeye etmekle birlikte bunların toplamı, sosyal gerçeklik olarak enformelleşmeyi tanımlamakta eksik kalacaktır:

Enformel faaliyetler ve ilişkiler, tanım gereği, formelin belirlendiği yani, hukukun olduğu (pre-kapitalist, kapitalist) her dönemde varlığını sürdürmektedir. Her sisteme uyum gös-terebilen, eklemlenebilen özellikler ve mekanizmaları barın-dırmaktadır (Atauz ve Atauz, 1992). Bu anlamda sisteme içkin tarihsel, toplumsal, mekânsal ve konjonktürel dönüşümler ge-çiren sermaye birikim sürecinin bir parçasıdır. Dünyanın erken ya da geç kapitalistleşmiş tüm bölgelerinde çeşitli biçimlerde ve farklı büyüklüklerde varlık göstermektedir.²²

- 21 1996 yılında İstanbul'un düşük gelirli ailelerin yaşadığı bazı mahalle-lerde Şemsa ÖZAR tarafından yapılmış bir saha araştırmasının bulgula-rı çalışanların % 80'inin enformel istihdam ilişkisi içinde yer aldığını, tarım-dışı istihdamın % 44' ünün enformel sektöre dahil olduğunu orta-ya koymuştur (Lordoğlu ve Özar, 1998).
- 22 Kuzey İtalya örneğini benzersiz kılan özellik, küçük işletmelerin eşit koşullarda büyük firmalarla rekabet edebilmesini sağlayacak kaynakla-ra ulaşabilmesini sağlayan yerel yönetim desteği ve göçmen işçi kul-lanmamasıdır. (Castells ve Portes, 1992)

Castells ve Portes'e (1992) göre enformel sektör, "...sadece geleneksel üretim ilişkilerinin günümüzdeki bir kalıntısı değil, aynı zamanda yeni bir toplumsal eğilimin de temsilcisidir... (i)şçileri proleter iş ilişkilerinden bile yoksun bırakan gizli bir ücretli emek biçimidir" (s. 29).

Son çeyrek yüzyılda gerçekleştirilen neo-liberal politika uygulamalarının, yeni teknolojik gelişmeler ve desentralizasyon ile, etkinlik alanı büyümektedir. Kente göç eden ve formel kesimde çalışma olanağı bulamayan kişiler yoğunlukta olmak üzere²³ işsizler, ikinci işte çalışanlar, niteliksiz işgücü, aşırı uzmanlaşmış işgücü, evde çalışanlar, çocuk işgücü gibi çok çeşitlenmiş emek kaynağına sahiptir. Yaratığı istihdam hacmi, bazı dönemlerde formel sektörden daha büyük, daha yaygındır. Enformel sektör kavramının isim babası Hart'a göre, enformel sektördeki çalışmanın belirleyici özelliği, kendi hesabına olmasıdır. Formel kesimde daha çok ücretli olarak başkasının yanında çalışma tespit edilirken, enformel kesimde ücretli çalışan çıraklar, düzensiz olarak istihdam edilen işçiler de kendi hesabına çalışanların yanı sıra bulunmaktadır.

Aile, cemaat, hemşeri işgücüne bağlı üretim yapılması, patriarkal akrabalık ilişkilerini "*üretim ilişkilerinin örtüsü*"²⁴ haline getirmektedir. Enformel işiği ağıları, sosyal güvencele-

23 Castells ve Portes 'e göre Yabancı işçilerle enformel faaliyetler arasında doğrudan bir nedensellik ilişkisi yoktur. Kuzey İtalya, İngiltere, Hollanda ve İspanya gibi ülkelerde yapılan çalışmalar, göçmen işçi kullanımı olmadan da enformel ekonominin varlığını sürdürebileceğini göstermiştir (Castell ve Portes, 1992, 32). Ancak Castells ve Portes etnik grupların veya tarımın çözülmesiyle kentsel faaliyetlere akan nüfusun var olup olmadığını belirtmemiştir.

24 Castells ve Portes'e göre bu ağlarda "aracıların" ideolojik bir işlevleri de vardır. Toplumsallaşmış üretimin tek tek işçilerin algılarında bulanıklaşmasını sağlayan ve kişiselleşmiş ilişkiler üzerine kurulu bir ideoloji yayarlar. (Castells ve Portes,1992,33)

ri olmayan işgücüne toplumsal dayanışma ağlarına dahil olma yolunu açmaktadır. Böylece kapitalist, ucuz ve sadık işgücünü yaratmakta ve işçi de kentte yaşamasını sağlayacak gelir kaynağına sahip olmaktadır. Yani, hem firma hem de işçi için bir yaşama stratejisinin oluşturulması söz konusudur (White, 1999; Özar, 1996; Atauz ve Atauz, 1992). Genellikle düzenlenmemiş, örgütlenmiş faaliyetler olarak nitelendirilirler ancak, aslında, batılı istihdam normlarına uymayan, kendine özgü bir örgütlenmesi söz konusudur. Genellikle aile emeği kullanıldığı ve aile mülkiyeti söz konusu olduğu için emek ve sermaye ayrımı belirgin değildir; aynı zamanda emeğin küçük ölçekli kapitaliste dönüşme kapasitesi de yüksektir (White, 1999; Ekin, 1995; Ayata, 1987; Atauz ve Atauz, 1992; Aktar, 1990; Işık ve Pınarcıoğlu, 2002).

Göç, İtalya örneği²⁵ haricindeki tüm enformel sektör ve enformelleşme araştırmalarında anahtar rol oynamaktadır. Tekeli'ye göre (1977) enformel sektörü (kentsel marjinal sektörü) oluşturan ve besleyen kırsal marjinal sektördür. Marjinal sektörün doğabilmesinin ön koşulu, formel kesimler tarafından emilemeyen ve şehirde yaşamak zorunda olan artık işgücünün bulunmasıdır. Enformel sektörün büyüklüğü ise sektörün hizmetlerine olan talep ve geçimlik yaşama için gerekli kazanç düzeyidir (a.g.e., 60).

Enformel üretim birimleri, çoğunlukla kayıtlı firmaların küçük üreticilerin olduğu sektörlerde yoğunlaşmak eğilimindedir. Küçük firmalar, devlet denetiminden kaçabilme yetenekleri ve küçük çaplı girişimleri yeraltı faaliyetlerine dönüştürebilme kolaylığından ötürü enformelleşmeye daha yatkındırlar. Enformel firmalar siparişe göre üretim yapan, esnek üretim yapısına sahip firmalardır. Enformel faaliyetler genel-

25 Castells ve Portes, 1992

likle formel işletmelerin kararlarına bağımlıdır.²⁶ Talebe göre, meta üretimlerini hızla artırma/azaltma ya da biçimini değiştirme kapasitesi söz konusudur (White, 1999; Ekin, 1995; Özar, 1996; Castells ve Portes, 1992). Bu durum da enformel faaliyet ve ilişkileri, firmaları rekabet koşullarına karşı koruyan en uygun yöntem haline getirir. Aynı zamanda, bu firmalar, refah seviyelerinin korunmak için etnik, dinsel ya da politik aks üzerinde şekillendirdikleri enformel ilişkileri piyasaya girişi sınırlamak için de kullanabilmektedirler. (Güler-Müftüoğlu, 1998).

Enformel faaliyetlerin formel ekonomi ile sistematik bağlantıları vardır. Enformel işletmelerin oluşturduğu uzmanlaşmış üretim ağları, daha büyük işletmeleri, toplumsal denetim ile kurumsal kuralların sınırlamasından kurtarılmıştır. Büyük işletmeler ile küçük firmalar ekonominin birbiri ile ilişkili iki parçası kabul edilmelidir. Bunlar geleneksel ayrıma dayanan tekeli ile rekabetçi sermaye gibi bir farklılaşmış sermaye biçimleri değil ama farklı üretim tarzlarına dayanan farklı örgütlenme biçimleri olduğu söylenebilir. Bu iki sektör arasındaki temel ilişki biçimi ise, *bir firmanın diğer firmalarla ya da yaygın kişiler ağıyla kurduğu fason üretim bağlantılarıdır* (Castells ve Portes, 1992).

Emek yoğun teknoloji kullanıldığı için üretimin riski ve maliyeti çok düşüktür. Risk, işçilere yansıtılabilir. Firmalar, kayıt-dışı çalışabilir ya da üretimlerinin ve işçilerinin bir kısmını kayıt-dışına çıkarabilir. İstihdam yasalarca korunmamak-

26 Ancak, örneğin New York kentinde, enformel faaliyetlerin gerçekleşmesi sadece sanayi ile sınırlı değildir. Kent ekonomisinin bir temeklini oluşturan formel faaliyetlerden gelirlerini elde eden üst orta gelir grubunun farklılaşmış tüketim taleplerini de karşılar (Castells ve Portes, 1992).

tadır. Vergiler ve sosyal içerikli yasalardan kaçınmak enformel ekonominin doğuş nedenlerinden biridir. Küçük ölçekli olduklarından vergi kaçırma olanakları yüksektir (Ekin, 1995).

Üretim ve diğer faaliyetlerin yapıldığı yer ev, atölye, fabrika gibi bir üretim birimi, sokak ya da başka bir firmanın üretim mekânı olabilir. Üretim toptancıya ve dünya piyasasına olabileceği gibi işgücünü oluşturan kent yoksullarına da yapılabilir. Üretim maliyeti ve riski düşük olduğu için ürünlerin fiyatları da oldukça düşüktür. Bu durum, mal piyasasında talep farklılaşmasını yaratan unsurlardan biridir (Atauz ve Atauz, 1992).

İstihdam dışında yerli ve yerel kaynak kullanımı yaygındır (Ayata, 1987, 15). Makine parçalarının ve hammaddelelerin daha ucuz olduğu ve kolay ulaşıldığı durumlarda dışarıdan alındığı da görülmektedir. 1970'lerde yapılan çalışmalarda genel kabul gören görüşe göre, enformel faaliyetlere giriş, formel faaliyetlere oranla daha kolaydır. Küçük üretim temelli faaliyetlere girişin kolay olması tezinin temel varsayımını ise sermaye gereksiniminin az olması açıklanmaktadır (Ekin, 1995). Ancak enformel istihdama girişin kolay olması firmalar ve tüm enformel faaliyetlere de girişi kolay hale getirmemektedir. Bu açıdan, tekelci kentsel rantların (taksi plakası, su dağıtım, gazete dağıtım, bazı bölgelerdeki seyyar satıcılık²⁷ vb.), mafyatik ilişkilerin ya da bürokratik bir enformel kontrolün olduğu alanların varlığı bu 'girişim özgürlüğünden' söz etmeyi güçleştirmektedir (Atauz, 1992, 9).

Devletin enformel faaliyetlere dair tavrı engelleme, baskı altına alma ve görmezlikten gelme şeklindedir. Hükümetler

27 Bkz. Ertuğrul, Işın Ulaş (2007); İşportacılıkta Enformel İlişki Ağları ve Emek Sürecinin Eşitsiz Gelişmesi: "Bursa Örneği"; Gündelik Hayat ve Emek Süreçleri, Praksis Dergi, Sayı: 16, s. 123-143.

toplumsal çelişkileri çözmenin bir aracı olarak gördükleri enformel faaliyetleri destekleme yoluna da gidebilirler.²⁸

Özet olarak, modernleşme yazınının düalist çerçevesi içinde birbirini dışlayan enformel-formel sektör kavramları doğmuştur. Bu kavramların farklı iki kutbu temsil etmesi birbirinin zıddı özellikler taşıması ve birbirleriyle ilişki kurmaması anlamına gelmektedir. Bu çalışmada ise, bu anlamda *sektör* kavramı kullanılmayacaktır. Enformel ilişkilerle üretim süreçlerinin sürekliliğini sağlayan üretim birimleri gerek çeşitli ölçeklerdeki sermaye gerekse işçi olsun enformel alanda yer almaktadır. Firmaların ve kişilerin faaliyetleri içinde enformel ve formel iç içe geçmiş ve sürekli etkileşen konumda olmaktadır. Bu anlamda bir karşıtlık değil; ilişkili ve dönüştürücü olma şeklinde tanımlama yapılmalıdır.

Üretici birimler, içinde bulunulan toplumsal ve kurumsal koşulların olanaklarından faydalanmak için formel ve enformel ilişkilerin birlikte yaşandığı ve dönüştüğü ilişkisel yapı içindedirler. Sermaye birikiminin boyutu, kamusal-kurumsal-hukuki-toplumsal ilişkilerin sunduğu olanaklar, teknolojinin uygulanma biçimi ve ulusal-uluslar arası mekânsal işbölümü üretici birimin, dönüşümünü yaşamsal bir gerek haline getirmektedir. Formel ve enformel üretim ilişkilerinden birinin tercih edilmesi zorunlu hale geldiğinde, temel faaliyetine uygun olarak düzenlediği formun olanaklarından yararlanan yapı, üretim birimi enformel ve formel ilişkilerden bir arada çeşitli oranlarda, ancak birine öncelik vererek yararlanmaktadır. Aslında bir yanıyla tercih bir yanıyla da zorunluluklar şeklindeki dönüşümlere işaret edilmektedir. Tercihtir; çünkü, enformel ve formel ilişkilerin sunduğu farklı olanaklar vardır ve fir-

28 Dünya bankasının mikro teşebbüs kredisi vermesi ya da gecekondulara getirilen imar affı gibi

ma ya da işçi bunlardan birinde olmayı tercih edebilir. Zorunluluktur; çünkü koşulların özgünlüğü bu alanlardan birinde olmayı zorunlu kılabilir.

Enformel sektör kavramı tüm bu ilişkililik ve dönüşüm süreçlerini ifade etmek için yetersiz kalan bir kavramdır. Bu açıdan, enformel kavramı bir sektör ya da faaliyet alanından ziyade üretim ilişkilerinin tamamını kapsayan anlamda kullanılmakta ve esneklik kavramı ile tamamlanmaktadır.

Diğer Kavram(a)lar:

Farklı Disiplinler Farklı Kavramlar

Enformel üretim ilişkileri tanımı gereği sınırları çok kolay belirlenemeyen ve nitelikleri gereği oldukça çeşitli faaliyet alanlarını ve ilişkileri kapsamaktadır. Bu yüzden enformel sektör, küçük üretim, marjinal sektör, kayıt-dışı ekonomi, gölge ya da gizli ekonomi, yasadışı ekonomi (yer altı faaliyetleri, illegal faaliyetler), esneklik, a-tipik istihdam ve alt sözleşme ilişkileri gibi farklı kavramlarla da ifade edilmektedir. Bu kavramların tamamı değişik bakış açılarını ve onları ortaya atan farklı yaklaşımları yansıtmaktadır (Ayata, 1987, 11).

Türkiye’de enformel faaliyetlere dair ilk çalışmalar **marjinal kesim**²⁹ kavramlaştırması ile yapılmıştır:

İlk çalışmalarda marjinal kesim II. Dünya Savaşı sonrası hızlanan kente göçün toplumsal yapıda meydana getirdiği değişiklikler ve göçenlerin kentle ne ölçüde bütünleşebildiklerini araştırırken ortaya çıkan bir olgu olarak ele alınmıştır (Özar, 1996, 515).

29 Modernleşme teoriyenleri modern olanın tanımlanması konusunda hem fikir olmakla birlikte bu tanıma uymayanları ya göz ardı etmişler ya da marjinal kesim adını vererek göz ardı edilebilir hale getirmişlerdir.

Türkiye'deki çalışmalarda enformel sektör ile marjinal sektörle aynı anlamda kullanılmaktadır. Haziran 1974 yılında Tekeli'nin "*Kalkınma Sürecinde Marjinal Sektör ve Türkiye Üzerine Bir Deneme*" başlığı taşıyan makalesinde, enformel sektörü gelişmekte olan ülkelerde yapısal dönüşüm sırasında ortaya çıkan geçici bir istihdam ve işsizlik kategorisi ile bu kategoridekilerin faaliyetlerini kapsayan marjinal [informal] sektör kavramı ile açıklamaktadır (Tekeli, 1977).

Sosyal bilim literatüründeki marjinal kavramı, iktisat ve sosyoloji literatüründeki marjinal kavramından farklılaştırılarak, Latin Amerikan Bağımlılık okulundan etkilenen sosyal bilimciler tarafından "*dışlanmışlık, sistemin dışında kalma ya da bırakılma*" anlamında kullanılmaya başlanmıştır (Ayata, 1987, 12). Göçün, sanayileşmeden daha hızlı olması sonucunda doğan marjinal sektör, sayısı bilinmeyen, devamlılık göstermeyen, örgütsüz ve uzmanlaşmamış, etkinliklerini sokaklarda yoğunlaştırmış seyyar veya sabit satıcılardır. Belirli çalışma yerleri yoktur. Çoğunlukla çeşitli satış ve onarım işlerinde, bazen de üretim ve hizmet sektörlerinin parçası olarak *çevre* işlerde çalışmaktadırlar. Satın alma gücü zayıf kitleye hizmet vermek üzere seyyar ve sabit (işportacı) olarak satış yapmaktadırlar. Marjinal sektöre girmenin iki yolu vardır. Birincisi, kişinin kendi sermayesi ile işe başlamasıdır. İkinci yolu ise, bir dükkândan mal ödünç almak ve bunları sattıktan sonra kârı sahibiyle bölüşmektir. Satılan malların çeşitliliği nedeniyle sınıflandırmak neredeyse imkânsızdır:

Muğlak bir iş olmasının yanı sıra üretime çok düşük katkısı olması nedeniyle, az gelişmiş toplumların kentsel merkezlerindeki marjinal sektör, kısmen kırsal alanlardan göçün yol açtığı bir tür gizli işsizlik sayılmalıdır (Kıray, 1998, 121-4).

Kentleşme literatüründe anlamını bulan yaklaşıma göre, tarımdan kopan yoksul kitlelerin yaşamını sürdürmek için yaptıkları işler ve barındıkları konutları (gecekonduları) ifade eder. Aynı zamanda birikim dinamiği olmayan, verimsiz işletmeler ve milli gelire katkısı olmayan işler gibi anlamlara da gelmektedir. Şenyapılı'ya (1978)³⁰ göre, sistemin sürekliliğini sağlayan bir tampon mekanizmadır:

Emek yoğun marjinal kesim modern kesimi belirli bir dönem için, hem ona ucuz işgücü vererek hem de ekonomiye fazla maliyet yüklemekten toplumda modern kesimin hizmet götüremediği yerler hizmet götürüp toplumsal gruplar arası denge sağlayarak tamamlamaktadır (Aktaran Özar, 1996, 515)

Marjinal sektör, 1980'lere kadar ortadan kalkması beklenen bir ara form³¹ olarak görülmektedir. Marjinal tanımlamasının yapılma nedeni de piyasanın temel formunun formel ilişkiler üzerinden kendi birikimini sağlaması ve temel üretim ve istihdam ilişkilerinin formel ve katı kurallar içinde gerçekleşme zorunluluğudur. Dolayısıyla bu genel formun dışında kalan ve korunmayan istihdam ve faaliyetleri (özellikle seyyar satıcılar ve mevsimlik tarım işçileri, marjinal sektör çalışmalarının bu dönemdeki konularıdır) marjinal sektörü oluşturmaktadır ve gerçekten bu dönem 'marjinal'dir.

Zaman geçip kalkınma hızlandıkça bu marjinal kesim küçülecektir. Evrensel nitelikli kentsoylu değer yargılarına sahip

30 ŞENYAPILI, T.(1978); "Bütünleşmemiş Kent Sorunu", ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayın No: 27, Ankara

31 Marjinal sektörün kalıcı olmadığına dair tezlere örnek olarak TEKELİ, İlhan (1977); Kırdı ve Kentte Dönüşüm Süreci Bağımlı Kentleşme, Mimarlar Odası Yayınları, No: 18, Ankara; KIRAY, Mübeccel B. (1999); Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme, Bağlam Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, verilebilir.

olan modern kesim, ekonominin tümüne yayılacaktır. Bu sürecin tamamlanması bir rejim sorunu değil zaman sorunudur (Tekeli, 1977, 94).

Tekeli sorunu bir zaman sorunu olarak değil, politika sorunu olarak tanımlamaktadır. Ancak beklenen eğilim gerçekleşmemiştir. Gerçekte 1980'li yıllarda, Afrika'da kırsal alanda tüketim malları satışıyla uğraşan, Latin Amerika'da kentlerde yoğun emek gücüyle imalat yapan ve Asya'da hem kırsal alanda, hem de kentlerde gelişmiş sermaye yoğun tekniklerle üretim yapan ve toplumun en yoksul kesiminden oluşan alt-işverenler ana firmaların taleplerine cevap veren (Ekin, 1995) mekânsal işbölümünün bir parçası olmuşlardır. Emek pazarı hiyerarşisindeki en alt tabakayı oluşturan marjinal sektör, Tabak'a göre, 1980'lerin sonundan itibaren mikro teşebbüse dönüşme eğilimi kazanmıştır (Tabak, 1999, 11). Son dönemlerde, Dünya Bankası'nın yoksullukla mücadele programları kapsamında verdiği mikro girişimci kredileri de bu eğilimin ispatı olarak görülmektedir.

Sosyolojik anlamıyla **enformellik**, kırdan kente göç ile başlayan, kente uyum sağlama ile sağlayamama arasındaki dönüşümleri, ortaya çıkan ara formları ve buradan doğan ilişkileri anlatan bir kavramdır. Marjinal kavramı ile paralellik göstermektedir; ancak, farklılaştığı yönleri vardır. Enformelliği, artık işaret ettikleri alanın ve toplamın, "marjinal" olmaması, yaygın ve kalıcı görülmesi anlamında kullanılması bu kavramdan farklılaştırır. Sosyoloji disiplininde, toplumsal ilişkilerin oluşturduğu yapılarıdaki, enforme ile doğru olan değişkenliği ifade etmek üzere, **enformalizasyon** (enformelleşme) kavramı kullanılır. Dönüşümlerin sonucu ise sahte-kentli, marjinal kesim gibi kavramlarla anlatılır (Atauz ve Atauz, 1992; Kıray, 1998, 90-104; Tekeli, 1977).

Kentleşme literatüründe ise, **göç ve aşırı kentleşme** ile belirlenen bir dönüşüm sonucu, mekânlarda meydana gelen değişiklikler, düzenlemeler çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu anlamda, üretimin parçalanması ve dünya çapında eşgüdümlemesi sonucunda mekânsal kümeleşme ve yığılma, mekânsal bütünleşme kavramları mekânda üretim ilişkilerinin meydana getirdiği değişiklikleri açıklamaktayken, az gelişmiş bölgeler, bağımlı kentleşme, enformel konut piyasasının (gecekondu) oluşumu ile, gecekondu nüfusun şehirleşme sürecindeki ekonomik faaliyetleri ve bütünleşme sorunları çerçevesinde yapılan incelemelerde enformellelikle birlikte kullanılmıştır (Harvey, 2003; Keleş, 1998; Doğan, 2002; Davis, 2004).

Üretimin **alt-sözleşme ilişkilerine** dayalı hale gelmesi, üretimi tek mekânda yapılmaktan çıkarmakta; ancak bu alanın hinterlandında uydu firmaların kümeleşmesini sağlamaktadır. Bu anlamda dikey entegrasyonu gerçekleştirebilen firmalar mekânsal yığılma ve kümeleşme içindedir. Bu alanlar, çok uluslu şirketlerin üretimini kaydırması için diğer kentlerle rekabet etmek zorundadırlar ve rekabet edebilmek için, emek maliyetlerini düşürüp, verimliliği artırma yoluna başvurmaktadırlar. Bunu gerçekleştirmenin yolu ise, üretim süreçlerini ve emeğin örgütlenmesini enformelleştirmektir (Harvey, 2003). Toplumsal, mekânsal ve hukuki ilişkilerin farklılıkları enformel olguların değişik biçimlerde varlığını sağlamaktadır.³²

32 Çalışmanın alan araştırması kısmında da görülen ancak daha fazla irdelenmesi gereken Tuzla ilçesinin tersanelerin taşınmasıyla birlikte gelişimi, bu disiplinin kavramları kısmen kullanılmaktadır. Ancak çalışmada da görülmektedir ki tek disipline bağlı kalınan çalışmalar, olguların ve ilişkilerin anılsal bir bütünlük içinde açıklanmasını olanaksız kılmaktadır. Bu yüzden bu çalışma disiplinler arası olarak belirlenmiştir.

Daha çok maliye literatüründe yer bulan **kayıt-dışı ekonomi** kavramına gölge ya da gizli ekonomi de denmektedir. Yaygın kullanılan anlamı, “*resmi kayıtlara dahil olmayan ve belgelendirilmeyen tüm faaliyetler*” (Küpelı, 1995, 22) şeklinde ifade edilebilir. Buna göre kayıt dışı ekonomi, ekonomi hiçbir belgeye tutulmayan ya da gerçeği eksik bildiren belgelerle ekonomik olayın işletmeyle ilgili diğer kişilerden saklanmasıdır (Ekin, 1995, 18). Kayıt dışı ekonomi, yasadışı faaliyetlerden vergi kaçırma ya da işportacılığa kadar uzanan oldukça geniş bir faaliyetler dizisini konu almaktadır.

Türkiye’de 1985 yılında kayıt-dışı ekonomi kavramı telaffuz edilmeye başlanmış ve 1991 yılında ilk çalışmalar yapılmıştır. Dünya’da ise, 1958 yılında Cagan ilk olarak kayıt-dışı ekonominin ABD’deki boyutlarını incelemek suretiyle akademik literatüre yerleştirmiştir. Kayıt-dışı ekonomi alanında ikinci olarak Gutmann’ın (1977) yaptığı çalışmalar ve kayıt-dışı ekonomiyi ölçme denemeleri önemli yer edinmektedir.³³

Kayıt-dışı ekonominin temel özellikleri belirlenmiştir. Öncelikle faaliyet alanı ve biçiminin *düzenlenmemiş* olması sayılabilir. Ancak, kamusal otorite ve hukuk tarafından düzenlenmenin olmaması, kendi iç düzenlemelerinin olmadığı anlamına gelmemektedir. Vergilenmemiş ve bildirilmemiş gelir getirici faaliyetler tanımlaması içinde istihdam, ticaret, üretim birimlerinin işletilmesi, konut yapımı, ulaşım, gibi pek çok alan girmektedir. Bu açıdan kayıt-dışı ekonomi gizli ya da görünmez ekonomi şeklinde de ifade edilmektedir. Aynı zamanda yasaların belirlediği formun dışında oluşan faaliyetler ve istihdam için, enformel ekonomi adını almaktadır. Vergilendirilmiş ve bildirilmiş faaliyetlerin de vergi ve benzeri harca-

33 Bu konuda ayrıntılı bilgi için, Bkz. (Ekin,1995; Altuğ, 1994; Kalça, 1996; Küpelı;1995)

malarını düşürmek ya da gelirlerini arttırmak için, kayıt-dışına çıkarılan faaliyetleri olabilmektedir. Bu anlamda tamamlayıcı faaliyetler biçiminde de okunabilecek gölge ekonomi kavramı kullanılır (Ekin,1995). Kayıt-dışı ekonominin, yasadışı faaliyetleri kapsayan kısmına yasa-dışı, ikincil, kara ekonomi gibi isimler verilmektedir. Bu alan, hukuk disiplini ile maliye disiplininin ortak alanı durumundadır.

İkinci olarak, faaliyetler *vergilendirilemez* niteliktedir (Altuğ, 1994). Birinci özellikten dolayı, mükellef olunan vergilerin bir kısmından kaçınma (istisna ve muafiyetler), bir kısmını da kaçırma şeklinde ödenmesi gereken miktar azalır. Bunun dışında faaliyetin görünmemesi, verginin doğmaması sonucunu doğurmaktadır.

Üçüncü olarak, bu işlemlerden elde edilen gelir ve giderler *ölçülemezler*. Resmi istatistiklere yansımaz. Bu durum, milli gelir hesaplaması gibi istatistiklerde olmaması gereken bir farkı ortaya çıkardığı için bir ekonomide kayıt-dışı faaliyetlerin oranı ve miktarını ölçülebilir hale getirir; ancak bu hesaplamaları tekil düzeye indirgemek daha zor bir iştir. Kayıt dışı ekonomiyi ölçmek için çeşitli yöntemler kullanılır. Vergi, bildirilmiş gelirler ve tüketim ile para arzı ve tedavüldeki para arasındaki ilişkiler kurgulanarak analiz yapılmaktadır.

Metodolojik anlamda enformel kurumlar, büyük ölçüde **kendiliğinden düzen** düşüncesine dayanmaktadır. Bu düşünceye göre, bilinçli bir düzenleme olmaksızın evrimleşen, formal bir makinenin dayatmasına gerek kalmaksızın varlığını sürdüren örf ve adetlerdir.³⁴ İnsan ilişkilerinin düzeni örf ve adetlerin varlığı ile kendiliğinden doğmakta ancak, toplumun

34 Ayrıntılı bilgi için bkz. GÜVEL, Alper. (1998); Politik İktisat ve Akıl, Birinci Baskı, İstanbul: Alfa Yayınları; ÜLKEN, Yütsel. (1984); 20. yy'da Dünya Ekonomisi, İstanbul: İktisat Fakültesi Yayınları.

uzun vadeli çıkarları ile çatışmaktadır. Bu açıdan örf ve adetler kendi kendini sürdürmekle beraber, akılcı değildir; düzenlemelerin yapıldığı formel kurumlar evrimleşmenin yönünde etkilidir. Formel kurumlar, ülkeleri aynılaştıran, kapitalizmin uzun vadeli çıkarları ile uyumlu bir yapı sergilerken, enformel kurumlar, bölgeleri diğerlerine göre farklılaştıran ve yerel çıkarların direngenliğini ya da kapitalist gelişmenin farklılaşmasını sağlayan unsurlardır. (Güvel, 1998).

Küçük sanayi, Stanley ve Morse'un çalışmalarında, modernleşme okulunun yaklaşımlarına göre konu edinilen ve 10 ile 99 kişinin çalıştığı fabrika tipi üretim yapan işletmelerdir. Küçük sanayi önce geleneksel ve modern ayrımı yapılarak değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Ekonomik ilişkileri açısından enformelliğin mümkün olması, küçük üretim ile enformel üretim birimlerini birbirine yakınlaştırmaktadır. Bağımlılık okulu ise, küçük sanayiye merkez ülkelerin hinterlandındaki bağımlı gelişmeye bağlamaktadır. Çevre ülkelerde, ulusal "modern" bir sanayinin oluşması merkez ülkeler tarafından engellendiği için küçük sanayi sömürülmekte ve böylece merkez ülkenin birikimini artırmaktadırlar. Bu yaklaşıma göre çevre ülkedeki üretim modern olmayan küçük sanayi ile yapılmaktadır. Enformel istihdamın çeşitlenmesi ve katmanlı hale gelmesini öne süren Bromley ve Gerry'nin yaklaşımlarında küçük üreticilik, bu kategorilerden birini oluşturur. Kendi işyerleri dışındaki bir firmaya bağımlı olarak çalışan, üretim birimleri olarak tanımlanmaktadır. Fonksiyonalist yaklaşıma göre ise, üçüncü dünya ülkelerinde küçük üretici, merkez ülkelerde kapitalizmin gelişmesini ileri ve geri bağlantılarla desteklemektedirler. Ayata'nın (2000, 1987) çalışmalarında küçük üretim, bağımlı ve özerk niteliklere sahip yapılar olarak tanımlanır. Öte yandan bu yapılar, dönüşüm potansiyelini de içinde barın-

dır niteliktedir (Aktar, 1990).

İşletme disiplini, küçük üretici, girişimci, **mikro firma** gibi kavramlar kullanmaktadır. Bu noktada, esnek üretim modeli ile şekillenen üretim ilişkilerinde enformel kavramının yerini alt-sözleşme ilişkileri almaktadır. Üretim ilişkilerindeki taraflar, işletmenin ölçeğine göre farklılaşmaktadır. Önerilen, ölçeğin küçülmesi ve üretimin, ana firma organizasyonunda uydu/tedarikçi firmalara doğru kaymasıdır. İşletme disiplini, firmaları, esnek teknoloji, üretim organizasyonuna sahip olma ve Just In Time, yalın üretim, Kanban Metodu gibi teknikler kullanması açısından ayırmaktadır. Bu ayrımları karşılıklı, verimlilik ve maliyet analizleri açısından değerlendirmektedir (Mucuk, 1989).

Çalışma ekonomisi disiplinine göre, sosyal hakları ve güvencesi olmayan, bildirilmemiş, düzenli ücret almayan, sürekli-süresiz iş sözleşmesi yapılmayan, iş saatleri düzenlenmemiş ve çalışma hukukunca tanımlanan özelliklerin bulunmadığı faaliyetlerde çalışanların tamamı **enformel (a-tipik) istihdamdır**. Çalışma ekonomisi disiplini, esnek üretim ilişkileri olarak tanımlanan enformel ilişkiler, aynı zamanda alt-sözleşme ilişkileri olarak ele alınmaktadır. Çalışma ilişkilerindeki a-tipik istihdam biçimlerinin, son iş yasasıyla tanınlanmasıyla, çalışma biçimlerini belirleme serbestisi getirilmiştir. Bu anlamda, geçici-sürelili sözleşmelere bağlı geçici-sürelili işçilik, sürekli ve süreksiz işçilik ödünç iş ve işçilik, alt-yüklenici, belirli süreli, çağrı üzerine çalışma gibi kavramlar aracılığıyla ilişkilerin tanımlanması ve sınırlandırılması gerçekleşmiştir. Alt-sözleşme ilişkilerinin niteliksel ayrımları sözleşme biçimleri ile kurgulanmış ve böylece enformel üretim ilişkilerinin formları oluşturulmuştur. Ancak ilişkilerin enformel nitelikleri özünde devam etmektedir. Örneğin, iş kanununa gö-

re, asıl işveren ve alt işveren ilişkisi, geçici iş ilişkisi ve takım sözleşmeli iş ilişkisi, 4857 sayılı 2003 kabul tarihli İş Kanunu'nda yer alan "50 kişi ve daha az işçi çalışan işyerlerinde bu kanun hükümleri uygulanmaz" ifadesi 4. maddeyle birlikte düşünüldüğünde, sosyal refah devletinin fordist üretim birimlerine göre belirlenen çalışma ilişkileri ile çok farklı düzenlenmiş olduğu ortaya çıkmaktadır. Sermaye birikiminin ihtiyaçları doğrultusunda hukukun ve devlet yapısındaki değişimin yönü var olan enformel olguları kapsamak biçimindedir.

Hukuk disiplinine göre, enformel faaliyetler **yasa-dışı** (illegal) ya da **yasal boşlukların** olduğu durumda görülmektedir. İş hukuku çalışma ilişkilerindeki ticaret hukuku ise, ticari ilişkiler konusundaki enformel faaliyetin sınırını çizmekte ve biçimini çoğu kez etkilemektedir. Çalışma ilişkilerindeki sözleşmelerin niteliği hukukla bu disiplini aynı noktada buluşturmaktadır. Ancak, hukuken kayıtlı ve tanımlanmış bir form olan alt-sözleşme ilişkileri, çalışma ilişkileri açısından enformel sayılmaktadır.

Hukuk ve devlet, enformel faaliyetlere üç tepki göstermektedirler: Faaliyeti reddetmek; izin vermek ve tanımlamak; görmezden gelmek. Bu tepkiler, faaliyetlerin enformel niteliğini değiştirici etkide bulunmakla birlikte, tamamen, dönüşümün yapısını belirleme kudretine sahip değildir.

Enformelleşme Kavramlaştırmasının Gerekliliği ve Dayanak Noktaları

Enformel kavramının tanımlanması, sosyal gerçeğin belirli bir andaki fotoğrafının çekilmesi şeklinde yapıldığında oldukça yetersiz kalmaktadır. Bu açıdan, sosyal gerçeğin asla dondurulamayan akışında, kapitalist üretim ilişkilerine içkin bir süreç olarak, kavramın ele alınması, kavrama dönüşüm içeriği kazandıracak bir tanımlamayı da zorunlu kılmak-

tadır. Çeşitli biçimlerde, üretim ilişkilerine eklemlenen enformel ilişkilerin niteliği ve biçimlerindeki dönüşümleri tanımlamak üzere sosyolojik bir kavram olan **enformelleşme**³⁵ (enformalizasyon) kavramı kullanılmaktadır.

Üretici birimler, çeşitli ölçeklerdeki sermayeler ve işçiler, içinde bulunulan toplumsal ve kurumsal koşulların olanaklarından faydalanmak için formel ve enformel ilişkilerin birlikte yaşandığı ve dönüştüğü bir yapı arz ederler. Sermaye birikiminin boyutu, kamusal-kurumsal-hukuki-toplumsal ilişkilerin sunduğu olanaklar, teknolojinin uygulanma biçimi ve ulusal-uluslar arası mekânsal işbölümü üretici birimin, kendisinde değişiklik yapma ihtiyacını doğurabilir. Değişiklikten anlaşılması gereken, formel ve enformel ilişkilerden birini temel faaliyeti olarak düzenlemesi anlamına gelmektedir ki üretim sürecini ve buradaki yerini, bu *yeni duruma* göre konumlandırması gerekir.

Sermaye birikiminin dönemsel/mekânsal ihtiyaçlarına cevap olarak, düşünsel ve operasyonel düzeyde, mikro ve makro ölçeklerde düzenlemeler yapılmaktadır. Regülasyon, deregülasyon ve reregülasyon şeklindeki düzenlemelerin kuramsal çerçevesi ve olaylar düzlemindeki pratikleri, üretici birimlerin formlarında meydana gelen dönüşümleri ifade etmek üzere formelleşme, enformelleşme ve re-enformelleşme şeklinde kavramlaştırmaya olanak vermektedir.

35 Aslında dönüşümden kastedilen enformel faaliyet ve ilişkilerin sermaye birikiminin bütünsel ve yerel ihtiyaçlarına göre kendini yeniden biçimlemesi ve dönüşmesidir. Bu açıdan sadece enformele doğru bir dönüşüm değil, formele doğru da bir dönüşüm zaman zaman gerçekleşebilir. Bu yüzden enformelleşme evrensel değil, mekana ve zamana bağlı bir dönüşümü ifade etmektedir.

Enformelleşme Kavramıyla

Sosyal Gerçeklikteki Dönüşümlerin İzini Sürmek

Sermayenin merkezileşme, yoğunlaşma ve mekânsal yayılma eğilimleri, mekâna ve içinde bulunduğu toplumsal ilişkiler setine göre, farklı dinamiklerle çeşitli biçimlerde açığa çıkar. Ancak, sosyal sermayenin yeniden üretimi ve sermayeyi yeniden değerlendirmenin koşulları da, toplumsal ilişkileri ve mekânları dönüştürücü etkilerde bulunur. Kapitalizmin genel eğilimlerinin ve temel olarak sermaye birikim mekanizmasının makro ve mikro ölçeklerdeki etkileşimini, üretici birimlerde gerçekleşen dönüşümlerde görmek mümkündür.

Dönüşüm, yukarıda da ifade edildiği gibi üç eksenli olarak yaşanmaktadır: Formel olan, hukuki ve toplumsal süreçlerin değişmesi ile **enformelleşebileceği** (de-forme olabileceği) gibi; enformel olan kamusal otoritenin düzenleme/deregülasyon çabası sonucunda (bazen nitelik de değiştirmeden) **formelleşebilir**. Yani, enformelin kanuni ya da formel hale gelmesi süreci gözlemlenebilir.³⁶ Sürecin üçüncü eksenine ise, enformel ilişkilerin gerçeklikteki ve kamusal/hukuki süreçlerdeki değişimlere bağlı olarak, enformel niteliğinde değişme olmaksızın, dönüşmesidir; yani, **yeniden enformelleşmesidir**. Düzenleme okulunun literatüründen ödünç bir kavramla: re-enformalizasyon.

Dönüşümün sınıfsal izdüşümüne bakıldığında, işçilerin kapitalistleşerek sermaye birikimi yarattığı ölçüde orta ve kü-

36 Taşeron, üretim ilişkileri içerisinde enformel kabul edilen bir dizi çalışma biçimini ifade etmekten ziyade, yeni İş Kanunu ile düzenlenmesi sonucunda çalışma ilişkileri hukuki anlamda formel hale gelmiştir. Enformel bir dizi üretim ilişkisini halen içermekte olması, taşeron firma ve ilişkileri, enformelleşme sürecinin parçası olarak görülmesinin temel nedenidir.

çük burjuvazi saflarına katıldığı; orta ve küçük burjuvazinin ölçek büyüttüğü; sürecin olumsuz etkilemesi durumunda ise tersine bir hareketin gerçekleştiği görülmektedir. Aynı zamanda, sınıfsal niteliği değişmediği halde farklı üretim ve gelir yaratma formları arasında bir hareket gerçekleşebilir. Bu süreçlerin tetikleyicisi ise öznel tercihlerden, ulusal ve uluslar arası hukuki/toplumsal/kurumsal süreçlerin değişimi ile zorunluluklardan oluşan bir yelpaze biçimindedir ve iç içe geçmiştir.

(1) Formel alanların de-forme olması biçiminde açığa çıkan enformelleşme

İlk dönüşüm, daha önce formel olanın de-forme olması şeklinde görülür. Dünya ölçeğinde mikro ve makro stratejiler, özellikle 1970 sonrasında enformelleşme eğilimindedir. Büyük ve kitlesel üretim yapan firmaların, üretim süreçlerini parçalayarak, parçaları farklı firmalara ya da kendi kadrolarının dışındaki işçilere yaptırmalarına desantralizasyon (âdem-i merkeziyetçilik) denilmektedir. Üretimin parçalanması, yani, desantralizasyon enformelleşme dinamiğinin açığa çıkış biçimlerinden biridir. Dünya çapında uygulanan neo-liberal politikalar (deregölasyon, özelleştirme, devletin küçölmesi ve kamu yönetiminde etkinlik/esneklik, iyi yönetim gibi uygulamalar) ve yeni mekânsal işbölümü de bu eğilimi hızlandırıcı rol oynamaktadır.

Tabak'a göre, "sermaye açısından 1970'lerde başlayan kriz, ilk olarak teskinatlarla ve bunun bir parçası olarak emek maliyetlerinin ve dolayısıyla toplam ücret faturasının kısılmasıyla, ikinci olarak da sistemli ve artan biçimde devlcte mukayyet vergi yükünün azalması ya da vergiden muaf tutulması ile eş anlamlıdır. Vergi gelirlerinin azalmasından doğan bütçe krizleri ise devletlerin kendi hükümlranlık alanları içinde ekonomik işlemleri etkili şekilde denetim ve kayıt altında tutma kabiliyetini zayıflatmıştır. Bu eş zamanlı gelişmeler

kurumsal ve formel iş alanlarının daralması sonucunu vermiştir. İş dünyasının önde gelen şirketlerindeki teskinatlar yarı zamanlı çalışmaya ve fason üretime yönelen düzenlemeleri artırmış, devletlerin vergi gelirlerindeki ve istihdam düzeylerindeki azalma ise onların düzenleyici/resmi çerçevesi dışında yürütülebilecek ekonomik faaliyetlere yeni alanlar açmıştır” (Tabak, 1999, 18).

Böylece firmalar, maliyetlerini düşürecek üretim, yönetim, denetim teknikleri kullanmaya başlamışlardır. Özellikle çok uluslu şirketlerin üretimlerini ucuz işgücü bulunan, vergi yükü az olan alanlara kaydırması ve bu mekânların olanaklarından yararlanacak şekilde üretim zincirleri³⁷ yaratmaları ya da vergi yükünden ve sosyal maliyetlerden kaçınmak üzere kayıt-dışı ve a-tipik istihdam ile çalışma biçimlerini tercih ederek enformel alana kaymaları, temel eğilimlerden biri olarak ortaya çıkmıştır. Bunun dışında, devletin, Tabak’ın belirlemiş olduğu gibi, talebe istihdam sağlayacak mekanizmaları kullan(a)maması nedeniyle büyük ölçekli üretim yerine, çeşitli ürünlerin daha küçük ölçeklerde üretilmesini sağlayan çeşitli yöntemler³⁸ kullanarak enformelleştikleri de görülmektedir. Hâkim sınıfların devlet desteğini de arkalarına alarak, ekonominin işleyişi üzerinde kurdukları yeni hâkimiyet türü olan enformelleşme dinamiğini, piyasaların düzenlenmesi gibi dışsal bir müdahale de açığa çıkarmaktadır. Örneğin, New York

37 “Küresel meta zinciri kavramını ilk olarak Wallerstein formüle etmiştir. Gereffi’nin elinde ise gelişkin bir kuram olarak, dünya ekonomisinin yapısı(makro düzey) ile ulusal kalkınma stratejilerini (mezo düzey) ilişkilendirerek, yerli ve uluslar arası taşeronluk ağının sosyal ve siyasal bağlantıları (mikro düzey) üzerinde yoğunlaşmıştır.” ÖZUĞURLU, Metin (2003); “Küresel Fabrikanın Doğuşu ve Yükselişi”, Petrol-iş Yıllığı 2000-2003, Yayın No:85, İstanbul, s:201

38 Toplam kalite yöntemi, tam zamanında üretim, esnek uzmanlaşma modeli gibi üretim teknikleri ve süreçleri buna örnek verilebilir.

kentinde yapılan araştırmalara göre, imalat sanayinde iki temel enformelleşme biçimi vardır:

[...] Birincisinde firmalar rekabet güçlerini artırmanın bir yolu olarak üretimde enformelleşmeye gitmekte ve bu sayede de firmanın kent içinde kalabilmesi mümkün hale gelmektedir. İkinci olarak da firmalar, bir piyasayı ele geçirmek ya da cilde tutmak amacıyla enformelleşmeye gitmekte ve kent içinde yer seçmek bu amacın gerçekleştirilmesine hizmet etmektedir. Bu ikinci grupta yer alan firmalar artan ısmarlama (sipariş) retim talebine cevap vermektedir[...] Rekabetten ötürü işgücü maliyetleri büyük önem taşıdığı için, bu talebe cevap veren işletmelerin çoğu enformel yoldan işçi istihdam etmeyi tercih etmiştir (Castells ve Portes, 1992, 30).

Dünya kapitalizmine erken eklemlenmiş ve dolayısıyla, sanayileşme deneyimi olan bölgelerin enformelleşme biçimleri ile diğer blgelerinki farklı olmaktadır. Kapitalizmin eşit-siz gelişim eğilimi doğrultusunda geç kapitalistleşen bölgede biriken sermaye de kendini enformel üretim yapısıyla gösterebilmektedir. Dolayısıyla enformelleşme, geç kapitalistleşmiş bölgelerin dünya ölçeğindeki sermayenin toplam döngüsüne eklemlenme biçimidir. Ancak, dünyanın her yerinde, kk işletmelerin bulunduğu sektörlerde enformel faaliyetlerin yoğunlaşma olanaklarının (yasal ve politik anlamda) artması desantralizasyonun geniş ölçüde uygulanmasının yolunu da açmaktadır.

Üretim yönetimi ve teknolojisindeki gelişmeler, artan rekabet, kr oranlarının düşmesi ve maliyetlerin düşürülmesinin gerekliliği, devletin vergi topla(ya)maması nedeniyle istikrar sağlayıcı görevini sürdür(e)memesi ve gle birlikte artan kentli nüfusun işsizliği birbirini besleyen bir enformelleşme sürecine ivme kazandırmıştır. Işinin enformel faaliyetlere

kayması benzer şekillerde gerçekleşmektedir. Uzmanlaşmış işçi kendi işyerini açabilmekte ya da bağımsız çalışmayı tercih edebilmektedir. İşsiz kalan ya da ikinci bir iş yapmak isteyen/zorunda kalan işçi, enformel ilişki ağına girmek yoluyla gelir elde etme olanağına kavuşmaktadır.

[...] “1970’lerden beri kurumsal ve devlete ait alanların birbirine bağlı olarak gerilemesi ile... Bir yandan teskinatlarla yaşam-boyu-proleterleşme durdurulmuş, işsizlik oranları yükseltilmiş, istihdam koşullarını müphem hale getirmiş ve bu süreçte de doğrudan ücretleri düşürmüştür. Öte yandan devletlerin ekonomideki bu akışa uyacak biçimde -yeniden-şekillenmesi sosyal güvenlik ağının gevşemesine yol açmış ve böylece toplumsal ücretleri de düşürmüştür[...]. Demek ki, bahsi geçen iki süreç bir arada informelleşmeye³⁹ aracı olan, kurumsal, devlete ait ve formel sınırların dışında” (Tabak, 1999, 17-8) ancak onlarla işbirliği içinde bir harita oluşturmaktadırlar.

Hukukun ve devlet yapısının hakim sınıfların güç ilişkileri çerçevesinde oluştuğu ön kabulünden hareketle: hukukun

39 Enformel kelimesi, Fransızca kökenlidir. "informel" şeklinde yazılıp, biçimi, şekli olmayan ve belirli 'form'u olmayan anlamında kullanılmaktadır (İng. Informal) (bkz ans. Larousse, 1988). Bu yüzden, Türkçe kaynaklar arasında informal ve enformel şeklinde bir yazım farkı ortaya çıkmaktadır. Genellikle formel olmayan, yani forma girmemiş, düzenlenmemiş, kuralsız, resmî olmayan, belirlenen normlara ve ölçütlerle uymayan, yasa dışı, kalıcı bir biçimi olmayan her türlü olgu, faaliyet, davranış, tarz, süreçler bütünüdür. Kısaca formelin alanı ve sınırları belirlidir; bu alanın dışında kalan her şey, enformel olarak adlandırılır. Ekonomiyi ayrımlara tabi tutarak inceleyen yaklaşımlar, genelde, yukarıda tanımlanan ve modern/formel üretim biçimi, birimi, faaliyetinin dışında kalan alanı "enformel sektör" olarak isimlendirirler. Bu kavramı ilk olarak geliştiren ve çalışmalarında kullanan J. Keith HART (1971), enformel sektör kavramını Afrika'da Gana'nın başkenti Accra'da yaptığı saha araştırmasının verileri üzerine geliştirmiştir.

enformel faaliyetleri görmezlikten gelmesi veya düzenlemesi halinde, bir birikim biçimi olarak, süreç devam eder. Çoğu kez, ekonominin canlanması ve eşitsiz gelişme karşısında tampon mekanizması olarak tercih edilmektedir. Enformelleşme ile birikim potansiyeli yüksek ise, daha formel alanda hareket eden yapıların enformel faaliyetlerle ilişkilenebilmesi hatta faaliyetlerinin bir kısmını enformelleştirmesi gözlemlenebilir. Büyük firmaların üretimlerini, taşeron ve fason firmalara aktarmasından, kamu işletmelerinin, kamu hizmetlerinin bir kısmının müteahhit firmalara devretmesine kadar uzanan bir yelpazedeki çeşitli örnekler bu durumu betimleyebilir.

“Fordizmin çözülmesi”, taşeronluk, fason imalat ve mal ve hizmetlerin dışarıdan temin edilmesi sistemlerinin yerleşmesi ile birlikte iktisadi faaliyet sahası genişlemiştir.

Gerçekte iç içe geçmiş iki süreç yaşanmaktadır: büyük kuruluşların yarı özerk birimler halinde desantralizasyonu ve bu birimlerin olabildiğince çoğunun enformelleşmesi, böylelikle de, düzenlenmiş faaliyetler yürütmenin avantajına, enformelleşmenin verdiği esnekliklerin eklenmesi gerçekleşir (Castells ve Portes, 1992, 33).

Böylece ölçekleri itibariyle denetim-dışı kalma olanağına sahip imalathaneler ve sanayileşme deneyimi olmayan ülkeler ve bölgeler dünya ölçeğinde çizilen yeni sanayi haritasında belirginleşmişlerdir.

(2) Enformel alandan formel alana geçiş-formelleşme

İkinci olarak, enformel üretim ilişkileriyle varlığını sürdüren firma belirli bir sermaye birikimi ile iradi olarak formel ilişkilerini yoğunlaştırabilir. Böylece, bu firma enformel alandan formel alana geçiş yapmıştır. Daha önce enformel ilişki ağlarının ve görünmez (kayıt-dışı) olmanın olanaklarını kullanan firma, artık yeterli bir risk ve maliyet üstlenebilme kapa-

sitesi taşıdığına karar vermekte ve formel faaliyetlerin olanaklarını kullanmaya başlamaktadır.⁴⁰ Enformel üretim ilişki ağında istihdam edilen bir işçinin, kayıtlı-sigortalı-sosyal güvence- li olarak bir firmada iş bulması da enformelden formele geçişin bir diğer yönüdür.

Sermaye birikimi ile hukuk ilişkisi açısından bakıldığında, kabaca, bir neden sonuç ilişkisi görülmektedir. Hukukun kapsamı, enformeli çeşitli süreçlerle suç tanımları ve teşvik gibi çeşitli mekanizmalarla formelleşme yönünde etkileyici olabilir. Şöyle ki, sermaye birikiminin ve sınıf mücadelesinin yarattığı ihtiyaçlarla balantılı olarak aktörlerden sermaye birikimi yüksek olanlar, üretim ilişkileri dahilinde kalmak için *formelleşmek* zorunda kalır, diğerleri enformel yeraltına çekilir ve yasadışı/gizli olarak tanımlanır. Bu noktada yasal ve ahlaki formların dışında kalan bir dizi faaliyet ve ilişkiler ortaya çıkar. Üretim ilişkileri arasındaki sınırlar keskinleşir. Sosyal refah devleti bu süreci örneklendirmektedir.

Makro ölçekteki düzenlemelerin sektörlere ve üretici birimlere etkisi ile baskın eğilim olarak formelleşme, soğuk savaş dönemindeki sosyalist dünyanın varlığıyla rekabet etmesi gereken kapitalizmin sermaye birikiminin ihtiyacı olarak ortaya çıkmıştır. Düşünsel temellerini modernleşme ve gelişme yazınında bulan bu süreçte devletin ekonomiye doğrudan müdahalesi, kalkınma ve modernleşme talep ve vaadi ile yürümektedir. Enformel alanlar, modernleştirme ve rehabilite etme şeklinde düzenlemelere tabi tutularak formelin sınırları 1929 krizinden 1970'lerin sonlarına kadar oldukça genişle-

40 Berna Güler-Müftüoğlu'nun(1998) İstanbul-Gedikpaşa'da Ayakkabı Sanayinde Çalışma İlişkileri: Üretim Örgütlenmesi ve Fason Ekonomisi adlı çalışmasında Beta ve Yeşil kundura örneklerini böyle bir dönüşüm göstermektedir.

miştir. Modernleşme kuramlarının çizdiği modern dünyanın evrensel evrim çizgisine uygun olarak, geleneksel-enformel faaliyetler modern-formel faaliyetlere dönüşmektedir. Modernleşme kuramına göre enformel faaliyetlerin ortadan kalkması sadece ‘*zaman*’ sorunudur (Ayata, 1987; Tekeli, 1977). Ancak gerçekte karşılaşılan durum, gelenekselden moderne doğru tek yönlü evrimleşmeyle ya da hareketle ve sadece birbirine karşıt iki kavramla ifade edilemeyecek kadar karmaşıktır. Son dönemlerde açığa çıkan enformelleşme eğiliminin, enformelin formele dönüşme eğiliminden daha baskın olmasıdır. Özellikle, piyasaların düzenlenmesinden anlaşılan, düzenleyici ve müdahaleci devlet yaptırımlarının, firmaları formel düzeye çekmesi iken; neo-liberal devletin uygulamalarında süreci tersine çevrildiği görülmektedir. Bir başka ifadeyle regülasyonun yerini, deregülasyon; kuralsızlığın cezalandırılması sürecini, kuralsızlığın kural olması almaktadır.⁴¹ Ulusal ya da uluslar arası hukuki ve kurumsal tanımlamaların ve sınırların değişmesi bir firmayı/ilişkiyi yasal-formel-resmi duruma taşıyabilir. İmar affına uğrayan gecekondular ya da yeni iş kanununa tanına taşeronluk faaliyeti/ sözleşmeli-yarı zamanlı çalışma buna örnek gösterilebilir. Sosyal ve ticari ilişki içinde enformel ilişkilere yoğun olarak rastlanan üretim birimlerinde hiçbir değişme olmadığı halde, kamusal otoritenin formel tanımlamalarında yer almıştır.⁴² Ancak Harvey’in (2003) Post-modernliğin Durumu kitabında da belirttiği üzere, bu dönem içinde dahi formelin yanında genel bir eğilim olmasa da en-

41 Liberal iktisatçılardan bir kısmı, enformel sektörü, tam rekabet piyasasının uygulanabileceği bir alan olduğunu düşünmektedir. De Soto’ya göre, enformel sektör devlete göre daha verimli çalışmaktadır (bkz. Lordoğlu ve Özar, 1998; De Soto, 2000).

42 Savaş sırasında işgal edilen bir köyün, A devletinin değil, işgalci devletin yasalarına tabi olması ve parasını kullanması gibi.

formel yapıları, çalışma ilişkilerini ve faaliyetlerini görmek mümkündür.

(3) Piyasa merkezli düzenleme ya da yeniden enformelleşme (re-enformalisation)

Ulusal ya da uluslar arası hukuki ve kurumsal tanımlamaların ve sınırların değişmesi bir firmayı/ilişkiyi yasal-formel-resmi duruma taşıyabileceği gibi enformel ilişki setinin olanaklarından yararlanmaya devam etmek isteyen firmayı yeniden enformelleşme sürecine sokabilir. Hukuki süreçler enformel faaliyetlere izin verme ve enformel ilişkileri içermek ve tanımlama halinde ise, enformel yasal bir zemin edinir. Hukuki süreçlerin enformel ilişkilerin niteliğini değiştirmeden tanımlaması re-enformelleşme⁴³ (yeniden enformelleşme) adını almaktadır.

Sermaye birikiminin gereksinimleri de aynı sonuca neden olabilmektedir. Şöyle ki, mevcut yasal düzenlemelerin, devletin sınıf mücadelelerinin arenası olduğu fikrinden yola çıkarak açıkladığını veri alıyoruz. Sınıf mücadelesinin kapitalist sınıf lehine sonuçları görüldüğünde, sermaye birikiminin önünde engel teşkil etmeye başladığından, üretim ilişkilerinin yasal ve biçimsel öğeleri hızla enformelleşebilir. Varolan bir enformel yapının, dönüşmek zorunda kaldığı koşullarda, uyum mekanizmaları ile yeni bir form almasından başka bir şey değildir. Ancak, üretici birimin yapısı ve ilişkileri dönüşmüş ama yine, (otoritelerce) bilinen ve tanımlanan bir “*form*” almamıştır. Örneğin üretim sürecine taşeron biçiminde katılan firmalar yeni iş hukukuna göre tanımlanmıştır. Yani alt-sözleşme ilişkilerinden taşeron, bir form olarak tanınmaktadır. Ancak, bu taşeron firmanın formel hale gelmesini sağlamamaktadır. Çünkü, hem taşeron firma hem de bu ilişkiyi yaratan ve kul-

43 Düzenleme okulunun reregülasyon kavramından uyarlanmıştır.

lanan büyük sermaye, enformel ilişkilerin olanaklarından yararlanmaktadır. Kültürel, etnik, yerel bağlardan beslenerek ucuz işçisini ve iş bağlantılarını yaratan bu firmaların⁴⁴ tanımı gereği formel ilişki temelli üretim ilişkilerinde yer olması zordur. Kaldı ki enformel yapının yasa-dışı şekilde oluşması halinde de devletin birikimin ihtiyaçlarını karşıladığı ölçüde müdahale etmediği; ancak işçilerin örgütlü mücadeleleri ya da farklı bir sermaye grubunun çıkar çatışması durumunda müdahaleyi gerçekleştirdiğini çalışmanın eklerindeki 2006-2008 sürecinde tersanelerin gündemi kısmında bulmak mümkün olacaktır.

Dönüşümü formelleşme biçiminde gerçekleştirmesi ise sermaye birikiminin büyüklüğüne ve bulunulan bölgenin iktisat politikasına bağlı olacaktır. Kuzey İtalya'da küçük işletmeler 'eşit' koşullarda büyük firmalarla rekabet edebilmelerini sağlayan kaynaklara yerel yönetim desteği ile ulaşmaktadırlar(Castells-Portes,1992,32). Ancak bu durum firmaların formelleşmesine yol açmamıştır. Tam tersine ilişkileri, bölgelerinin özgün koşullarına yeniden uyumu ile enformel ilişkilerin farklılaşarak devamını sağlamıştır. Dışsal kaynaklı değişimlerin yanı sıra içsel değişimlere neden olan etkilerde önemlidir ve gerçekte etkiler, birlikte işlemektedir. Gecekondu sahiplerinin, kendilerinden daha sonra göç eden hemşerilerine el koydukları arazileri ve üzerindeki binaları kiralama, üzerinden rant sağlaması ya da daha önce enformel ilişki ağında işçi⁴⁵ olarak çalışan kişilerin, kendilerinden sonra kente göç eden

44 Firma organizasyonuna sahip olmayabilirler de.

45 Buradaki işçi kavramını oldukça geniş almak gereklidir. Küçük sermayeli ancak bağımlı çalışan, aile emeği kullanan, fason üretim yapan üreticilerden, ev eksenli çalışan, seyyar satıcılık yapan veya sadece düzenli olmayan işlerde çalışan işçilere kadar uzanır. Temel belirleyici, yanında ücretli olarak çalışan işçilerin varolup olmasıdır.

hemşerilerine kendi denetimi altında iş olanağı yaratması ve üretim/hizmetin örgütleyicisi olması üzerinden **kâr** sağlaması örnek gösterilebilir.⁴⁶ Bu durumda sınıfsal açıdan ortaya çıkan kayma/farklılaşma ve farklılaşmanın yarattığı yeni koşullar, enformel ilişkilerin değişmesini sağlayarak, yeniden enformelleşme dediğimiz dönüşümü meydana getirmektedir.

Özet olarak, çalışmada kullanılan, enformel olgu, faaliyet, süreç ve ilişkilerin nedensel gücü ve var olma nedeni, en üst soyutlama düzeyinde, sermaye birikimi olarak saptanmaktadır. Enformelleşmenin bir dönüşüm olarak varlığında ise, erken kapitalistleşmiş bölgelerde, krizin karşısında maliyetleri düşürmek ve emek üzerindeki kontrolü artırmanın stratejisi olmasının yanında, geç kapitalistleşmiş bölgelerde sermaye birikimini sağlayan aktörlerin uluslararası işbölümünde yer alma talebidir. Enformelliğin sınırını ve kısmen biçimini, kapitalist sermaye birikiminin uzun vadeli çıkarları doğrultusunda oluşan hukuk ve devletin tutumu belirlemektedir.

Formel alan olarak ifade edilen, kayıtlı, standart fordist üretim ve iş güvenceli, sigortalı, tam zamanlı çalışma, yerini birçok sektörde (özellikle küçük üreticilerin kayıtlı olduğu sektörlerde), enformel üretim ve çalışma biçimine bırakmıştır. Formel alanda, istikrarlı bir ekonomi ve sosyal devletin yasal çerçevesi içinde, Fordist üretimin sözleşmesi, işçi ve kapitalist arasında yapılmakta iken; enformel alanda, 'küresel' dünyanın istikrarsız ekonomi ve neo-liberal devletinin yasal çerçevesinde, esnek' üretimin 'alt-sözleşmesi' ana firma ile küçük-büyük-bağımlı-bağımsız-kayıtlı-kayıtsız uydu firma arasında yapılmaktadır. Üretim biriminin ölçeği, özellikle bu fir-

46 Bu konuda bkz. (Işık ve Pınarcıoğlu, 2002); KEYDER, Çağlar (1999); "Konut Piyasası: Informelden Küresele", Defter Dergisi, Sayı: 35, İstanbul, Sayfa: 73-93

malarda, küçüldüğü için genellikle işçi ve firma arasında ise yazılı bir iş sözleşmesi yapılmamaktadır. Enformel faaliyetler ve enformelleşmeyi çeşitli ilişki formlarında ayrıntılı olarak incelemek için alt sözleşme ilişkileri (sub-contracting) niteliksel bir ayrıma tabi tutulup, fason, taşeron, yan sanayi ve ev eksenli çalışma olarak adlandırılmıştır.

Enformelleşmenin Temel Üretim İlişkisi:

Alt Sözleşme İlişkileri

Alt-sözleşme ilişkileri, enformelleşmenin ana ilişki biçimini oluşturur. Alt-sözleşme ilişkileri bir işin/üretimin farklı biçimlerde istihdam edilen başka bir işverene bağlı işçiler tarafından yerine getirilmesi sürecine verilen addır. Çeşitli kavramlarla ifade edilebilir: Müteahhitlik, alt-yüklenici, tedarikçilik, taşeronluk, yan sanayi, fason, çevre işçi, bağımlı üretim, uydu firma gibi.

İngilizce “subcontracting” olarak ifadelendirildiği için oldukça genel anlamda kullanılmaktadır ancak, Türkçe’de kelimenin yukarıda sayılan kavramların neredeyse tamamıyla açıklamak mümkündür. Bu açıdan Türkçe literatürde karmaşa yaratmaktadır. Firmalar arasındaki mal ve hizmet üretimini gerçekleştirmek için kurulan yatay ya da dikey, eşit ya da bağımlı ilişkiler bütününe alt-sözleşme ilişkileri denilmektedir. Üretim ya da ticaret ağı içindeki firmaların ulusal ya da uluslararası nitelikli olması mümkündür. Bu literatürün doğmasına katkıları olan çeşitli araştırmalar bulunmaktadır. Genellikle bu araştırmalar teorik referansla çerçevelenmiş sorunsalın bir sahha çalışması ile örneklendirilmesi ve karşılaşılan gözlemleri kapsayacak kavramsal katkılardan ve açıklamalardan oluşmaktadır.

Holmes (1988), alt-sözleşme ilişkilerinin dört temel hedefi olduğunu ifade etmektedir. İlki, emek maliyetlerinin en

aza indirilmesi ve kontrolüdür. İkinci temel amaç, firmalara, istikrarsız talep yapısı ve değişken sermayeye göre esneklik kazandırmaktır. Üçüncüsü, emek süreci üzerindeki denetimi artırmaktır. Sonuncusu ise, uygun işgücü sağlamaktır.

Alt sözleşme ilişkilerini, Watanabe ticari ve endüstriyel olmak üzere iki türünü ifade etmektedir. Ticari alt-sözleşme ilişkileri, toptancı ya da perakendeci olan ana firmanın uydu firmalara ürettirdiği nihai malları satması biçimindedir. Üretimi dışarıdan organize etmektedirler. Üretim düzeyinde alt-sözleşme ilişkilerinde ise, ana firma imalatçıdır, kendi üretim biriminde montaj işi yapmaktadır. Üretimi için gerekli parçaların üretimi ise, uydu firmalar tarafından yapılmaktadır (aktaran Güler-Müftüoğlu, 1998).

Lawson, üretim düzeyindeki alt sözleşme ilişkisinin iki temel biçimi olduğunu ileri sürmektedir. Uzmanlaşmaya dayalı alt sözleşme ilişkisi, üretim sürecinde işbölümünün uzmanlaşmaya dayalı oluşarak ve ana firmanın teknik açıdan destek görmesi gereken alanlarda ortaya çıkmaktadır.⁴⁷ Diğeri ise, kapasiteye dayalı alt-sözleşme ilişkileridir. Ana firmanın asıl işini kapasitesini artırmak ya da daha az maliyetle üretmek üzere alt-yükleniciye devretmesidir (Lawson, 1992)

Özgen (1994), alt-sözleşme ilişkilerinin tamamını taşıeron kavramıyla ifade ederek, kapasite ve tamamlayıcı şeklinde ikiye ayırmaktadır. Ayrım, firmaların üretim araçlarıyla ilişkileri temelinde yapılmıştır. Üretimdeki yatay ayrışmayı kapasite alt-sözleşme, dikey ayrışmayı ise tamamlayıcı alt-sözleşme ile

47 Türkiye’de 4857 sayılı iş yasasında, “işletmenin ve işin niteliği gereği ile teknolojik nedenlerle uzmanlık gerektiren işler dışında, asıl iş bölünerek alt işverene devredilemez” ifadesi yer almaktadır. Lawson’un ayrımına uygun şekilde sadece uzmanlaşmaya dayalı alt-sözleşme ilişkilerini kapsamaktadır (OLEYİS, 2003; Lawson, 1992, Güler-Müftüoğlu, 1998).

kavramlaştırmaktadır. Buna göre, ana firma tarafından belirlenen ayrıntılı plan ve programlara göre belirli bir spesifikasyon çerçevesinde parça üretiminin farklı bir firma tarafından yerine getirilmesi demektir. Firma, işin belirli bir kısmını kendi içinde üretebildiğinden devirsel sıfatını da almaktadır. İkinci tip alt-sözleşme ilişkisini ise, tamamlayıcı taşeronluk olarak ifade eden Özgen, imalat metodu ve üretim kararlarının uydu firma tarafından verildiği, işin hiçbir şekilde firma içinde yapılamadığı ve teknolojik donanımı yüksek olan emek süreçleri kullanılan tip tanımlamaktadır. Üçüncü alt-sözleşme biçiminde ise, Özgen(1994)'e göre, uydu firma, *"pek çok konuda ürünün geliştirimi, tasarımı ve fabrikasyonu üstünde tam kontrol sahibi ancak, yine de ana firma ya tahsis olunmuş veya tescilli parça sağlamak için taşeronluk anlaşmasına girmek isteyen bağımsız bir sunucudur."* (a.g.e, 31).

Alt-sözleşme ilişkilerinin hiyerarşik olup olmamasına göre de bir ayrım yapılabilir. Alt-sözleşme eşit firmalar arasında yapılmakta ise, hiyerarşik olmayan nitelik kazanmaktadır. Eğer, hiyerarşik ve bağımlı bir üretim söz konusu ise, hiyerarşik alt sözleşme ilişkisi görülmektedir. Bu ayrımların tamamını içinde barındıran anlamda, alt sözleşme ilişkilerinin, bir başka niteliksel ayrımı ise, taşeron, fason, yan sanayi ve ev eksenli çalışma biçiminde yapılmaktadır. Fason, yan sanayi ayrımı, hiyerarşik ilişki ile; ev eksenli, taşeron ve fason (ve yan sanayi) üretim ise, yapıldığı mekân ve işin niteliği ile ayrıma tabi tutulabilir (Aktar, 1990; Ayata, 1987, Ayata, 2000; Güler-Müftüoğlu, 1998).

Alt-sözleşme ilişkileri ile yapılan üretim biçimlerine baktığımızda kapitalizmin ilk aşamalarındaki üretim birimlerinde gerçekleştirilen üretime benzeyen yönlerinin bulunduğu görülmektedir.

Alt-sözleşme ilişkileri ile üretimin parçası haline gelen birimlerden ev eksenli çalışmada, kapitalist ev sanayinin izleri bulunmaktadır. Ev atölyeye ve evin bireyleri işi yapan ücretsiz işçilere dönüşmüştür. Merkezi atölyenin işi, çok sayıda küçük atölyeye ve evlere dağıtılan işi koordine etmektir. Burada işveren bir iş bölümü anlayışı çerçevesinde işleri ve hammaddeyi dağıtan ve yeniden toparlayan ve örgütleyen unsurdur. Dökümhaneler, fabrikaya geçiş öncesinde görülen bir ara form olduğu iddia edilmesine rağmen varlıkları bu gün de görülen üretim birimleridir.

Zanaat atölyeleri, bir işte uzmanlaşmış emek gücünün istihdam edildiği, küçük miktarlarda üretim yapan ve 19. yy'dan farklı olarak çok amaçlı ileri teknoloji kullanan esnek uzmanlaşma modelinin üretim birimine oldukça benzer özellikler göstermektedir. Hâlâ usta-çırak gibi ifadelerin kullanılmasına rağmen benzeri sosyolojik örüntülerin altından üretim ilişkilerinin emek-sermaye çelişkisine göre oluştuğu görülmektedir.

Tarihsel Açıdan Alt Sözleşme İlişkileri, Üretim Biçimleri ve Enformelleşme

Alt sözleşme ilişkilerinin temellerini endüstri devrimi öncesinde bulmak mümkündür. Endüstri devriminden önce de birçok sektörde⁴⁸ oldukça gelişmiş tekniklerle ve gelişkin bir işbölümü ile üretim yapılmaktadır. Özellikle tekstilde, 1980 sonrası çok uluslu ve büyük şirketlerin üretim ve dağıtım örgütlenmelerinin ilk biçimleri görülmektedir. Küçük atölyelerde ve hala tarımla geçinip ek iş olarak el zanaatını seçen küçük toprak sahibi ailelerin evlerinde yürütülmektedir. Ham-

48 Kraliçe I. Elizabeth Devrinde Barut ve Kağıt Fabrikaları, Tuz ve Şeker Rafinerileri, Tekstil (Bkz. Dobb, 2001).

maddeyi sağlayabilmek, ürünü ve piyasayı düzenleyebilmek için gerekli olan sermayeyi tüccar sağlamaktadır. Tüccar, işi köylerde ya da ticaret merkezine yakın yerleşim alanlarında dağıtmak, üretimin çeşitli evrelerindeki işbölümünü örgütlemek, satışını düzenlemektedir. 17. yy'dan itibaren tezgâh evlerinin zanaatkârlara kiralanması görülmeye başlanır. 18. yy'ın sonunda ve 19. yy'ın başında ise üretimin ve sermayenin gerek üretim birimi ve tekniği düzeyinde gerekse şirket ortaklıkları ya da mülkiyet düzeyinde yoğunlaşması ve merkezileşmesi hızlanmıştır. Sermaye birikimi, emek gücünün doğal artış oranının hızından daha hızlı birikmektedir. İstihdamın üretim hızına bağlı olarak artacağını beklerken, daha önce de bahsi geçen bu eğilim kendi karşısını yaratır ve yeni geliştirilen teknikler ile daha fazla ürün üretmek için daha az emek gücüne ihtiyaç duyulur. Yani, işsizlik artar. Tüm teknolojik gelişmelere ve üretimin fabrikada toplanmasına rağmen küçük üretim ve sürekli fabrika işçiliği dışındaki işçilik varlığını göstermektedir (Thompson, 2004). Birikimin hızlanmasının temel nedeni, Dobb'a göre işsizlik ve küçük üreticilik sayesinde ücretlerin belirli seviyede tutulmasıdır. Ancak ücretler, toplam talebin bir unsuru olduğu için fazla üretim meydana gelir. 19. yy'ın tekelleşen üreticileri arasındaki rekabet, reklâm savaşları ve satış kampanyalarının yanı sıra, çeşitli pazar payı ve fiyat anlaşmalarına neden olur. Pazarın sınırlarına gelindiğinde büyük ölçekli üretimden sağlanan kâr hadleri düşmeye başlar, üretim kapasitesi sınırlandığından, tekeller, büyük miktarlarda biriken karlarını kendi endüstrilerinde yeniden yatırım yaparak kullanamazlar. İç birikimi değerlendirmek için, farklı sektörlerde üretim yaparlar.

Yatırım “ilk elde, girişimin engelsiz ve göreceli olarak daha kolay olduğu küçük ölçekli endüstrilere yapılır.... İkinci olarak, ki bu sağladığı olanaklar açısından daha yaygındır, ser-

mayenin [dolaylı ya da dolaysız olarak]⁴⁹ dünyanın iktisadi yönden gelişmemiş ülkelerine ihraç edilmesi durumu vardır. Bu durumda, kâr hadlerinin daha yüksek olması mümkündür, bol ve daha ucuz işgücü vardır, hammadde kaynakları geniştir. Gelişmemiş ülkeler sömürüye açık el değmemiş alanlar olarak tekelleşme koşulları için uygundur. Hele politik baskı ve denetim, tekellerin iktisadi ayrıcalıklarını koruyacak yönde gelişirse, ülkelerinde uyguladıkları yöntemlerin aynısını yeni ülkelerinde de uygulamaya başlarlar.” (Dobb, 2001, 32-8).

16. yy’ın ortalarından itibaren Batı Avrupa kaynaklı (merkezi İngiltere) ortaya çıkan merkantilizm, kapitalist sermaye birikiminin yukarıda bahsi geçen dinamik ve süreçlerle yaşandığı başlangıç dönemidir. Önce Orta-doğu, Güney-Batı Asya 19. yy’dan itibaren Afrika’nın paylaşımını ve bu amaçla yaşanan Birinci Dünya Savaşı ve bu savaşa kadar olan işgal ve savaşlar kapitalist üretimin genişleme ihtiyacından kaynaklanır.

Kapitalist üretimin varlık koşulu, “ ... Daha fazla ve daha hızlı yayılma zorunluluğunun bulunması, bir başka anlatımla, daha büyük meta miktarının, daha büyük işletmelerde, daha iyi tekniklerle ve daha çabuk üretilmesidir. Kapitalist üretimin bu genişleme olasılığı, dünyadaki teknik ilerleme ve bununla birlikte de üretim güçlerinin sınırı olmadığından kendi özünde hiçbir sınır tanımamaktadır. Ancak, bu genişleme ihtiyacı sermayenin kâr oranlarında belirli sınırlarla karşılaşmaktadır” (Luxemburg, 1995, 179).

Pazar sınırlarını aşmanın oldukça önemli bir aktörü olarak meta hareketinden bağımsız sermaye hareketinin ortaya çıkması ve para-sermayenin giderek daha fazla önem taşımaya başlamasıdır⁵⁰ ki sermayenin uluslararasılaşmasının en önemli

49 Aktaranın Notu

50 Modernleşme kuramlarında, gelişmenin yolu olarak sunulan dış yar-

yöntemi olmuştur. Erken kapitalistleşmiş ülkelerin merkantilist dönemden başlayarak “19. yy’ın emperyalist bölgeci anlayışı ve bu anlayışı meşrulaştıran emperyalist epistemik şiddeti ürünü olan eşitsiz uluslar arası işbölümü, gelişme yazınına ortaya çıkaran tarihsel ontolojik ve epistemolojik temelleri sunmakta...” (Ercan, 2001, s. 63–80) ve kapitalist sermaye birikiminin geldiği bu aşamada, birinci dünya savaşını olgunlaştırmaktadır. Merkantilist dönemde, dünyanın hegemonik gücü olan İngiltere’nin birinci dünya savaşına gelindiğinde dış ülkelerdeki İngiliz sermayesi, Tüm İngiliz kapitalist sınıfının elindeki sermayenin 1/4–1/3 kadarını oluşturmaktadır (Dobb, 2001, 39). Batı Avrupa’nın birkaç ülkesi tarafından dünya sömürgeler ya da yarı sömürgeler halinde paylaşılmıştır. 20. yy’ın başına gelindiğinde, Fransa ve İngiltere’nin klasik kapitalist gelişimine benzemeyen sermayesiyle bu ülkelere rakip olarak ortaya çıkan Alman sermayesinin kendine yer edinme çabası,⁵¹ yaşanan rekabeti, sıcak savaşa dönüştürmüştür.

Amerikan sermayesi ise Birinci Dünya Savaşı’nın yarattığı tahribat ile kısmen üretim artışı ve büyüme elde etmişse de, 1929-1931 yılları arasında patlak veren krizden kurtulamamıştır. Amerika’nın ‘kriz’ yılları olan 1929’dan 1932⁵² yazı arasında, endüstriyel üretim yarı yarıya düşmüş, işsiz sayısı işgücünün dörtte birine eşit olmuş ve İkinci Dünya Savaşı’na kadar

dım/yatırımın, erken kapitalistleşmiş ülkelerdeki değerlendirilemeyen birikim ile bağlantısı kurulduğunda dönemin ekonomik gerekliliklerinin kuramlara etkisi görülebilir hale gelir.

51 Silahlanma yarışı ve savaş sermaye malı üreten sanayi dalları için talep yarattığından büyümenin süresini uzatır.(Dobb,2001,62); Ayrıca bu konuda: (Bukharin,1996,114-8:133-46)

52 Bazı kaynaklarda büyük buhran yılları 1929–1941 olarak verilmiştir. (Marksist Düşünce Sözlüğü, 2001,180)

sekiz milyonun altına inmemiştir (Dobb, 2001, 56). 1929 krizi ile birlikte '*laissez faire, laissez passes*' ve ekonomiye müdahale etmeyen devlet (veya liberalizm⁵³) sorgulanır. Sorgulamanın yapılma nedeni kapitalizmin başarısızlığı kadar, aynı zamanda sosyalist alternatif sistemin başarısıdır. Birinci Dünya Savaşı sırasında 1917 Sovyet devrimi gerçekleşmiş ve kapitalizme alternatif -rakip- bir sistem olarak ortaya çıkmıştır. Bağımsızlığını yeni kazanan ülkelerde ve erken kapitalistleşmiş ülkelerin işçi sınıfında sosyalizm talebi ortaya çıkmıştır. Hak mücadeleleri ile bu talep kendini ifade etmeye başlayınca, sosyal düzenlemeler gündeme gelir (Hobsbawm, 1996). Böylece makro düzenlemeleri meydana getirecek mekanizmalar harekete geçer.

1914 yılını Harvey (2003), "Fordizmin sembolik başlangıç yılı" kabul etmektedir. Bunun nedeni, Ford'un, emek sürecinde, iş örgütlenmesinde ve teknoloji alanında yerleşmiş eğilimlerin bir uzantısı olan tekniklerle, ancak, yeni kayan bir bandın etrafındaki sabit işçilerle verimlilikte artışlar yaratmasıdır. Verimlilik sadece üretim tekniğinden değil aynı zamanda sekiz saatlik iş günü ve yüksek bir ücretle gerçekleşmektedir. Bu açıdan Taylor'un bilimsel iş yönetiminin ilkeleri ile Taylor'un öncülleri hayata geçirilmektedir. "Fordizme" sade-

53 Devlet müdahalesi, sermayenin uzun dönemli çıkarlarını koruma amacıyla yapıldığı için aslında liberalizmden kopuş olarak düşünülemez. Liberal düşünceleri ile tanınan ve ekonomik anlamda devlet müdahalesine karşı olan Mill, toplumlardaki bireysel özgürlüklerin, toplumun kendinden korunması için hükümet müdahalesine gerek olduğunu savunmaktadır (Mill hakkındaki bilgi: YAYLA, Atilla (2000); Liberalizm, Liberte Yayınları, 3. Baskı, Ankara, (s. 74-86). Weber' in devletin toplumsal müdahaleleri için bkz. HABERMAS, J. (1984); "Siyasal Katılım Kendi Başına Bir Değer mi?", Toplum ve Bilim, Birikim Yayınları, İstanbul, S. 49

ce üretim tekniği olarak bakmak yanlıştır. Büyük ölçekli üretimin tüketilmesi gerektiğinden yeni, tüketime dayalı bir yaşam tarzının varlığını gerekli kılmaktadır. Artan talebe uygun teknolojik donanımın daha fazla üretimi sağlaması, dolayısıyla bu fazla üretimin massedilmesi için istikrarlı ve yüksek seviyede talebe gereksinim duyulmaktadır. Tüketicinin üretimi massedeabilmesi için ise, sürekli bir asgari gelir standardının yakalanması gerekmektedir. Böylece “Fordizm” mikro düzenlemeleri hayata geçirecek mekanizmaları oluşturmaktadır.

Büyük ölçekli üretimin talep yapısını sürekli kılma ihtiyacı ve Sovyet devrimi ile işçilerin hak mücadeleleri kesişiminde, sosyal devlet ortaya çıkar. Modernleşme teorileri ile düşünsel düzeyi yapılandırılan bu dönemin, alt yapısını kitlesel üretim biçimi, üst yapısını güçlü, müdahaleci, Keynesyen, talep yaratıcı, istikrarlı bir sosyal devlet karşılar (Keyder, 1996). 1945-1970 olarak tarihsel sınırlarını belirleyeceğimiz bu dönem dünya üzerinde proleter, işçi, sanayi, üretim gibi kavramları yeniden belirler. Kapitalizmin şekli ve dolayısıyla tüm kafa karışıklıklarına neden olan tanımlar, bu dönem biçimlendirilir. Gramsci, hiç görülmemiş bir süratle ve amacı konusunda tarihte benzeri olmayan bir bilinçlilikle yeni tip bir işçi ve yeni tip bir insan yaratma konusunda bu güne kadar görülen en kolektif girişim olarak fordizmi ifade etmektedir (aktaran Harvey, 2003, 148).

Düzenleme kuramcıları tarafından, II. Dünya Savaşı sonrası egemen gelişme modelini ifade etmek üzere kullanılan Fordizm, aslında Gramsci'nin önerdiği kavramlardandır.

Fordizmin “...sanayi paradigması, işin planlaması ile yapılmasının ayrılması, sürekli mekanizasyon yoluyla rasyonelleştirmeye ilişkin Taylorist ilkeleri kapsıyordu. Taylorizm böylece, emeğin sermayeye eşi görülmedik ölçüde ‘gerçek

bağımlılığını' sağlıyordu" (Marksist Düşünce Sözlüğü, 2001, 169).

Düzenleme kuramcıları, becerilerin kutuplaşmasıyla yapılan kitlesel üretimin, yüksek üretkenlik artışı ve bu üretkenlik artışına paralel olarak, ücretlilerin katına değerden sürekli pay almalarına 'Fordist uzlaşma' adı vermektedirler. Bunu sağlamak için, güçlen(diril)miş sendikalarla kapitalistlerin bir toplu sözleşme mekanizmasıyla uzlaşması; tüm nüfusun tüketici statüsünü garanti eden sosyal refah devleti; ekonominin ihtiyaçlarına göre özel bankalar tarafından çıkarılan ve merkez bankası tarafından düzenlenen para ve tahvil arzı ile Fordizm, ulusal temelli bir gelişme modelidir (a.g.e. 169). Bu modernleşme projesinin "*ideali*", sanayileşme ve sanayileşen bölgelerde kentleşmedir. Modernleşme projesi kapsamında, toplumun tüm sınıflarını içine alan ulusal gelişme modeli için kentler ve büyük sanayi çekim merkezi olmuştur. "*Modernleşme projesinin çekim alanına giren işçiler modernleşmişlerdir*" (Keyder, 1996, 29) ve formel alanı dolduran proletaryayı oluşturmuşlardır. Böylece formel alanın sınırları, istikrarlı piyasa yapısıyla paralel olarak genişlemiştir. Küçük üreticilik ve enformel istihdam biçimleri, pre-kapitalist dönemin kalıntıları ya da az gelişmiş bölgenin sermaye birikiminden yoksun olmasından kaynaklanan hastalığı olarak görülerek ve modernleşme kuramının ilerlemeci tarih tezine uyan bir öngörü ile ortadan kalkacağı varsayılmaktadır.

Ancak tüm bu "temennilere" rağmen Ford'un montaj hatına dayalı üretim sistemi, neredeyse tamamen göçmen işçilere dayanmaktadır. Harvey (2003) bunun nedenini, dünya ölçeğinde sınıflar arası ilişkilerin durumunun, işçinin uzun saatler boyunca, standart hareketlerle emek harcayacağı, geleneksel zanaatkar becerilerine gerek duyulmayan bir işte çalışmaya

uygun olmaması ile açıklamaktadır (a.g.e., 150). Fordizm başlangıcından itibaren eşitsiz gelişmekte olan bir sistemdir. Büyük ölçekli firmalar özellikle bazı sanayi alanlarında⁵⁴ oldukça önemli bir gelişme meydana getirmiş ve bunlarda dünya ekonomisi içinde büyük üretim bölgelerinde yoğunlaşmıştır. Bu, ABD-Midwest, Britanya-Midlands, Almanya-Ruhr-Rheinland, Japonya-Tokyo-Yokohama Bölgelerinin işgücünü avantajlı kılarken, işçilerin büyük ölçekli fabrikalara yığılması, sendikal mücadeleyi de güçlendirmeye bağlamıştır. Fordizmin getirdiği olanaklardan nispeten daha az pay alan, erken kapitalistleşmiş ülkelerin diğer bölgelerini devlet desteği ile geliştirme gereği ortaya çıkmıştır. Hatta, fordist sektörlerde bile fordist olmayan taşeron tipi üretim örgütlenmesi seyrek de olsa görülmektedir. Bu açıdan erken kapitalistleşmiş ülkelerde toplumun tüm kesimini içermeyen bir fordizm söz konusu olmaktadır. Büyük ölçekli üretimin devam etmesi ulus-devletin düzenleme süreçlerinin devam etmesine bağlı olduğundan Harvey (2003) fordizmin asıl yükünün devlet üzerinde olduğunu iddia etmektedir. Büyük ölçekli sermayenin dışladığı ya da olanaklarından daha az yararlandığı kesimlerin yoksullaşmasını engelleme, her türden kamu hizmetlerini sağlayabilme iktidarın meşruluğunun göstergesi haline gelmiş ve bunların finansmanı ise özel sektörün üretkenliği ile paralel vergileri ile sağlanmaktadır. Bu durumda bu sistemin ayakta kalmasının yolunun, geç kapitalistleşmiş ülkelerde biriken sermayenin değerlendirilme olanaklarını yaratmak olduğu söylenebilir.

Geç kapitalistleşmiş ülkeler için modern-gelişmiş ülke olmanın şartı, her iki dünyada⁵⁵ da, her şeye rağmen, sanayi-

54 Otomobil, gemi yapımı, ulaştırma teçhizatı, çelik, petro-kimya, elektrikli tüketim malları, inşaat.

55 Sosyalist gelişme modeli ve kapitalist gelişme modelinin ortak özellikleri sanayileşmektir (Köker, 2000; Türkay, 1995).

leşmektir. Tarımdan işgücü, gelir, ucuz tarımsal sanayi hammaddesi şeklinde kaynak aktarılır. İkinci Dünya Savaşı sonrası sabit sermayedeki ve üretimdeki büyüme kentlerdeki nüfus artış oranından büyük olmasının sağladığı olanaklarla, büyük ölçekli üretimin sınıflar arasındaki kutuplaşmayı hızlandırmasıyla ortaya çıkan şiddetli hak mücadelelerinin de etkisiyle ve büyük miktardaki üretimin tüketilmesi için, ekonominin büyümesinden işçiler de yüksek ücretler alarak yararlanırlar. Bu durum kente göçü hızlandırır. Kırdan kente göçen ve enformel işgücünü oluşturanlar, tarımdan kaynak aktarımının külfetini yaşayan topraksız ya da küçük toprak sahibi köylülerdir.

Ticarileşmenin, metalaşmanın, mekanizasyonun ve hükümet politikalarının tarımdaki küçük meta üreticileri üzerine olan etkisi türdeşleştirici değil farklılaştırıcıdır. Varolan toplumsal farklılaşmalar farklı ve çelişkili yönlerde ve eğilimlerde yeniden farklılaşmakta ve dönüşmektedir (Akşit, 1987, 27).

Erken kapitalistleşmiş ülkelerde bir kaç yüzyıl önce varolan ucuz işgücü akımı, böylece geç kapitalistleşmiş ülkelerin kentlerine akar. Erken kapitalistleşmiş ülkelere yine bir işgücü akımı görülmektedir. Ancak bu defa eski sömürgelerinden ya da yarı sömürgeleştirdikleri bölgelerden kaynaklanır. 1960'ların ortalarına doğru önce, ithal ikameci sanayileşme modeli uygulayan geç kapitalistleşmiş ülkelerde işgücüne olan gereksinim azalırken, işgücünün kentlerdeki artış hızı yükselmeye devam eder ve işsizlik baş gösterir. Geç kapitalistleşen ülkelerin sanayileşmesi için gerekli olan, ancak kendilerinde bulunmayan sermaye birikimini; dünyanın hegemonik gücü ABD'nin piyasanın sınırları dolayısıyla değerlendiremediği fonlarının rasyonalizasyonu amacıyla kurulan dış borç mekanizması sağlar. 1945-70 arası gelişmiş ülke sermayeleri-

nin uluslar-arasılaştığı dönem olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra tahrip olmuş kentlerin onarılması için, ABD, IMF aracılığıyla, elindeki sermayeyi çok düşük faizlerle ya da hibe olarak ihraç eder. IMF ile dünyadaki para sermayenin ve IBRD ile doğrudan yatırımların ve bu 'uluslar-arası' kurumların en sonuncusu olan GATT ile dünyadaki mal ticaretinin denetimi söz konusudur. Savaş sonrası dönemde tüm bunları tamamlamak ve dünya çapında sermaye akımlarını dolar üzerinden gerçekleştirmek için Bretton Woods sistemi kurulur. Ancak, geç kapitalist ülkelerdeki gelişme talebi ile erken kapitalleşmiş ülkelerdeki sermayenin değerlenmesi olanağı, 1973'te yaşanan ABD'nin ikinci dolar krizi ve devalüasyon, sistemin çökmesiyle ortadan kalkmaktadır.

1968-1972 dönemlerinde tüm dünyada grevler yaşanmaktadır. 1968 yılına kadar aşırı birikmiş sermaye bu dönemden sonra değerlenme olanağı bulamadığı için kâr oranlarında azalma meydana gelmektedir. Özel sektörün büyük ölçekli firmaları daralan talep ve artan rekabet karşısında, aşırı kapasiteli kalmaktadır. Bu şirketlerin rasyonalizasyonu, emek üzerine denetimin yoğunlaştırılması ve küçülerek yeniden yapılanması anlamına gelmektedir. Stagflasyonist, istikrarsız piyasalarda varolma stratejisi olarak teknolojik değişimle yeni ürünler, otomasyon ve alt-piyasaların arayışı ön plana çıkmaktadır. Bu anlamda emek üzerine denetimin nispeten kolay olduğu bölgelere doğru coğrafi kayma, birleşmeler ve sermayenin spekülatif değerlenme olanaklarını artırma, "*değerin meta biçiminin dünya ölçeğinde dis-entegrasyona dene olmahtayken; değer para biçiminin açığa çıkması dünya ölçeğinde entegrasyona neden olmuştur.*" (Ercan, 2002, 49).

Kısa bir özet yapılarak geçilen tüm bu süreçlerde en düzenlenmiş ve formelleştirilmiş sanayi alanlarında dahi, enfor-

mel ilişkiler görülmektedir. Bu açıdan yeni olan enformel olgular olan alt-sözleşme ilişkilerinin varlığı değil, üretimin temel biçimi haline dönüşmesidir. Bu durum 1970'lerden sonra erken kapitalistleşmiş ülkelerde, 1980'lerle birlikte geç kapitalistleşmiş ülkelerin bir kısmında görülmektedir.

Enformelleşme sürecinin hızlanması konusundaki genel görüş, 1970'lerin yapısal krizini izleyen yeniden yapılanma sürecinin bir parçası olduğudur. Castells ve Portes'in, sınırlı ve genel kabul ettiği bu görüş, 1970'lerden öncesine dayanan sürecin varlığını açıklayamamaktadır. Literatürde sözü edilen ilk belirgin neden, örgütlü emeğin gücüne karşı hem şirketlerin hem de tek tek kişilerin gösterdiği tepkidir. Bunun ispatı olarak, enformel ekonominin en fazla geliştiği yerin 1969 "sıcak sonbaharının" yaşandığı yer olan Kuzey İtalya olması gösterilmektedir. İkinci nedeni, hem vergi hem de sosyal haklar ve yasalarla hükümetlerin ekonomiye müdahale etmelerine verilen tepkidir. Üçüncü neden, uluslar arası rekabetin yaptığı etkidir. Ekonomilerin topyekün dünya kapitalizmine eklemlenme çabaları, işgücü ve diğer kaynak maliyetlerine göre bir uluslararası işbölümünün meydana gelmesini sağlamıştır. Bu durumda tabii ki kaynak maliyetini en aza indiren ülke rekabette üstün gelecek ve dünya üretiminden aldığı payı artıracaktır. Dördüncü neden, yeni endüstrileşme sürecidir; geç kapitalistleşen ülke sermayelerine, dünya ekonomisinin daha düzenli işleyen başla bölgeleri karşısında kendi ürünlerine bir ölçüde avantaj sağlamak için, maliyetlerini düşürmek üzere, rakipleriyle olduğu kadar kendi ülke yasalarıyla da mücadele etmek üzere kendilerini enformelleştirmektedirler. Sonuncu ve en önemli neden ise, 1970'lerden bu yana uygulanmakta olan istikrar politikaları ve ekonomik krizin toplumsal etkileridir. Ekonomi, bir yandan eski, ilkel sömürü yöntemlerini

canlandırırken, bir yandan da bireyler arası etkileşime daha fazla yer vermektedir (Castells ve Portes, 1992, 35).

Enformelleşme kavramı, formel alanın de-forme olarak yerini enformel alana bırakmasını ifade ettiğinden çalışmada sadece 1970 sonrası üretim ve emek kontrol sürecinin zaman ve mekândan bağımsız olmayan dönüşümü, çeşitli yaklaşımlarla incelenecektir. Ancak bunun öncesinde esneklik kavramının alt sözleşme ilişkileri ve enformelleşme içindeki yerinin irdelenmesi gereklidir.

Alt Sözleşme İlişkileri ve Esneklik

Esneklik, alt sözleşme ilişkilerinin ortaya çıkmasını sağlayan üretim organizasyonu olarak, sermayenin 1970'lerdeki krizine çözüm bulmaya ve işçi sınıfı örgütlülüğünü dağıtmaya aday olan bir araç anlamında üretim ilişkilerinin yeniden yapılanmasını ifade etmektedir.⁵⁶ Zira Fordist üretimin 1960'lardaki krizine, çözümü ilk kez İtalya'da ortaya çıkan esnek uzmanlaşma ile örgütlenen imalat teknolojisi cevap vermiştir. İtalya'nın Bologna bölgesinde büyük ölçekli firmaların üretimlerini daha küçük ölçekli fason firmalara kaydırması ve taşeron istihdam kullanması, istikrarsız dünya talebinin ve örgütlü işçi mücadelesinin yarattığı ihtiyacı karşılamıştır. İlk kez

56 Ayrıntılı bilgi için Bkz. YAVUZ, Arif (1995); *Esnek Çalışma ve Endüstri İlişkilerine Etkisi*, Filiz Kitabevi, İstanbul
BELEK, İlker (1999); *Post-Kapitalist Paradigmalar*, Sorun Yayınları, 2. Basım, İstanbul; ANSAL, Hacer ve Şule NECEF (1995); "Japon Post-Fordizmi ve Türkiye Uygulamaları", 93'-94' Petrol-İş Yıllığı; MUCUK, İsmet (1989); *Modern İşletmecilik*, Der Yayınevi, İstanbul; TAYMAZ, Erol. (1995-1996), "Esnek Üretime Dayalı Bir Rekabet Stratejisi Geliştirilebilir mi?" 95-96 Petrol-İş Yıllığı, 707-715; TANYILMAZ, Kurtar. (2000); "Kriz ve 'Post-Fordizm' Teorileri: İstikrarlı Bir Kapitalizm Mümkün(mü)dür(?) -Karşılaştırmalı Eleştirel Bir Değerlendirme", İktisat Dergi, Sayı: 403, Sf: 74-96, İstanbul: İFMC Yayınları

İtalyan sermayeli firmaların kullandığı bu üretim biçimi, Japon sermayeli Toyota firmasının elde ettiği başarı ile dünyada yaygınlık kazanmış ve “toyotizm” olarak anılmaya başlanmıştır (TMMOB, 1999, 922; Ansal, 1996, 650; Harvey, 2003).

1970 sonrasında ise kriz ve dolayısıyla istikrarsızlaşan talep yapısı nedeniyle üretimin fordist biçimini değiştirmesi zorunluluğu ortaya çıkar. Sosyal devlet, artık üretimin istikrarlı talep ihtiyacını karşılamaya yetmez. Zaten, maliyeti artan üretim birimleri fazlasıyla vergi verdiklerini de düşünmektedirler. Devlet, sermaye birikiminin ihtiyaçları doğrultusunda, şimdi neo-liberalizmin gereklerine uygun bir biçime sokulmalıdır. Teknolojinin gelişmesi ile üretim parçalanır; her parça dünya üzerinde en az maliyeti sağlayacak yerlere kayar; istikrarsızlaştığı kadar farklılaşan talep yapısına uygun olarak üretimi ve emek süreçlerini esnekleştirir. Fordizmin katı üretim biçiminin eriyip dağıtılması ve esnekleşmesi en fazla işçi sınıfını etkiler. 1970 ‘lere kadarki sınıf tanımıyla bakıldığında, ortada sınıf falan yoktur. Çünkü artık hizmet sektörü sayısal çoğunluğu ele geçirmiştir. Örgütlü değildirler ve hatta sınıf öyle parçalanmıştır ki sınıfa dâhil olan ve olmayan çalışma biçimleri tartışılmaya başlanmıştır. Kapitalizmin alternatifinin olduğu dönemden alternatifsiz olduğu döneme geçiş ile birlikte işçi haklarında önemli kayıplar görülmektedir. Üretimin farklılaşması ile modernizmin öngördüğü standartlar ve yaşamlar değişmekte ve esnekleşmektedir.

1990’lar enformelleşmenin yaygınlık kazandığı yıllar olmuştur. ILO’nun 88. konferansı için hazırladığı bir raporda onyedii bölgedeki durum incelenmektedir. Buna göre, enformelleşme, daha çok geç kapitalistleşmiş bölgelerin dünya kapitalizmine eklemlenme biçimini oluşturmaktadır. Aşağıdaki harita, zaman serilerinden oluşan bir tablonun sonuçlarıdır.

Buna göre on yedi ekonominin dört tanesinde enformel faaliyetler oldukça hızlı ve yüksek oranda görülmektedir. Bunlardaki enformel istihdam ve faaliyetlerin yükselmesi 1990'lı yıllar boyunca gerçekleşmiştir.

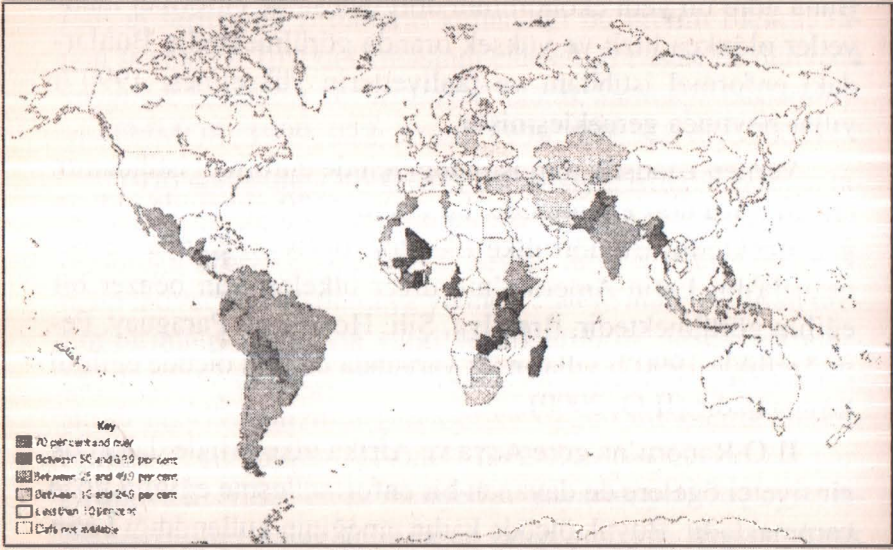
Verilen istatistik tüm istihdam içinde enformel istihdamın oranıdır. Bu dört ekonomide, bu oranın %70 civarında olduğu görülmektedir. Bu dört ülke Ekvator, Bolivya, Kenya ve Venezuela'dır. Latin Amerika'nın diğer ülkeleri için benzer bir eğilim görülmektedir. Brezilya, Şili, Honduras, Paraguay, Peru özellikle 1990'lı yılların ilk yarısında önemli ölçüde eğilimi taşımaktadır (ILO, 2000).

ILO Raporu'na göre Asya ve Afrika ülkelerinde daha çok cinsiyetçi öğelere de dayanan bir enformelleşme eğilimi göze çarpmaktadır. Büyük ölçüde kadın emeğinin kullanıldığı Latin Amerika ülkelerinden daha farklı olan bir faaliyetler bütünü görmek mümkündür. Sadece bu ülke ekonomileri için değil çok uluslu şirketler için de devlet müdahalesinden ve vergilerden kaçmayı ve artı-değerin artmasını ve emek üzerindeki kontrolün sıkılaşmasını sağlayan bir üretim formu haline gelmektedir.

En hızlı dönüşüm ise, kuşkusuz orta ve doğu Avrupa ülkelerinde yaşanmaktadır. Bu ülkelerde üretim yapısının ve emek piyasasının esnekleştirilmesi kapitalist sermaye birikim stratejisi olarak şekillenmiştir. Düzenlemelerin sonucunda Avrupa sermayesinin önemli ölçüdeki üretimini kaydırmayı talep ettiği bir bölge ortaya çıkmaktadır.⁵⁷

ILO araştırmalarına dayanılarak oluşturulan haritanın sadece "enformel sektörü" kapsamı, haritanın erken kapitalistleşmiş ülkelerdeki enformelleşmeyi göstermede kifayetsiz

57 Ayrıntılı bilgi için bkz. (Somel, 1996).

Harita 1: Dünyadaki Enformel Faaliyetlerin yoğunluğu

Kaynak: <http://www.ilo.org/public/english/employment/skills/informal/fields.htm>

ILO Key Indicators of the Labour Market (KILM) 1999; ILO Panorama Laboral 99 ILO, World Labour Report 1997-98: statistics compiled by Jacques Charmes for POLDEV, 1998.

kaldığı anlamına gelmektedir. Bu açıdan enformelleşmeyi esneklik bağlamında ele almak konuyu daha kapsayıcı sunmak konusunda operasyoneldir. Çalışmada esneklik, enformelleşmeyi tamamlayıcı bir kavram olarak, emek süreci ve üretim organizasyonunu açıklamak için kullanılacaktır.

Esneklik (flexibility), üretim ve istihdamın organizasyonunun, fordist standart ve düzenleme formlarından uzaklaşması, istikrarsız talep yapısına göre esnetilmesi ve ürünün nitel ve nicel değişimlerine imkân verecek şekilde yapılanması anlamına gelir.

Harvey (2003), esnekliğin Fordizmin katılığıyla çatışma içinde olduğunu belirterek, esnek birikim rejimini, emek süreçleri, işgücü piyasaları, ürünler ve tüketim kalıplarına dayandığını ifade etmektedir (a.g.e.: 170).

İşletmeler için internal ve external olmak üzere iki tür esnekliğin varlığından söz edilir. Internal esneklik ile işletme içindeki ve üretim yerindeki değişimler tanımlanır. Internal esneklik, esnek imalat sistemidir⁵⁸ ve tam zamanında üretim⁵⁹ ile toplam kalite yönetimi bu sistemin uygulanmasındaki en önemli kavramlardır. Internal esneklik ile işletmeler, işyerinde farklı amaçları gerçekleştirebilecek çok yönlü beceri ve alışkanlıklarla donatılan işçilerin uygun teknoloji ile örgütlenmesi ile emek maliyetlerinde büyük ölçüde düşüş sağlanmış ve daha az işgücü kullanımına gidilmiştir. Üretimin her aşamasında kalite kontrolü yapıldığı için 'en az hatalı üretim' ve tahmin edilen değil mevcut talebe göre üretim yapıldığı için 'en az stokla üretim' gerçekleştirilebilmiştir. Böylece fordist üretimin temel ilkesi olan merkezi denetim ve üretim sürekliliği ile ürünlerin çok miktarda ve standart üretimin yerine; otomasyon sayesinde sistemin sürekliliği ve talebe göre değişen miktarlarda ve standartlarda hücresel üretim ve denetim

58 1960'lerde, İlk kez Londra'da, David Williamson adlı bir mühendis tarafından 'sistem 24' adıyla sipariş üzerine yapılan, düşük hacimli, yüksek çeşitlilikteki malların üretimi için kurulmuştur (Belek, 1999, 68).

59 "Just In Time" ya da "Kanban Sistemi" adı ile de anılır. Esnek imalat sisteminin kalite yönetimi kavramıyla beraber en önemli tamamlayıcısıdır. 1940'lı yıllarda Toyota'nın başkanlığını yapmış olan Taichi OHNO tarafından ortaya atılmış olmasına rağmen 1970'lerdeki krizle birlikte uygulanmaya konmuştur. Tam zamanında üretim, imalat sürecini hammadde stokunu ve minimum miktarda ürün elde edecek tarzda kontrol etmektir. Üretimin desentralizasyonu ve malın tahmini değil mevcut talebe göre üretilmesi bu sistem ile oluşmuştur (Okur, 1997; Belek, 1999, 71).

şeklindeki üretim tarzı geçmiştir. Internal esneklik, esnek uzmanlaşma modelindeki esnek firma, tam zamanında üretim, toplam kalite yönetimi gibi uygulamalarla ortaya çıkmaktadır. External esneklik, işgücünün yeni istihdam biçimleri ile üretim akışı içindeki işlemlerin sözleşmeler yoluyla başka firmalara verilmesini de kapsayan üretim ve emek süreçlerinin esnekleşmesini ifade etmektedir. Storper ve Scott'ın bu tanımı, alt-sözleşme ilişkilerini ifade etmek üzere kullanılmaktadır (aktaran: Belek, 1999, 67).

Belek (1999), emek süreçlerindeki esnekliğin türlerini, işlevsel esneklik, sayısal esneklik, çalışma sürelerindeki esneklik, ücret esnekliği şeklinde sıralamaktadır.

İşlevsel esneklik, işçilerin işletme amaçlarını benimsemesi, becerilerinin çeşitlenmesi ve yönetsel sorumluluk devredilmesi ile oluşturulmaktadır. Çok amaçlı makineler ve teknolojik donanımı yüksek işçilerin varlığı işlevsel esneklik için en önemli koşuldur. İşlevsel esnekliğin işletmeler için en önemli yararı emek sermaye çatışmasının üzerine sosyal diyalog örtüsünün yerleştirilmesi olmaktadır.

Sayısal esneklik, sermayenin emek üzerine denetim yeteneğini oldukça arttıran işgücü sayısının miktan konusunda firmaya esneklik sağlayan bir uygulamadır. Sayısal esnekliğin formları iş yasasında belirtilmektedir. Bu anlamda sayısal esneklik eksternal esneklik içinde yer almaktadır. İstihdam edilen işgücünde hızlı değişim yaratmanın yolu, çekirdek donanımlı işçiyi, süreksiz istihdamdan ayırmak olmuştur. Böylece üretimde gerektikçe kullanılan işçiler, a-tipik çalışma biçimleri (gece çalışması, part-time çalışma, belirli süreli çalışma, ev eksenli çalışma) ile çalışmaya ve çevre işçi-dış işçi gibi isimler almaya başlamıştır. Bu durumu Öngen (1996), işçi aristokrasisi ve istihdamda gettolaşma ifade etmektedir (a.g.e, 34).

Bir de sayısal esneklik kapsamında olan internal esneklik uygulamaları bulunmaktadır. Uygulama, işçi sayısının değil, teknoloji yardımıyla işgücünün verimini düzenlemesi şeklindedir.

Çalışma sürelerindeki esneklik, sayısal esneklik gibi hukuki süreçlerle ilişkili bir uygulamadır. Çalışma sürelerinin sayısal esneklikle birlikte esnekleşmesi, işgücünün iş yapma sürelerini ve mekânını etkilemektedir. Özellikle teknolojinin yardımıyla becerisi ve sorumluluğu artan işgücü, istihdamın da daralmasıyla birlikte daha uzun sürelerle çalışmaktadır. İş olmadığı zaman çalıştırılmaması ve iş olduğu zaman mesai ücreti almadan çalıştırılma, hukuken de haftalık çalışma saati uygulamasıyla mümkün hale gelmiştir.

Ücret esnekliği, en eski esneklik türüdür. İşletmelerin ücret yapısını ve düzeyini piyasa ekonomisi şartlarına ve değişen işgücü şartlarına göre ayarlayabilme serbestisidir (Türk-İş, 1999, 893). Yapılan işe göre, performansına göre, parça başı, primli ücret tanımları ücret esnekliğinin uygulamaları arasında yer almaktadır. Ücret esnekliği, diğer esneklik türlerinde de olduğu gibi işgücünün atomize olduğu piyasada gerçekleşir ve toplu iş sözleşmesinin ve sendikaların yerini firmaların insan kaynakları yöneticileri alır. Sermaye, el koyduğu artı değer oranını artırmanın yolu olarak, Taylor'un bilimsel yönteminin bu yana bu yöntemi kullanmaktadır.

Esnekliğin tüm türleri, işletme içinde ve çevresinde uygulanan teknikler ve sözleşmelerle görülmektedir. Bu anlamda esnekliklerin tüm sınıflandırmaları da iç içe geçmiştir. 1970'lerden bu yana üretim ve emek süreçlerinde gerçekleşen dönüşümler esnekleşme olarak ifade edilmektedir. Esnekleşme enformelleşme kavramıyla iç içedir. İki kavramın dönüşümün öznelere anlamak açısından ortak noktası alt-sözleşme ilişkileridir.

Alt-Sözleşme İlişkilerinde Niteliksel Bir Ayrım:

Üretim Sürecinde Taşeron İlişkisi

Taşeron (fr. tâcheron: tâche, iş, görev'den) "yapılacak işi, girişimciden ya da bir başka yükleniciden alan, genellikle götürü olarak, tek başına ya da yalnızca bir-iki işçiyle çalışan ikinci yüklenici.": "taşeronluk, değişik biçimlerde uygulanabilir. Bunlardan en yaygın olanı bir işletmenin kendi atölyeleri tam kullanım durumunda olduğu ve bu yüzden aldığı siparişi yerine getiremediği durumlarda fazla kapasite yaratarak işlerin tamamlanmasını taşeronla başvurarak sağlar. Bu yöntem, geçici sipariş furyası halinde işletmeyi kendi işgücünü artırmak ve dolayısıyla siparişler karşılandıktan sonra bazı işçileri işten çıkarmak zorunda kalmaktan kurtarır. ...Taşeronun varlık nedeni, yalnızca işin fazla olduğu dönemlerde amortisör görevi yapmaktır.." (ans. Larousse, 1988: 11286).⁶⁰

10.6.2003 Tarih ve 25134 Sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 4857 sayılı İş Kanunu alt işveren ilişkisini tanımlı konulu ikinci maddede şöyle yapılmaktadır:

Bir işverenden, işyerinde yürüttüğü mal veya hizmet üretimine ilişkin **yardımcı işlerinde** veya asıl işin bir bölümünde işletmenin ve işin gereği ile **teknolojik nedenlerle uzmanlık gerektiren işlerde** iş alan ve bu iş için görevlendirdiği işçilerini sadece bu işyerinde aldığı işte çalıştıran diğer işveren ile iş aldığı işveren arasında kurulan ilişkiye asıl işveren-alt işveren ilişkisi denir.

Taşeronluk, bir firmanın başka firmaya bağlı ek/dış işçi kullanması ya da işin bir bölümünü özel ya da tüzel kişiye ihale edilmesidir. Atauz ve Atauz, 1992 yılında yayınlanan

60 Diğer tanımlar için bkz. HANÇERLİOĞLU, Orhan (1981); Ekonomi Sözlüğü, Remzi Kitabevi, 5. Basım, İstanbul, s. 170 (İkinci üstlenici), Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, (1998); s. 161-163

makalelerinde, taşeron firmayı bir aracı firma olarak niteleyerek, küçük ve orta boy firmaların büyük firmalar ve devletle bağlantılarını kuran bir ağ sistemini parçası tanımını yapmaktadırlar. Taşeron firmaya iş vermek ise işin alt parçalara ayrılmış bir bölümünü başka firmalara, belirli iş tanımıyla ve belirli koşullarda yaptırmak olarak tanımlanır. Dolayısıyla alt sözleşme ilişkilerini, zincirleme, hiyerarşik, montaj tipi ya da özerk bir taşeronluk sistemi olarak adlandırmaktadırlar (Atauz ve Atauz, 1992). Ancak bir firma üretiminin parçalara bölünmüş bir kısmının, üretim alanı dışında yapılmasına fason ilişki veya yan sanayi ilişkisi; bu siparişleri alan firmalara da bağımlılık derecesine göre fason firma ya da yan sanayi denilmektedir.

Taşeron biçimindeki üretim ilişkisi, üretimin mekânın dışına çıkamayacağı durumda gerçekleşir. Taşeronluk, fabrikadaki işinden ayrılanların *gizli bir işçi*⁶¹ olarak büyük fabrika ve üretim birimlerinde, kendilerinin edinemeyeceği hammadde ve üretim araçlarının bir kısmı ile parça başı ücret karşılığında, bu üretim birimi hesabına çalışmalarıdır. Taşeron firma ise, istihdam ettiği işgücünün *gizli ustabaşı*'lığını yaparak üretimin, ana firmanın denetiminde ve ana firmanın iş akışına göre gerçekleşmesini sağlayan firmadır. Malın üretimindeki işbölümü, aynı zamanda taşeron firmaların faaliyetlerinin sürelerini ve periyodunu da belirler. Fordist üretim sürecinden farkı, ürünü firmanın kadrolu işçilerinin yanı sıra ileri derecedeki uzmanlaşmış firmaların ve yüksek vasıflı firma dışı elemanların gerçekleştirmesidir (temizlik şirketleri, tersaneler, inşaat alanları gibi). Ancak İş Kanunu'nda yine ikinci maddede taşeronluk ilişkisinde sorumluluğun ana işverende olduğunu ifade edilmektedir:

61 Schmitz'in yaklaşımına referansla gizli işçi ve ustabaşı ifadeleri kullanılmıştır.

...Bu ilişkide asıl işveren, alt işverenin işçilerine karşı o işyeri ile ilgili olarak bu Kanundan, iş sözleşmesinden veya alt işverenin taraf olduğu toplu iş sözleşmesinden doğan yükümlülüklerinden alt işveren ile birlikte sorumludur.

Taşeron üretim ilişkisinin yapılan işin niteliği açısından iki çeşidi görülmektedir: Birincisi, büyük ölçekli üretim biriminin, üretimin parçası olmayan (yemek, temizlik, güvenlik hizmetleri gibi) işleri kendi firmalarında istihdam etmedikleri işçilerin kullanılmasıdır. İkincisi, doğrudan üretimin parçası olan ancak bazı durumlarda sürekli istihdamı gerekmeyen uzmanlık alanlarında çalışan çevre/çeper işçilerin kullanılmasıdır. Ancak bu tür alt-sözleşme ilişkileri, 4857 sayılı İş Kanunu'nun 2. Maddesi'ne aykırıdır:

Asıl işverenin işçilerinin alt işveren tarafından işe alınarak çalıştırılmaya devam ettirilmesi suretiyle hakları kısıtlanamaz veya daha önce o işyerinde çalıştırılan kimse ile alt işveren ilişkisi kurulamaz. Aksi halde ve genel olarak asıl işveren alt işveren ilişkisinin muvazaalı işleme dayandığı kabul edilerek alt işverenin işçileri başlangıçtan itibaren asıl işverenin işçisi sayılarak işlem görürler. **İşletmenin ve işin gereği ile teknolojik nedenlerle uzmanlık gerektiren işler dışında asıl iş bölünerek alt işverenlere verilemez.**

İkinci türe örnek olarak, gemi inşa sektöründe elektrikçiler, boyacılar, marangozlar vb. verilebilir. Bu alanlarda çalışanlar gemi yapımının gerektirdiği aşamalarda belirli sürelerde ve sadece verilen işi yapmak için üretime dâhil edilirler. Bu işçilerin üretim sürecine eklemlenmesi bir taşeronla bağlantı kurulması sonucu gerçekleşir. Taşeron daha önce bu uzmanlık alanlarında çalışmış olan ve işi veren firmalarca tanınan bir ustadır. Taşeron, çevresine çoğu kez etnik, dini bağlan-

tılarla/patronaj ilişkileriyle topladığı işçilerle, belirli bir sürede tanımlanan işi bitirmek üzere yazılı ya da sözlü anlaşma yapar. Taşeron kayıtlı anlamda biçimsel şartları uygulayan bir firma organizasyonuna sahip olabilir ancak çoğunlukla enformel ilişki ağlarının görünmez, kayıtsız ve bu haliyle yasa-dışı bir parçasıdır.

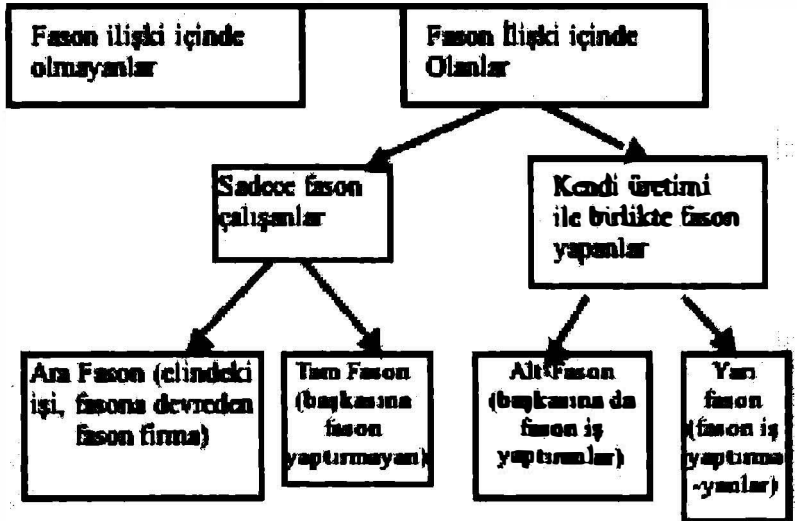
Taşeron firmalar genellikle bağımlılık derecesi en yüksek alt sözleşme ilişkisini ifade eder. Bir işin taşerona verilmesi, her türlü emek maliyetinin de işi yapmak üzere anlaşılan firmaya devri demektir. Ana firma, işini devrederken “*hak ediş*” denilen bir kâr payının bedeli olarak işin riskini taşeron firmalara yaymaktadır. Bu açıdan taşeron firma sahibinin standart işçi işveren ilişkileri ile bu maliyeti üstlenmesi mümkün değildir. Bu açıdan sistemin işlemesi her bölge, kültür ve zamana bağlı olarak farklı mekanizmaların varlığını gerektirmektedir. Emek sermaye çelişkisinin de örtüsü haline gelen mekanizmalar akrabalık, hemşerilik, komşuluk, etnik ve dini yakınlık, siyasal aidiyetler gibi ilişki biçimleri ile ortaya çıkmakta ve daha sonra iktisadi anlamda rasyonelleşmektedir. Bu anlamda Türkiye’de taşeronluğun en yaygın oluşma biçimi, “amele çavuşluğu” adıyla anılan kentsel bölgeye adapte edilmiş patronajdır.⁶²

62 Kıray’a (1999b) göre patronaj, toplumun geniş siyasal, ekonomik, toplumsal, ahlaki değerlerini taşımak açısından ve yapısal değişimlerle doğrudan ilişkisi olmasıyla önemli bir gözlem alanıdır: Modernleşme öncesinde de sistemin ayrılmaz parçası olan patronaj, “karşılıklı ancak eşit olmayan ilişkiden doğar. Ağa, çeşitli ekonomik hizmetler, siyasal itaat, şeref ve prestij karşılığında köylünün geçiminin, özellikle de sosyal güvenliğinin sorumluluğunu üstlenir” (Kıray, 1999a, 273). Kıray, her toplumsal yapının, kendisini oluşturan kurumları, karşılıklı insan ilişkileri düzeni ve değerleri içersinde üyelerine mutlaka bir güvenlik mekanizması sağlayacağını savunmaktadır (1970, 73).

Kapitalistleşmenin yaşandığı bir bölgede/köylünün kente göçü durumunda herhangi bir güvenlik mekanizması ya da dışarıyla bağlantı kanalı olmadığında tampon mekanizmalar olarak, kendi yapısıyla ve patronajın hizmet-koruma alışverişine bağlı yüz yüze ilişkilerine dayalı deneyimiyle büyük oranda uyum halinde olan ara formlar yaratmıştır. Bu ara formlar, etnik-dini-kültürel-hemşerilik gibi ilişkiler ile işgücü ya da konut piyasasında etkili yaşama stratejileri oluşturmuşlardır (Işık ve Pınarcıoğlu, 2002, 80). Kentte dışlanan bireylerin, kendi içlerinde, alternatif toplumlarını yaratma çabasının bir ürünü ve bu toplumu sürdürülebilir kılmanın ekonomik aracı olan taşeron firma/örgütlenme, bu ilişkilerin yaygın olarak görüldüğü bir enformel alandır.

Taşeronluk ve fason imalat birbiri yerine, yanlış olarak, kullanılan terimlerdir. Temel ayrım işin yapıldığı mekânla ilgilidir.

Şekil 1: DIE'nin Fason İlişki Kuran Firmalar Sınıflandırması

Üretim Sürecinde Fason İlişkisi

Fason kelimesinin anlamı, tekstilden gelmektedir. Fransızca “façon” kelimesi “terzinin belli bir ölçü ve modele göre yaptığı kesimi” ifade etmekle birlikte “bir ana firmaya ait mal veya hizmetin bir bölümünün bir yan firmaca üretimi temeline dayanan” bir sıfat şeklinde -tanımlanmıştır (ans. Dictionary Larousse, 1994, 824).

Fason imalat, bir yan firma tarafından ilişkide bulunduğu bir ana firmaya ait bir mal ya da hizmetin tümünün ya da bir bölümünün üretilmesi. Üretim aşamasında gerekli girdilerin bir bölümünün ya da tümünün sağlanması, fason imalat yapan firma tarafından istenebilir. Üretim ana firmanın markasıyla satışa sunulur (ans. Larousse, 1988, 3988).

Fason üretimde iş parçalara bölünmekte ve her parça **firma dışında**, başka atölyelerde (uydu firmalarda) yapılmakta ve ana firmada birleştirilmektedir ya da ürün satışa hazır halde iken ana firmaya gelir ve marka ile ana firma tarafından satışa sunulur. Üretimin organizasyonu ana firmanın görevidir. Ana firma adına üretimi yapan firmaların niteliği, genelde sektöre, üretimin teknolojik seviyesine ve yasal standartların uygulanışına bağlıdır.

Devlet İstatistik Enstitüsü (1996), fason üretimi, “fason işi” veren işyerlerinin malzemesini kullanarak işveren firmasının belirlediği özelliklere uygun olarak yapılan üretim şeklinde tanımlamıştır ve çalışmada fason ilişkilerinin varlığına göre işletmeler sınıflandırılmıştır (aktaran Taymaz, 1995–96, 712).

Taymaz, uluslararası rekabet gücünü ve küresel piyasaların krizini aşmak için esneklik kavramının iki ayrı stratejiyi içinde barındırdığını ifade etmekte ve bunları pasif ve aktif strateji olarak isimlendirmektedir. Pasif stratejide, iş güvenli-

ği ve ücretlerin esnekleştirilmesine dayanmaktayken; aktif stratejide, esnek teknolojiler ve esnek işgücü istihdamından güç alan ve rekabet gücünü oluşturan bir yapı kurgulanmıştır. Taymaz'a göre, *pasif stratejide* fason ilişkiler, üretimi, örgütsüz işgücü istihdam eden küçük işyerlerine kaydırarak üretimin maliyetlerini düşürmeyi ve üretim riskini bu işletmelere yüklemeyi hedefleyebilir. *Fason iş yapan ve yaptıran* işletmeler arasında böylece *eşitsiz bir ilişki* oluşmaktadır. *Aktif stratejide* ise fason iş yaptıran ve yapan işletmeler arasında bir eşitsizlik ortaya çıkmaz; çünkü uzmanlaşma ve teknolojik yapılanmaları bu firmaları gelişmeye açık yapılar haline getirmiştir. Bu açıdan ilişki eşitsizliğe değil işbölümüne dayanmaktadır (Taymaz, 1995–96, 712).

Ayata, en geniş anlamda fasonu, “*iki firma ve genellikle iki endüstriyel firma arasındaki bir değişim ilişkisi*” (Ayata, 2000, 117) olarak ifade etmiştir. 1990 yılındaki çalışmasında ise, fasonu, daha ayrıntılı olarak,

“bir ürünün talebinde bulunan bir firma ile bu talebi karşılamayı taahhüt eden bir başka firma arasında yapılan resmiyete dökülmüş ya da resmi yollara başvurulmadan gerçekleşmiş sözleşme” (a.g.e., 176)

şeklinde tanımlamaktadır.

İki firma arasındaki fason bağlantısı, diğer firmalarla benzeri ilişkiye girmelerini dışlamaz. Fason ilişki firmalar arasında güç eşitsizliğinin olmasını gerektirmez. Ancak iki denk firma da olsa fason veren firmaya ana firma, fason üreticiye uydu firma denir. Fason bağlantısı sürekli bir ilişkinin varlığını gerektirmektedir. Fason çalışan firma belirli bir standartta ve miktarda üretim yapmak ve belirlenen tarihte teslim etmek zorundadır. Ayata'ya (2000) göre iki farklı fason ilişkisinden söz etmek mümkündür.

Kapitalist firmalar arasındaki ve kapitalist firmalar ile kapitalist olmayan firmalar arasındaki fason ilişkileri. Kapitalist firmalar arasında fason ilişkilerin en yaygın olduğu sanayi dalları üretim sürecinin kolayca bölünebilir olduğu (ileri teknolojiye sahip olan) sanayi dallarıdır (a.g.e, 173).

Schmitz⁶³ de Ayata'nın yaklaşımında olduğu gibi fason üreticileri kapitalist saymayarak sermayenin ajanı olarak tanımlamıştır. Fabrikalardan ayrılanların hammadde alacak sermayeden yoksun oldukları için büyük işyerlerinden işleri alıp kendi atölyelerinde büyük firmanın gizli işçi olarak parça başı ücret karşılığı yapmak zorunda kalmaktadırlar. Bu açıdan yanlarında işçi çalıştıranlara da gizli ustabaşı demektedir (Aktar, 1990, 317).

Aktar (1990) ise Schmitz ve Ayata'nın yaklaşımındaki kapitalist olmayan firmalar kavramlaştırmasını eleştirerek firmalar arasındaki değişim ilişkisinde, bağımlı (dikey-hiyerarşik) ve bağımsız (eşitler arası) ilişki olarak ayırım yapmaktadır. *Bağımlı ilişki, üreticinin ürettiği ürünün üzerindeki denetimi yitirmesi ile ortaya çıkar.* Finansman ve üretimin devamı açısından, bağımlı ilişki, sermaye yapısının denk olmadığı firmalar arasında gözlemlenir. Aktar'a göre, *bağımlılık boyutu olmayan ilişki* yan sanayi ilişkisidir. Ancak, yan sanayi ilişkisinin de bağımlılık boyutu kazanma dinamiği söz konusudur (Aktar, 1990). Eşitsiz -bağımlı- güç ilişkileri şeklinde biçimlenen ve ana firmanın düşük maliyetle üretim yapma amacını taşıyan, fason firmalar ile diğer sermayeler arası değişim ilişkileri *hiyerarşik ve dikey* niteliktedir. Hiyerarşik niteliğini, bir işletmenin kendisine üretimin şartlarını hazırlayan işletmelere hiz-

63 Schmitz, Hubert (1982): *Manufacturing in the Backyard: Case Studies on Accumulation And Employment in Small-Scale Brazilian Industry*, London, Francis Pinter Publishers, 1982, s. 156

met vermesi yüzünden olmaktadır. Daha açık bir deyişle, piyasadan üretimini yapmasını mümkün kılan hammadde ve üretim araçlarını satın alacak işletme sermayesine sahip olmayan firmalarla ana firma arasındaki ilişki, tipik bir fason ilişkisidir ve Aktar'a göre asıl bağımlılık vurgusu bundan kaynaklanmaktadır:

Geç kapitalistleşmiş bölgelerin "...uluslararası piyasaya eklenmesi fason ilişkisi ağına tutunmasıyla gerçekleşmektedir. Fason ilişkisi iki biçimde olmaktadır. Birincisi, ana firmanın üretim sürecinde yer alan parçalarının küçük firmalara aktardığı, üretim düzeyindeki fason ilişkisi; ikincisi, tüccar rolünü üstlenmiş, ana firmanın bir orkestra şefi gibi üretimi örgütlediği ticari düzeyde fason ilişkisidir" (Güler-Müftüoğlu, 2003, 17).

Ticari düzeyde fason ilişki, işletme sermayesinden yoksun olduğu için talebi kestiremeyen ve üretime başlayamayan küçük ve orta büyüklükteki firmaların, "piyasa içinde talep dalgalanmalarını iyi takip edebilen, hiçbir zaman üretici riskini üzerine almayan ancak imalatçı rolünü üstlenen, üretimi dışarıdan örgütleyen tüccarlar (toptancılar, perakendeciler) ile olan bağımlılık ilişkisidir" (Güler-Müftüoğlu, 2000, 124-5).

Bağımlılık ilişkisi, hem küçük üreticinin üretimini yapabilmesi ve devam edebilmesi için sermaye ve talep açısından imalatçı ya da tüccara olan gereksinimi; hem de pazarda denetim sağlayan tüccarın, piyasada rekabet üstünlüğü elde etmesi/üstünlüğünü devam ettirebilmesi için küçük üreticiye olan gereksinimi ile açıklanabilir.

Üretim düzeyinde fason ilişki ise, üretim süreci üzerinde özerkliğini kaybetmiş parça işe bağımlı kalarak az gelişmiş emek yoğun teknoloji ile çalışmayı sürdüren firmalar ile nihai malı üreten üretici firma arasındaki bağımlılık ilişkisidir.

Parça iş yapan işyerlerinde parça işin değeri, üretici firma tarafından belirlenmekte ve bu değerin karşılığı... Parça başı verilmektedir (a.g.e., 128).

Bu düzeydeki fason ilişkide bağımlılık daha net olarak ortaya çıkmaktadır. Bu tür fasonların az sermaye ile kurulabilmesi ve aile-çocuk emeği ile etnik-dini-patronaj ilişkilerini kullanmaları nedeniyle maliyetleri de çok düşüktür.

Fason çalışma, küçük atölye için bağımlılık anlamına gelmekle birlikte, bağımlılığın farklı dereceleri de gözlemlenmektedir. Küçük atölye aleyhine bağımlılığın artması genellikle fason parça fiyatlarındaki dalgalanmaların görece güç ilişkilerine yansması ile görülmektedir. Küçük atölyeler ile büyük firmalar arasında iki tip bağlantı göze çarpmaktadır. İleri bağlantı, küçük üreticiye üretimini artırmak istediği dönemlerde hammadde ve/veya krediyle ya da doğrudan makinelerini sağlayarak nihai ürünün veya ara mamulün siparişini vermesi ve ana firmanın girdisinin fason üretici tarafından sağlanması (yan sanayi) şeklinde görülürken; geri bağlantı, küçük üreticinin makinesini büyük üreticiden sağlamasıdır. Fason üretimin varlığı genellikle ileri bağlantıda ortaya çıkar. Ayata, büyük sanayilerin yoğunlaşma ve merkezileşme yerine fason ilişki ağına başvurmalarının en önemli nedenini ise, ek yatırıma girmeksizin üretimin artırılması olarak görmektedir. Fabrikaların düşük kapasite ile çalışmalarını önlemesi, firmanın kârlılığını artırma ve birikim sürecini hızlandırmanın yolu olarak, maliyetlerde⁶⁴ tasarruf sağlaması, istikrarsız talep yapısına önlem alınması, sigorta, sendika, ücret, fazla mesai, sosyal yardım, kıdem tazminatı benzeri emek giderlerinin düşürülmesi gibi nedenler sayılabilir.

64 Emek maliyetinde önemli düşüşleri sağlanması, vergi avantajı, girdi fiyatı avantajı, stok maliyetini azaltması...

Ayata, fason ilişkisinde doğrudan ve dolaylı olmak üzere, iki tür istihdamdan söz etmektedir. Doğrudan istihdam, ana firmaların kendi bünyelerinde kullandığı; dolaylı istihdam, ticari anlaşma sonucu ana firmaya girdi/yarı işlenmiş mamul üreten, küçük atölyelerde çalışanlardır.

Fason çalışan atölyelerde “aileye dayalı (patriarkal), himayeci (paternalist) ve en az ücretle işçi çalıştıran yerler (sweatshop) gibi eski çalışma sistemlerinin, üretim stirecindeki eklentileri değil, ana direkleri olarak canlandırılmakta ve yaşatılmaktadır.” (Güler-Müftüoğlu, 2003, 17).

Fason çalışan atölyelerin çalışma ilişkileri ise ilkel birikim dönemini anımsatmaktadır.

Üretim Sürecinde Yan Sanayi

Yan sanayi, “*ana sanayi destekleyen yardımcı sanayi kol-u*” (ans. Dictionary Larousse, 1994, 2430) olarak tanımlanır. Fason üretim ilişkisi ile yan sanayinin farklılığı ilişkinin niteliğindedir. Firma üretiminin bir parçasını bir başka firmaya sipariş edebilir. Sipariş edilen ürüne olan talebinin nasıl karşılandığı ise yan sanayi ile fason ilişki arasındaki farkı göstermektedir.

Üretimin şartları sipariş veren firma tarafından hazırlanmakta, üretim ve ürünün fiyatı siparişçi firma tarafından belirlenmekte ise burada bağımlı bir üretim söz konusudur. Ancak, ürünün fiyatını ve niteliğini üretici firmanın kendisinin belirlediği durumda yan sanayi ilişkisi ortaya çıkar. Yan sanayi olarak bir başka firmaya üretim yapılma nedeni diğer firmanın sipariş vermesi değil piyasada tutunmaktır. Ana firma siparişi vermediğinde yan sanayi firması fason firmadan farklı olarak diğer firmalara üretim yapar. Firmalar arası değişim ilişkisi daha eşit ve yataydır. Gerçekten kendine çalışanlar grubu içinde sınıflandırılan hizmetlerde yan sanayi paralellik göstermektedir.

Ayata'nın *kapitalist firmalar arası ilişki biçimi* olarak tanımladığı yan sanayinin genellikle üretim sürecinin kolayca bölünebilir ve üretimin parçaların kolayca kopartılabilir olduğu gemi inşa, otomotiv, metal, tekstil gibi sanayi dallarını örnek vermektedir. Ayata'ya göre kapitalist bir fason ilişkisinin [**yan sanayinin**] varlığı için

- i. Uydu firmaların büyük çoğunluğunun ileri teknoloji kullanması,
- ii. Beş yüzün üzerinde işçi istihdam etmesi,
- iii. İşletme, teknoloji ve ürün cinsi bakımından oldukça karmaşık bir yapıya sahip olmaları ,
- iv. Gelişmiş makinelere, işbölümüne, uzmanlık bilgisine ve vasıflı işgücüne sahip olması,
- v. Emek verimliliği açısından firmalar arasında uçurum olmaması gerekmektedir.

Ayata'nın (2000), belirli bir sermaye yoğunluğuna erişmiş, ana firmanın kullandığı gibi ileri teknoloji ile standart ara malı talebini karşılayabilen bir uydu firma ile ana firma arasındaki kapitalist ilişki (a.g.e, 174-5) biçiminde ifade ettiği tanımını yan sanayi olarak düzelten Aktar(1990), yan sanayi ilişkisini fasondan ayırmak için hammadde konusunda bir bağımlılık ilişkisi, fiyatlarda pazarlık yapılabilmesi, teknoloji ve işyeri düzenindeki uzmanlaşma ve farklılaşma düzeyinin ana firmadan önemli bir farkı bulunmaması gibi kriterlere dikkat çekmektedir (Aktar, 1990, 71-2).

Çalışmada kullanılacak olan fason ve yan sanayi tanımlamasındaki temel fark, Aktar'ın yaklaşımına dayanmaktadır ve üretimin ritminin belirlenmesi kriterini geliştirmektedir. Fason üretici, belirli bir ana firmanın üretimin şartlarının sipariş veren firma tarafından hazırlanması, iş akışına göre üretimin

zamanı, niteliği ve ürünün fiyatı siparişçi firma tarafından belirlenmesi ile ortaya çıkan hiyerarşik ve bağımlı ilişkiyi ifade etmektedir. Yan sanayi ise, ürünün fiyatını ve niteliğini firmanın kendisinin belirlediğini, üretimin yapılma nedeninin diğer firmanın sipariş vermesi değil piyasada tutunması olan bağımsız üretimi ifade etmektedir. Üretim tek bir firmaya değil piyasada ürüne gerek duyan tüm firmalara yapılmaktadır ve bu açıdan ana firma yerine müşteri kavramı yan sanayiye sipariş veren veya malı satın alan firmaları daha iyi ifade etmektedir.

Üretim Sürecinde Ev Eksenli Çalışma⁶⁵

Ev eksenli çalışma, çoğu zaman fason imalat ile birlikte görülen çeşitli istihdam türlerine denilir. Adından da anlaşılacağı üzere çalışma mekânın ev olduğu, parça başı ücretle çalışılan, üretim sürecinin en az denetlenebilen, fason zincirinin en ucundaki parçasıdır. Sadece kapitalist ilişkilerle açıklama geliştirmek ev eksenli çalışma için yetersiz kalmaktadır. Patriarkal kapitalizm ve bu iki iç içe geçmiş sistemin doğurduğu ilişkilerle daha çok kadın emeğinin, ucuz ve güvencesiz çalıştırılma biçimlerinin de açıklamaya dahil edilmesi gerekir. Hem kadının görünmeyen ev-içi emeğini hem de ücretlendirilmiş işgücünü kullanma yoluyla, tekstilden metal eşyaya ka-

65 Bu konuya, alan araştırması yapılan alanla ilişkili olmadığı için fazla yer verilmemiştir. Ancak konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. WHITE, Jenny B. (1999): *Para ile Akraba*, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul; DEDEOĞLU, Saniye (2000): "Toplumsal Cinsiyet Rollerini Açısından Türkiye'de Aile ve Kadın Emeği", *Emek Piyasaları ve Üretim Süreçleri*, Toplum ve Bilim Dergisi, sayı: 86 (güz), Birlikim Yayınları, İstanbul; ANSAL, Hacer (1989): "Kapitalist Üretimde Cinsiyetçilik", *Marksizm ve Feminizm*, 11. Tez, Sayı: 9, Alan Yayıncılık, İstanbul; *Ev Eksenli Çalışma* (2002); *İktisat Dergi*, sayı: 430; *Kadınlar ve çalışma yaşamı* (1998) iktisat dergi sayı: 377; *Kadın araştırmaları dergisi* sayı: 1 yıl: 1993 İstanbul Üniversitesi, kadın sorunları araştırmaları ve uygulama merkezi

dar pek çok sanayi dalının en kayıtsız parçasını oluşturur. Dünya pazarında rekabet eden firmalar tasarım ve kalite kriterlerinden çok fiyat rekabeti yaşamaktadır. Bu açıdan en ucuz emeğin, talepteki istikrarsız dalgalanmalara karşı üretime esneklik sağlayacak şekilde geçici istihdamını sağlayan bir üretim biçimi olarak ev eksenli çalışma ortaya çıkmıştır:

Yelpazenin bir ucunda bir firma ya da bir aracı için parça başı iş yapma söz konusudur, diğer uçta ise hammaddeyi ekipmanı, deseni, vb. Kendilerinin belirlediği nihai ürünün önceden belli olmayan alıcılar için pazara sunulduğu kendi hesabına çalışma yer alır. Ortada ise firmalara değil, tek tek kişilere bağımlı çalışma olan, siparişle çalışma vardır... (Hattatoglu, 2002: 54)

Üretim zincirinin en son halkası olması dolayısıyla emek pazarının en savunmasız bölümünü meydana getiren ev eksenli çalışanlar, Gorz'un (2001) geçici işsizlik⁶⁶ tanımına uymaktadır. En ucuz işgücü arayışı ve ülkenin geleneklerinin kadın üzerinde kurduğu baskının buluşma noktası olan bu istihdam biçiminde, en az maliyetle emek-yoğun pahalı malların üretilmesi gerçekleşmektedir. Sadece kadın emeği değil, göçmenlerin, azınlıkların, çocukların da yoğun şekilde istihdam edildiği, en korumasız üretim biçimini oluşturmaktadır.

Alt-sözleşme ilişkileri, 1970lerden bu yana temel üretim ilişkileri haline gelmişlerdir. Bu durumu açıklamaya çalışan yaklaşımlardan bir kısmı aşağıda değerlendirilmektedir. Tüm bu teorilerden modernleşme okulu ile esnek uzmanlaşma mo-

66 Gorz (2001), çalışma toplumunun terk edilmesiyle birlikte herkesin işsiz kalması ve fiilen geçici, yarı zamanlı ve dönemlik işçiler haline gelmesini bu terimle anlatmaktadır. Dahası meslek kategorileri arasında yer almayan ve bilinç olarak kendini çalışan (ücretli, memur, işçi) statüsünde göremeyen, mesleği süreklilik arz etmeyen bir tarzda yapan kişiler de Gorz'a göre geçici işsizdir (age, 77-8).

delinin farklılaşmaktadır. Modernleşme okulunun, tarihsel açıdan, bir dönemin ideolojik yapılanmasını kurgulamış olması gibi, alan araştırmasının gözlemlerine dayanarak, esnek uzmanlaşma modelinin de benzeri bir potansiyeli taşıdığı için, diğerlerinden farklılaştığını ifade etmek mümkündür.

Enformelleşme Sürecini Değerlendiren Çeşitli Yaklaşımlar

Modernleşme Okulu

Modernleşme kuramları,⁶⁷ gelişmek için büyümeyi ve sanayileşmeyi temel alan Keynesyen iktisattan etkilenen, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki soğuk savaş konjonktürünün belirlediği, bağımsızlığını yeni kazanan 'azgelişmiş' ülkelere yönelik ABD hegemonyasının bir aracı olarak müdahaleyi meşrulaştıran pragmatik ve ideolojik düzeylerde ortaya çıkan bir proje olarak değerlendirilebilir. 1960'lı yıllara kadar gelişme yazınıni biçimleyen, modernleşme okulu, 'gelişmiş' ve 'azgelişmiş ülkeler' arasındaki ilişkiyi eşitler ilişkisi olarak gören, 'gelişmiş ülkeler tarafından' bakan, az gelişmiş ülkelerin gelişmesinin gelişmiş ülkelere benzer gerçekleşebileceğini savunan paradigmadır (Erbaş, 1999, 10). Modernleşme kuramları, hedef olarak batılı toplumların gelişmişliklerini ve yöntem olarak da batılı toplumun evrimini gösterirler (Trak, 1984, 58; Türkay, 1995). Geleneksel olandan modern olana doğru bir tarihsel bir çizgi üzerinde ilerlemektedir. Bu açıdan enformel ilişkiler, arkaik biçimlerdir, ortadan kalkmaları ise bir zaman sorunudur. Toplumların geleneksel üretim formlarını modernleştirmek için yapmaları gereken ise, modernleşme oku-

67 Bu konuda ayrıntılı bilgi için, (Aktar, 1990; Bazoğlu, 1987; Erbaş, 1999, 15; Ercan, 2001, Ersoy,1984; Kazgan,1980; Keyder, 1996; Köker, 2000; Trak, 1984; Türkay, 1995).

luna göre, sanayileşmektir. Bu anlamda, kurulu sanayi tesislerini modern kapitalist fabrika, diğer üretim birimlerini ise geleneksel atölyeler kabul etmektedirler. Bu tanımlamalarla bakıldığında iki ayrı yapılanmanın da ekonomi de varlığı gözlemlenmekte ve ikili yapı tezlerini ortaya çıkarmaktadır.

Temel varsayımını, ekonomik ikicilik tezlerinden alan, modernleşme okulu, toplumları, modern ve geleneksel olarak sınıflandırmaktadır. Liberal iktisat düşünürleri, piyasa mekanizmasının, tam rekabet şartlarına uygun olarak işlediği, homo economicus davranışını genelleyen. “görünmez elin” düzenlemesi altında çalışan bir dünya kurgular. Buna göre iki tip durum ortaya çıkar: Birincisi, kâr güdüsünün harekete geçirdiği, piyasa mekanizmasının “rekabet” kuralları altında çalışan kapitalist kesimdir. Bunlar, sanayi ve ticaret firmaları, küçük kapitalist işletmeler ve küçük tarım işletmeleridir. İkincisi ise, geçimlik üretim yapan, ücretsiz aile işçisi çalıştıran ve para ekonomisinin dışında kalan bir kesimdir. Bu iki tipin bir arada bulundukları yer ise “az gelişmiş ülkeler” olarak belirlenir (Kazgan, 1980, 304).

İkili yapı tezlerinin ilki, Boeke’un davranışsal ve güdüselle farklılıklarına göre toplumun çatışan kesimlerini ayırma çabasıyla ortaya çıkar. Boeke’a göre kapitalist öncesi topluma kapitalizmin girişi ile birlikte dıştan gelen sistem ile başka türdeki yerli sistemin çatışması, toplumsal ikilik oluşturur. Boeke’un doğulu unsur olarak tanımladığı, geleneksel sistem, yerli ve içsel güçlerin oluşturduğu bir sistemdir ve pre-kapitalist aşamayı yansıtır. İthal edilen batılı kapitalist sistem ise, akılcı, materyalist, bireyci ve topluma yabancı bir sistemdir. Dolayısıyla toplumların yozlaşmış, çözülmesine neden olur. Bu iki parça birbirinde bağımsızdır ve önerilen politikalar da Boeke’a göre farklı olmalıdır. Boeke’un tezi. Asya tipi üretim tar-

zı ve bağımlılık yaklaşımlarının temellerinden birini oluşturur (Kazgan, 1980; Ersoy, 1984, 3).

Eckaus ve Higgins, teknolojik ikicilik kavramı ile Boeke'un tezini geliştirirler. Ekonomideki sektörlerin farklı teknik katsayılara sahip olması ile emek yoğun geleneksel ve sermaye yoğun kapitalist üretim ya da sektör kutuplaşmasına temel oluşturmaktadırlar. Çevre ülkelerde, Boeke'un da ifade ettiği gibi, içsel ve yerli unsurların gelişme için engel teşkil ettiğini kabul etmekle birlikte, asıl sorunun üretim fonksiyonlarının (üretim faktörleri, emek ve sermayedir) farklı olmasında aramaktadır. Buna göre, kapitalist sektörde teknik katsayılar değişmez kabul edilmekteyken, geleneksel kesimde emek yoğun olduğu için teknik katsayılar değişken kabul edilmektedir. Bunun anlamı, kapitalist sektörün soğurabileceği işgücünü, sektöre yatırılan sermaye ve emek/sermaye katsayısı nın belirlediğidir ki modern kapitalist sektörün içeremediği işgücü geleneksek sektöre kaymaktadır (Kazgan, 1980, 307; Ersoy, 1984, 4).

Lewis (1966), klasik ikicilik adı verilen tezinde, teknolojik ikiciliği tersine çevirmektedir. Ülke içinde, "kapitalist" ve "geçimlik" kesim ayrımı yaparak, enformel ve formel ekonomi ayrımının temelini oluşturmuştur. Buna göre, kapitalist kesim, sermayenin yeniden üretildiği ve bu üretimden kapitalistte ödeme yapılan kesim olarak tanımlanırken geçimlik kesim, yeniden üretilebilir sermaye kullanmayan, büyüme hızı düşük olan kesimdir (Ercan, 2001. 91). Geçimlik kesim, tamamıyla durağan ve gelir düzeyi düşük iken, kapitalist kesim, oldukça yüksek birikim olanakları olan kesimdir. Lewis "azgelişmiş ülkelere" gelişme yolunu üretkenliği düşük "geçimlik" kesimden üretkenliği yüksek "kapitalist" kesime geçme süreci olarak çizerken azgelişmişliğin nedenlerinden biri olarak gö-

rülen emek fazlasını kullanmayı önermektedir. Lewis'e göre sermaye ve doğal kaynaklarına göre emeğin sayısal anlamda fazla olması, sınırsız işgücünü yaratmaktadır. Bu durumda, marjinal verimliliği sıfır ya da negatif olan bir işgücü, tarımın yanı sıra bir dizi enformel faaliyetlerde istihdam edilmekte ve yeni endüstriler ve yeni iş olanakları böylece emek sıkıntısı çekilmeden kurgulanabilmektedir. Geçimlik kesimde yoğunlaşan işgücü arzı, birikimi yaratmaz sadece geçinmelerine yetecek gelir yaratır ama kapitalist kesimin birikimi için bir temel oluşturur. Lewis'e göre kapitalist gelişme olanağı sadece emek fazlası akışıyla değil, geçimlik ücret düzeyi üzerindeki artı değerın kapitalist sınıfın eline geçmesiyle de ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla Lewis'in modelinde kapitalist sektördeki birikimin hızı, sektörün istihdam hacmini belirlediğinden, iki kesim arasındaki tek ilişki, emek fazlası akımıdır. Kapitalist kesim büyüdükçe, geçimlik kesimdeki marjinal verimliliği sıfır olan gizli işsizlerden oluşan ucuz emek gücü ile desteklenecektir. Sınırsız emek arzını, Lewis, sadece gizli işsizlikle değil, geçici işlerde çalışanlar, küçük ölçekli ticaretle uğraşanlar, ev-içi hizmetçiler ve kadın nüfusun varlığı ile de desteklemiştir. Enformel kesimin temelinde yer alan ayrımlardan biri olan Lewis'in tezi, özellikle kadın işgücünün işgücü piyasasına katılımının ulusal geliri artırmanın en önemli yolu olduğunu vurgulamaktadır. Sınırsız emek arzıyla büyüme yolu sadece "çevre ülkeler" için öngörülmüştür. Erkek işgücünün sınırlı olduğu bazı çevre ülkelerde de geçerli olmadığı iddia edilmektedir (Türkay, 1995; Ersoy, 1984, 3, Ercan, 2001, 91-3). Bu açıdan, çevre ülkeler için kapitalist kesimi destekleyecek politikalar önerilmektedir.

Singer, Lewis'in aksine, tarımdaki gizli işsizliği, istihdam bunalımı olarak açıklamaktadır. Az gelişmiş ülkelerdeki ikili-

ğin temel nedeni, uluslararası düzlemde aranmalıdır. Bilim ve teknolojinin uluslararası anlamda ikiliğine neden olan dört faktör sıralamaktadır: Birincisi, uluslararası araştırma ve geliştirme çabalarının, genellikle merkez ülkelerin ekonomik sorunlarına cevap olabilmektedir. İkinci olarak, ithal teknolojinin, çevre ülkelerin gereksinimlerine göre uyarlanmaz ya da geliştirilemez. Üçüncüsü, kârlar merkez ülkelere geri dönmekte ve çevre ülkelerinin yatırım potansiyelini azaltmaktadır. Dördüncü olarak yetersiz ölçüde yaratılan iş olanakları kırdan göç edenlere iş olanakları sağlayamaz ve böylece istihdam edilmiş seçkin bir grup yaratılırken, öte yanda, artan ölçüde, işgücünün geri kalan kesiminin marjinalleşmesi⁶⁸ görülür (Ersoy, 1984, 5).

Myint, AGÜ'lerdeki ikili yapının nedenini, mali yapıya ve kaynak dağılımında devletin taraflı tutumuna bağlar. Geleneksel sektör, mali kaynak bulmak açısından daha dezavantajlı olduğundan yüksek faiz oranlarını kabul eder ve faiz oranları, modern sektöre göre daha yüksek düzeyde oluşur. Myint'e göre devletin bu mali ikiliği, büyük ölçekli sanayiye alt-yapı, enerji ve ulaşım gibi alanlarda destekler (Ersoy, 1984, 5).

Modernleşme yaklaşımının kurucuları kabul edilen bilim insanları tarafından geliştirilen bu tezler, ikili yapıyı oluşturan üretim birimlerini ayırır. Geleneksel sektör içinde yer alan birimlerin zamanla ortadan kaybolacağını ve geçici bir durum olduğunu ifade etmişlerdir. Bu açıdan kuramlarındaki arzı bir unsurdur ve önerilen politikalar bunların yerine kapitalist sanayinin desteklenmesi yönündedir. Ayrımın sınırlarında farklılaşma olsa da azgelişmiş ülkelerin sanayileşmesi ve gelişmesi için, kapitalist kesimin desteklenmesi gerekmektedir. Bu açıdan genellikle, kapitalist küçük ölçekli sanayilerin gele-

68 Benzer bir yaklaşım için, bkz. Keyder, 1996,19

neksel zanaat atölyelerinden farklılaştırılması, tanımlanması ve desteklenmesi söz konusu olmaktadır. Buradan yola çıkarak modernleşme kuramlarında küçük sanayi için önemli bir model geliştiren Stanley ve Morse küçük sanayi şirketlerini kapitalist ve geleneksel olarak ayırmış ve kapitalist küçük sanayinin desteklenmesini önermişlerdir. Stanley ve Morse'a göre, geleneksel kesimin tipik üretim birimi, zanaat atölyesidir. Bunlarda, teknolojik değişme gerçekleşmez, çünkü işbölümü gelişmemiştir. Kapitalist kesimin tipik üretim birimi küçük ya da büyük ölçekli fabrikadır. Burada, 10'dan fazla işçi çalışmaktadır, görevler asgari düzeyde de olsa uzmanlaşmıştır ve işbölümü ilkeleri etrafında örgütlenmiştir. Firma sahibi, üretimde aktif olarak rol almamaktadır, teknolojik değişim ve ekonomik büyüme hızlıdır. Bunlar arasında bir geçiş formu olarak, kapitalist ev sanayiye öngörmektedirler. Stanley ve Morse, bu tipe, aynı zamanda toplulaşmamış fabrika adını verirler ki bu durumun nedeni, merkezi bir atölyenin, çok sayıda küçük atölyeyi ve evlerde yaptırdığı işleri yönlendirmek suretiyle üretim yapmasıdır. İşveren burada, işbölümü içindeki fason atölyeleri ve ev eksenli çalışanları toparlamış, bütünlüştürmüştür. Enformel formları, geçiş tipi olarak ilan etmekle birlikte temel ayrım noktası, kapitalist olup olmama biçimindedir. Bu anlamda kapitalist olma şartını, makine kullanımının yoğunluğu değil, işçi çalıştırma, asgari bir işbölümü, firma sahibinin doğrudan üretime katılmaması gibi niteliksel unsurlar oluşturur (Ayata, 2000). Bu anlamda fason, taşeron, ev eksenli çalışma gibi üretim ilişkilerini kullanan firma kapitalist ancak diğer üretim birimleri gelenekseldir.

Stanley ve Morse, ABD'nin kazandığı rekabet gücünün temelinde küçük kapitalist üretime dayandığını belirtip, gelişmenin yolunu, verimli çalışan küçük sanayinin teşvik edilme-

si olduğunu ifade ederler. Çİnkü Stanley ve Morse (1965) göre, küçük sanayi *girişimci yetiştiren bir okuldur ve ekonomideki yeri böyle görülmelidir ve desteklenmelidir* (aktaran, Ayata, 2000).

Modernleşmenin bu katı ayrımına ilk eleştiri, yöntem olarak pek farklı yol izlemeyen Keith Hart'tan gelir. Hart'ın kavramsal çerçevesini, enformel sektör-formel sektör ayrımı oluşturur. Hart, Gana'da yaptığı çalışmada, enformel sektörü oluşturanların, ücretli olarak başkasının yanında ve kamu sektörün dışında çalışanlar olduğunu belirtir. Bu anlamda, küçük üretim faaliyetlerini, kendine çalışanlar, ücretli çalışan çıraklar, düzensiz olarak istihdam edilen işçiler ve fabrikalarda çalıştığı halde ikinci iş yapanlar oluşturmaktadır. Hart'ın bu yaklaşımı düalist bir ayrım yapmış olmasına ve enformel kesimin birikim potansiyelini hesaba katmamasına rağmen, iki kesimin iç içe geçtiğini belirlemesi, enformel kesimi dinamik bir sektör olarak yorumlaması ve zamanla enformel sektörün tasfiye olacağı gibi bir teolojik görüşü savunmaması dolayısıyla modernleşme yaklaşımına önemli bir eleştiridir. Bu tezden yola çıkan ILO, 1972 Kenya Raporu'yla, azgelişmiş ülkelerin gelişme yolunu, enformel faaliyetleri ve formel faaliyetlerle ilişkilенmesini, istihdam yaratıcı niteliği dolayısıyla, desteklemek olarak ortaya koymaktadır (Aktar, 1990).

Bağımlılık Okulu

Modernleşme kuramını, egemen olduğu 1960'larda, eleştiren ECLA⁶⁹ Marksist kavramları da kullanarak bağımlılık okulunu oluşturmuştur. Gerek ECLA gerekse bağımlılık kuramı, modern ve geleneksel ya da kapitalist ve kapitalist olma-

69 Uzun ismi "Economic Commission for Latin America" olan grubun üyeleri arasında, Dos Santos, Frank, Cardoso, Furtado gibi sosyal bilimciler bulunmaktadır (Aktar, 1990, 55).

yan yerine merkez-çevre/zengin-yoksul/baskın-bağımlı gibi ayrımlarla ve bunlara uygun ithal ikamecilik gibi çözüm önerileri ile var olmuşlardır (Ercan, 2001, 140; İşgüden, 1995).

Bu okulun modernleşme kuramlarına eleştirilerinin ilki, kuramların tarihsellikten ve bütünlükten uzak olmasıdır. Bağımlılık okuluna göre, iki sektör arasındaki ilişkiler, içinde iki kutup ve bütüne ait parçalar bulunan ve tarihsel süreç içinde ortaya çıkan bir yapıdadır. Aynı zamanda doğrusal tarih anlayışına da karşı çıkarak, *az gelişmenin gelişmeyi izlediğini asla ondan önce var olmadığını* ifade etmektedirler (Ersoy, 1984).

İkinci temel eleştiri ise, az gelişmenin nedenine yöneliktir. Modernleşme kuramlarında ülkenin kendi iç dinamikleri ile açıklanan gelişememe, bağımlılık kuramlarında merkez ülkelerin gelişmeleriyle açıklanmakta ve dışsal bir neden haline gelmektedir. Buna göre, merkez ülkenin gelişmesinin nedeni, çevre ülkelerin kaynaklarını sömürmesidir. Bu durum çevre ülkenin geri kalmasına neden olmaktadır. Çevre ülkelerde gelişen bağımlı kapitalizm, yerel çıkarları koruyan ulusal burjuvazinin gelişmesini engellemiştir. Kurulan büyük işletmelerin tekelci yapıları ve merkez ülkelerle olan eşitsiz değişim ilişkisi, kentlerdeki istihdam olanaklarını daralttığı için, dışlanan kesimler enformel faaliyetlerle geçimini sağlamaktadır. Marjinalist yaklaşımı savunan Obregón (1974), “hegemonyacı” üretim yapısının, sosyo ekonomik yapıda yarattığı marjinal kutup içinde enformel faaliyetlerde çalışan, marjinalleşmiş emek gücünü vurgular. Hegemonyacı şirketlerin istihdam kapasitesi de belli olduğundan ücretleri düşürmek de mümkündür. Formel sektörün ihtiyaçlarına göre şekillenen enformel faaliyetler söz konusudur. Aynı zamanda firmalar için de böyle bir ayrım yapmak mümkündür. Rekabetçi ve sermaye biri-

kim potansiyeli olan, tekstil ve gıda gibi firmaların büyümesine hegemonyacı şirketler engel olmaktadır. Böyle bir potansiyeli bulunmayan, geri tekniklerle üretim yapan küçük zanaat atölyeleri de pre-kapitalist dönemin kalıntısı değil, kapitalist gelişmenin ürünüdür (aktaran, Aktar, 1990). Bağımlılık okulu enformel sektörün varlığı konusunda kendi içinde ayrışmaktadır. Obregón, Cardoso birinci görüşü temsil etmektedir. Özellikle modernleşme ve gelişme yazını ile birlikte bağımlılık kuramının da Prebisch ve ECLA özelinde ortaya çıkan ilk düşünceleri, bu anlamda değerlendirmeye alınmıştır. İkinci görüşü ise Bağımlılık okulunun Baran'la başlayan Marksist ayağı ve Furtado⁷⁰ ile başlayan, 1970'lerin yapısalci yaklaşımı, Frank, Amin, Wallerstein temsil etmektedir. Buna göre, emperyalizm, çevre ülkelerdeki kapitalist olmayan el zanaatlarını ve yerli sanayileri yıkmış ve her şeyi merkez ülkenin gereksinimlerine uygun şekilde düzenlemiştir. Bu anlamda 16. yy'dan beri tek bir dünya sistemi vardır ve eşitsiz gelişmektedir (Aktar, 1990; Ersoy, 1984; Ercan, 2001; Şahin, 2000).

Ayrıca, enformel yapıların, bu bağlamda, çeşitlenmesi ve toplumsal yapıya farklı eklemlenme şekilleri ile ilgili Aktar'ın (1990) BSA (British Sociology Association) yaklaşımı olarak ifade ettiği tezlere göre, enformel faaliyetler, çevre kapitalizmi kavramlaştırması içinde dört ayrı kategoride toplanmaktadır: Kısa dönemli işçilik, gizli ücretli işçilik, bağımlı küçük üretici, gerçekten kendine çalışanlar. Enformel faaliyetleri, düzensiz işler olarak tanımlayan Bromley ve Gerry (1979), Keith Hart'ın kendi hesabına çalışanlar ile ücretli işçilik şeklinde belirlediği düalist konumlar arasında derecelendirme yapmışlardır. Bu anlamda düzensiz işçilik, "*faaliyetin herhan-*

70 Furtado, enformel faaliyetlerin pre kapitalist yapıları içinde bulunduran melez yapılar olduğunu ifade etmektedir (Şahin, 2000, 126)

gi bir toplumsal güvence ve süreklilik boyutu taşımadığını ve böylece sürekli dalgalanmaya/altüst olmaya eğilimli olduğu” anlamına gelmektedir (Aktar, 1990, 61).

“Üçüncü dünya ülkelerindeki” tekелci yapıların kârlı bir şekilde varlıklarını sürdürebilmeleri için, enformel yapıları ile ri ve geri bağlantılarla kendilerine tabi etmeleri gerekmektedir. Bu, taraflar arasındaki, eşitsiz değişim ilişkisinden kaynaklanan tabi oluş ya da bağımlılık, yasal olarak alt-sözleşme ilişkileri ile açığa çıkmaktadır. Gerry, *kapitalist kesimin üretmiş olduğu malları yüksek fiyatlarla enformel küçük üreticiye hammadde, enerji, teknoloji olarak satması durumunda oluşan artı-değer transferine geri bağlantılar; enformel faaliyetler içinde üretilen mal ve hizmetlerin kapitalist kesime ucuz olarak satılması ile oluşan transfere* de ileri bağlantılar demektedir (Aktar, 1990, 65; Ayata, 2000, 40–9). Çalışmanın saha kısmında bu türden bağımlılık ilişkilerine rastlanmıştır.

Enformelleşme, bağımlılık kuramlarına göre, bağımlı kapitalist gelişmenin bir sonucudur. Modernleşmenin tam tersine, ekonominin bu probleminin dışsal nedenlerle oluştuğu iddiasındadır. Bunun yanı sıra modernleşme yaklaşımlarında olduğu gibi sınıfların varlığından bahsetmemekte ve analiz birimini ulus olarak almaktadırlar. Bu açıdan enformel faaliyetler ve istihdam ayrıca iki yaklaşımda da incelenmemektedir. Bunun yanı sıra bağımlı ülke, dıştan etkilenen ve bu etkilerle kapitalist ilişkileri örgütleyen ülkedir. Bu durumda enformelleşen yapının içsel unsurlarının etkisi yoktur. Oysa ki geç kapitalistleşmiş bölgelerin dünya ölçeğindeki işbölümüne katılmak için iradi olarak dönüşmesi, çalışmanın yaklaşımına daha uygun bir görüştür.

Her iki yaklaşım için de enformel yapıların varlığı bir sorun teşkil etmekle beraber, bağımlılık kuramlarının bakış açısı-

nın en önemli farkı, enformelliğin yapısal ve tarihsel kabul etmesindedir.

Eklemlenme Okulu

Eklemlenme yaklaşımına göre üretim tarzı, bağımlılık okulunun ikinci modeline Laclau'nun eleştirisi ile ortaya atılmaktadır. Eklemlenme yaklaşımının ikinci yaklaşımlara üstün olan yönünü Ersoy (1984), çevre formasyonlarda, kapitalist ve kapitalist olmayan üretim tarzlarının iç dinamiklerini ve bunlar arasındaki ilişkilerin karmaşıklığını, çeşitliliğini verebilmesi olarak açıklamaktadır (a.g.e, 14). Bir ekonomik sistemde birçok üretim tarzı bir arada bulunabilir. Üretim tarzı, Laclau (1984) tarafından şöyle formüle edilmiştir:

1. Üretim araçları mülkiyetinin belirli bir tipinin; 2. Ekonomik artığın tasarrufunun belirli bir biçiminin; 3. İşbölümünde belirli bir gelişme derecesinin; 4. Üretici güçlerin gelişiminin belirli düzeyinin, mantıksal ve karşılıklı eşgüdümlemiş eklemlenmesi (Laclau, 1984, 108).

Ekonomik sistemin bütünlüğü, bölgesel, ulusal ve dünya ölçeğinde değişik sektörlerin ve üretim birimlerinin karşılıklı ilişkileri ve ekonomik sistemin hareket yasaları ile sağlanmaktadır. Bu anlamda, Laclau'ya göre, sözü geçen hareket yasalarına bağlı değişik üretim tarzları, ekonomik sistemin kurucu unsurları olabilirler ve ayrılmaz şekilde bütünleşebilirler. Üretim ilişkileri, yeniden üretimi yani, farklı emek süreçlerindeki dolaysız üreticilerden işbölümünün örgütlenmesiyle artı-emek elde edilmesindeki ilişkilerin sürekliliğini sağlayan ilişkilerdir. Toplumsal formasyon ise, üretim tarzı tarafından örgütlenen, devlet, yasalar ve ideolojiyi içeren, Marx'ın üst yapı tanımına, Althusser'in ekonomik, politik ve teorik pratiklerin eklenmesi ile oluşan bir kavramdır (Ersoy, 1984).

Eklemlenme yaklaşımına göre, emperyalist sızma, üçüncü dünya ülkelerinde kapitalist olmayan toplumsal formasyonlarda ve üretim tarzında bir takım dönüşümlere neden olmaktadır. Tarımda plantasyonların oluşturulması, kırsal endüstrinin yıkımı, ihracata yönelik ekimin geçimlik ekimin yerine geçmesi, tarımsal üretim araçlarından ve toprağından kopan köylülerin göç etmesi ve işçileşmesi bu dönüşümler arasında sayılabilir. Kapitalist üretimin ihtiyaçları kapitalist olmayan kullanmakta ve başat üretim tarzı haline gelmektedir. Bu arada çeşitli emek süreçleri ve türleri bir arada ekonomik sistemi oluşturmaktadır. Taylor (1984), bu süreci, proletaryanın ve köylülüğün farklılaşması şeklinde ayırarak ele almaktadır. Bu farklılaşan proletarya ve köylülük enformel sektörün temel faaliyet ve üretim birimlerini oluşturmaktadır. Hatta emperyalist sızmanın bir evresinden diğer evresine değişim göstermektedir. Taylor, sömürge dönemi boyunca, iki kutup proleter yaratıldığını ifade etmektedir. Hammadde çıkaran ve ihraç malları üreten sektörlerde çalışan daha az becerili ve formel eğitilmiş emek türü ilk kutbu oluştururken, işçi aristokrasi de denilen, ileri tekniklerle üretim yapan sektörlerde çalışan, uzmanlaşmış, becerili işgücünü oluşturan işçiler diğer kutbu oluşturmaktadır. Bu ikili ayrışma, zanaat emeğinin yavaş yavaş proleterleşmesi ve kapitalist olmayan unsurlarıyla üretim sürecine dâhil olması ile derinleşmekte ve çeşitlenmektedir. Bu çeşitlenen yapı proleter denilen, tamamen “üçüncü dünya formasyonuna” dâhil olan grubu yaratmaktadır. Enformelleşmenin gerçekleştiği alan, eklemlenme yaklaşımında bu alandır.⁷¹

71 ayrıntılı bilgi için bkz. ERSOY, Melih. (1984); “Çevre Toplumsal Formasyonlarda Ulusal Ekonomiler ve Kentsel Sanayi Sektörünün Yapısına ilişkin Modeller”; TAYLOR, John G. (1984); “Üretim Tarzının Eklemlenmesinin Ortaya Çıkışı ve Üçüncü Dünya Formasyonlarının Yapı-

Eklemlenme yaklaşımı enformel yapıların anlaşılmasında oldukça önemli olan çeşitliliği ve farklı yapıların ‘iç-içeliğini’ literatüre yerleştirmektedir. Ancak yaklaşımın zayıf kalan yanı ise, kapitalist olmayan formasyonların muğlaklığıdır.

Düzenleme Okulu

Düzenleme kavramı, “*bir toplumun ekonomik yapılarını ve toplumsal ilişkilerini veri olarak yürürlükteki birikim modelinin kararlılığını sağlayan ekonomik ayarlamaların ve kurumsal biçimlerin bütünü*” (Gökalp, 1984, 6) ifade eder.

İlk kapsamlı uygulaması, 1976–7 yıllarında, Fransız başbakanlığına bağlı bir araştırma merkezi olan CEPREMAP (Centre d’Études Prospectives d’Économie et de Mathématiques Appliquées à la Planification) çalışanları tarafından üretilen dört ciltlik ‘Enflasyona yaklaşımlar: Fransız örneği’ adlı çalışmada gerçekleştirilmiştir. 1976 yılında M. Aglietta’nın “düzenleme” kavramını ABD ekonomisine uygulayan kitabı (Régulation et Crise du Capitalisme) yayınlanmıştır.

Gökalp’e göre ekonomik düzeyle politik/kurumsal düzeyi tarihsel hareketteki belirleyeni tekil olmaktan çıkaracak kadar ilişkilendirmesi kavramın üstünlüğünü ortaya koymaktadır. Düzenleme kavramı çerçevesinde ekonomik sistemin bütüncül işleyişi, ekonomik ayarlamaların bileşkesi olarak algılanmaktadır. Ekonomik sistemin sınırlarının belirlenmesi, ulusal ya da uluslararası işbölümü çerçevesinde dünya çapında çizilebilir.

Harvey (2003), Lipietz’in birikim rejimi kavramını “*net ürünün tüketimi ile üretimi arasındaki dağılımının uzun vade*

sı Üzerindeki Etkisi” ; LACLAU, Ernesto. (1984); “Latin Amerika’da Feodalizm ve Kapitalizm”, Üretim Tarzlarının Eklemlenmesi Üzerine; M. Ersoy ve H. Ç. Keskinok (Der.), Birinci Baskı, Ankara: Birey ve Toplum Yayınları

boyunca istikrar kazanması” (a.g.e.,143) şeklinde özetlemektedir. Hem üretim koşullarında, hem de ücretlilerin yeniden üretim koşullarında meydana gelen dönüşümler arasında bir karşılıklılığı içermek ve bireysel davranışların da yeniden üretim şeması ile tutarlılığını güvenceye almak zorundadır. Bunu gerçekleştirmek için, düzenleme tarzı, hayatın her alanını düzenlemelidir. Normlar, alışkanlıklar, düzenleyici şebekeler ve yasalardan oluşan bu içselleşmiş kurallar ve toplumsal süreçler bütününe düzenleme tarzı denir (a.g.e., 144).

Hâkim düzenleme tarzında söz edilebilmesi için, bütünsel işleyiş tarzından bahsedilebilmelidir. Bu ise genellikle, saf değil, bir başka düzenleme tarzıyla eklemlenmiş durumdadır. Geçiş durumu olarak ifade edilen bir süreci ifade eder ki genellikle geçiş durumu uzun sürmektedir ve her bir ögenin dönüşümünde farklı uyum zamanları gerekir.

Tarihin her anında özel düzenleme anları görülebilir ancak öncmli olan sistemin tutarlılığının ve istikrarının olmasıdır. İstikrar, görelidir. Düzenlemenin işleyişi toplumsal ilişkilerin niteliğini, çatışmaların şiddetini ve güç oranlarını değiştiren sürekli hareketler doğurur. Düzenleme ile kriz arasındaki ilişkiye gelince boyutları ve alanları açısından farklılaşan iki kriz vardır. Devresel (küçük) krizler, önceden birikmiş ayarsızlıkları düzelten mekanizmaların ifadesidir. Büyük krizler ise düzenlemenin var olan biçiminin yetersizliğini açığa çıkararak, yeni bir düzenlemeye geçişin habercisidirler (Gökalp, 1984, 7-8).

1914 yılını Harvey (2003), Fordizmin sembolik başlangıç yılı kabul etmektedir. Düzenleme kuramcıları tarafından, İkinci Dünya Savaşı sonrası egemen gelişme modelini ifade etmek üzere kullanılan Fordizm, Gramsci'nin önerdiği kavramlardandır.

fordizmin "...sanayi paradigması, işin planlaması ile yapılmasının ayrılması, sürekli mekanizasyon yoluyla rasyonelleştirmeye ilişkin Taylorist ilkeleri kapsıyordu. Taylorizm böylece, emeğin sermayeye eşi görülmedik ölçüde 'gerçek bağımlılığını' sağlıyordu." (Marksist Düşünce Sözlüğü, 2001, 169)

Büyük ölçekli üretimin üretim teknikleri ve verimlilik artışı ile mümkün hale gelmesi ve bu üretimin tüketilmesi gerektiğinden yeni, tüketime dayalı bir yaşam tarzının varlığını gerekli kılmaktadır. Gramsci, hiç görülmemiş bir süratle ve amacı konusunda tarihte benzeri olmayan bir bilinçlilikle yeni tip bir işçi ve yeni tip bir insan yaratma konusunda bu güne kadar görülen en kolektif girişim olarak fordizmi ifade etmektedir (aktaran Harvey, 2003, 148).

Yukarıdaki bölümlerde tanımlanan 'fordist uzlaşma', güçlen(diril)miş sendikalarla kapitalistlerin bir toplu sözleşme mekanizmasıyla uzlaşması, tüm nüfusun tüketici statüsünü garanti eden sosyal refah devleti, ekonominin ihtiyaçlarına göre özel bankalar tarafından çıkarılan ve merkez bankası tarafından düzenlenen para ve tahvil arzı gereklidir (a.g.e, 169). Bu proje ulusal ölçekte sanayileşmeyi öngörmektedir. Böylece formel sanayinin sınırları, istikrarlı piyasa yapısıyla paralel olarak genişlemekte ve büyük sanayi işçileri ya da mavi yakalı işçileri yaratmaktadır. Küçük üreticilik ve enformel istihdam biçimleri, düzenleme kuramına göre az gelişmiş bölgelerin özelliğidir ve zaman uyumunu sağlamadığı pre-kapitalist dönemin kalıntılarıdır. Hatta küçük üretim döneminin güçlendirilmiş sendikalarına direnen ve bunlara karşı çıkan yapılarıdır. Ford'un montaj hattına dayalı üretim sistemi de, neredeyse tamamen göçmen işçilere dayanmaktadır. Harvey (2003) bunun nedenini, dünya ölçeğinde sınıflar arası ilişkilerin durumuyla açıklamaktadır. Dolayısıyla Fordizm başlangıcından iti-

baren eşitsiz gelişmekte olan bir sistemdir. Büyük ölçekli firmalar özellikle bazı sanayi alanlarında⁷² oldukça önemli bir gelişme meydana getirmiş ve bunlarda dünya ekonomisi içinde büyük üretim bölgelerinde yoğunlaşmıştır. Yukarıda da bahsedilen örnekler: ABD-Midwest, Britanya-Midlands, Almanya-Ruhr-Rheinland, Japonya-Tokyo-Yokohama. Bölgelelerinin işgücünü avantajlı kılarken, işçilerin büyük ölçekli fabrikalara yığılması, sendikal mücadeleyi de güçlendirmeye bağlamıştır. Ancak sendikal mücadelenin gelişmesine paralel olarak enformel faaliyetler ve istihdam biçimleri de aynı bölgelerde gelişmeye başlamıştır. Özellikle büyük ölçekli üretim, bu bölgeler de giderek artan yoğunlukta küçük üretimi yedekte tutmaktadır. Hatta, fordist sektörlerde bile fordist olmayan taşeron tipi üretim örgütlenmesi görülmeye başlamıştır (Harvey, 2003; Dobb, 2001). Düzenleme kuramına yöneltilen eleştirilerden biri erken kapitalistleşmiş ülkelerde toplumun tüm kesimini içermeyen bir fordizmin söz konusu olduğunu görmemeleridir. Ancak bu eğilimin hâkim hale gelmesi 1970 yılında sonra gerçekleşir. Düzenleme kuramcılarına göre dönemi post-fordizm (neo-fordizm ve toyotizm kavramları da öne-rilmektedir) kavramıyla tanımlamak gereklidir.

Düzenleme yaklaşımı, düzenleyici aktör görevini verdiği öznenin ne olduğuna açıklık getirmez. Bu açıdan düzenleme yaklaşımının kavramlarını kullanmakla birlikte, bu açıdan yaklaşımı eleştirmek mümkündür. Özellikle düzenleme yaklaşımının kavramları, bu çalışmada sermayenin belirleyiciliğinden sıyrılmış, emek sermaye çelişkisine ve sermaye birikiminin eşitsiz ve bileşik gelişimine dayanmış olarak kurgulanmıştır. Böylece, regülasyon, deregülasyon ve reregülasyon

72 Otomobil, gemi yapımı, ulaştırma teçhizatı, çelik, petro-kimya, elektrikli tüketim malları, inşaat

kavramlarının yerini, üretim birimlerinin ve faaliyetlerinin dönüşümünün yönünü, yeniden yapılanmasını ve birikimin olanaklarını açıklamak üzere, enformelleşme, formelleşme ve yeniden enformelleşme kavramları kullanılmaktadır.

Esnek Uzmanlaşma Modeli

Esnek uzmanlaşma, genel anlamda, farklı tiplerdeki ürünlerin nitelikli işgücü ve tek amaçlı olmayan iş araçlarıyla değişen küçük miktarlardaki üretimini gerçekleştiren üretim modelidir. Neo-Smithçi yaklaşım olarak da anılan esnek uzmanlaşma modelinin referansı olan Piore ve Sabel, kitlesel üretim ve zanaat üretimi olarak sınai örgütlenmeyi ikiye ayırmaktadır. Birincisi, kitlesel üretim, yani, standart ürünlerin niteliksiz iş gücü ve özel amaçlı makineler kullanılarak büyük ölçeklerde üretilmesi iken; ikincisi, 19. yy. zanaat üretiminin günümüze uyarlanmış biçimi olan esnek uzmanlaşma, yani vasıflı işçilerle genel amaçlı makinelerin kullanıldığı değişik ürünlerin küçük ölçekli imalatıdır (Tanyılmaz, 2000, 74).

Esneklik kavramını Smith'e (1989) göre emek piyasası ve emek sürecindeki yeniden yapılanmanın; uzmanlaşma sözcüğü ise, kitlesel üretimin sona erdiği ve çeşitli ürünlerin farklı özellikteki üretiminin anlatımıdır (a.g.e.,74). Esnek uzmanlaşma modeli doğrudan emeğin bilgisayarın üretimde kullanımı ile beraber daha kalifiye hale gelmesini ifade etmektedir. Böylece makine yeniden insanın emrine verilmiş ve kitlesel üretimden farklı olarak onu kullananın becerisini geliştirmiştir (Güler-Müftüoğlu, 1998, 17). Esneklik üretimin ve kapasitenin verimlilik ekseninde sürekli düzenlenmesi ile oluşur. Sadece kendi sektöründe uzmanlaşmaya olanak tanır. Bu nitelikteki üretimi, küçük üretim birimlerinde gerçekleştiren firmalar kriz karşısında büyük ölçekli üretim birimlerine göre avantajlı hale gelmektedir. Zanaat üretiminin kafa ve kol eme-

ğinin bütünleştiren yapısının esnek uzmanlaşmış firmalarda yeniden ortaya çıktığı ifade edilmektedir (a.g.e, 17).

Piore ve Sabel üretimdeki esnek uzmanlaşma modeline dönüşümün temel nedenini teknoloji ve pazar yapısının değişimi olarak ifade etmektedir. Bunlar, şu şekilde sıralanabilir:

Bölgesel kümeleşme: Bağımsız küçük firmaların sektörel ve bölgesel olarak kümeleştiği esnek uzmanlaşma modelidir. Üçüncü İtalya, Avusturya ve Almanya'daki sanayi bölgeleri örnek gösterilmektedir. Topluluk bağları etnik ve politik niteliklidir. Firmaların, bir yandan rekabet ederken diğer yandan kooperatif birlikler kurmaları önemli bir ayrım noktasıdır.

Federasyonlar: Güler-Müftüoğlu'nun (1998), "*büyük ana firma ve onun etrafında halkalar teşkil eden fasoncu firmaların ekonomik ve sosyal olarak birlikte hareket etmesini sağlayan oluşum*" şeklinde tanımladığı federasyonun, fason firmaların ekonomik veya kişisel bağıllık ile hiyerarşik olmayan bir örgütlenme düzeyinde bir araya geldiği yapıdır (a.g.e., 19).

Güneş sistemi: Güneş olan ana firma ve ana firmaya tedarikler sağlayan uydu konumunda olan atölye fabrikalar güneş sistemini oluştururlar. Büyük ölçekli ana firmanın işbirliği içinde hareket ettiği küçük ölçekli fason firmalar özerktir. Bunun yanı sıra üretim parçalarının yapımını fason firmalar üstlenirken parçaların monte edilmesi ve birleştirilmesi, işleminde taşeronlar da çalışabilir.

Esnek uzmanlaşma modeli farklı biçimlerde uygulanmasına rağmen ortak özellikleri saptanabilir:

- a. Firmalar üretim süreçlerini parçalayarak adem-i merkeziyetçi şekilde organize ederler. Bu durumda, üretim sürecinin bazı parçaları, dışarıda farklı firmalara yaptırılmaktadır ve bu firmalarla işbirliği için üretim

ağı yaratılmaktadır.

- b. Girişim sınırlanmamıştır ve topluluk “dışarıdan” gelenleri kabul etmemektedir.
- c. Firmalar arasındaki rekabetin tek varlık koşulu, yeniliklerdir. Çünkü pazar payları ve pozisyonlarını belirleyen yenilik yaratma potansiyelleridir.
- d. Rekabet, ücret ve çalışma koşulları üzerinde rekabet etnik, kültürel, dinsel ve politik bağlardan dolayı sınırlandırılmıştır. Sınırlanmamış rekabet ortamında küçük firmaların rekabet edebilmelerinin en kolay yolu, ev eksenli üretim, kayıt-dışı çalışma ve üretim ya da çocuk emeği kullanmaktır. Dolayısıyla enformel ilişkiler her iki şekilde de rekabetin örtüsü haline gelmektedir.

Esnek Uzmanlaşma Modeline Eleştiriler

Esnek uzmanlaşma modeline getirilen eleştiriler genellikle küçük firmaların bağımlılıkları konusundadır. Rainnie, ana firmanın, fason firmaları şok emici olarak kullanmak için bağımlılık ilişkileri ile kendine bağladığını ifade etmektedir.

İkinci eleştiri ise, esnek uzmanlaşma modelini hâkim model olarak görmek için verilerin yetersiz olduğudur. Üçüncü eleştiri olarak İtalya'nın özgün bir örnek olduğu modelin başka bir mekânda görülemeyeceği savunulur. Son eleştiri ise, esnek uzmanlaşma modelinin emek örgütlenmesinin kırılganlığı ve işçi ücretlerinin düşürülmesi konusunu gözden kaçırdığıyla ilgilidir.

Storper ve Scott, esnek emek örgütlenmesinin değişik istihdam biçimlerini, değişik beceri düzeyindeki emeğin aynı anda kullanılabildiği ve parçalı emek piyasası ile ilgili olarak üçlü bir ayrışma gitmektedir (Güler-Müftüoğlu, 1998):

- i- Dizayn yoğun ve zanaat esasına dayalı kompleksler:

emek yoğun ve teknoloji yoğun üretim yapısı birlikte oluşmaktadır. Becerisiz işçiler göçmenlerdir ve en düşük ücret düzeyinde, becerili işçilerle aynı anda istihdam edilmektedirler. New York giyim sanayi, Los Angeles film sanayi, 3. İtalya bölgesi giyim sanayi

- ii- Yüksek teknolojiли üretim kompleksleri: teknoloji yoğun bir üretim yapısı, sistem haneli imalat, profesyonel ve yönetsel ekip sistemleri, yarı akışkan seri üretim sistemleri ile birlikte uygulanan emek ve teknoloji yoğun örgütlenme sistemidir.
- iii- İş ve finansal hizmetler kompleksi: büyük kent merkezlerinde üçlü yapısal bileşimden oluşan üretim birimleridir. 1. Yapı, emek yoğun esnek uzmanlaşma, hukuksal, yönetsel danışmanlık hizmet veren küçük, uzman firmalar. 2. Yapı, profesyonel ve yönetsel ekipleridir. 3. yapıda ise, becerisiz hizmet üretimi yapan yarı süreli, geçici işgücü istihdam edilir.

Esnek Uzmanlaşma Modelinde Enformelleşme

Lawson'un Latin Amerika'da yaptığı çalışmada, firmalar arası eşitsiz hiyerarşik ilişkilerin uluslararası firmalardan yerli küçük firmalara, illegal çalışan terleme atölyelerine ve ev eksenli çalışmaya kadar alt sözleşme ilişkileri çerperinde varlık gösterdiği ifade edilmektedir. Latin Amerika'da göçün getirdiği işgücünün enformel faaliyetlerle istihdam edildiğini, etnik ve cinsiyet ayrımcılığının ucuz emek arzının yaratılmasında olanak tanıdığını ve böylece enformel ve bağımlı çalışan firmaların ve hiyerarşik ilişkinin devamlılığını sağladığını görmek mümkündür (Lawson, 1992).

Bu parçalı istihdam yapısı, küçük firmaların bağımlı üretimde bulunması, enformelleşme eğilimini beslemektedir. Ör-

neğin, Portes ve Sassen-Koop'a göre Üçüncü İtalya enformelleşmenin başarılı bir örneğidir. Özellikle becerisiz ve düşük teknoloji gerektiren işlerde enformelleşme daha fazla görülmekte ve firmaların değişen piyasa koşullarındaki hareket kabiliyetini artıracak şekilde kullanılmaktadır ve kendini besleyen bir eğilim haline gelmektedir. Özellikle düşük teknoloji firmaların fiyat ve üretiminin belirlenmesinde büyük firmalara bağımlı olması ile standart dışı, geçici, kayıt-dışı ve güvensiz istihdam ile üretimlerini gerçekleştirebilmekte ve enformelleşme hızlanmaktadır.

Esnek uzmanlaşma modelinin uygulanabilirliği için Rasmussen, enformelleşme eğilimini gösteren dört koşulu ön plana çıkarır: Birincisi, coğrafi yığılmaların olmasıdır. İkincisi, girişimciler arasındaki ilişkilerin ekonomik olmayan faktörlerden etkilenmesi, yani; yerel sanayi sistemine güvene dayalı ağların varlığı iş ilişkilerinin gelişmesinde etnik, bölgesellik veya akrabalık gibi sosyo-kültürel faktörlerden etkilenmeleridir. Üçüncüsü, yerel veya bölgesel hükümet içinde uzmanlaşmış tüccarlar, üretici ittifakları ve işletme birliklerinin etkin rol üstlenmesidir. Dördüncüsü ise küçük firmaların yaşama şansını dayanışma ile elde etmesi olarak sayılabilir.

Harvey'e (2003) göre, esnek üretim örgütlenmesindeki dönüşümle, "üretimde hiyerarşik yapının ortaya çıkışıyla, aileye dayalı(patriarkal), paternalist(himayeci) ve en az ücretle işçi çalıştıran işyeri gibi eski çalışma sistemlerinin, üretim sisteminin eklentileri değil ana direkleriyle canlandırdığı ve yaşattığını" ifade etmektedir.

New York, Paris, Londra gibi kentlerde "terleme atölyesi" olarak adlandırılan üretim biçimlerinin 1970'li yıllarda ortaya çıkışına dikkat çekmekte ve 1980'li yıllarda bu olgunun gerilemediğine dikkat çekmektedir (a.g.e, 176).

Smyth, esnek uzmanlaşma modelinin küçük firmaların kümeleşmesinin yakınlaşma, dostluk, komşuluk, akrabalık ilişkilerini doğurması ve işbirliğinin bu ilişkiler üzerinde gerçekleşmesi üzerinde durmaktadır. Smyth, yerel ve yabancı tüccarların dağıttığı hammadde ve nihai ürünün fiyatını belirlemesi, sermayesi yetersiz imalatçılara kredi temini ve makine tedarik edilmesi gibi uygulamaların imalatçılarla tüccarların eşitsiz ve hiyerarşik ilişkisi doğurduğunu ortaya koyduğu Endonezya araştırmasında işçilerin becerilerinin geliştirilmenin yolu olarak ortaklaşa enformel eğitim çalışmaları yaptıklarını da belirtmektedir. Lyberaki iddiayı daha da ileri taşıyarak, Yunanistan üzerine yaptığı çalışmada, firmaların yeni teknolojilere uyum gösterip yenilikleri gerçekleştirse bile sömürülen işgücü olma durumundan kurtulamadığını görmenin mümkün olduğunu ifade etmektedir (Güler-Müftüoğlu, 1998).

Enformelleşme Sürecine

Farklı Bir Yaklaşım

Çalışmada kullanılan yaklaşım, yukarıda incelenen yaklaşımlardan bir takım özellikleri almış olmakla birlikte yaklaşımların bakış açısını genel anlamda ret etmektedir. Bunun nedeni girişte de belirtildiği gibi saha araştırmasındaki gözlemlerle çatışmaları ve yeterince açıklayıcı olmamalarıdır.

Enformelleşme sürecinde gözlemlenen temel eğilim, sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşmasıyla birlikte gerçekleşen proleterleşmedir. Ancak günümüzde sosyal bilimler alanındaki disiplinlerin ifade ettikleri işçi tanımı, bu derece çeşitlenen faaliyetleri kapsamamaktadır. Bu durumdan dolayı çalışmada işçi, emek süreci, üretim süreci ve sermaye tanımları Marx'a (2000) referansla kullanılmaktadır.

Saha araştırmasında kullanılan yaklaşım ise, eleştirel ger-

çekçiliktir. Çalışmada kullanılan yaklaşımın Sayer tarafından sıralanan varsayımları, temel alınmıştır.

(1). Dünya ve gerçeklik, bilgi ve kavramlardan bağımsız olarak vardır. (2). Dünyaya ilişkin bilgi kuram yüklüdür ve yanlışlanabilir. (3). Dünyada doğal ya da sosyal nesneler (aktör-özne) zorunluluklar yaratacak şekilde harekete geçirici güce ve tikel duyarlılıklara sahiptir. (4). Olaylar, olayları ortaya çıkarma güç ve yeteneğine sahip nesne ve yapılardan oluşan dünya farklılaşmış ve tabakalaşmıştır. Bu yapılar, düzenli olaylar zincirine neden olmadıkları durumlarda da var olabilirler (aktaran Ozan, 2001, 11).

Enformel yapı ve ilişkiler, birikim sürecinin yapısal özellikleriyle bağlantılı açıklanmaktadır. Sermaye birikiminin belirli bir düzeyinde, olay düzleminde belirli bir andaki aktörlerin etkileşim süreci enformelleşmeyi oluşturmaktadır. Dolayısıyla enformelleşme süreci, sermaye birikimi mekanizmasının eşitsiz ve bileşik gelişimi ile çelişkili doğasının açığa çıkış tarzı olarak çalışmada kavramlaştırılmıştır.

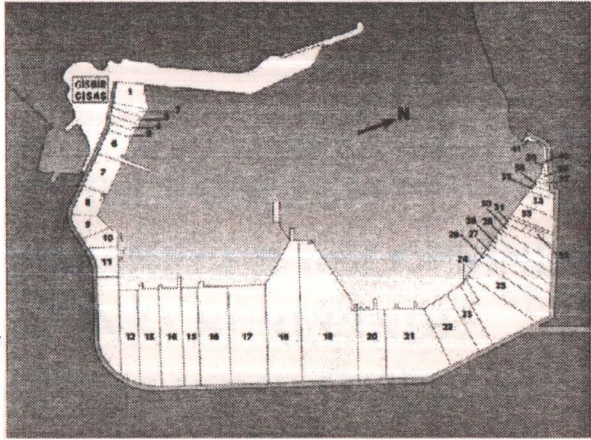
Enformelleşme sürecinin seyri, alt-sözleşme ilişkilerinin rotasını çizdiği üretim alanında izlenip, dünya ölçeğinden Türkiye ölçeğine ve gemi inşa sektörüne boyutlandırılarak resmedilecektir.

TUZLA TERSANELER BÖLGESİ SHIPYARDS IN TUZLA REGION

Koordinat / Coordinate : 40 51 06N - 0269 15 18E

1. TUZLA TERSANELERİ
2. TUZLA TERSANELERİ
3. TUZLA TERSANELERİ
4. TUZLA TERSANELERİ
5. TUZLA TERSANELERİ
6. TUZLA TERSANELERİ
7. TUZLA TERSANELERİ
8. TUZLA TERSANELERİ
9. TUZLA TERSANELERİ
10. TUZLA TERSANELERİ
11. TUZLA TERSANELERİ
12. TUZLA TERSANELERİ
13. TUZLA TERSANELERİ
14. TUZLA TERSANELERİ
15. TUZLA TERSANELERİ
16. TUZLA TERSANELERİ
17. TUZLA TERSANELERİ
18. TUZLA TERSANELERİ
19. TUZLA TERSANELERİ
20. TUZLA TERSANELERİ
21. TUZLA TERSANELERİ
22. TUZLA TERSANELERİ
23. TUZLA TERSANELERİ
24. TUZLA TERSANELERİ
25. TUZLA TERSANELERİ
26. TUZLA TERSANELERİ
27. TUZLA TERSANELERİ
28. TUZLA TERSANELERİ
29. TUZLA TERSANELERİ
30. TUZLA TERSANELERİ
31. TUZLA TERSANELERİ
32. TUZLA TERSANELERİ
33. TUZLA TERSANELERİ
34. TUZLA TERSANELERİ
35. TUZLA TERSANELERİ
36. TUZLA TERSANELERİ
37. TUZLA TERSANELERİ
38. TUZLA TERSANELERİ
39. TUZLA TERSANELERİ
40. TUZLA TERSANELERİ
41. TUZLA TERSANELERİ
42. TUZLA TERSANELERİ
43. TUZLA TERSANELERİ
44. TUZLA TERSANELERİ
45. TUZLA TERSANELERİ
46. TUZLA TERSANELERİ
47. TUZLA TERSANELERİ
48. TUZLA TERSANELERİ
49. TUZLA TERSANELERİ
50. TUZLA TERSANELERİ
51. TUZLA TERSANELERİ
52. TUZLA TERSANELERİ
53. TUZLA TERSANELERİ
54. TUZLA TERSANELERİ
55. TUZLA TERSANELERİ
56. TUZLA TERSANELERİ
57. TUZLA TERSANELERİ
58. TUZLA TERSANELERİ
59. TUZLA TERSANELERİ
60. TUZLA TERSANELERİ
61. TUZLA TERSANELERİ
62. TUZLA TERSANELERİ
63. TUZLA TERSANELERİ
64. TUZLA TERSANELERİ
65. TUZLA TERSANELERİ
66. TUZLA TERSANELERİ
67. TUZLA TERSANELERİ
68. TUZLA TERSANELERİ
69. TUZLA TERSANELERİ
70. TUZLA TERSANELERİ
71. TUZLA TERSANELERİ
72. TUZLA TERSANELERİ
73. TUZLA TERSANELERİ
74. TUZLA TERSANELERİ
75. TUZLA TERSANELERİ
76. TUZLA TERSANELERİ
77. TUZLA TERSANELERİ
78. TUZLA TERSANELERİ
79. TUZLA TERSANELERİ
80. TUZLA TERSANELERİ
81. TUZLA TERSANELERİ
82. TUZLA TERSANELERİ
83. TUZLA TERSANELERİ
84. TUZLA TERSANELERİ
85. TUZLA TERSANELERİ
86. TUZLA TERSANELERİ
87. TUZLA TERSANELERİ
88. TUZLA TERSANELERİ
89. TUZLA TERSANELERİ
90. TUZLA TERSANELERİ
91. TUZLA TERSANELERİ
92. TUZLA TERSANELERİ
93. TUZLA TERSANELERİ
94. TUZLA TERSANELERİ
95. TUZLA TERSANELERİ
96. TUZLA TERSANELERİ
97. TUZLA TERSANELERİ
98. TUZLA TERSANELERİ
99. TUZLA TERSANELERİ
100. TUZLA TERSANELERİ

Kaynak: <http://www.gisbir.com/DesktopDefault.aspx?tabid=266>

Kaynak: Google Earth (2006)

İKİNCİ BÖLÜM:

TUZLA TERSANELER BÖLGESİNDE

GEMİ İNŞA SÜRECİNDE

ENFORMELLEŞME ÜZERİNE

SAİA ARAŞTIRMASI

Saha Araştırmasının Amacı ve Yöntemi

Araştırmanın Amacı

Enformel çalışma ve ilişkileri inceleyen bir çok araştırma, enformel sektör kavramlaştırması altında, kayıt-dışı faaliyetleri ya da sosyal güvencesiz ve formel olmayan istihdamı irdelemektedir. Bu çalışmalarda yaklaşım tarzına bağlı olarak bir takım ölçütler belirlenmiştir. Bu ölçütler, faaliyetin vergilendirilmesi, yasallığı ve yasa dışılığı, kayıt altına alınmışlığı, vb. niteliksel araçlardır. Bu yaklaşımlardaki hesaplama yöntemlerinin dayandığı niceliksel ölçütler ise, gelir ve tüketim arasındaki fark, sosyal güvenlik kuruluşları ve vergi daireleri verilen beyanlar, üretim ölçeği ve çalışan kişi sayısı olarak sıralanabilir.

Yukarıdaki araştırma çerçevesinin dışında değerlendirilebilecek bir başka yaklaşıma göre yapılan çalışmalarda ise, öl-

çütler daha çok, kullanılan teknoloji, piyasaya giriş ve çalışma koşulları, ücretlilik ve kurulan ilişkilerin enformel-formel olması çalışmalarda değerlendirilen kriterlerin temel aksını oluşturur. Ayrıca insan ilişkilerinin özgünlüğüne dayanan çalışmalar da literatürü zenginleştirmektedir.

Bu iki tür çalışma, bu araştırmanın da çok yararlandığı, oldukça anlamlı sonuçlar ve bilgiler açığa çıkarmış olmasına rağmen iki eleştiriye yanıt verememektedirler. İlk eleştiri, çalışmaların önemli bir kısmının gündelik yaşamın bilgisini üretmekten uzak ve istatistiksel bilgiler arasında gerçeği nesneleştiren bir açıklama tarzı olduğudur. Ampirik bilginin deneyim ile kesiştirilmemesi ve teoriyi zenginleştiren özgünlüklere dair körlüğü, pozitivist yöntemin en önemli çıkmazı olarak saptanabilir. Özellikle feministlerin bu anlamda eleştirileri oldukça yol göstericidir. İkinci eleştiri bazı çalışmaların sadece perspektif açısından değil yöntem açısından da bütünsel anlayıştan uzak olmalarıdır. Mikro temelli çalışmalar -örneğin mahalle üretimden kopuk bir mahalle örgütlenişi gibi- bütünsel bakış açısından uzak oluşları ve birey-etnisite-deneyim temelli yapıları ile yüzeysel bilgi üretip, kendinden menkul ilişki tanımlamaları yapmaktadır. Bu halleriyle bilgiyi, gerçeğe dokunmaktan çok otantik bir gösteriye dönüştürmektedirler.

Yukarıdaki iki eleştirinin yanına pek çoğu eklenebilir. Ancak bu çalışma iki çaba içinde: ilki, sokaktaki gündelik hayatın bilgisi ve deneyimi ile istatistikî bilgiyi bütünsel bir anlayışla birleştirmek. Bunu yaparken de, hem sınıf mücadelesinin tarihsel belirleyiciliğine hem de sermaye birikiminin her ölçekteki ihtiyaçlarını ve yönelimlerini anlamaya çalışmak. Dolayısıyla çalışmanın kurgusu, sadece firmaların sermaye birikiminin bulunduğu düzeyin ihtiyaçları ve zorunluluklarını değil aynı zamanda çalışanların insan olarak var olma hallerini ve

ihtiyaçlarını da araştırma içinde kesiştirmesi gerekti. Böylece gerçekleşenlerin yanı sıra henüz açığa çıkmayan dönüşümler görünür kılınmış oldu.⁷³

İlk bölümde ifade edilmeye çalışılan teorik çerçeve ile artık daha kolayca araştırmanın temel amacını, her ölçekte, dönüşümü görünür kılmak olarak ifade edebiliriz. Alt sözleşme ilişkilerinin izinden giderek hem sermayenin hem de işçiliğin dönüşümünü gözlemleyeceğiz.

Türkiye’de özellikle taşeronluğun, küçük sanayinin, yan sanayinin bulunduğu ve alt sözleşme ilişkilerinin bir üretim formu haline geldiği sektörlerden başlanarak, enformelleşme olgusunu incelemek mümkündür. Tekstil, inşaat, metal ve tarım başta olmak üzere Türkiye’deki tüm sektörlerde benzeri üretim formunun kullanılması genel bir eğilimdir. Bu yapılanmanın düşünsel formasyonu ise 1950’lerde Japonya’da başlayan 1970’li yılların derin krizi ile yayılan firmaların yeni sermaye birikim stratejileridir. Yalın üretim, esnek uzmanlaşma, post-fordizm, Toyotizm, tekno-ekonomik paradigma ya da esnek üretim sistemi gibi adlarla isimlendirilen bu kriz yapılanması, özünde sadece üretimin kaba hattını değil tüm nüveleriy-le enformelleşmeyi ifade etmektedir.

Alt-sözleşme ilişkilerini temel kabul eden üretim formuna sahip ilk sektörlerden biri gemi inşa sektörüdür. Bu açıdan gemi inşa sektöründe yerleşmiş ilişki formları oluşmuştur. Gemi inşa sektöründe bu ilişkilerin gözlemlenebildiği alan İstanbul’un, Tuzla İlçesi’nin, Aydınlı Koyu’nda yerleşmiş olan

73 Bu noktayı 2008 yılında okuduğumda eklenecek çok fazla hikayem oluşmuştu. Bunlardan en önem verdiğim ise, sezgilerimle yola çıktığımda öngördüklerimin gerçekleşmesi ve dönüşümün baş döndüren hızı, 2007–2008 yıllarında bir vesileyle yeni bir araştırma için yeniden alana giden beni çok heyecanlandırmıştı.

Özel Sektör Tersaneler Bölgesi ve bu bölgenin sınırları içindeki yan sanayisidir.

Araştırmanın Yöntemi

Alan araştırması yapılmasıyla birlikte gözlemlenen gerçeklik ile teorik yaklaşımlar arasında çatışma olduğu gözlenmiştir. Yapılan sınıflandırmalar sonucu ulaşılan kavramlar, alanda görüşülen *özneler*⁷⁴ tarafından çoğunlukla kullanılmamakta olduğunu genellikle sermaye birikimlerine ve ana firmaya (tersane) bağımlılık hissetmelerine paralel olarak kendilerini tanımlamakta olduğu gözlemlenmiştir. Toplumsal ilişkinin karmaşıklığı nedeniyle Ozan'ın (2001) aktardığı gibi, aktörleri/özneleri oluşturan güç ve süreçler kombinasyonunu anlamak için gerçeklikten yalıtılmış olmadığı halde bir ilişkiyi soyutlamak gerekir. Aktörlerin soyutlanmış yönlerini incelemek ve bunları birleştirmek, yapının karmaşıklığını kapsayacak kavramların üretimini sağlamaktadır. Tüm bunlardan hareketle bu yapıyı anlama ve açıklamanın aktörleri inceleyerek ve aralarındaki ilişkileri ve son soyutlama düzeyinde yapı ve mekanizmaları açığa çıkararak mümkün olduğu kanısına ulaşılmıştır. Girişte referans verilen ölçüde aktör, ilişki, yapı ve mekanizma kavramları, bilgi-kuramsal çerçevesiyle birlikte çalışmada kullanılan eleştirel gerçekçilik yönteminin bağlamında anlamlı bir bütün ve yaklaşım oluşturmaktadır.

Sayer anlamında pratik yeterliliğe sahip olan alt-sözleşme ilişkileri, taşeron, gibi kavramlar, çalışmanın alan araştırması

74 Metni sonradan okuduğumda özne kavramına dair farklı teorik referansların çerçeveleri nedeniyle çekinceli davrandım. Fail ya da aktör gibi kavramları tercih ettim. Ancak burada çalışmanın bütünlüğünü bozmamak için kavramı değiştirmiyorum. Ancak, tersane işçilerinin tarihsel bir özne olma sürecinin en az burjuvazinininki kadar kimi zaman görünmez de kalsa kimi zaman ağırlığını hissettirse de gözlemlenebilir olduğunu düşünüyorum.

kısımında ilişkileri ve aktörleri tanımlamak üzere kullanılmaktadır. Ercan (1997), eleştirel realizmin sadece açığa çıkan değil potansiyeller alanını da bildirme yetisini vurgulamakta (a.g.e, 31) ve eleştirel olmayan sosyal bilim yöntemlerinin açığa çıkan olaylarla diğer olaylar arasında nedensellik bulmaya çalıştığını ifade etmektedir. Eleştirel gerçekçilik, soyutlama yöntemi ile görünenin altındaki ilişkilere, mekanizmalara ve bunların tamamından oluşan yapıya ulaşmanın yolu olmaktadır.

Türkün-Erendil (2000), Denizli'deki üretim ilişkilerini incelediği çalışmada, pratik yeterliliğe sahip olarak nitelendireceği kavramları, üç düzeyde soyutlama yaparak elde etmiştir: Gerçeklik düzlemi (nedensel güçler), gerçekleşme düzlemi (olaylar) ve ampirik düzlem (deneyimler). İkinci olarak da yapıyı oluşturan aktörler arasındaki asimetric güç ilişkisini vurgulayarak, bunun sonunda sıfır toplamli oyuna dönüştüğünü ifade etmektedir. Üçüncü olarak, çalışmasındaki yöntemin olanakları çerçevesinde kavramlarını belirli zaman ve mekânda belirleyici olma ile ayrıştırdığı hiyerarşik güç ilişkisini anlatmak üzere bağlam bağımlı ve daha az bağlam bağımlı olarak belirlemektedir (a.g.e, 93-7).

Enformelleşme sürecinin bir örneği olarak çalışmada tersanecilik ve gemi inşa süreci seçilmiştir. Seçilme nedeni, tersaneciliğin ve daha da indirgenirse gemi inşa faaliyetinin oldukça dikkat çekici bir gelişme göstermesi ve sosyal bilimlerin alanında daha önce bu alanda çalışma yapılmamış olmasıdır.

Araştırma Evreninin Belirlenmesi

Çalışmanın araştırma evreni olarak kabul ettiği Türkiye, tüm sektörlerde olduğu gibi gemi inşa sektöründe de kapitalist gelişme açısından, kendine özgü süreç ve mekanizmalara sahiptir. Türkiye'de gemi üretiminin önemli ölçüde gerçek-

leştigi bölge İstanbul'dur. İstanbul'da özel sektör tersanelerine tahsis edilmiş bölgede kırk sekiz tersane üretim yapmaktadır. Tuzla, tersanelerin yan yana dizilerek iç içe üretim yaptığı, dünyada başka örneği bulunmayan bir bölgedir. Tuzla tersaneler bölgesinin devlet müdahalesiyle oluşması, çeperinde oldukça büyük bir yan sanayinin kurulmasını sağlamıştır. Bu durum üretim mekânını coğrafi olarak belirlemiştir. Dolayısıyla araştırmanın da coğrafi sınırlarını belirlemiştir.

Tersanede yapılan üretimin karmaşıklığı nedeniyle özellikle yat inşası ve gemi tamiri yapan tersaneler, araştırmanın kapsamına enformel faaliyetlerin yoğun görülmesine rağmen dahil edilmemişlerdir. Çalışmanın, zaman ve maddi kısıtları nedeniyle kapsadığı alan, dolayısıyla Türkiye gemi inşa sektörünün Tuzla Tersaneler Bölgesi'ndeki, gemi inşa faaliyetiyle uğraşan tersaneler olacaktır.

Gemi inşa sektörünün temel faaliyetinin üretim birimi olan gemi inşa tersaneleri, mülkiyet temelli olarak kamu, askeriye ve özel tersaneler şeklinde ayrılabilir. Türkiye'de kamu tersanelerinin gemi tamiri dışında etkinliği kalmadığı için ve askeri tersanelerin de bilgisine ulaşılamadığı için özel sektör tersaneleri çalışmada tercih edilmiştir.

Gemi inşa faaliyetiyle uğraşan özel sektör tersanelerinin seçilme nedeni, enformelleşme sürecinin daha çarpıcı şekilde görünür olmasıdır. Bir özel sektör tersanesi örnek olarak seçilerek araştırmanın sınırları çizilmiştir. Bu açıdan İstanbul, Tuzla Tersaneler Bölgesi'nin en büyük firmalarından biri olan ve Türkiye'nin özgünlüğünü temsiliyet gücü yüksek bir şekilde taşıyan SEDEF Kaşif Kalkavan Tersanesi ve ilişkili olduğu kuruluşlar bağlamında konu irdelenmektedir.

Çalışmada önce Türkiye'de gemi inşa sürecinin gelişimi ve ardından İstanbul ilindeki Tuzla ilçesinde tersaneciliğin ve

yan sanayisinin gelişimi ifadelendirilecektir.

Türkiye Gemi İnşa Sanayiinin Gelişimi

Türkiye’de gemi inşa sektöründe 1980 yılına kadar kamu sektörü ağırlıklı üretim yapmaktadır. 1980 yılından sonra devletin özelleştirme ve destekleme uygulamaları ile özel sektör gelişmeye başlamıştır.

Gemi inşa sektörünün gelişimi, genellikle, kaynaklarda⁷⁵ Osmanlı döneminden itibaren ele alınmaktadır. Ancak Anadolu topraklarında bulunan en eski tersane 12. yy’a ait olan Alanya Tersanesi’dir. Umurbey, Sinop, Antalya, İzmir ve Karamürsel tersaneleri de Anadolu’da kurulan ilk tersanelerdir. Gelibolu tersanesi Karesi Beyliği’nin kurduğu ve 1354 yılında Osmanlı devletine geçmiş bir tersanedir. Bu tersane Osmanlı’nın sonraki dönemlerinde donanmanın en önemli iki tersanesinden biri haline gelmiştir. 1455 yılında, Fatih Sultan Mehmet döneminde, diğer önemli tersane olan İstanbul Tersanesi kurulmuştur. Konya, Amasra, Sinop, Çanakkale’de yelken bezi, halat, kürek, çapa, zincir gibi pek çok yan sanayi ürünü üretilmekte ve 3000 kişi sadece tersanelerde çalışmaktadır. Yavuz Sultan Selim döneminde 100, 16. yy’da 200 kapağı inşa kızağına sahip büyük bir tersane haline dönüşmüş; ancak deniz aşırı gemi yapacak teknolojiye ulaşamamıştır (Can, 2002, 134-7).

16. yüzyılda donanma, kadirga denilen, insan gücüyle⁷⁶

75 Bkz. GENCER, Ali İhsan (1986), Türk Denizcilik Tarihi Araştırmaları, Türkiye Denizciler Sendikası, Eğitim Dizisi-2, İstanbul; CAN, Ali (2002); Bir Tersane Bir Hayat, Üstün Eserler Neşriyatevi, İstanbul. DPT (2001a); Sekizinci Beş Yıllık. Kalkınma Planı Gemi İnşa Sanayi ve Rekabet Edebilirlik Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara; DPT (2001b); Sekizinci Beş Yıllık. Kalkınma Planı Ulaştırma (Denizyolu Ulaştırması) Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara

76 Buradaki insan gücü savaş esirleri, forsalar, mahkumlar ve sivil halk-

çalışan, Gelibolu ve Galata tersanelerinde yapılmış 100-150 adet gemiden oluşmaktadır. İhtiyaç duyulduğu takdirde çalışacak Sinop ve İzmit'te ya da inşa malzemesinin yanı başında geçici olarak kurulmuş ufak çapta başka tersaneler de büyük tersaneler gibi atanmış bir *Kaptan Paşa*'nın emrindedir. Tersaneler, gemi tezgâhları (küçük teknelerin yapıldığı çekek yerleri ve gemi parçası imalathaneleri) ve dökümhaneler birer devlet fabrikasıdır.⁷⁷ El emeği, acemi oğlanlardan, yayalardan, müsellemlerden ve çok sayıda ücretli işçi (ırgad, hadim) ve yardımcılardan sağlanmakta; ancak uzman zanaatçılar da geçici olarak işe alınmaktadır. Bunlar *doğramacılar, kalfalar, hızarıcılar, demirciler* gibi isimler verilen loncası bulunan zanaatkarlardır (Mantran, 1995, 155, 249-50, 268). Bunların yanı sıra subaylar, zanaatkâr ocağına bağlı askerler ve esnaf da tersanelerde çalışmaktadır (Gencer, 1986, 106-7).

Osmanlı devletinde yaşanan ilk grevler de tersanelerde gerçekleşmiştir. 1873 yılında çalışan 500-600, 1875 yılında 1200, 1876 yılında 2000 işçinin ücretlerinin alamaması nedeniyle iş bırakma eylemi gerçekleşmiştir (Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, 1998, 200-1).

Ancak tersanelerin ve donanmanın gücü zayıftır ve III. Selim döneminde (1789-1807) Osmanlı devletinin denizdeki hakimiyetini koruma kaygısıyla donanma ıslah edilmeye başlanmıştır. Bu dönemde özellikle İstanbul'daki Galata Tersanesi (sonradan Kasımpaşa adını alacaktır) ve Anadolu'nun sahil bölgelerinde kurulu bulunan gemi tezgâhlarında Türk ve Fransız gemi inşa mühendisleri tarafından üretime geçmiş ve

tan savaşa katkı nedeniyle alınmış kişilerden oluşmaktadır (Mantran, 1995, 249-50).

77 Tersanelerdeki havuzların boşaltılması, yük taşınması gibi işler ise hayvan gücüne dayanmaktadır (Can, 2002, 140).

donanmayı güçlendirmişlerdir. İngiltere’de ilk buharlı gemi 1818 yılında geliştirilmesine rağmen Osmanlı, 1827 yılında deniz aşırı yolculuk yapabilen ilk buharlı gemisini almış ve kullanmaya başlamıştır. 1831-39 yıllarında ise Amerikalı mühendislerle (Eckworth ve Rhodes) Türkiye tersanelerinde ilk buharlı gemiyi inşa etmişlerdir. Osmanlı gemileri deniz ticareti, posta, asker ve yük taşıma için kullanılmıştır. Ancak Osmanlı mülkiyetinde olan tüm bu vapur ve gemileri için deniz aşırı ticaret söz konusu olmamıştır (Gencer, 1986).

Buharlı gemilerin sevk ve idaresi için kurulan ilk resmi şirket (kumpanya) 1844 yılında kurulan “Fervâid-i Osmaniye”; ilk özel şirket ise birkaç sene sonra kurulan “Şirket-i Hayriye”dir. Bu alandaki yabancı şirketler ise İngiltere (ve Mısır), Fransa, Rusya, Avusturya, Belçika, Yunanistan sermayelidir (a.g.e., 17).

1874 yılında ise ilk çelik tekneli, buhar makineli, yandan çarklı gemi yapılmış ve yolcu-yük gemisi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönemde bu gemilerin pek çok parçası aynı tersanede yapılmaya başlanmış ve sadece makine ve teçhizat ithal edilmiştir (Can, 2002. 142).

Büyük İstanbul Tersanesi, Osmanlı döneminde üç parçaya ayrılmıştır. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde de ayrılan bu üç parçanın farkı kuruluşlara bağlanması gerçekleşmiştir. Bunlardan kızaklama ve tamir hizmeti gören Hasköy Atölyesi bu alandaki ilk özel şirket olan Şirket-i Hayriye’ye bağlanmış, diğerleri kamu mülkiyetinde kalmıştır.

Fransız St. Nazaire firmasının 1912 yılında kurduğu İstinye Dok şirketi 1938 yılında İstinye Tersanesi olarak millileştirilmiştir. 1938’de yapılan programın sonradan vazgeçilen projelerinden yola çıkarak bu dönemde, liman ve tersanelerin teçhizat ve tesislerinin kurulmasının gündemde olduğu görül-

mektedir. Millileştirilen İstinye Tersanesi'nin geliştirilmesi, diğer tersanelere havuz ve iskele yapımı gibi konular bu raporda,⁷⁸ ertelenen işler olarak belirtilmekte ve *Trabzon Limanı ile İskenderun'a 10.000.000 TL tahsisat mukabilinde 12 gemi, sipariş* edilmektedir. Aynı raporda, yabancı kredilerden yararlanarak İngiltere'ye gemi sipariş edildiği de yazmaktadır (Tezel, 1994, 310-1). Şirket-i Hayriye de 1945 yılında kamu tarafından satın alınmıştır. 1952 yılında tüm kurumlar, Denizcilik Bankası'na bağlanmıştır (a.g.e.,146).

Yukarıda bahsi geçen dönemler boyunca kamu tersanelerinin yakınlarında kurulan yan sanayi ve çekek yerleri kamu tersanelerinin ihtiyaçlarına göre şekillenmiş ve çok büyük olmayacak şekilde ahşap gemi inşa faaliyetinde bulunmuşlardır:

Özellikle 1930lardan itibaren “İstanbul Ayvansaray ile Balat yıllarında, Karaköyle Atatürk köprüsü arasında kalafat yeri denilen daracık sahil şeridinde ufak atölyeler ve çekek yerleri olarak iç içe çalışırlar, gemi tamir ederlerdi. Yeni inşaat olarak sadece Ayvansaray'da ahşap balıkçı tekneleri yapılırdı... Sadece Hayri Baran'ın Beykoz'daki küçük tersanesi ile Büyükdere'deki küçük çekek yerinde ufak çapta çelik tekneler yapılabiliyordu.” (Can, 2002, 90).

Aynı düzeyde olmasa da taşımacılığın yapıldığı Sürmene gibi liman kasaba ile kentlerinde ve bunların yakınlarında benzeri bir faaliyet sürmektedir. Oldukça geleneksel usuller ve eski teknolojiyle ufak gemiler yapılmaktadır. 1940'lı yıllarda, savaş sonrası kamu tersanelerinde küçük teknelerin yapılması ve sadece bakım onarım faaliyeti görülmektedir. Haliç'te ise, ilk özel sektör faaliyetleri başlamıştır. Mavna ve küçük balıkçı teknelerinin yapımı buralarda gerçekleşmektedir. Çoğun-

78 Aktarılan 1938 Programın yürürlükten kaldırılan projeleridir (TEZEL, 1994, 310-1).

lukla çekek yeri şeklinde görülen bu üretim alanları, 1960'lı yılların başında, Türkiye'nin kapitalist gelişimine bağlı olarak artan taleple birlikte tersanelere dönüşmüştür. Ancak 1960'ların ortasında kayıtlı şirketler haline gelen özel sektörün gemi inşa sektöründe varlığından 1970'lere kadar pek bahsedilmemiştir.

Kamu tersaneleri, Türkiye'deki gerek kamu taşımacılığı gerekse 1970'lerde gelişen özel sektör taşımacılığı (armatörlük) için yük, yolcu ve savaş gemilerin yapıldığı tersaneler olmuşturlardır. 1970 öncesinde özel sektörün yük taşımacılığında varlığı bilinmekle birlikte payının oldukça düşük ve taşıma mesafelerinin kısa olduğu ifade edilmektedir.

22 Eylül 1969 tarih ve 6/12421 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla, Gemi İnşa ve Yan Sanayi Bölgesine dönüşen Tuzla-Aydınlı Koyu'na Haliç, Tophane, İstinye, Beykoz ve diğer yerlerde gemi inşa, tamir ve bakımı ile uğraşan tersaneler ancak 1980'lerde taşınmaya başlamışlardır. Tersanelerin kurulduğu yerler, kıyı şeridi (denizin gel-git dönemlerinde doldurduğu ve çekildiği alan) üzerinde olduğundan ve kıyı şeridinin anayasa gereği kişisel mülkiyete konu olamayacağı için Maliye Bakanlığı'ndan kırk dokuz yıllığına irtifa hakkı kurulmuştur, yani kiralanmıştır. 1981 yılında yirmi bir tane tersane faaliyete başlamış ya da inşa halindedir.

Tuzla İlçesinin ve Bölgede Gemi İnşa Sanayinin Gelişimi

Tuzla, 3 Haziran 1992 tarihli 21247 sayılı mükerrer Resmi Gazete'de yayımlanan Bakanlar Kurulu'nun 27 Mayıs 1992 ve 3806 no.lu kararıyla İstanbul'un 32. İlçesi olmuştur. Tuzla, 86 metrekaare yüzölçümüne ve Marmara denizine on üç km. uzunluğunda kıyıya sahiptir. İstanbul'un Anadolu yakasındaki son ilçesidir. İstanbul'un nüfus artışı en yüksek ilçesi

olan Tuzla'da 2000 nüfus sayımına göre, 108.329 kişi yaşamaktadır. Nüfusun %90'a yakını merkezde geri kalanı ise köylerde yaşamaktadır (Dünya Gazetesi, 2003, 1).

Tuzla, adını Bizans ve Osmanlı'nın tuz ihtiyacını karşılayan, tuz gölünden almaktadır. Ama tarihi milattan öncesine dayanmaktadır. Osmanlı döneminde av sahası olarak kullanılmaktadır. Bölge haklının çok yakın bir zamana kadar geçim kaynağı balıkçılık, zeytincilik ve tütün işletmeciliğidir. Aynı zamanda Osmanlı donanmasının kalafat yeri ve limanı olmuştur. Bölgede denizciliğin gelişmesi için Sultan Orhan (14.yy) döneminde gemiciler vakfı kurulmuştur (Çelik, 1998, 19). Bölge halkının gemicilikle ilişkisi gemi inşa konusunda değil daha çok balıkçılık, ulaştırma ve liman faaliyetleri biçimindedir.

Keleş'in (1996), Türkiye'de 1965 yılında hazırlanan ve ilk bölge planı olma özelliği gösteren Doğu Marmara Bölgesi Planı'nda İstanbul'un büyümesinin kaçınılmaz olduğu tespit edilmiştir. Büyümenin özendirilmesinin gerekliliği bir hareket noktası olarak alınmıştır. Bu plana göre İstanbul'dan 100-150km. Doğu'ya, İzmit Adapazarı arasında büyük bir endüstri bölgesinin kurulması ve böylece sanayileşmenin hızlandırılması sağlanmalıdır. Doğu Marmara Planı'nın parçası olan İstanbul Nâzım Planında ise kentin büyümesini özendirici tutum, İstanbul içi sanayi bölgelerinin desantralizasyonudur. Bu konuda 1980'lere kadar fazla ilerleme sağlanamamış; 1984 sonrasında konuyla ilgili yetkiler Büyük Şehir Belediyesine bırakılmıştır (a.g.e., 264).

1979-1980 yılları arasında özel sektör tersanelerinin Aydınli Koyu'na taşınmasıyla başlayan süreç yeni sanayi sitelerinin kurulmasıyla devam etmektedir. Bu kapsamda Tuzla'da Organize Deri Sanayi Bölgesi, DESBAŞ (İstanbul Deri ve

Endüstri Serbest Bölgesi), Mermerciler Organize Sanayi Bölgesi, Boya Vernikçiler Sanayi Sitesi, Kimyacılar Sanayi Sitesi bulunmaktadır.

Gemi inşa sektörünün bölgeye taşınması ise bir düzenleme ile başlayan bir süreç olmuştur. Yukarıda da ifade edildiği gibi, sürecin yasal zeminini 1969 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı oluştursa da tersaneler, 1980'lerin ortalarına kadar taşınmaya devam etmiş; bu tahsis dışında mülkiyet değişimi ve üretim alanlarını doldurarak büyütme yollarıyla bölgede ilk kurulduğu zamandan farklılaştıran değişikliklere yol açmışlardır. Toplam 6300 metre iskele ve rıhtım uzunluğuna ve 250.000 m² kapalı alana sahip olan tersaneler bölgesi özel sektör tersanelerinin %90'ını barındırmaktadır (TMMOB, 2003, 69). Türkiye'deki özel sektör ticari-gemi inşa kapasitesinin %95'i de yine Tuzla bölgesindeki 34⁷⁹ adet tersaneye aittir.

1980'lerden itibaren İstanbul'un sayfiye mekânı olan Tuzla'nın dokusu değişmiş ve İstanbul'un merkezinden ayrılan/çıkarılan üretim birimlerinin mekânı haline gelmiştir. Böylece çok geniş bir yan sanayi ile birlikte oluşan tersaneler bölgesi ve diğer organize sanayi bölgelerinin varlığı bölgedeki nüfusun artmasını ve sınıfsal yapısının da değişimini ortaya çıkarmıştır.

1980 yılından itibaren gelişen gemi inşa sektörünün tarihinde kırıma noktaları sayılabilecek düzenlemeler söz konusudur. Birincisi, tersanelerin organize olabilecekleri, altyapısı

79 Bu konuda çelişkili bilgiler bulunmaktadır. Gemi İnşa Sanayicileri Birliğinin (GİSBİR) hazırladığı katalog-kitapta 35, Dünya Gazetesi ve Finansal Forum Gazetelerinin sektör ve bölge eklerinde verilen bazı bilgilerde 40 ve 41 olarak gösterilmektedir. Ancak en yeni ve güvenilir kaynak olarak TMMOB Gemi Mühendisleri Odasının 38. Dönem Çalışma Raporu bilgi kaynağı olarak kullanılmaktadır.

devlet tarafından hazırlanmış bir organize sanayi bölgesine iradeleri dışında, tuşınmasıdır ki bu Tuzla Tersaneler bölgesinin toplam görünümünü yan sanayi, tersane ve işçileriyle muazzam bir üretim tesisine dönüştürmüştür. Dünyada tüm tersanelerin bir araya toplandığı tek örnek olan Tuzla Tersaneler Bölgesi'nde, tüm tersaneler yan yana üretim yapmakta ve gerekli olan durumlarda başka tersane alanlarını kiralayarak kullanmaktadır. Ancak, bu durumun yarattığı dezavantajlar da söz konusudur. Kapasite artırımı için genişlemesi gereken tersanenin denizi doldurması ya da başka bir tersane alanını devralması gerekmektedir.

İkinci kırılma noktasını armatörlere Türkiye tersanelerinde gemi yaptırmaları karşılığı verilen GİSAT fonudur. Bakanlar Kurulu'nun 7/9245 sayılı kararı ile Gemi İnşa, Gemi Satın Alma, Tersane Kurma ve Geliştirme (GİSAT) Fonu ile 1976-1979 yılları arasında armatörlere her yıl kullanılmak üzere bir miktar tesis edilmiştir. Bu fon kapsamında 250 milyon TL ayrılmıştır. Bu fonlar Bülent Ulusu (1980-83) döneminde etkinlik kazanmış ve Turgut Özal (1983-89) döneminde de devam etmiştir (Dünya gazetesi, 2003).

Üçüncü kırılma noktası olarak sayabileceğimiz ve dünyada kullanılan gemileri hurdaya çıkararak gemi talebi yaratan yeni konvansiyonların varlığıdır. Birleşmiş milletlere bağlı olarak kurulmuş bulunan International Maritime Organization (IMO) kapsamında yeni gemilerin uyması gereken standartlar ve kurallar⁸⁰ değiştirilince belirli bir uyum süresi sonunda eski gemileri hurdaya çıkmaktadır. Bu noktada ortaya çıkan gemi talebinin ölçeğine göre Doğu Asya (Japonya ve Güney Kore) ile Avrupa tersanelerine kaymıştır. Ancak, Doğu Asya tersanelerinin çok büyük ölçekteki gemileri yapan büyük tersa-

80 IMO, MARPOL kuralları ve SOLAS konvansiyonu

neler olması ve Avrupalı armatöre uzaklığı ile Avrupa tersanelerinin de pahalı olması ve üretimlerini azaltması ya da Doğu'ya kaydırması Türkiye'de gemi inşa sektörünün canlanmasını sağlamıştır. Böylece 2001 sonlarında sektörde kapasite kullanımları artmıştır. Daha önceleri kapasite kullanım oranları %20 civarında olan tersaneler 2005 yılı sonuna kadar sipariş kabul edemeyeceklerini açıklamışlardır⁸¹ (Dünya Gazetesi, 03-02-2003).

Tersane yönetimlerinin çoğu bu süreçlerin farkındadır ve kendi alanında süreci bir şans kabul etmektedirler. Bir dönüşümün içinde olmalarının farkındalığı ile çeşitli yatırımlara yönelmişlerdir. Bu konuyla ilgili daha geniş bilgi, bu çalışmanın Tersanelerde Kullanılan Üretim Teknikleri ve Teknoloji ile Sedef Tersanesi Örneğinde Gemi İnşa Sürecinde Sermaye Birikimi başlıkları altında bulunmaktadır.

Gemi inşa sektörünün temelde üç konsepti var: Birinci olarak yat inşa yapan tersaneler, ikinci olarak tamir bakım yapan tersaneler ve çekek yerleri, üçüncü olarak çeşitli büyüklüklerdeki kimyasal tanker ve diğer gemilerin yapımında uzmanlaşan tersanelerdir. Sekizinci Beş yıllık Kalkınma Planı, Gemi İnşa Sanayi ve Rekabet Edebilirlik Özel İhtisas Komisyonu Raporu'nda (2001), gemi inşa sanayi tüm ürünleri ve üretim niteliği göz önünde tutularak beş alt grupta incelemeyi önermektedir:

- . Yeni gemi inşaatı,
- . Yat inşaatı,
- . Gemi onarımı,

81 Bkz. DPT (2001); Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Gemi İnşa Sanayi ve Rekabet Edebilirlik Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara; GİSBİR (2004) "Gemi İnşa Sanayi İstatistik Bilgileri", Gemi İnşa Sanayi Dergisi, Nisan-Haziran 2004, sayı:8, 74-9, İstanbul.

. Gemi yan sunuyi ve

. Konstrüksiyon işleri, teknik hizmetler.

Son ikisi, alt-sözleşme ilişkisine dahil edeceğimiz gruplar olacağı için ilk üç grup temel ayrımı oluşturmaktadır.

Örneklem Seçimi ve Planının Oluşturulması

Tuzla Tersaneler Bölgesi'nde araştırma evrenini belirlemek için tersanelerin kapasitesini tespiti ve bu bilgilerin karşılaştırılmasından sonra, örneklem planının oluşturulması için gemi inşa faaliyetinin karmaşık yapısının çözümlenmesi ve bir ölçüt geliştirilmesi gerekmektedir.

Genellikle, ilk düzeydeki ayrım işin niteliğinin belirlenmesidir. Bu anlamda öncelikle gemi inşa, tamir – bakım ve yat inşa faaliyetleri ayrıştırılmaktadır. İkinci düzey gemi inşa sektörünün, gemi inşa alt dalının ölçeklendirilmesidir ki burada çeşitli çalışmalarda farklı kriterler kullanılmaktadır. En çok kullanılan kriter yıllık çelik işleme kapasitesi ya da yıllık yeni inşa kapasitesidir. Ancak bu kriterler, ölçekle ilgili yeterli bilgi vermemektedir.

Gemi inşa faaliyetleri ve tersanelerle ilgili yapılan ön çalışmalarda, tersanelerde üretimin yapısı, üretimdeki alt-sözleşme ilişkileri ve üretim formundaki zaman içinde meydana gelen dönüşüm hakkında bilgi edinilmiştir. Bu bilgilerden çıkarılan sonuçlara göre üretimin temel formu, alt-sözleşme ilişkilerine dayanmaktadır. Montaj akışının işyeri (tersane) dışına çıkmadığından parçalanmaması dolayısıyla çeşitli ekipler halinde çalışan taşeron işçiler, üretimin temel ögesidir. İkinci olarak monte edilen parçaların üretiminin tersane dışında yapılması mümkündür. Bu açıdan yan sanayi ve fason ilişkisi alt-sözleşme ilişkilerine dayanan üretim formunu tamamlamaktadır. İki tip desantralizasyon süreci görülmesi üretim ölçeği-

ni de bunlara göre belirlemeyi zorunlu kılmaktadır. Bu açıdan tersanenin organize ettiği işlerin ve parça üretiminin tersanenin kendi organizasyonundaki varlığıyla paralel ölçeklendirilme yapılması söz konusudur.

Şema 2’de Türkiye’de gemi inşa sektörünün üretim birimi olan tersanelerin *büyükliklerine göre* sınıflandırılması gösterilmektedir.

Büyük ölçekli tersane, üretim zincirinin tüm halkalarını içinde barındıran, üretim yönteminin iyi belirlendiği ve uygulandığı çok büyük gemileri yapabilme kapasitesi olan tersanelerdir. Kadrolarındaki işçi sayısının oranı taşeron işçilere göre yüksektir. Taşeron işçilerin sosyal haklarını sağlamaktadırlar. Kurumsallaşma gelişkindir. Seri üretim söz konusudur. Türkiye’de büyük ölçekli tersane örneğine uyabilecek olan sadece kamu sektöründen alınıp askeriye devredilmiş, ancak şu an (2004) ticari gemi inşa edilmeyen, tam kapasite ile çalışmayan Pendik Tersanesi’dir. Sektörde deneyimli olan mühendisler, depremde yıkılan özel sektöre ait UM Tersanesinin de yukarıdaki sınıflandırmaya uymasa da büyük ölçekli bir tersaneler olduğunu ifade etmektedirler. Yani, Türkiye’de büyük ölçekli bir tersane bulunmamaktadır. Eklerde büyük ölçekli tersane örneği olan Hyundai Tersanesi’nin planı ve resimleri bulunmaktadır.

Orta ölçekli tersane, motor fabrikası gibi birimlerin olmadığı, orta büyüklükte gemilerin yapılabildiği, nitelikleri fazlasıyla değişken olan tersanelerdir. Değerli makinelerinin bulunduğu bölümlerde kadrolu işçi çalıştırmanın dışında tüm üretimi taşeronlara üretim akışı dâhilinde devretmişlerdir. Üretimin organizasyonunu gemi dizayn bölümü gerçekleştirir ve CNC tezgahlarında ileri teknolojik düzey göze çarpar.

Küçük ölçekli tersane, çelik ön imalat atölyesi ve kızakların bulunduğu ve yat dışındaki küçük gemileri inşa eden ama ölçeği gereği gemi tamiri yapan bir tersaneye dönüşme potansiyeli olan bir yapılanma arz eder. Gemi tasarımı da dâhil olmak üzere tüm dışarıda gerçekleştirilen parçaları yan sanayiye ve üretimin akışındaki işleri ise taşeronla devredebilen küçük ölçekli tersaneler, sadece montaj yapmaktadır. Kurumsallaşma derecesi en düşük organizasyondur.

Tersanelerin **iş konularına** göre sınıflandırılması durumunda yine üç tip tersane tespit edilebilir:

Yat inşa tersanesi, gemi inşa sektörünün alt dallarından biridir; farklı bir konsepte sahiptir. Bu konuda çalışan tersaneler, sipariş üzerine üretim yapar. Tasarım oldukça bu üretim için önemli bir faaliyettir. Bir yat tersanesinde küçük bir kızak ile marangoz ve döşeme atölyeleri bulunur. Yat tasarımı küçük ölçekli tersanelerde dışarıdan alınan bir hizmettir. Ege, Akdeniz ve Karadeniz kıyılarında oldukça küçük ölçekli pek çok tersane görmek mümkündür. Gemi inşa ve tamir tersanelerinden gerek ihtiyaçları, gerekse pazarı ve parçaları açısından oldukça ciddi farklılık arz eder.

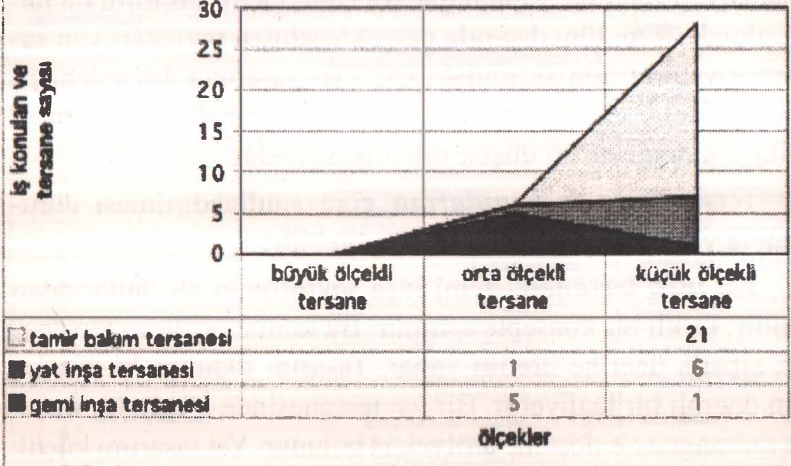
Gemi inşa tersaneleri, yukarıda sayılan ölçütlerde görülen ve sektörün temel üretim alanı kabul edilen tersanelerdir. Ölçeklerine göre farklı özellikler göstermektedir.

Tamir-bakım tersaneleri, gemi inşa sektörünün diğer alt dalıdır. Çeşitli ölçeklerde olabilen, çeşitli teknolojik formlar kullanabilen, kurumsallaşma yapısının da organizasyonu kadar değişiklik gösterdiği tersanelerdir. Ama gemi tamiri ve bakımı ile uğraşan tersanelerin yeterli ve gerekli koşul olarak kızak ve ön imalat atölyesini kapsamaması gerekmektedir. Tamir ve bakım tersanelerinin en ufaklarına kıyık ve çekek yeri denilmektedir. En fazla kayıt dışı faaliyet gemi inşa sektörünün

bu alt dalında görülmektedir. Dolayısıyla en güvencesiz ve yoksul istihdama da bu alanda rastlanmaktadır.

Tablo 1

Tersanelerin Sınıflandırılması

Tablo 1: Tersanelerin İş konularına ve Büyüklüklerine Göre Sınıflandırılması

Tablo'da Tuzla Tersaneler Bölgesindeki işyerleri için iş konuları ve büyüklük kategorilerine göre bir sınıflandırma yapılmıştır. Bu tablo için gerekli olan bilgiler, 2003–2004 yılları arasında yapılan görüşmelerden ve gözlemlerden toplanmıştır. Tersanelerin ayrıştırılması ve kategorize edilmesinde şema 2'de görülen üretim araçlarına sahip olma kriteri kullanılmaktadır. Firmalar kendi iş alanlarını belirlemekle birlikte diğer konularda sipariş geldikçe üretim yapmaktadırlar. Özellikle küçük tersaneler için tekne, yat inşa ve gemi onarım faaliyeti arasında geçişkenlik görülmektedir. Gemi tamiri yapan tersaneler de gemi inşa faaliyeti az da olsa gerçekleştirmektedirler. Tersanelerin ellerinde olmayan üretim araçlarını ve kıyakları kiralama imkânı olması, bu esnekliği artırmaktadır.⁸²

82 2008 yılına gelindiğinde durum, talep patlaması nedeniyle değişmiştir. Şimdi, Tuzla Tersaneler Bölgesi dışında -henüz faaliyetleri bölgenin

Türkiye’de büyük tersane bulunmadığı için yapılan sınıflandırma dâhilinde orta ölçekli, ancak Türkiye’deki özgün eğilimlere örnek olabilecek ve dönüşüm kapasitesine göre bir gemi inşa tersanesi seçilmiş, bu tersanenin üretim akışı ve ilişkilerini kapsayacak bir örneklem planı hazırlanmıştır.

Örneklem Planının Oluşturulması

Örneklem planı için belirlenen genel çerçeve, kartopu (zincirleme, saçaklanma) yaklaşımına uygun şekilde seçilen örnek firma ve çevresindeki ilişkileri kapsamaktadır. Bu firmadaki çeşitli düzeylerdeki kişilere ve firmanın çeşitli düzeylerde ilişkili olduğu kişi/firmalara uygulanan *katılımcı olmayan derinlemesine* mülakat, açık uçlu sorulardan oluşmaktadır. Yayın taraması ve pilot görüşmelerin yapılması 2004 Mayıs ayında başlanmak üzere iki ay içinde bitirilmiş, mülakatlara hazırlık dönemi aralıklı olarak toplam altı ay; mülakatların yapılması ise bir ay içinde (2004 Temmuz ayı) aralıklı olarak sürdürülmüştür. Pilot görüşmeleri dışarıda bırakmak üzere, sadece örneklem planı çerçevesinde toplam on dokuz derinlemesine mülakat yapılmıştır.

Örneklem planına göre yapılan ilk görüşmeler, yukarıdaki nitelikleri taşıdığı gözlemlenen Sedef Kaşif Kalkavan Tersanesinin işveren temsilcileri ve kurucusu ile yapılmıştır. Firmanın üretim süreçleri ve üretimin tamamlayıcı unsurları olan diğer firmalar bu görüşmelerde belirlenmiştir. Belirlenen firmalar, ilerleyen bölümlerde ayrıntılı anlatılacak kriterlere göre ayrılmış ve her sınıflandırmanın içinde görüşülmesi gereken birer firma işverenle birlikte belirlenmiştir. Buna göre, ikinci

yanında küçük de kalsa- yüzün üzerinde gemi inşa ve tamir-bakım tersanesi bulunmaktadır. Bölgedeki gemi tamir-bakım tersanelerinin önemli bir kısmında onarım faaliyetinin yanında yeni gemi, inşa faaliyeti de bulunmaktadır.

aşamada işveren sermaye birikimi açısından derecelendirilmiş, iki yerleşik taşeron firma ve bir yan sanayi firmasına yönlendirilmiştir. Ayrıca tersane içinde biri sendika temsilcisi olmak üzere iki kadrolu işçi ve çeşitli düzeylerdeki (satın alma sorumlusu, kalite kontrol sorumlusu ve stajyer) üç mühendisle görüşülmüştür. Bu kişilerle yapılan mülakatlar toplam sekiz adettir, soruları eklerde yer almaktadır.

İkinci aşamada sermaye birikim derecesine göre iki farklı ölçeği temsil eden yerleşik taşeronlarla yapılan görüşmeler yapılmıştır. Bu yerleşik taşeronlardan birikimi yüksek olanın yönlendirdiği dış taşeron ve kalite kontrol mühendisinin yönlendirdiği dış taşeron firmalarla iki görüşme daha yapılmıştır. Dış taşeronların arasında yerleşik taşeron için yapılan sınıflandırmanın geçerliliğini görmek böylece mümkün olmuştur.

Çalışmanın üçüncü aşamasında ise taşeron firmaların işçileriyle mülakatların yapılması gerçekleşmiştir. Her firmadan, kıdemine göre (görüşme kabul edenlerin arasındaki en kıdemli ve en yeni işçi) iki işçiyle toplam dokuz olmak üzere derinlemesine mülakat yapılmıştır.

Örneklem planının son aşamasında işverenin “çözüm ortağımız” ifadesiyle yönlendirdiği yan sanayi/taşeron firmayla görüşülmüştür. Buranın kurucusu ve kıdemli bir işçisi ile olmak üzere iki adet mülakat yapılmıştır. Burada ölçeklendirme yapılmış ama firmayla ticari ilişkisi olan bir fason firmaya ulaşılammıştır.

Ayrıca, işçi kahvelerinde ve sektörü yönlendiren çeşitli kurumlarda bu plana dâhil edilmeyen görüşmeler yapılmıştır. Ancak bu görüşmeler pilot görüşmeler içinde değerlendirilmektedir.

Saha Araştırmasının Yapılması

Araştırma evreninin belirlenmesi için yapılan pilot görüşmeler TMMOB Gemi Mühendisleri Odası, GİSBİR, LİMTER-İş Sendikası, Dok Gemi-iş Sendikası, bir kamu tersanesi ve işçi kahvesindeki işçiler ile gerçekleşmiştir. Bunların dışında gemi inşa sektöründe çeşitli faaliyetlerde bulunan mühendisler, taşeronlar, işçiler ve örnek tersaneden daha küçük bir tersanenin sahibiyle görüşmeler yapılmıştır. Soru yapılarının oluşmasında yapılan görüşmelerin yanı sıra ve çeşitli gazete, dergi ve raporlardan yararlanılmıştır.

Kartopu (zincirleme, saçaklanma) yaklaşımına uygun şekilde, seçilen örnek firmadaki çeşitli düzeylerdeki kişilerle, katılımcı olmayan gözlem tekniğiyle, yapılan mülakatlar, firmanın çeşitli düzeylerde ilişkili olduğu kişi/firmalara çalışmayı yönlendirmiş ve genişletmiştir. Örnek firmayla yapılan görüşmeler bir kaç belirli aralıklarla tekrarlanmıştır. Örnek firmadan alınan bilgilerin bir kısmı ekte yer almaktadır.

Yapılan pilot görüşmelerinde ise, özellikle kamu tersanelerinden birinde ekte görülen taşeron sözleşmesi alınmıştır. Özel sektör firmalarında sözleşmeler gizli olduğu için, farklılıklarının vurgulanmasıyla sözleşme betimlenmiştir.

Gemi İnşa Süreci ve Tersanelerdeki Üretim İlişkileri Gemi İnşa Süreci

Dizayn

Bir gemi inşa süreci, tasarım (dizayn) faaliyeti ile başlar. İlk aşaması olan ön proje bir genel yerleştirme planıdır ve ön teknik şartname ile yaklaşık maliyet hesabı ön projenin diğer unsurlarıdır. Ön teknik şartnamede, siparişi veren firmanın,

geminin en genel anlamda özelliklerine dair talepleri bulunur. Yaklaşık maliyet hesabı, geminin ön teknik şartnamesiyle belirlenen teknik özelliklerin maliyet hesabına dönüştürülmesi ile gerçekleştirilir.

İkinci aşama, daha ayrıntılı bir teknik şartnamenin yapılmasıdır ki burada oldukça ayrıntılı bir plan ve program söz konusudur. İçinde, Genel plan, tekne, teçhizat, tefriş, makine ve elektrik bölümleri bulunur. Makine ve teçhizat için yerleşim, teknik resimlerden oluşan planlarla hazırlanır. Stabilitate ve trim hesaplarının yapılmasıyla proje onay için hazır hale gelir. Lloyd'dan bu aşamada ilk onay alınırsa uygulama projesi yapılmaya başlanır.

Ana uygulama projesi tekne, makine ve elektrik bölümlerine ayrılır. Ana uygulama projesinin detaylandırılmış haline detay uygulama projesi denir. Her bölüm için daha detaylı projeler, planlar gerçekleştirilir.

Projelerin fizibilite ve rantabilite etütleri de benzer şekilde hazırlanıp onaylatılması gerekir. Bu aşamada genellikle birlikişi, eksperlik, müşavirlik, keşif hizmeti, sörveyörlük, hakemlik gibi sadece uzmanların verebileceği hizmetlerden yararlanılır. Böylece çıkan tesis kapasite raporu ile tasarım aşaması sona erip gerekli malzemelerin ve hizmetlerin tedarik edilmesi konusuna geçilir. Projeler yapılırken aynı zamanda malzeme ve hizmetlerin tedariki de planlanır; hazırlıklar başlar.

Genellikle çok ayrıntılı ve mühendislik bilgisi gerektiren bir süreç olduğu için genellikle küçük ölçekli tersaneler bu konuda dizayn şirketlerinden hizmet alınır. Tersanenin kendi içinde gerçekleştirdiği bir hizmetse de ayrı bir bölüm olarak organize edilir. Avrupa tersanelerinde genellikle talebin istikrarsızlığından nedeniyle çok maliyetli olan bu hizmet tersane

dışına çıkarılmış ve profesyonel dizayn bürolarına terk edilmiştir. Ancak Güney Kore ve Japonya tersaneleri talep sorunu yaşamadığından yapılanmasını seri gemi üretimi şeklinde gerçekleştirmiştir ve bu yüzden dizayn hizmetini tersanenin kendisinin vermesi maliyet açısından avantajlı hale gelmiştir.

Dizayn faaliyeti için planlanması demektir. Ama işin planlanması için taşeronların ve gemide kullanılacak parçaların temin edilmesi gerekir. Taşerondan planlanan işin üzerlerine düşen parçaları için fiyat teklifi istenir. Önce yerleşik taşerondan, sonra eğer gerekirse, dış taşerondan bu teklif istenir ve ihale usulüyle işin kime verileceğine karar verilir. Kararda en ucuz fiyat teklifinin işi alacağı da garanti edilmez. Çünkü fiyat kadar işin standartlara uyup uymaması ve süre de önemlidir. Tersaneler ya da armatörler daha yüksek fiyatlı olmasına rağmen işini bildiği taşeronu tercih edebilir.

Böylece taşeron firmalara bu işin ayrıntılarının yazılı olduğu teknik şartname ve işteki sorumlulukların yazılı bulunduğu idari şartname ile taşeronluk sözleşmesi verilir.

Yan sanayi ve fason firmalarla da belirli nitelik ve nicelikteki girdi siparişi için pazarlık süreci başlatılır. Özellikle süre ve nitelik konusunda anlaşmaya varmak tersane için çok önemlidir.

Çelik Profil ve Sacların Ön İmalatı

Gemi üretimindeki hammadde, çeliktir. Gemi imalinde kullanılan çelik sac belirli kriterlere uymalıdır. Yani, özel olarak üretilmelidir. Genellikle gemi sacı ve profilleri Romanya, Ukrayna ve Hollanda'dan gelmektedir. Gelen profil ve sac, önce istif sahası denilen yerde depolanır. Sonrasında bu malmeye, plana uygun olarak kapalı bir alan olan ön imalat atölyesinde çeşitli tekniklerle çelik kesme işi gerçekleşir. Genellikle kapalı bir alan olan bu atölyedeki tezgâhlar oldukça de-

ğeri olduğundan burada genellikle kadrolu işçiler çalışır. Tezgahlardan en değerlisi ve en uz hata ile çalışan plazma CNC makineleridir. Burada milimetrik bir kesim yapılır. Buradan sonra profil ve sac eğme tezgahlarında çelik biçimlendirilir ve birleştirilmeye başlanır.

Ön imalat atölyesinde birleştirilen parçalar panelleri oluşturacak şekilde açık alanda kaynak yapılarak birleştirilir. Burada vinçlerin taşıma kapasitesi önemlidir. Ne kadar fazla kapasiteye sahipse o derece büyük paneller ve dolayısıyla gemiler yapılabilir. Paneller seksiyonları, seksiyonlar ana seksiyonları, ana seksiyonlar blokları, bloklar da geminin kaburga kısmını oluşturacak biçimde kızak üzerinde monte edilmektedir.

Kızakta Yapılan Donanım ve Boyama

Omurgası oluşturulan bir geminin suya inmeden önceki tüm işlemleri kızakta tamamlanır. Bu aşamada geminin bir yandan boyası yapılırken bir yandan da ana ve yardımcı makine, elektrik-elektronik, boru v.b. donanımları yapılır. Bu süreç aynı zamanda geminin güvertesinin, karada yapılan bir apartmanmışçasına kat kat yükseldiği bir zaman zarfıdır. Kızak süresinin maliyeti yüksek olduğundan son olarak geminin pervanesi için gerekli olan tüm malzemeler takıldıktan sonra gemi denize bırakılır. Ancak donatım süreci henüz tamamlanmamıştır.

Denizde Yapılan Donanım

Gemi donanımının bazı parçalarının geminin denize inip normal uzunluk ve ağırlığına kavuşmasından sonra takılması gerektiğinden özellikle boru donanımının önemli bir kısmı denizde monte edilir. Kızıktan geriye kalan donanımlar denizde bitirildiği gibi güvertedeki krom edevat, elektronik, navigasyon, radar gibi cihazlar da monte edilir.

Kapitalizmin üretimi hızlandırma baskısı, tersanelerdeki üretimde gelişmiş teknolojilerin kullanılmasının yanı sıra CPM (Critical Path Method), PERT (Program Evaluation and Review Technique) gibi üretim yöntemlerinin uygulanmasına neden olmaktadır. Burada amaç tersane organizasyonuna dâhil olsun ya da olmasın montaj hattı üzerindeki tüm istasyonlarda koordinasyonu yakalamaktır. Bu koordinasyonun yakalanmasının temel koşulu ise bir istasyonda hızla tamamlanmış olan işin bir sonraki istasyona zaman kaybı olmaksızın girebilmesidir. Örnek tersanenin genel müdürüyle yapılan mülakatta durumu şöyle ifade etmektedir:

Örnek olay I: “Otobandaki en yavaş araç hızı nasıl belirlirse, tersanede de böyle olur. Bu yüzden hiçbir aksamaya meydan vermeyecek şekilde her şeyi planlarız. Geminin tersanedeki üretim ve donanım sürecinde bir gün dahi gecikme yaşaması, tersaneyi önemli bir bedel ödemeye mecbur bırakır. Bu yüzden hız bizim için çok önemli.”

Taşeron şirketler önceden yapılan program ve iş planına uymak zorundadır. Herhangi bir zaman kaybına neden olmaları halinde zararı kendilerinin karşılamak zorunda kalacaklarını bilen taşeron şirketler, emek-gücü üzerine baskı yaparak ya da işi götürücülere (taşeronun altında çalışan taşeron firma) vererek işi hızlandırmaya çalışır. Tersaneler de taşeronun işi yetiştiremeyeceği gördüklerinde, taşerondan ek çalışma talep edilebilir. Taşeron eğer bu sorunu çözemez ve tersanenin hızına ayak uyduramazsa, tersanenin bir sonraki gemi yapım sürecinde yer alamaz.

Yan sanayinin rotasyonu da benzer şekilde koordine edilir. Montajı yapılacak parçanın “*tam zamanında*” montaj hattı üzerinde yerini alması gerekir. Bu açıdan tersanenin çeperinde bulunan diğer üretim birimleriyle yapılan anlaşmalarda süre,

en az fiyat kadar önem arz eder. Tersaneler, en az stokla çalıştıkları için yan sanayi ve fason firmaların siparişlerini yetiştirmeleri tersanenin kendileriyle sonraki gemi için anlaşıp anlaşmayacağını da belirlemektedir. Tersanelerin %90'ının İstanbul'un Tuzla bölgesinde konumlandığı "küçük bir camia" olduğu düşünüldüğünde işi yetiştirememek bazı firmaların iflasına ve piyasadan silinmesine neden olabilecek bir problemdir.

Üretim sürecinin diğer argümanı standartlardır. Uluslararası kuruluşlar tarafından belirlenen asgari standartlara uymayan gemiler, denize inemez. Burada, bayrak ülkesinin önemi vardır. Dünyada en fazla gemisi bulunan ülke Panama'dır. En az düzenlenme, vergi oranı ve en düşük standartların bulunduğu ülkeler armatörler tarafından en fazla tercih edilen bayrak devletleridir. Uluslararası standart (klas) kuruluşları genellikle geminin minimum standartlara uymasını, Lloyd⁸³ adı verilen bürolarıyla sağlamaktadırlar. Hammaddenin uygunluğundan, yan sanayiye sipariş verilerek üretilen parçalara ve montajın kendisine kadar meta ile ilgili her şey denetime tabidir. Bu açıdan markalı ve belirli bir standardı garanti eden parçalar gibi diğer ürün ve işlerin belirli bir standartta olması, Ayata'nın (2000) metal üretimini irdelediği çalışmasında ortaya koyduğu bazı sonuçlara uygun bir yapı ortaya çıkarmaktadır:

Kapitalist firmalar arasında gerçekleşen karmaşık fason ilişkilerinde uydu firmaların işletme, teknoloji ve ürün cinsi bakımından oldukça karmaşık yapıya sahip olmaları gereklidir... Üretim için önem taşıyan milimetrik kesinlik ilkesi uydu firmanın bu talebi karşılayacak teknolojik mükemmellik

83 TMMOB gemi mühendisleri odasında yapılan mülakatlardan alınan bilgiye göre, Lloyd, 17-18.yy.de, İngiltere'de, yolcu ve yük taşımacılığı yapan gemileri, sigorta şirketleri için dayanıklılığını denetleyen ilk kişinin adıdır.

düzeyine ulaşmış olmasını şart kılar. Bu ise uydu firmanın gelişmiş makinelere, işbölümüne, uzmanlık bilgisine ve vasıflı işgücüne sahip olması ön koşulunu gerektirir (a.g.e., 175).

Sermaye birikimi ve teknolojik açıdan uyumlu olan firmalar ağırlıklı olarak sürece girebilmektedir. Ancak Ayata'nın (2000) çalışmasındaki milimetrik kesinlik ilkesi, her şartta geçerli olmayabilir. Örneğin gemilerde varolan yüksek teknoloji donanımının yanı sıra oldukça basit mekanizmalar⁸⁴ da bulunmaktadır. Bu parçaların standartlara uyması için, *uydu firmanın gelişmiş makinelere, işbölümüne, uzmanlık bilgisine ve vasıflı işgücüne sahip olması ön koşulunu* her zaman gerekmebilir.

Bu kadar sıkı denetlenen bir üretim yapısı olmasına rağmen, işçi sağlığı ve işgüvenliği ile işçilerin çalışma şartları tam bir denetimsizlik içindedir. Sektörde taşeron firmaların önemli bir kısmı İş Kanunu'nun ikinci maddesine aykırı olarak çalıştırılmaktadırlar. Aynı zamanda işçilerin sigortalarının yatırılması ve ödemelerinin yapılmasında da yine kontrolden uzak bir süreç işlemektedir. Meta üzerindeki yoğun kontrolün yarattığı maliyet artışı, emek maliyetlerinden kısılarak karşılanabilmektedir.

Tersanelerde Kullanılan Teknoloji ve Üretim Teknikleri

Tersanelerin kullandıkları üretim teknikleri ve teknolojiyi genellikle ölçekleri ve kendilerine biçtikleri "iş konusu" belirler. Tersane kapasitesinin tespitinde genel kabul gören yaklaşıma göre aşağıdaki faktörler dikkate alınır:⁸⁵

84 Lumbuz (geminin penceresidir.), ambar kapağı gibi parçalar.

85 Deniz Ulaşım Araçları İnşa ve Onarımı Kriteri, Grup: 3841 (B. Y. K. Kararı: 1999/196) <http://www.tobb.org.tr/organizasyon/sanayi/grup3841.php>

Çeliğin işlendiği ve monte edildiği kızak ve/veya kuru havuz, yüzer havuzun boyutları, yapılabilecek en büyük geminin boyutlarını tayin eder.⁸⁶ Tersanelerin çeliği işlediği kapalı ve açık alan coğrafi yönden sınırlıdır. Türkiye tersaneleri iklim kuşağı yönünden Akdeniz kuşağında olduğundan İspanya, Yugoslavya ve İtalya tersanelerinde uygulanan sistem esas alınarak kapalı sahalar (büro ve sosyal tesisler hariç) yanında açık sahalar da çeliğin işlenebileceği kabul edilmiştir. Bu nedenle, tersanede bir ton çelik işleyebilmek için, ortalama 0,6 metre-kare alana ihtiyaç olduğu kabul edilecektir.

Çeliğin işlendiği ve nakledildiği tezgah ve araçlar, alan, kızak, kuru havuz ve yüzer havuz durumunun müsaade ettiği kapasiteye ulaşabilmek için tersanenin çelik işleme tezgahlarının (özellikle saç kıvrırma, profil bükme ve kesme tezgahları) ve özellikle kızak kreynleri ile konstrüksiyon atölyeleri kreynlerinin bulunması gerekir.

Bu kriterler hesap edilirken dikkate alınan varsayımlar şunlardır:

Tersanelerin gemi inşa kapasiteleri sekiz saat ve yılda üç yüz işgünü esas alınarak hesaplanacaktır. Bu kriterler üç yüz DWT ve daha büyük çelik tekne inşa eden tersanelerde uygulanır. Bu kriterin uygulamasında; çeliğin işlenmesi, nakli ve montaj için gerekli tezgâh ve araçların yeterliliği ile çeliğin işlendiği alan, kızak boyutları ve varsa kuru havuz/yüzer havuz boyutları ile havuzun bağlanma olanakları dikkate alınır. Sonuç olarak, tersanenin yapabileceği en büyük gemi tonajı, işleyebileceği çelik miktarı ve bu çeliği işlemesi için gerekli işçi sayısı bu kriter ile belirlenmiştir, ancak, tüm ana ve yardımcı malzemeler ile metal malzeme proje bazında etüt edilerek

86 Gemi Boyu: Kızak Boyu x 1,15, Gemi Boyu= Kuru ya da Yüzer Havuz Boyu

verilecektir. Tersaneler boş dönemlerinde veya iş akışları izin verdiği ölçüde gemi bakım onarımı da yapabilirler. Kriterler uygulanırken tersanenin bakım onarım işlerini yaparken kullandığı tezgâh ve araçlar gemi inşasında kullanılanlardan ayrı düşünülmeyp, gemi bakım onarımı yapıldığı da belirtilerek ve bu iş için özel malzeme kullanımı gerektiğinde firma talebi de dikkate alınarak değerlendirilecektir.

Bu kriterlere sahip olan üretim birimleri kendileri için biçtikleri iş konusu ile paralel olarak üretim teknikleri kullanmaktadır. Genellikle tersanelerde kullanılan teknik esnekliği sağlayacak şekilde diğer firmalarla çeşitli şekillerde ve derecelerde ilişkilenmeyi gerektirir.

Dünyada en sık görülen ve “formal” addedilen ilişki şema 3 ile göstereceğimiz ilişkidir. Mülakat sırasında özellikle gemi inşa mühendislerinden alınan bilgiler ışığında Türkiye’ye özgü olan diğer ilişki biçimleri ise Şema 4, Şema 5, Şema 6’da gösterilmektedir.

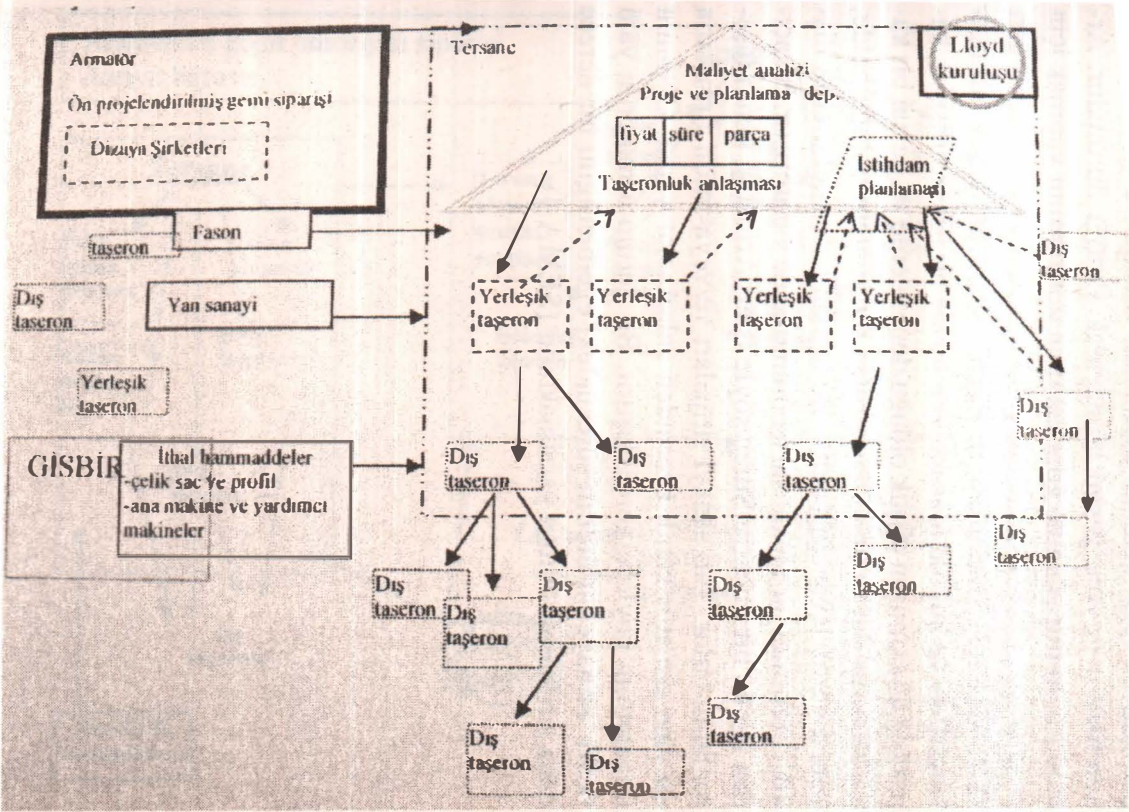
Tüm ilişkilerde Lloyd bağımsız ve denetleyici roledir. Bu yüzden daire içine alınmıştır. Tersane ya da armatörün alanını gösteren çizgilerin içinde yer alan birimler ise bağımlı üretim halini ifade etmektedir. Üçgen alanlar firmaların formal organizasyonlarında yer alan birimleri ifade etmektedir. Çizgilerin kesikli olduğu durum ise gösterilen pozisyonun değişkenliğini ifade etmektedir.

Üretim İlişkisinin Formel Hali

İlk üretim ilişkisini gösteren diyagram, dünyada en sık görülen olma özelliğini taşımaktadır. Armatör gemi siparişini ön projesi ile birlikte verir. Bazı durumlarda bağımsız bir proje şirketinin ya da kendi mühendislerinin/planlama departmanının yardımıyla detaylandırılmış bir projeyi tersaneye teslim eder. Bu durumda ya bir proje (dizayn) şirketi ile birlikte ça-

lıdır ya da bünyesinde bir proje departmanı zaten vardır. Projeyi alan tersane önce kendi birimlerinde gemiyi süre ve maliyet kriterine göre fiyatlandırır. Armatörle bu fiyat üzerinden anlaşmaya varırsa teknik şartname ve idari şartname adı verilen anlaşmaları hazırlar. Bu arada yapılacak işleri ve fiyatlarını tespit eder. Üretim yöntemini belirler ya da var-olanla nasıl bir yol izleyerek üretim yapabileceğini ve en son hangi parçaları nasıl kullanacağını (armatörle yaptığı anlaşmaya dayanarak) tespit ederek yapılacak işlerin birim fiyatlara göre ihale açar. Belirledikleri işler için önce yerleşik taşeronlar teklif gönderirler. Fiyat üzerinde anlaşma sağlanamazsa dış taşeronlardan teklif alınır. En uygun fiyat ve standarttaki taşeronun teklifi kabul edilir. Bir taşeron, işi bir başka taşeron ile paylaşabilir ya da altsözleşme ilişkisi ile diğer bazı alt-işverenlere (taşeronlara) devredebilir. Taşeronun taşeronu için de bu geçerlidir. Sektörün aktörleri (eyleyenleri, failleri), iş zincirinin en sonundaki taşeron firmaya “götürücü” demektedirler. Parçaların üretimini yapan firmalar için de durum taşeronlardan farklı değildir. İstenilen özelliklere göre parçalar, belirli bir standartta ve iş akışının belirlediği süre içinde üretilir. Loyd üretimin tüm aşamalarında hem kullanılan parçaların ve hammaddenin hem de işin denetimini yapar. (ŞEMA 3)

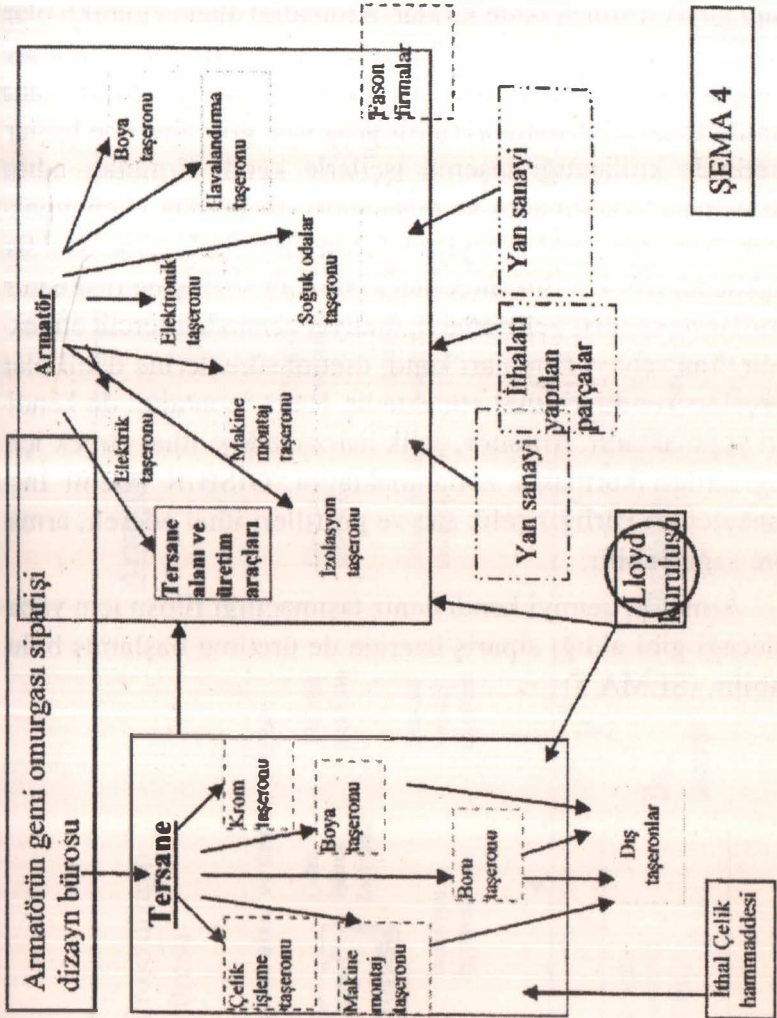
Şema 3: Armatörün Tersaneye Gemi Siparişi Vermesi ile Başlayan Üretim İlişkisi (ÜRETİM İLİŞKİSİNİN FORMEL HALİ)

Enformel Mekansal İşbölümü

İkinci üretim yöntemi ise, armatörün tersaneden sadece geminin omurga kısmını yapmasını istediği ve geri kalanını **kendisinin** tersane yerini kiralayarak yaptığı durumudur. Armatörün **kendi** isteğine göre geminin donanımını yapmak için tersane alanını kullanmasının yolu, tersanenin bir kızağını geri kalan süre için kiralamasıdır. Ancak, sektörün deneyimli mühendisleri ve hukukçularına göre bu tür bir üretim ilişkisi, kapasite kullanımının düşük olduğu dönemlerde ya da ani bir kapasite artışı durumunda başvurulacak bir yöntem olduğu halde, bunun yasal dayanağı yoktur. Bu açıdan enformel üretim ilişkisi, enformel bir mekansal işbölümünü de yaratmıştır. Bu açıdan özgün bir önektir. Süreç şöyle işler: Armatör, kendi taşeronlarını bulur. Yan sanayi firmaları ve/veya fason firmalarla da yine armatör kendi üzerinden anlaşmalar yapar. Geminin donanımını böylece gerçekleştirir. Bu durum armatörün yani ticari sermayenin üretim sürecindeki egemenliğini bir derece daha artıran bir durum yaratmaktadır (ŞEMA 4)

Şema 4: Armatörün Tersaneyle Birlikte Geminin Üretim Sürecinde Aktif Rol Üstlenmesi ile Oluşan Üretim İlişkisi (EN-FORMEL MEKANSAL İŞBÖLÜMÜ)

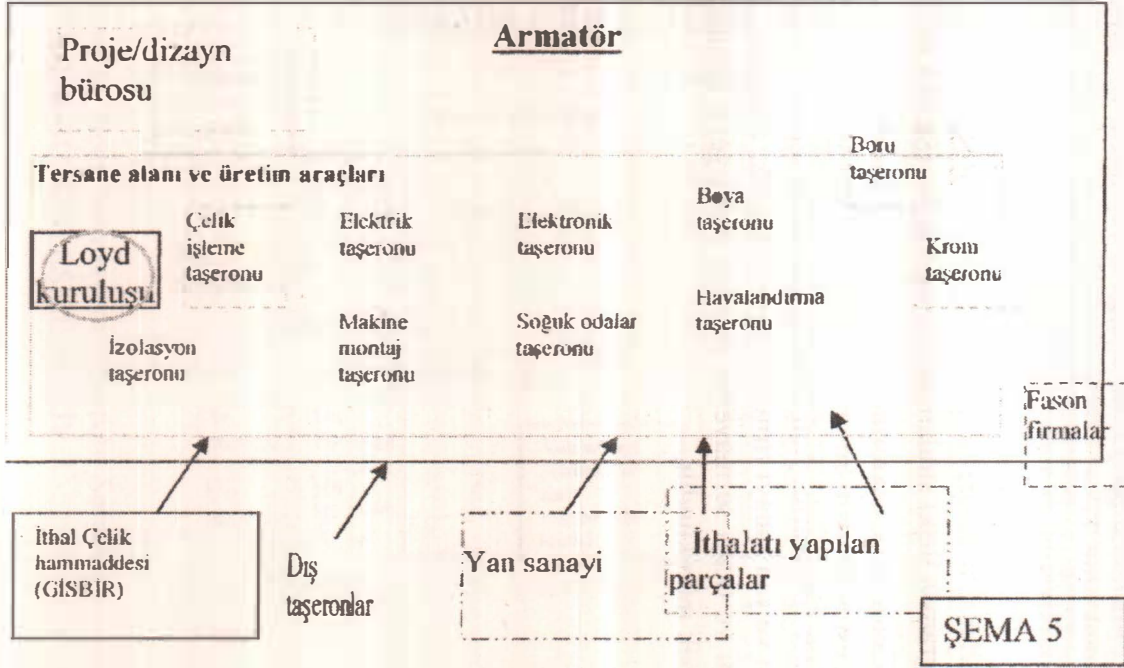

Ticari Sermayenin Bellirleyici Olma Hali

Üçüncü üretim yöntemi ticari sermayenin bir orkestra şefi gibi tüm üretim alanını yönlendirmesi üzerine kuruludur. Armatör, tersanenin bir kızığını ve iş yapması gereken açık alanı gayri resmi şekilde kiralar. Kiraladığı alanda gerekli olan vinçler ve çelik kesme tezgâhları için ayrı bir ödeme yapması gerekmektedir. Kendi firması içinde bulunan ya da anlaşma yaptığı dizayn büronun ayrıntılı projesine göre üretime başlar. Üretimde kullandığı taşeron işçilerle kendi firmaları adına sözleşmeler yapılmakta ve tersanenin adı burada geçmemektedir. Armatör, yan sanayi ve fason firmalarla yine kendisi ilişkilenebilir. Üretim sürecindeki tüm alt sözleşme ilişkisinin taraflarını kendisi belirlemeyi, maliyet açısından tercih etmektedir. Yan sanayi firmaları kendi üretim süreçlerine dâhil olan parçaları kendileri ithal etmektedir. Hatta montajını da kendileri yapmaktadır. Armatör, çelik hammaddeyi ithal etmek için bağlantıları kurmakta zorlanmaktaysa, GİSBİR (Gemi İnşa Sanayicileri Birliği) çelik sac ve profilleri ithal ederek, armatöre sağlayabilir.

Armatör, gemiyi kendi deniz taşımacılığı filosu için yapabileceği gibi aldığı sipariş üzerine de üretime başlamış bulunabilir. (ŞEMA 5)

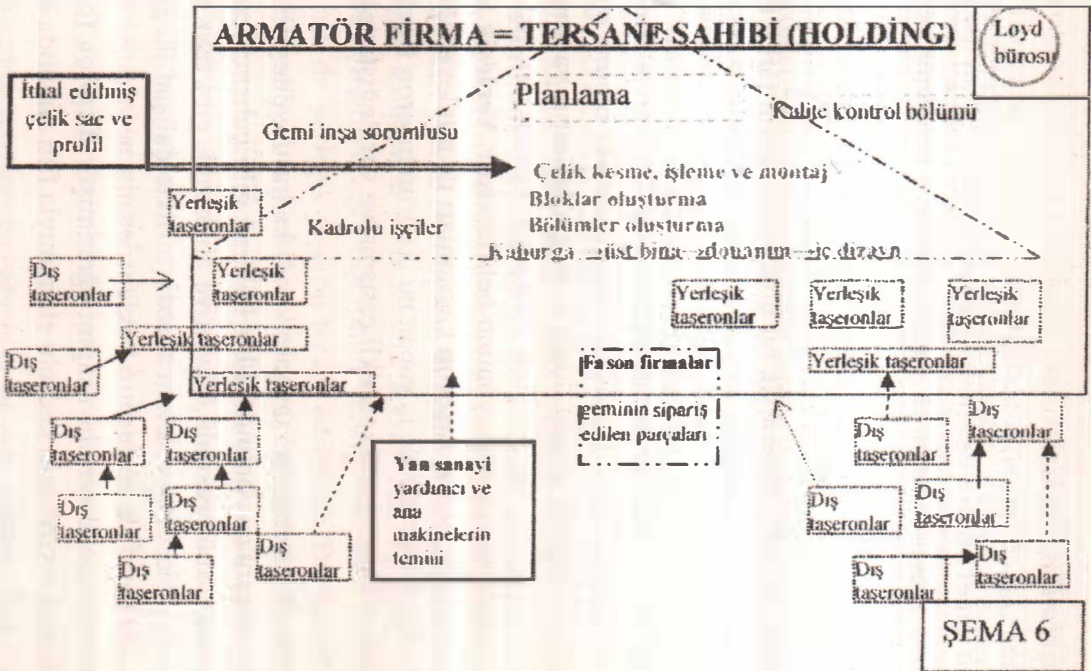
Şema 5: Armatörün Tüm Gemi Üretimini Yönlendirdiği Üretim İlişkisi (TİCARİ SERMAYENİN BELİRLEYİCİ OL-
MA HALİ)

Sektörde Dikey Bütünleşme Hali

Dördüncü üretim yöntemi ise ticari sermaye olan armatörün, tersane sahibi olmasıdır. Kendi firması için gemi üretirken aynı zamanda dışarıya kâr amaçlı iş yapmakta ve “tersaneci” de olmaktadır. Ticari sermaye olan armatör, üretken sermayenin mülkiyetini de almış ve kendisi, üretim yapar duruma gelmiştir. Kendi firmaları için gemi üretmenin yanında, başka armatörler için de üretim gerçekleştirebilir. Bu ilişkiyi gösteren diyagramda ilişki sıralaması da yapılmıştır. (ŞEMA 6)

Gemi inşa sektöründe tersanelerin ilişkileri, bağımlılık derecesi açısından sırayla irdelenmiştir. Yukarı izlenen sıra ile armatör firmaların, yani ticari sermayenin, tersane ve taşeron, fason ve yan sanayi firmaları üzerindeki etki alanının genişlediğini ve ticari sermayenin üretken sermayeye dönüştüğünü görmek mümkündür.

Şema 6: Ticari Sermayenin Üreten Sermayeye Dönüşmesi (DIKEY BÜTÜNLEŞME HALİ)

Gemi İnşa Sürecinde Alt-Sözleşme İlişkileri

Taşeronluk İlişkisi

1980 sonrasında özel sektör tersanelerinde taşeronluk sisteminin temel üretim ve emek denetim biçimi olduğu gözlemlenmiştir. Taşeron üretimin yapısı, sermaye birikimini sağlayan ve teknolojik açıdan tersanenin üretimine ayak uyduran firmalarda, bu niteliklere sahip olmayanlara göre oldukça farklı görünümlele açığa çıkmıştır. Taşeron firmaların bu pozisyonları, bağımlı-hiyerarşik bir üretim zincirinin farklı basamaklarında yer almalarını ve kendi içinde çeşitlilik kazanmalarını sağlamıştır.

Yapılan mülakatlar sonucunda taşeronluk yapan firmaların kendi içinde farklı özellikleri barındıran iki biçimi ortaya çıkmıştır. Tersanede çeşitli düzeylerde çalışanların yapmış olduğu ayrıma göre, taşeronların tersaneyle kurdukları ilişkinin niteliği taşeronların pozisyonunu belirlemiştir. **Yerleşik taşeron** (iç taşeron) ve **dış taşeron** kavramları ile niteleyeceğimiz bu firmalar, tersanelerde iş yapan bu iki grup taşeron firmadır, yaşanan rekabet gereği sürekli çatışma ve yer değiştirme halindedir.

Yerleşik taşeron, tersanenin kendi kadrolu işçilerinin bulunduğu organizasyonundaki bir bölümü gibi çalışır. Tersane ile taşeron firma arasında, güven ve alışkanlık gibi faktörlere dayalı bir ilişki oluşur. Uzun süredir birlikte çalışan iki firma olarak, iki taraf da birbirinin beklentilerinin ne olduğunu ve bu beklentiye nasıl karşılayacağını öğrenmiştir. Taşeron firmasının ekibinin, tersanenin kadrolu elemanıyla fiili anlamda değil hukukun farkı vardır.

Yerleşik taşeron firmanın en önemli özelliği tersane ile kurduğu ilişkinin sürekliliğidir. Firmanın tersanedeki varlığı, tersane sahibinde de eski olabilir. Mülakatlarımız sırasında

rastladığımız, tersanenin ilk kurulduğu yıllarda önce tersanenin kadrosunda bir işçi olarak işe başlayıp, sonrasında kendi taşeron firmasını kurarak istifa eden ve tersanenin iki defa el değiştirmesine rağmen ara vermeden hizmet sunan firmalar yerleşik taşeronlara örnek olabilir. Yerleşik taşeron firmanın sahibi, sermaye birikiminin (ya da biriktirememenin) boyutuyla paralel olarak kendini işçi ya da patron olarak hissetmek arasında kalmıştır. Çalıştırdığı işçi karşısında “patronluk” yapan taşeron (firma sahibi), tersane içinde o ekibin başı ve usta olarak işçi pozisyonundadır. Yerleşik taşeron yerleşik bulunduğu tersaneden başka tersanelere de ekip yollayarak hizmet verebilir. Bir tersaneye bağlı olmamanın en büyük avantajı burada gizlidir. Eğer yüksek uzmanlık gerektiren bir hizmet sunmaktaysa yerleşikliği (ve hatta söylem düzeyinde taşeronluğu) kendisi kabul etmeyebilir. Ancak bu güce sahip değilse, yerleşik taşeronluk dış taşeronluğa göre, kısmi avantajlara sahiptir. Yerleşik taşeronun ticari olarak avantajı, gelen gemi siparişlerinde teklif verme önceliğinin kendilerinde bulunması ve yaptığı işin kalitesinin bilinmesidir. Tersanenin bir gemi projesinde bir iş için yerleşik taşeronun verdiği teklif en düşük teklif olmasa da yerleşik taşeron tercih edilebilir. Bu tavrın karşılığında⁸⁷ yerleşik taşeron ise yerleşmiş bulunduğu tersaneye öncelik vermelidir. Ticari ilişkideki bu ekonomik rasyonel, karşılıklı güven, alışkanlık, arkadaşlık/hemşerilik ve minnet gibi duygularla söylem düzeyinde ifade edilerek örtüldüğü tüm aktörlerde gözlemlenebilir. Yerleşik taşeronun kurulması, bir tersane tarafından desteklenmişse bu durum daha da perçinlenir.

87 Karşılıklı hiyerarşik bir bağımlılığı sağlayan en önemli ilişki, tarafların güven temelli ilişkisidir. Güven kavramı burada, ticari açıdan beklentileri karşılayabilme gücü, anlamına gelmektedir. Karşılıklı güven, eşitler arası bir ilişkiyle kurulmadığı için, tercihlerden ziyade zorunluluklar alanını işaret eder.

Dış taşeronluk ise rekabet ve piyasanın kurallarının en açık ortaya çıktığı ulandır. Yerleşik taşeronun avantajlarından hiçbirine sahip olmamakla birlikte en düşük ücrete ve yaşam şartlarına sahip olan, en korumasız işçiler dış taşeronun işçileridir. Amele çavuşluğu ya da götürücü olarak görülen bu firmalarda iflas, işçileşme, işçi sirkülasyonu daha hızlı gerçekleşir. Dış taşeronlarda tersane ile arasındaki ilişkilerin açıklığı, taşeronun işçilerle kurduğu ilişkilerde pek görülmez. Özellikle piyasaya yeni giren taşeronlarda ve işçilerde hemşerilik, komşuluk, akrabalık gibi örüntüler, yerleşik taşeronlara göre daha yoğun kullanılır. Ancak burada bir gözlemden hareket ederek, bu eğilimin geçiciliği üzerinde durmak istiyorum. Şöyle ki, taşeron firma piyasada tutundukça, iktisadi rasyonele ifade eden kavramları bu tip kültürel kavramlardan daha fazla kullandığı gözlemlenebilir. Ayrıca, aralarındaki rekabetin sürekli yarattığı güvensizlik ortamının bu ilişkilere de sirayet ettiği görülebilir. Aynı durum işçiler için de geçerlidir. Piyasaya girmek için aynı zamanda bir ilişki ağına dahi olması gereken işçi, bu ağı biraz önce vurgulanan güven temelli ilişkileri üzerinden kuracaktır. Ancak bir işçi olarak bir ilişki ağında yer almasıyla iş ve kalacak yer bulabilecektir. Zamanla nitelik kazanan işçi, ilişki akrabalık gibi bağlayıcı da olsa ücret ilişkisinin daha fazla ağırlık kazandığı ve diğer işçilerin yanında kendisinin patronu olan akrabasından farklı, diğer işçilerle benzer koşullarda yaşadığını gördükçe iktisadi rasyonelin etrafındaki fantazmagori (aldatıcı görüntüler olarak kastedilen kültürel örüntülerdir) dağılacaktır.⁸⁸ Dış taşeronun rekabet kabiliyeti, yapılan hizmetin fiyatını düşürebilme ve üretimin enformellik derecesini artırabilmesi ile paralellik arz eder.

88 Bu öngörü bir kehanet değildir; keza bir eğilim olarak 2004 yılında görülmeye başlanmıştır.

Bir taşeron, bir başka taşerona işinin bir kısmını ya da tamamını devredebilir. Böylece uzun bir taşeron zinciri oluşabilir. İlk taşeronun tersaneyle yazılı sözleşmesi olduğu halde ikinci dereceden sonrakilerde kayda pek rastlanmaz. Zincirin son halkalarına doğru ilerlendikçe, işçiler ve mühendislerin götürücü dediği firmacıklar görülür.

Yerleşik taşeron, tersaneyle anlaşılmadığı durumlarda - anlaşmazlığın derecesine bağlı olarak- tersaneden kovulabilir ve dış taşeron haline gelebilir. Benzer şekilde bir şekilde kendi işini, ekibini ve çalışma tarzını tanıtmaya imkânı bulan taşeronun hizmeti beğenilebilir ve yerleşebilir. Bu türden dönüşüm oldukça yaygın olduğundan hiçbir yerleşik taşeron tek bir tersaneyle iş yapmaz ve kendini koruma stratejisi olarak yeni iş bağlantıları kurmaya çalışır.

Dış taşeron firmalar içinde çoğunlukla, iflas edip yeniden işçileşen bir kesim bulunur. Sadece çok küçük bir grup ise aşırı uzmanlaşma ile sermaye birikimi yaratma potansiyeli yakalayabilir. Kendilerine taşeron denmesi mümkün olmayan bir üretim ilişkisi içinde (yansanayi ve taşeronluk hizmetini bir arada sağlayabilen) pek çok tersaneye aynı anda hizmet veren ekipler oluşturabilir. Bu firmalar, bu potansiyelleri ile zaten tersaneye bağlı olmayı tercih etmezler.

Sermaye birikimini sağlamış olan ya da verdiği hizmet gereği böyle bir potansiyeli içinde barındıran taşeron firmalar için çözüm ortağı denilen bir sistem model olarak ifade edilmektedir. Avrupa'da uygulanan modelde, taşeron firma vereceği hizmetin plan ve projesini yani tüm kafa emeğini de kendisi üstlenmektedir. Böylece, iş tüm yükleriyle birlikte taşeron firmaya devredilir. Taşeron firmaların tersanelere olan bağımlılığını gizleyen bir kavram olan çözüm ortaklığı alt-sözleşme ilişkileri çerçevesinde yapılan işin niteliğini ve değerini

artıran bir faaliyet olmasına rağmen işin tasarımının da devredilmesi taşeronun üzerindeki tersane denetimini ve hiyerarşisini ortadan kaldırmaz, tersine kolaylaştırır.

Fason ve Yan Sanayi İlişkisi

Bir tersanede yapılan üretim, genellikle montaj işidir. Bu açıdan yapılan mülakatlarda edinilen bilgiler ışığında, geminin çelik sac ve profillerinin işlenmesi dışında tersanede dışında parçalar için gerekli teknolojik düzey farklılaşır. Yan sanayi ile fason arasındaki ayrım, özellikle gemi inşa sektöründe, parçanın niteliğiyle ilgilidir.

Gemi inşası sadece bir taşıma aracının değil, bir yaşam mekânının da yapımı demektir. Yani, insanın yaşamak için ihtiyacı olan her şey sağlanmak zorundadır. Bu açıdan gemi inşa, ileri teknoloji ve standartlaşma ile üretimi gereken bir takım parçaların (iklimlendirme, havalandırma, navigasyon,⁸⁹ ana makine, elektrik ve elektronik aksamı gibi) yanında lumbuz,⁹⁰ ambar kapağı gibi basit üretim teknikleri ve geri teknolojiyle üretilen parçaları da kapsayan bir niteliğe sahiptir. İleri teknik bilgi gerektiren parçalar, markalıdır ve çoğunlukla gemilerde siparişi veren tarafından belirlenir. Bu ürünlerde hem teknolojik üstünlükten hem de fikri mülkiyet haklarından kaynaklanan oligopol ya da tekel piyasa özellikleri görülebilir. Bu durumda tersaneler geri bağlantılarla bu firmaların ürünlerini kullanmak zorunda kalır.

Tersanelerin desantralizasyonu ile daha önceleri tersanelerin ürettiği parçalar üretim mekânı dışına çıkmıştır. Teknolojik avantaj, yüksek sermaye gereksinimi ya da fikri mülkiyet hakları gibi engellerin bulunmadığı ürünlerde ise tersaneler,

89 Navigasyon cihazı, yön bulma işine yarar.

90 Basit bir teknolojiyle yapıldığı ve ucuz olduğu için lumbuzcu kalmamış, gemi camı üretenler ek iş olarak bunu üstlenmiştir.

genellikle ihtiyaçları olan ürünleri bir firmaya sipariş etmektedir. Süreç, bu ürünün niteliklerini belirlemekten, ürünün üretilmesi için üretimini denetleyerek, hatta üretimi için firmaya finansal ya da teknik destek vererek üretilmesini sağlarlar. Bu firmalar pazara değil sipariş üzerine üretim yapmak üzere çok amaçlı makinelere sahiptirler. Siparişlerin seyri ve niteliğine göre çabuk uyum sağlamak zorunda kalmaktadırlar. İlk bakışta yalın üretim ya da esnek uzmanlaşma tezlerinde belirlenen özelliklere uygun gibi görünmesine rağmen tersanelerin bu firmalar üzerindeki denetimleri, ticari ilişkiyi hiyerarşik hale getirmektedir. Burada yine üretimini niteliği açısından farklılaştıran ve tedarik ettiği parçanın hizmetini veren kurumlar, tersanelere bağımlılıklarını belirli dönemlerde azaltmışlardır.

Yan sanayi firmalarının bazıları, üretimi mümkün olmayan firmaların ithalatını ve distribütörlüğünü yapmaktadır. Bir kısmı da kendi başına sipariş üzerine değil, piyasaya üretim yapan orta ve büyük ölçekli fabrikalardan oluşmaktadır. Bu parçaların üretimini yapılmama nedenleri, tekniği basitte olsa, bazı parçaların bulunamamasıdır, ulaşılamamasıdır. Mülakatlardan alınan bilgilere göre, yan sanayi firmaları, genellikle dergilerden, müşterisi oldukları yabancı firmalardan, kulaktan kulağa yayılan bilgilere göre, tersane ve armatörlere başvurulmaktadır. Distribütör firmalarının son dönemlerde alt-sözleşmesinin koşulları değişmiştir. Yan sanayi firmalarını fason firmalardan ayırt eden en önemli bir konu satış sonrası verilen hizmettir.

Gemi İnaş Sektöründe Alt-Sözleşme İlişkilerinin Tarihçesine Kısa Bir Bakış

1980 ncesinde alt sözleşme ilişkilerinin varlığına dair kapsamlı herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Sadece çeşitli

kaynaklardan Osmanlı Döneminde geçici zanaat dallarında zanaatkârların geçici olarak tersanelerde çalıştığını ve çevredeki esnafın üretim sürecinin ihtiyaçlarını karşıladığı ifade edilmektedir. Tersaneler devlet fabrikalarıdır ve çeşitli dönemlerde sayısı iki bine varan işçiler ve görevli çeşitli kademelerdeki askerler çalışmaktadır. Sadece liman kentlerinde geleneksel olarak ufak deniz taşıtları üreten yerler söz konusudur. Burada ise organize olmayan küçük çaplı aile işçiliğine dayanan üretim gerçekleşmektedir (Gencer, 1986; Mantran, 1995; Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, 1998, 200–1).

Çekerek yerleri, gemi tezgâhları, gemi yan sanayi üretimi 1980 öncesinde küçük aile işletmeleri olarak çalışmaktadır. Usta çırak ilişkilerinin izlerinin görüldüğü bu dönemde ağırlıklı form kamu üretimindeki formel ilişkilerdir. Üretim için gerekli tüm parçalar tersanede üretilmekte ve tüm işçiler tersane kadrosunda çalışmaktadır. Tersanede üretilmeyen gemi parçaları ise yurt içinde de üretilmediğinden ithal edilmektedir. Enformel ilişkiler ve Alt sözleşme ilişkileri bu dönem sadece yerli armatörlere hizmet veren, etkisiz ve küçük çapta sadece küçük özel sektör atölyelerinde görülmektedir. Bu yüzden 1982 yılında yaşanan kriz, enformel ilişkilerden oluşmuş bir tampon mekanizması olmayan tersaneleri önemli şekilde etkilemiş ve üretimin biçimini temelden değiştirmiştir.

Alt sözleşme ilişkilerinin geçmişi Osmanlı'ya dayanmasına rağmen taşeronluk Türkiye'de gemi inşa sektöründe 1982 yılında başlamıştır. 1980 yılında bankaların armatörlere verdiği sabit kurdan düşük faizli kredilerin geri dönmemesi veya “denizcilikle ilgisi olmayanlara” verilerek “suiistimale”⁹¹ uğraması sonucunda dünyadaki kriz koşullarıyla da birle-

91 Tırnak içi kelimeler, sektörün aktörlerinden işveren, mühendis ve akademisyenlerin kullandığı kavramlardır.

şince 1982 yılında ciddi bir krizle karşı karşıya kalmıştır. Tersanelerin istikrarsızlaşan piyasa koşullarına uyum sağlaması için topladığı kadroyu küçültmesi ve diğer maliyetlerini de benzer şekilde düşürmesi gerekmektedir. Bu duruma direnen tersaneler de iflas etmekle karşı karşıya kalmıştır. 1980'lerin ortasına gelindiğinde tecrübeli ustalarını kaybetmek istemeyen tersaneler kadrolarını küçültürken, ustalarını belirli bir işçi grubunu yanına alarak firma kurmaya ikna etmiş böylece işlerinde aynı kalitede yapılmasını garanti etmişlerdir. Taşeronluk sisteminin kurulmasında önceleri kamu'da çalışanların özel sektöre üst düzey yönetici ya da girişimci olarak geçmelerinin de etkisi gözden kaçırılmamalıdır. Japonya ve Güney Kore'de uygulandığını bildikleri bir sistemi, işsizliğin ortaya çıkmasıyla birlikte faaliyete geçirmişlerdir. Böylece firmalar hem kadro tutmadıkları için kıdem tazminatı ve sosyal güvenlik harcamalarından kurtulmuşlardır, hem de yaptırdıkları işin faturasını alıp vergilerinden düşmektedirler. Taşeron firma haline gelen ustalar, ilk zamanlarda, aynı anda birçok firmaya ekip gönderip daha fazla kazanmak ve "kendi patronu olmak"tan memnundurlar. Sonrasında tersaneler ve armatörler, rekabeti artırmak amacıyla taşeron ustaların yanında çalışanlardan yeni firmalar yaratıp, fiyatı düşürmüşlerdir.

Türkiye'nin TMMOB Gemi Mühendisleri Odası'nda mühendislerle yapılan bir görüşmede süreç şöyle anlatılmaktadır:

Örnek olay II: "...Tersaneler, avantajlı olduğu için taşeronluğu tercih etti. Taşeronların fiyatları başlangıçta yüksekti. Fiyatları düşürmek için taşeronları bölüp rekabet yarattı tersaneler. Bunun için taşeron ustanın yanında çalışan, iyi olduğunu bildikleri bir ustaya tersaneler destek sağlar ve firma kurdururdu. Böylece küçük gruplar yaratıp fiyatları geri çektiler. Ama bu çok büyük belalar açtı başlarına; çünkü fiyat-

ların düşmesi kaliteyi de düşürmüştü. Dünyayla rekabet etmek için belirli bir kaliteyi yakalamak lazım, oysa...”

Taşeronluk yapan “çekirdekten yetişme” bir ustanın ise süreci biraz daha farklı değerlendirmektedir:

Örnek olay III:“...Asıl mesele şurada: Sözleşmeyi [taşeronluk sözleşmesini] imzalarken yanlış olduğunu görüyorsun ama altına imza atıyorsun. Mecburen atıyorsun, çünkü öyle adamlar yetiştiriyoruz ki -ben mesela- kendimden 20 tane taşeron çıkarmışım, bugüne kadar. Kaynakçısıyla... 20 taşeronun yanında 20 kişi olsa 400 kişi olur. Yani, bana bunlar rakip şuanda... ya kardeşin dahi, oğlun dahi senin karşına çıkıyor. Halbuki çıksın, çıksan ama fiyat düşüyor bu sefer...”

Ancak taşeronların yanındaki ustaların da tersanelerin iş vaatleri üzerine aynı koşullarla yeni taşeronlar kurması piyasada taşeronların aleyhine ve tersanelerin (hatta armatörlerin) lehine durumun dönüşmesini sağlamış, böylece başlangıçta iki tarafında kazanacağı fikri (pozitif toplamı oyun) inandırıcı olmaktan uzak hale gelmiştir.

Tuzla Tersaneler Bölgesi’nde taşeron firmaların oldukça sık isim değiştirmeleri dikkat çeker. Bunun temelinde üç neden yatar: Taşeron firmalar, tersanelerin ve armatörlerin teşvikleri ve iş vaatleri ile kurulmaktadır. Bu yüzden görüşmelerden yüksek bir başlangıç sermayesine ihtiyaç duymadıkları anlaşılmıştır. Tersaneler eğer vaatlerini yerine getirip, taşeronun işçi maaşlarını ödemesini sağlayacak işi verirse başlangıç sermayesinin düşüklüğü sorun yaratmaz, bertaraf edilebilir. Ancak, bu gerçekleşmediği takdirde, hak edişleri zamanında ve tam olarak alamadıklarında taşeron firmalar iflas etmektedirler. İflas, ustanın piyasadan çıkması anlamına gelmez. Aksine, başka bir firma kurup, ortaklık yapıp yeniden taşeronluğa devam ederler. Eğer taşeron ustanın, piyasada adı duyulmuşsa bu, daha da kolay olur. Sadece taşeron firmanın ismi deği-

şir. Bu durum, maliye ve sosyal güvenlik sorumlulukları açısından firmaların yükümlülüklerinden kurtulması anlamına gelir. İflas etmedikleri zaman ise, sermaye artırımını için isim değişikliğine gidebilirler. Genellikle ortaklık yaparak yeni firmaların kurulması söz konusu olmaktadır. Piyasada ilişkileri olan ustalar, ister iflas ister sermaye artırımını olsun ortaklık yaparak yeni firmaları kurmaktadır. Bölgedeki işçilerin deneyimi arttıkça, taşeronluğa yöneldiği görüşmelerden elde edilen genel bir yargıdır. Çalışma sırasındaki gözlemler bunu doğrulamaktadır. Çalışan işçilerin daha çok gençlerden oluştuğunu görmek mümkündür. İsim değiştirmenin üçüncü nedeni de, firmaların aynı anda farklı firmalarda çalışması ile ilgili esneklik sağlamasıdır.

Armatör ve tersanelerde de yukarıda izlenen konular görülür. Piyasada çok firma var gibi görünmesine rağmen, piyasanın görüştüğümüz tüm aktörleri piyasanın, aslında işçiler açısından fiyat düşürecek kadar atomize, ancak tersaneler açısından pazarlık edilemeyecek derecede az firma (oligopol) olduğunu farklı biçimlerde ifade etmişlerdir.

Türkiye’de tersaneler, özel sektör gemi inşa faaliyetinin % 90’ını oluşturan Tuzla tersaneler bölgesinde, toplam yedi ailenin elinde toplanmıştır. Bunlar, genellikle deniz taşımacılığı yapan Karadenizli ailelerdir. Kalkavan, Yardımcı, Sadıkoğlu, Torlak, Bayrak, Çiçek, Üner aileleri birkaç nesildir bu alanda çalışmaktadırlar.⁹² Önceden küçük bir çekek yeri olan

92 Son dönemlerde armatör ailelerden bir kısmı da yeni tersane alanlarının açılmasıyla birlikte tersanecilik faaliyetine girmiştir. Kaptanoğlu, DE-SAN Tersanesini alması, Yalova, Ünye, Terme, Ereğli, Yumurtalık Tersane Bölgelerindeki yeni yatırımlar buna örnek olarak gösterilebilir(bkz. Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) 9. Kalkınma Planı (2007–2013) Gemi İnşa Sanayi Özel İhtisas Raporu, Tuzla Tersaneler Bölgesi İnceleme ve İzleme Komisyonu, İş kazaları Raporu, 2008).

üç aile 1980 sonrasında Tuzla'ya taşınmışlardır. 1995 sonrasında ise, taşımacılıkla uğraşan dört aile tersane sahibi olmaya başlamışlardır (Capital, 2003). Çalışma çerçevesinde mülakat yapılan ya da görüşülen kişiler, genellikle, tersanecilik ve hatta denizcilik sektörünün büyük hacimli ama “küçük bir cemia” olduğunu her fırsatta ifade etmişlerdir.

Gemi İnşa Sürecinde Sermaye Birikimi: Sedef Tersanesi Örneği

Sedef tersanesinin bulunduğu yerde bulunan ilk tersane bir bankere⁹³ ait olan KÖK tersanesidir. Sektörün deneyimli aktörleri dönemin en büyük gemilerinin yapıldığı ve en yüksek teknolojisine sahip tersanedir. 1985 yılında iflas sonucunda, ST-FA'ya satılmış ve tersanenin adı değişmiş, Sedef olmuştur. ST-FA 2000 yılında Kalkavan grubuna tersaneyi satmıştır.

Aile İşletmeciliği ve Gerekli Sermayenin Sağlanma Şekilleri

Tersanenin yönetimi profesyonel yönetim kadrosuyla gerçekleşmekle birlikte grubunun yönetim kurulu başkanı Kaşif Kalkavan, başkan vekili, büyük oğul, en küçük oğul icra kurulu başkanı, aynı zamanda TURKON Holding'in yönetim kurulu başkanı ve ortanca oğul Holding'in genel müdürü, tüm şirketlerin finansman işlerinin yönetimi ile uğraşmaktadır. Oldukça büyük bir aile olan Kalkavan ailesinde deniz taşımacılığı, gemi inşa ve deniz ticaretine dair dikey bütünleşme önemli ölçüde sağlanmıştır. Kaşif Kalkavan Şirketler Grubunun yaptığı işlerin listesi:⁹⁴

93 İrfan ERDEM

94 <http://www.kalkavanshipping.com/>

Uluslararası deniz ve kara taşımacılığı; gemi yapımı, alımı ve yurt dışından gemi ithali; armatörlük; gemi işletmeciliği; gemi acenteliği; brokerlik; kumanyacılık, akaryakıt ve madeni yağ ticareti ve bayiliği, yükleme boşaltma, gümrük muamelelerini yapmak ve yaptırmak, şirketin yükleme ve boşaltma işi yapabilmesi için gerekli olan alet edevat; vinç, dozer, kepçe ve benzeri iş makinelerinin alım satımı, ithalat ve ihracatı, gemi yedek parça ve aksamının ithali, gemi kiralamak, kiraya vermek ve bunun için gerekli tesisler kurmak, gemi çekek yerleri kurmak, kiralamak, kiraya vermek, kara, deniz nakil vasıtaları satın almak, kiralamak ve kiraya vermek, işletmek ve nakliye taahhütlerini yerine getirmek.

Kalkavan ailesi sermayelerini kara ve deniz taşımacılığında biriktirerek, çeşitli denizci ailelerle ortaklık kurarak, büyük bir denizcilik şirketi haline gelmişlerdir. TURKON Taşımacılık A.Ş. kara ve deniz taşımacılığı ile uğraşan Kuzey Amerika, Almanya, İngiltere’de ve Türkiye’nin altı liman şehrinde acenteleri bulunan büyük bir holdingdir.

Ayrıca, holdinge bağlı olarak SKK Tersanesi’nin yanı sıra yurt dışından ithalat yoluyla taşınan malların gümrük rejimi dahilinde muhafaza edilmesi için, 1300 metrekare kapalı alana sahip genel gümrüklü antrepo, Erenköy Gümrük Müdürlüğüne bağlı olarak 2004 yılında kurulmuştur (KK bülten, 2004, 7).

Kalkavan ailesi, oldukça uzun bir zamandır denizcilikle uğraşan Rizeli geniş bir ailedir ve ailenin geleneksel işi kapitanlıktır. İlk zamanlarda gemilerini Sürmene’de yaptırırlar; zamanla ailenin diğer fertleri gibi babasından öğrendiği ve devraldığı işleri daha büyük gemiler ve daha büyük yükler taşıyarak büyüten Kaşif Kalkavan ve kardeşleri kendi taşımacılık şirketlerini kurmuşlardır. Armatörler birliği başkanından de-

niz ticaret odası başkanına önemli temsiliyet gücüne sahip, dolayısıyla sektörde eski ve etkili bir aile olan Kalkavanlar, taşımacılık ve gemi ticaretinden 2000 yılında tersaneciliğe adım atmışlardır.⁹⁵

İlk şirketleri 1948 yılında kurdukları, kara taşımacılığı ile uğraştıkları, Kalkavan Kardeşler Şirketi'dir. Deniz taşımacılığına 1940'lı yıllardan itibaren Rize'de ve Karaköy'deki yazıhanelerinde kayıt dışı olarak devam etmelerine rağmen ilk şirketlerinin kara taşımacılığı ile uğraşması o dönemin düzenlemeleri ile ilgilidir. Deniz taşımacılığı yani, "çektirme" alıp işletmek için kayıtlı bir firma gerekmez. 1955 yılında kara taşımacılığının daha maliyetli olduğunu fark edince zaten devam ettirdikleri geleneksel mesleklerine dönerek deniz taşımacılığına ağırlık verirler. İlk tekneleri olan IMEL'i Ayvansaray'da yaptırmışlardır. İkinci tekneleri de ilki gibi ahşaptır. Ağaç tekneleri kısa zamanda batınca, çelik tekne siparişi vermek istemişler. Henüz yeterli sermayeleri olmadığı için o dönem Fener'de tersaneleri bulunan (şimdiki Tuzla Tersaneler Bölgesi'ndeki bir tersanenin sahibi olan) bir aile ile ortaklık kurup 500 tonluk gemi yaptırmışlar. O zamanın değeriyle 1.500.000 TL'ye mal olmuş ve devlet kredisi ile teşvik edilmiştir.

Çelik gemilerin maliyeti yüksek olduğu için ortaklık kurma yoluyla⁹⁶ gemilerini yaptırmışlar. Böylece çeşitli tonajlardan oluşan gemileri gerek yaptırarak gerek ucuz satın alarak

95 <http://www.kalkavanshipyard.com/historysed.htm>, İnd. Tarihi: Haziran 2008

96 Tersane sektörü ve deniz taşımacılığı işinde, yapılan mülakatla ışığında, her düzeyde ortaklık kurma oldukça yaygın olduğu görülmektedir. Bu açıdan pek çok taşeron, yan sanayi, armatörlük firması, mühendislik firması, kapasitelerinin yetmediği işlerde ortaklık kurmak suretiyle resmi formlarında, isimlerinde ve sermaye yapılarında değişikliklere gitmektedir.

birçok geminin bu dönem sahibi olmuşlardır. Yazıhanelerinin Karaköy Limanı'na yakın olması ve limandakilerle kurdukları ilişkiler, bu süreci hızlandırmıştır. Bu gemilerle iç ve dış ticaret yapılmış; özellikle Karadeniz üzerinden Sovyetler Birliği'ne ticaret gerçekleştirmişlerdir.

1965 yılında diğer denizcilik şirketleri gibi faaliyetlerinin kayıt altına geçirerek Kaşif Kalkavan Kolektif Şirketi'ni kurmuşlar, sonraki şirketlerinin adı, Batı Denizcilik, bir sonraki şirketlerinin adı ise Engin Denizcilik olmuş. Bu kadar isim değiştirmelerinin nedenini kurdukları ortaklıklar ve bu dönemki düzenlemelerin oldukça sıkı olması şeklinde açıklamışlardır. 1977 yılında daha büyük bir gemi (2000 ton) yaptırmışlardır. Yine Tuzla bölgesinde tersane sahibi olan bir aile ile ortaklığa girişmişlerdir. Ama ortaklıkları diğerinde olduğu gibi uzun sürmemiştir. Bu arada ilk oğul büyüyüp işin önemli kısmını devralmıştır.

Kalkavanlar, GİSAT fonundan önemli miktarda teşvik alan bir kişi ile ortaklık kurarak ve 1980'li yılların ortasında GİSAT fonundan yararlananlar arasına girerler. Kurucu, yapılan mülakatta bu durumu şöyle anlatır:

Örnek olay IV:“O zaman parasızdık, bize Maliye Bakanlığı bir para çıkardı. Başkalarına 6 milyar para verecekler. Bir müdürün çocuğunu da biz okul okutuyoruz. Ne zamanki bunlar açıldı, N, onların hocasıdır... İyiliğin neticesidir ki, o zaman 33000\$, 33 milyar lira parayı N'a bastırıyorlar.”

Bu dönemden sonra devletin teşviklerinden çok yabancı kredilerden yararlanmaktadırlar. Özellikle Japon ve Alman bankalarından aldıkları düşük faizli ve taksitli krediler ile gemi yaptırmaya başlarlar.

Kalkavanlar'ın 1993 yılına kadar 10 tane uzak doğuya kadar seferler yapan büyük kuru yük gemileri bulunmaktadır.

Bunların arasında bir konteyner gemisi vardır. Türkiye’de ilk konteyner gemisi 1987 yılında kurucu tarafından yapılmış ve böylece şirketin piyasa payını önemli ölçüde artırmıştır.

Örnek olay IV: Bunların [kuru yük gemilerinin] zamanı geçti. Ben uzak doğu’ya tonu 40\$’dan demir getirirken, Tonu 17\$’a düştü. Süveyş’in giriş çıkışına o para yetmez... Onun için, ben elimdeki gemileri satışa arz ettim. Konteyner gemilerinin peşine düştüm.

Çeşitli tonajlarda kuru yük taşıyan gemilerini, konteyner gemisine çevirme gerekliliğini fark eden Kâşif Kalkavan, 20000 ton, 26000 ton, 40000 ton gibi Türkiye’de yapılamayan büyük gemileri almış ve yaptırmıştır. 1993 yılında TURKON ŞTİ, yine sermaye birikimini daha fazla gerçekleştirmiş bir başka armatör aile ile ortaklık yaparak kurulmuştur. Ortaklık kısa bir süre sonra sona ermiştir ancak TURKON Holding büyük bir armatörlük şirketi haline gelmiştir. Gemilerini de dönemin en iyi tersanesi olan ST-FA’ya ait Sedef Tersanesinde yaptırmaya başlamıştır. İlk dört gemilerini Alman kredisi ile yaptırıp, üç gemi siparişi daha vermişlerdir ki tersanenin satışa çıkarıldığı haberi gelir. 2000 yılında Tersaneyi 14 milyon \$’a⁹⁷ irtifa hakkını satın alırlar ve önce kendi gemilerini bitirecek, gelen siparişleri karşılamaya başlarlar.

Ticari Sermayenin Üretken Sermayeye Yönelmesi

Yapılan bir çok mülakattan alınan bilgilerle, Türkiye’de armatörlükle uğraşan ve bu şekilde birikimini elde eden ticari sermayenin, tersane sahibi olmak suretiyle, üretken sermayeye dönüşme yolunu tercih ettikleri iddia edilebilir. Ancak, bu eğilim, her zaman bilinçli ve rasyonel bir tercih biçiminde

97 Mülakatların yapıldığı dönemde (2004 yılında) Sedef Kaşif Kalkavan Tersanesinin 1/5 ölçüsünde bir tersane (Türkter Tersanesi) 13 milyon \$’a Yardımcı ailesine satılmıştır.

değil, varlığını sürdürme refleksi biçiminde de ortaya çıkabilir. Küçük ölçekli bir tersanenin kalite kontrol mühendisi ile yapılan görüşmede bu eğilimi şöyle ifade etmektedir:

Örnek olay V: Armatörün denize çıkış kapılarından biridir, tersane. Bu yatırımı yapma kararı tamamen maliyet kalemlerine bakıyor. Zaten olaya çok uzakta değil. Tersanelerde bazı zamanlarda sıkışıklık olur. Bu dönemlerde zaman paradan çok daha önemli hale gelir. Gemiye tamir ettirmesi ve kışın koruması için her zaman bir limana ihtiyacı var. Zaten her armatörün “kendi firmam” diyebileceği zaman zaman ortaklık yaptığı ya sanayi ve taşeron firmaları da vardır. Kişisel ilişkilerini de kullanarak bu firmaların kendisine öncelik vererek çalışmasını sağlar. Bunları bir araya getirdiğinizde olmaması garip. Yani, arabanız çok fazla bozuluyorsa ister istemez tamirciyle ortak oluyorsunuz.

Sedef Kaşif Kalkavan tersanesini almalarıyla ilgili olarak, örnek tersanenin kurucusu da benzer şeyleri söylemiştir. İşe ilk başladıklarında böyle bir istek ve planları yoktur. Ancak şartlar uygun olduğu anda tersaneyi devralmışlardır: Sedef Tersanesi’nin satışa çıktığını öğrendiklerinde, buraya sipariş verdikleri yedi geminin henüz üç tanesi bitmiştir ve geri kalan dört kardeş konteyner gemisi için, tersaneyi satın alacak kişiyle anlaşmazlık riskini üstlenmek istememişlerdir.

Tersaneyi devralmadan önceki dönemlerden beri kredi alarak gemi yapan ve yaptıran Kalkavan Grubu, devletin yatırım indirimleri, vergi indirimleri dışında teşvikinden yararlanmadıklarını ifade etmektedirler. Bunun sıkıntısını hisseden diğer tersane sahipleriyle birlikte GİSBİR çerçevesinde sektörün katma değerini ölçerek, teşviki hak eden bir sektör olduklarını vurgulamaktadırlar. Bu anlamda özellikle Güney Kore tersaneciliğindeki devlet desteğini örnek göstermektedirler. Bir taraftan da Türkiye bankalarının sermaye yapısının kendi

üretimlerini karşılama potansiyeli olmadığını farkındadırlar. Özellikle devletten beklenen, tersane alanlarının kiralık olma durumunun ortadan kalkmasıdır. Bu sayede kredi için teminat gösterebilecekleri bir gayrimenkule sahip olmaktadırlar. Kurulmuş oldukları alanlar için, devlete belirli miktarlarda kira ödenmektedir. Örneğin mülakat yapıldığı dönemde Sedef Tersanesi'nin alanı için Kalkavan Grup devlete, 250.000\$ ile 300.000\$ arasında bir kira ödemektedirler. Tersanenin genel müdürü, devlete ilişkilerini şöyle ifade etmektedir:

Örnek olay VI: ...Biz üretim yapmak istiyoruz, katma değerini ve istihdam potansiyelin hesaplayıp önlerine koyuyoruz. Bundan istediğimiz ise, bizim üretim yapmamızı sağlamaları. Bunun için bana yer gösterebilirsin, bir de önümü açsın yeter...

Liberalizmin, bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler, söyleminin sermayenin neo-liberal girişimci devlete yönelik beklentisi olduğunu böylece görülebilir.

Devlet tarafından verilen teşviklerin ticari sermayeyi geliştirmesi ve ülkenin ekonomik yapılanmasındaki pozisyonları ile gerçekleştirdikleri sermaye birikimi, daha çok armatörlerin üretken sermaye formunda tersanecilik faaliyetiyle piyasada kalmaları sonucunu doğurmaktadır. Üretken sermayenin artı-değer yaratan faaliyet olmasına rağmen, Türkiye özgünde ulaşım ve ticaretin, destekleme politikalarının yanı sıra, enflasyon gibi bir dizi koşuldan ötürü sermaye birikimi potansiyeli daha yüksektir. Bu açıdan sadece tersanecilik yapmaya çalışan bir sermaye grubu sürekliliğini sağlayamazken, armatörlük yapan ya da dikey bütünleşme çabasındaki gruplar daha ileri çıkmıştır.

Tersanede Kullanılan Teknoloji, Tersanenin Üretim Teknikleri ve Gelişme Potansiyeli

Sedef Tersanesi'nin Kaşif Kalkavan Şirketler Grubu tarafından satın alınmasıyla birlikte, 2001 yılında Alman Flansburger tersanesi ile know-how anlaşması yapılmıştır. Örnek alınan tersane genel bilgiler sunmakta ve Sedef Tersanesi bu bilgileri alıp kendi içinde adapte etmektedir. Yani, işi ele alış biçimini (metodolojisini) örnek aldıklarını ifade etmektedirler. Alman Flansburger Tersanesi dünyanın ünlü tersanelerinden biridir ve aynı zamanda ölçek olarak da Sedef Tersanesine uygundur. Mesela Kore'deki Hyundai ve Dai Woo gibi tersaneler senede 50-60 gemi yapan, çalışma sistemleri farklı olan, 2,6 milyon km alana yayılmış büyük ölçekli tersanelerdir.⁹⁸ Bu tersanelere verilen siparişler, bir fabrika gibi önceden tasarlanmış gemi modellerinden birinin seçilmesi şeklinde yapılmaktadır. Oysa Sedef Tersanesi ve aynı yapıya sahip tersaneler, daha esnek üretim yapmaktadırlar. Sedef Tersanesi ve örnek aldıkları tersane ise yılda 5-6 gemi yapma kapasitesine sipariş üzerine üretim yapan sahip orta ölçekli tersanelerdir. Kendilerine gelen gemi siparişinde istenen özelliklere göre, gemi tasarlanmaktadır. Ancak, tersanenin temennisi, "butik tersane" olmaktan ziyade standart modeller (kardeş gemiler) üreten tersane olmaktır ve bunun için teknolojik ve metodolojik dönüşüm gerçekleştirmek üzere çalışmaktadırlar. Aynı zamanda teknolojik ileri tekniklerin kullanımının yanında nispeten daha geri teknikleri de piyasanın istikrarsızlığına karşı tedbir anlamında esnek sermaye yapısını sağlamak üzere kullanmaktadırlar. Kullandıkları üretim ve yönetim metodolojisiyle hem emek hem de üretim süreçlerini esnekliğini artırmaktadırlar.

98 Ayrıntılı bilgi için, <http://www.hmd.co.kr/english/info/info04.html>, 15-05-2004

Sermaye birikiminin yüksekliği, armatörün varlığını yavaş yavaş ortadan kaldırmak ile paralel olması üstü örtülü olarak ifade edilen durumdur.

Tersanenin know-how anlaşmasıyla birlikte başlayan yatırımları, mülakat yapılan dönemde halen devam etmekle birlikte CPM ve PERT metodunu kullanmaktadırlar. Tersane yöneticileri, teknolojik ve yönetsel açıdan, esnek uzmanlaşma modelini uygulamaya çalıştıklarını ve ilişkili oldukları sanayilerle taşeron firmaları da buna yönlendirdiklerini ifade etmişlerdir. Firmanın alt-sözleşme ilişkileri çerçevesinde tersanenin tepe yönetimi dışında pek personel değışikliği gerçekleştirmemişlerdir. Tersanede ilk, Kök Tersanesi olarak kurulduğu zamandan beri⁹⁹ (1980'ler) çalışan işçi ve yöneticiler bulunmaktadır. İşçiler genellikle (tersanede 1000-1200 kişi çalışıyor; çalışanların yüzde onu yani 120'si kadrolu personeldir ve idari personel de bu rakama dahildir) taşeron firmalar olarak ya da taşeron firmaların bünyesinde çalışmaya devam etmektedirler. Bu, bir anlamda tersane, işçiler ve taşeronlar arasında güvene dayalı ilişkinin yakalanmasını sağlamaktadır.

Tersanenin üretim örgütlenmesinde ve işgücü piyasasında, gözlemlerden edinilen bilgiler sonucunda tavsiye ve güvenin, fiyattan daha önemli bir kriter olduğu görölmüştür Bunun temel nedeni, **hatasız üretim** kavramsallaştırmasıyla açıklanmaktadır. Yapılan küçük bir hatanın bedeli önemli maliyet olabilmektedir. Bu maliyetin karşılanması, tersaneyi ve zincirin aşağıya doğru diğer halkalarını zarar etmeleri ve hatta iflasına neden olabilmektedir.

99 Tersane ilk olarak 1980'li yıllarda KÖK Tersanesi olarak kurulmuş. 1989-90lı yıllarda, ünlü inşaat şirketi, ST-FA tarafından alınmış ve adı, SEDEF Tersanesi olmuştur. SEDEF Tersanesinin Kaşif Kalkavan grubu tarafından alınması ile (2000-2001 dönemi) tersanenin adı Sedef Kaşif Kalkavan Tersanesi olmuştur.

Talep yapısının istikrarsız olmasının getirdiği bir olgu da teknolojik düzeyin çeşitliğidir. En ileri teknolojiye sahip olan tersane, en kaliteli ve dünya standartlarına uygun gemi yapabilecektir. Dolayısıyla bu ileri teknolojik donanımını sadece kadrolu işçilerine emanet etmektedir. üretim sürecindeki vazgeçilemeyen %10'luk kadrolu işçi diliminin nedeni de budur. Ancak tersaneden ileri tekniklerin yanı sıra bu ileri teknolojiye uyum sağlaması gereken daha ilkel teknolojik donanımlı işler de vardır. Bunlar, taşeronlarca yapılmaktadır. Bu yüzden tersane hizmet kalitesini bildiği ya da tavsiye edilen taşeronla çalışmaktadır. Bu anlamda Sedef Tersanesi de kendi piyasasını kaybetmemek için gemi kalitesini artırma ve imal süresini kısma şeklinde kendini rakip gördüğü tersanelerden farklılaştırmaya çalışmaktadır. Bunu, diğer tersanelerden farklı şekilde iş istasyonları ve bant mantığıyla çalışarak yapmaktadır. İş istasyonu ve bant sisteminin mantığını tersanenin üst düzey yöneticisi şu şekilde ifade etmektedir:

Örnek Olay VII: ...Bir gemi belirli bir yerden geçip orada işi bitince yeni gemi oraya konuyor. Onun takip ettiği başka istasyonlar var. Böylece ürün takip eden şekilde gidiyor. Otomobil üretiminde bunun daha hızlandırılmış seri hali. Banda ilk parçayı koyduktan sonra o parça geminin büyüklüğüne bağlı olarak yeni bir parçayı takip eder (konteynır gemisinde 14 hafta sonra konuyor. Tanker olsaydı, süre 9 haftaya düşecekti)... Ondan itibaren bunun boşattığı yerleri, yeni gemi devralıp devam edecek, bunu gerçekleştirmek için CPM ve PERT teknolojisi ile işleri sıralayıp birbirinin arkasına yerleştiriyoruz. Kritik yolun üzerinde aksama tespit edersek buna göre tedbir alıyoruz, daha fazla işgücüyle daha kısa zamanda yapabilir miyiz, bakıyoruz. Eğer değilse de önleme ve çözüm bulmaya çalışıyoruz.

İşletme teknolojisini gelen siparişlere göre ayarlamaktadır. Piyasasını, Avrupa piyasası olarak belirleyen bir tersane olan Sedef Tersanesi, Avrupa armatörlerinin isteklerini karşılamak üzere kendi üretim standardını yükseltmektedir. Sedef tersanesindeki bazı üretim araçları, tersanenin yaptığı üretime göre, fazla kapasiteye sahiptir. Boyama ve çelik kesme makinesinin kapasitesinin yüksekliği buna örnek gösterilebilir ki bunlar, ana gemi yapımının temel unsurlarıdır. Bu durum, diğer tersanelere, bu araçlarla hizmet verme imkanını doğurmaktadır. Sedef Tersanesi'nin yöneticileri, diğer tersanelerin kapasitesini aşan işlere destek verirken amaçlarının kâr elde etmek olmadığını belirtmiştir. Gerçekten de verdikleri bu hizmet, öncelikli bir kâr alanı olmamakla birlikte, siparişlerin düştüğü dönemlerde tampon görevi görmektedir. Aynı zamanda karşılıklı güven temelinde oluşan bağımlılığı güçlendirme işlevi de göze çarpmaktadır.

Firmaların böylesi iç içe çalışmaları ve tersanelerin diğer tersanelere kapasite alt sözleşmesine uyacak şekilde verdikleri destek, Tuzla bölgesinin özgünlüğünden kaynaklanmaktadır. Özellikle, yat yapımında ve gemi tamir ve bakımında uzmanlaşan tersanelerle kapasite ölçeğinde kurulan alt-sözleşme ilişkisi, aktörlerin bölge kapasitesinin yetersizliği nedeniyle de uygulamak zorunda kaldığı dayanışma faaliyeti hali almaktadır. Bu açıdan, Tuzla bölgesi, küçük ve orta ölçekli üretim alanları olmasının yanı sıra, teknik olarak da farklı donanımlara sahip olmak suretiyle üretim esnekliğini sağlamaktadır. Dolayısıyla enformelleşmenin teknik boyutunu, taşeron ve yan sanayinin de farklı teknik düzeylerde donatılması ile emek süreci tamamlamıştır.

Taşeronların Sermaye Birikim Potansiyelleri: Sedef Tersanesi Örneğinde Gemi İnşa Sürecinin Temel İlişkileri

Taşeron Firmaların Kurulması ve Aile İşletmeciliği

1970'li yılların ikinci yarısında sektör daha yeni gelişme halindedir. Bu dönemlerde Tuzla'ya taşınan tersaneler ve bu tersanelerle çalışan armatörler kendi tanıdıklarını bu işe yönlendirmeye başlarlar. Piyasada o dönem işçi olarak çalışan ustaların çoğunluğu taşeronluk yapmak üzere işlerinden ayrılıp yanlarına aldıkları işçilerle bir firma kurarlar. Taşeronların oluşması mühendis ve işçilerin bilinçli tercihleri olmasının yanı sıra çoğunlukla, 1982 sonrasında özellikle, tersane ve armatörlük firmalarının teşviki ile gerçekleşmektedir. Bu dönem ilk piyasaya girenler arasında oldukça yüksek bir gelir düzeyi oluşur ve piyasa bir çekim alanı haline gelir. Bu yüksek ücret düzeyini kırmak için tersaneler, taşeronların yanlarında çalışanları da ayrı şirket kurmak üzere teşvik etmeye başlarlar. Teşvik, genellikle, iş sağlamak ve yer ve iş aleti tahsis etmek şeklindedir. İşin, taşeronun henüz firma kurmadan sağlanması başlangıç sermayesini oldukça düşük seviyeye çekmektedir. Yani, bir taşeronluk firmasının kurulması için sermayeye gerek yoktur. Bu başlangıç dönemiyle taşeron çalışma biçimi Tuzla bölgesinde oldukça hızlı yayılır. Ancak, buna paralel olarak, taşeronların sayısı da artmaktadır. Piyasanın taşeronlar açısından atomize olmasıyla ücret düzeyi giderek düşer.

Sedef Tersanesi'nin sürekli çalıştığı taşeronlardan biri Kök Tersanesinden beri burada çalıştığını ve başka bir tersaneyle hiç çalışmadığını ifade etmektedir. İlk olarak Kök Tersanesi'nde çalışmaya başladığında kadrolu olarak çalışmaktadır. Zamanla çırak olarak başladığı işte zamanla ustabaşı haline gelmiştir. Bir ekibi vardır. Birlikte çalıştığı ekip taşeron olmak

üzere, ST-FA'ya ait Sedef Tersanesi'ne dönüştüğünde tersaneden ayrılır:

Örnek olay VIII: “Taşeronun yanında ustabaşılık yapıyordum. Tüm işleri biz yaptığımız için mühendisler önyak oldu. Firma kur, biz işi sana verelim, işi ekibini topla, işi sen yap, dediler. Böylece başladım... İş kurarken maddi bir teşvikleri olmadı ama onlar teklif etmese işe girmezdim.”

Sermayesi daha gelişkin bir taşeron firma sahibi ise, işe başlangıcını piyasada boşluğu görmesi ile açıklamıştır. Piyasada o dönem bulunan tersaneci ve armatör tanıdıkları piyasada mühendis bulunmadığı ifade etmektedirler. Askerliğini denizci olarak yapması, piyasaya ilgi duyması ve böyle bir teklifin gelmesi ile İstanbul'a gelip bu işe yapmak üzere kendini hazırlamıştır. döneme dair değerlendirmesi, piyasaya girmenin o dönem için kolay olduğudur. Şimdi ise, daha risklidir. Görüşme yapılan firma sahibi, güçlü, yüksek düzeyde sermaye birikimi elde eden dolayısıyla, yansanayi ile taşeronluğu birleştirmiş yani, işin tamamını alan bir “çözüm ortağı” durumundadır.

Örnek Olay IX “Ben, madenci çocuğuyum. Cebimde beş para olmadan geldim buraya. Hizmet sektöründe çalışmaya başladım. Eğer bu sektörde çalışıyorsanız. Önce müşteri parasıyla iş yaparsınız. Bu yüzden yüksek bir başlangıç sermayesine gerek yoktur. Ama ilişkiler kurmak gereklidir, bunun için. Bir kere “el parasıyla” işi kotardıktan sonra zaten geri si gelir. İlk başlangıçta böyle yapmak zorundasın. Ama şimdi, yapılan gemi sayısı, hiç olmadığı kadar arttı; bizim sermayemiz de. Eskiden parasıyla büyüdüğümüz şirketlere şimdi biz destek oluyoruz. Biz bu işe başladığımızda gemi sayısı 3-5 taneydi. Şimdi, kendi piyasam için diyebilirim ki, işe girmek benim başladığım zamandan daha zor. Eğer raspa gibi daha geri bir teknolojiyle çalışıyorsanız, şimdi yapı-

lan gemi artığı için onların işi kolay. Para akışı daha kolay gerçekleşiyor. Tabi en az iki aylık maliyetleri karşılayacak sermayeniz de olmalı...”

Bu örneklerde de gösterildiği gibi, yapılan işin niteliğine göre, başlangıç sermayesi değişmektedir. Alt limitin, değişken sermayeyi bir süre döndürecek bir rakam olması gerektiği açıktır. Bu açıdan özellikle emek yoğun bir sanayi olan tersanecilikte taşeronların çoğunluğu bu maliyeti düşürmek için aile ya da hemşeri emeği kullanmaktadır. Örneğin bir taşeron işe başlayabilmek için, kardeşlerini başka taşeronların ve kendisinin yanında yetiştirdiğini ve belirli bir süre sonunda aile şirketi kurduklarını ifade etmiştir. Taşeronlar genellikle kendi çocuklarını da gemi inşa mühendisliği eğitimi için yönlendirmektedir.

Taşeron şirketlerin kurulması için ortaklıklar kurulması gerekmektedir. Chapman'dan aktaran Ayata (1987), sabit sermaye yatırımları düşük kısa vadeli kredilerin bol bulunduğu dönemlerde başlangıç sermayesini oluşturmaın kolay olduğu ancak pazarın daraldığı dönemlerde veya savaş dönemlerinde girişimi yaşatabilmemin zor olduğunu ifade etmektedir (a.g.e,72). Taşeronların çok kısa aralıklarla iflas ederek yeniden firma kurmaları ve oldukça sık isim değişikliği yaşanmasının nedenini görüşülen kişiler benzer şekilde ifade etmişlerdir. Taşeron olan ustanın piyasada tanınmış olması hem sermayesi güçlü bir başka taşeronla ortaklık kurmasını hem de nitelikli işgücünü çevresinde toplaması için önemlidir.

Taşeron Firmalarla İş Bağlantılarının Kurulması

Tersaneler ile taşeron firmaların iş bağlantısı kurmalarının, iki şekilde gerçekleştiği görülmüştür. Birincisinde taşeronlar tersaneyle önceden çalışmışlardır. Taşeron firmanın hizmet kalitesi bilinmektedir. Yapılan işin niteliğine göre, ta-

şeronların bulunduğu telefon listesinden seçilip aranır ve çağırılır. Bu listede taşeron firmaların isim değiştirmelerinin önemi kalmamaktadır. Çünkü çağırılan genellikle işi organize eden usta olmaktadır. Zaten taşeron firmalar bir önceki başlık altında da incelendiği gibi aile şirkettir ve başındaki ustayla tanınmaktadır. Bu listeden aranan taşeronların önemli bir kısmı iç ya da yerleşik denilen taşerondur. Bu, çağırılan, taşeron firmalara işin niteliğinden bahsedilerek bir fiyat teklifi vermeleri istenmektedir. Buna göre ihale açılmakta ve en uygun teklif değerlendirilmektedir. Taşeron sözleşmesinde en ucuz teklifin değerlendirilmeyeceği tersanenin diğer kriterleri de göz önünde bulunduracağı yazılmıştır. Böylece en düşük teklifi veren firmanın işi alacağının garanti edilmemesi çabalanmıştır. Tersaneler, daha öncede belirtildiği gibi, taşeronun işinin kalitesi ve zaman konusundaki güvenilirliğini çoğu zaman işin fiyatından daha fazla dikkate almaktadır. İhale açılmasının nedeni ise, taşeron firmalar arasında rekabet yaratıp, işin fiyatını düşürmektir.

Verilen tekliflerdeki fiyatlar, tersanenin yaptığı ön maliyet hesabına göre değerlendirilmektedir. Tersane bu planlamaya uymayan bir fiyat düzeyi ile karşılaştığında, eğer iş de uzmanlık düzeyi yüksek bir iş değilse, dış taşeronlara ihaleyi açarlar. Dış taşeronlara telefonla ulaşıldığı gibi, piyasanın küçük olmasından dolayı bu gerek kalmayabilir de. Özellikle işçi kahvelerine giden bir haber piyasada herkes tarafından duyulacak demektir. Bu açıdan örneğin kaynakçı lazım olduğunda “çevresi olan” bir kaynak ustasına bunu iletmek çoğu zaman yeterli olmaktadır. Dış taşeronlar genellikle en ucuza çalışan taşeronlardır. Ama işi tamamen dış taşeronlar yaptırmak genellikle tersanelerin tercih etmediği bir durumdur. Bunun nedeni ise, geminin yapımının beklenen ve sözleşmede yer alan süre-

de bitmemesi durumunda, geminin kızakta kaldığı her gün için tersanenin ceza ödemek zorunda kalmasıdır. Bu bedeller taşeronlardan karşılanamayacak kadar yüksek miktarlar olduğundan, tersane bu riski üstlenmek istememektedir. Bu yüzden yerleşik taşeronluk doğmaktadır.

İş bağlantılarının kurulmasında önemli bir etken de güven ilişkisidir. Üretim sürecinde bu güven ilişkisi oldukça belirleyici olarak ortaya çıkar. Bazen “gönül bağı”, “dostluk-akrabalık-hemşerilik”, bazen “minnet”, çoğu zamansa “karşılık beklenen ticari iyilik” biçiminde ortaya çıkan bir ilişki pek çok anlaşmayı prosedür haline getirmektedir. Bu durumun ortaya çıkma nedeni, sektörün birikim mekanizmasıdır. Türkiye Tuzla Tersaneler Bölgesi’nin iç içe üretiminin getirdiği mekânsal bir sonuç olarak görülebilir. Tersane tarafından “çözüm ortağı” olarak nitelenen yan sanayi-taşeron firma bu durumu şöyle anlatmaktadır:

Örnek Olay IX: “Gönül bağının bu sektörde olması çok doğal özel hayatımızdan çok fedakârlık yapıyoruz. Burada bir dostluk kuruyoruz. İnsanlara zor zamanlarında iyilik yapıyorsanız, onlarda gün oluyor size yardım elini uzatıyorlar. Çok oluyor böyle... Bu iyilik değil aslında. Siz özveriyle çalışmışsınız ve sedef tersanesinde de çok iyi bir proje var. Niye sedef’in yöneticileri, zaten ödeyecekleri bu parayı arkadaşları olan bu firmaya vermesinler? Geçmişin bir hatırı var.”

Mülakatlardan çıkarılan bir diğer sonuç da özellikle gemi tamir-bakım tersaneleri gibi daha kayıt-dışına çıkmış alanların daha fazla dış taşeronla çalışmasıdır. Sermaye birikimi düşük olan bu tersaneler, emek maliyetini düşürmek ve emeğin çalışma saatleri üzerindeki denetimini artırmak amacıyla daha çok dış taşeron kullanmaktadırlar. Gemi inşa tersaneleri işle-

rini yasal çerçeve içinde yapmak zorunluluğu olan, daha yüksek birikimli firmalardır. Bu açıdan emeğin, sosyal sigortası ve beceriden kaynaklanan yüksek ücreti de dahil tüm maliyetlerine katlanmak, geminin inşasının uzamasının maliyetinden daha küçüktür. Bu açıdan sadece yerleşik taşeronun becerili emeğinin bedeline değil, sigorta, yemek, sosyal haklar gibi maliyetler de katlanmaktadır.

Örnek olay IX “Kalkavan Grup”la biz, bu tersaneyi almadan önce de çalışıyorduk, bu yüzden ben bir fiyat verdiğimde bunun fiyat yükseltmek değil işin gereği olduğunu bilirler. Zaten biz her firmaya iş yapmıyoruz, seçiyoruz. Çünkü işi yapıp parasını alamamak var. Kalkavan Grup’la aramızda bir güven ilişkisi de var. Çok uzun yıllardır çalışıyoruz onlarla. Bu önemli, sözüme güveniyorlar, pazarlık yapmıyorlar. Daha eskiden beri tanıdıklarımla çalışıyorum. Ama Sedef’e verdiğimiz gibi hizmeti diğerlerine veremiyoruz. Kapasite bunun nedeni. Ne kadar sipariş alırlarsa bizimle o kadar çalışırlar. Sedef buranın en güzel tersanesidir ayrıca. Avrupa tersanelerine benziyor. Bu da benim sempati duymamın diğer bir nedeni. Yani bir gönül bağımız var, karşılıklı... Teknik düzeyimiz yüksek bizden başka bu seviyede teknolojik alt yapısı olan firma yok. Bu açıdan bizimle çalışan, başının ağrımamasını istemeyen tersane ya da armatördür.”

Kısacası, tersaneler yansıtabilecekleri riski üstlenip kabul etmek, yansıtamayacakları riskleri almamak konusunda refleks geliştirmişlerdir. Bu esnekliklerinin sınırı, sermaye birikimleri ile orantılıdır.

Taşeronların Sermaye Birikim Potansiyeli, İş Araçları ve Maliyet Kalemleri

Taşeronların, sermaye birikimlerini de tersanelerde olduğu gibi, iş araçları ile ölçmek gereklidir. Çünkü üretim araçlarının kapasitesiyle orantılı olarak taşeron firmaların kapasitesi

tain edilebilmektedir. Üretim araçlarını satın alabilmek, taşeronlar için ortaklık kurmanın en önemli nedenidir. Derinlemesine görüşme yapılan taşeron firma sahibi ustalar genellikle iş herhangi bir sermayeleri olmadan başladıklarını ifade etmektedirler. Buna göre, tersanenin iş sağlayacağını garanti etmesi ve taşeron firmaya kullanmaları için yer ve iş aracı tahsis etmesi yeterli olmaktadır. Taşeronlar, tersanede yaptıkları iş üzerinden değerlendirilmektedirler. Yaptıkları iş beğenildiği sürece tutabilmekte ve iş almaya devam etmektedirler. Taşeronun işi, tersanenin planını aksatmadan, standartlara uygun olarak bitirmesi yerleşik olma durumunun devamı için yeterlidir. Buradan bir sermaye birikimi yaratmak mümkün olmaktadır. Taşeronlar genellikle sermaye birikimini ucuz aile/hemşeri emeği çalıştırmak ve başka taşeronlarla ortaklık kurma yoluyla sağlarlar. Taşeron firmaların çoğunun aile firması olmasının temel nedeni bu ekonomik rasyonele dayanmakla birlikte aile fertlerinin işsiz olması bir başka nedendir. Bu konuda bir istatistik vermek, firmaların kaydının isim değiştirme ve ortaklıkların sıklığı nedeniyle sağlıklı ve anlamsızdır. Ancak konuşulan gerek pilot görüşmelerdeki gerekse Sedef Tersanesi bünyesindeki taşeronların tamamının aile şirketi olması genel bir eğilimi vermektedir.

Sermaye biriktirmenin ikinci yolu olan ortaklıklar, bir taşeron firmanın kapasitesinin yetmediği bir iş alması durumunda ortaya çıkmaktadır. Yeni bir iş aleti almaları, sermayelerini birleştirip büyütmeleri, farklı bir isim almaları ve tersaneye daha yüksek bir teminat vermeleri (bazen tersaneler ve genellikle kamu kurumları iş verecekleri taşerondan teminat göstermesini talep ederler) ancak bu şekilde mümkün olmaktadır.

Ortaklık kurmanın bir diğer nedeni ise, tersanelerin taşerondan mühendislik hizmet istemesidir. Taşeronlar, bu talep

karşısında stajyer mühendislerle çalışmak ya da bir mühendisi ortak almak yollarına başvurabilirler.

Taşeronların sermayelerini hızlı büyütememe nedeni, piyasadaki kârların düşük olmasından ya da işsiz kalmaktan değil, tersanelerin hazırladığı taşeron sözleşmesinin şartlarını karşılayamamaktan kaynaklanmaktadır. Taşeron sözleşmesinde bulunan şartlar, tersanelerin verecekleri işin talibinin çok olması nedeni ile ağırdır. Çok kısa bir zamanda oldukça düşük bir birim fiyattan işin hatasız bitmesi gereklidir. Genellikle taşeronların işi nasıl yaptıkları, tersanelerin kalite kontrol mühendisleri tarafından denetlenir. Tersanenin, bir taşeron ile ilgili işini bitiremeyeceği kaygısı oluşursa taşeronu işçi sayısını artırması için uyarı verilir. Taşeronun işçi sayısını artırmasının maliyeti tersanenin sorumluluğunda değildir. Bu noktada taşeron, işçi sayısını artırmak yerine başka bir taşeronu ya da taşeronları kendi altında çalışmak üzere işe çağırır. Taşeronun taşeronu olarak gelen firma genellikle dış taşeron niteliğindedir. Çok düşük fiyata sözlü anlaşma yapmaktadır. Eğer taşeron kendi altında böyle bir firma bulamaz ve işçi sayısını artıramazsa, dolayısıyla da işi bitiremezse, sözleşmeye uymadığı varsayılır ve hukuki yaptırım gerçekleşir. Bir diğer olumsuz durum ise, taşeronun işin kalite düzeyini yakalayamamasıdır. Eğer işin gerekli standartlara uymadığı saptanırsa, gene sözleşmeye uymadığından sözleşme taşeron aleyhine feshedilir.

Üçüncü durum ise, tersanenin yazılı sözleşme yapmadığı hallerde (Sedef gibi tersanelerde bu durum gözlemlenmemiştir) tersane sahibinin taşeronun hak edişini düzenli vermemesi ya da hiç ödeme yapmamasıdır.

Tüm bu durumlarda genellikle taşeron iflas etmektedir. Ancak taşeronlardan iflas edenlerin farklı bir sektöre geçmek hariç yeniden işçi olarak başlamasına, çalışmada hiç rastlan-

namıştır. Böyle bir eğilim yerine baskın olan, yeniden yukarıda da bahsedildiği gibi bir şekilde taşeron firma kurmaları olarak görülmüştür.

Taşeron firmaların, sermaye birikimlerinde önemli bir etki de uzmanlaşma dereceleridir. Firmaların elektrik ve elektronik donanımları gibi bir alanda uzmanlaştıkları durumlarda bu piyasaya giriş sınırlı hale gelmektedir. Bu açıdan bu firmalar genellikle taşeronlukla birlikte işin yan sanayi ithalini ya da imalini üstlenebilecek kadar sermaye birikimi sağlamaktadırlar. Bu noktada kendilerini taşeron olarak tanımlamak da istememektedirler. Sedef Tersanesi'nin yöneticileri de mülakatlar sırasında taşeronlar arasındaki bu farkı özellikle vurgulamış ve farklı kavramları kullanmışlardır. Sermaye birikimi potansiyeli göze çarpan taşeron firmalardan işin tasarım kısmına da talip olanları, tersane yöneticileri çözüm ortağı, yüksek kapasiteli ve becerili taşeronları da müteahhit olarak ayırmaktadır.

Çözüm ortağı kavramı, Avrupa tersanelerinde taşeronluk ilişkisini ifade eden bir kavram olarak Türkiye tersanelerine yansımıştır. Tersanenin üzerindeki bir bölüme dair tüm işi yüklenen firmalar, işin tasarımından, maliyet, iş aracı temini, malzeme temini ve bedensel emeğine kadar her şeyi sağlamaktadırlar. Bu firmaları tersaneler daha fazla tercih etme eğilimindedir. Ancak çözüm ortağı firmaların sayıları az ve yaptıkları işler gemi yapımının temel işi olduğundan oligopolistik bir yapı görülmektedir.

Müteahhit ise, taşeron (alt-işveren) anlaşmasını yapan, aldığı işi başka taşeronlara devreden ve bu konumda sadece formal ve idari denetimini görev alan firmalar anlamında sektörün aktörlerince kullanılmaktadır. Sektörün kamu ağırlığı olan dönemine referansla açıklanan bir ilişki formunu işaret eder.

Alt-sözleşme ilişkilerinde taşeronun sermaye birikim potansiyeli görüldüğü gibi düşüktür. Bu açıdan görüşülen hiçbir taşeron firma sahibi, ilerde tersane kurmanın hayalini bile kuramadıklarını ifade etmişlerdir.

Taşeronluk Anlaşması Örneği

Ekte görülen taşeron anlaşması bir kamu tersanesinin endaze¹⁰⁰ resim ve kesim işi için hazırladığı ihale dokümanıdır. Anlaşmanın içinde idari şartname, teknik şartname, hizmet işleri genel şartnamesi, birim fiyat teklif mektubu ve cetveli, teminat mektubu, iş ortaklığı beyannamesi ve iş deneyim belgesi ile oldukça ayrıntılanmış şekilde işin tanımı ve ilişkinin niteliği açıklanmaktadır. Özel sektör tersanelerinde de benzeri bir anlaşma yapılır ancak standart bir formu yoktur. Genelde birim fiyat teklifi anlaşmanın en önemli bölümüdür ve taşeronluk anlaşmasının tek değişmeyen unsurudur. Bununla birlikte kamu tersaneleri ile özel sektör tersaneleri arasında taşeronluk anlaşmasının yapılması ve uygulanması açısından oldukça ciddi farklılıklar vardır. Kamu tersanelerinin taşeron sözleşmesinde (kamu tersanesi çalışanları müteahhit demeyi tercih etmektedir) taşeronunun kendi işinin bir bölümünü ya da tamamını taşeronu devri sınırlandırılmış ve izine tabi tutulmuşken, özel sektörde bununla ilgilenilmemesi bir örnek olarak gösterilebilir.

Özel sektör tersanelerinde kullanılan taşeron sözleşmesi pek çok görüşmede gizli olduğu ve görülemeyeceği ifade edilmiştir. Görüşmelerdeki bazı taşeronlar ise, sözleşmenin sözlü olduğunu ifade etmişlerdir. Bir kısmı ise yazılı sözleşmelerin bulunduğu ama tüm koşulların aleyhte olduğunu bildikleri halde imzalamak zorunda kaldıklarını ifade etmektedirler. Bu taşeronlar, nesnel koşulları açısından işçileşmiş “pat-

100 Tersanede geminin belirli bölümlerinin birebir ölçüde çizilen formu.

ron”lardır. Mülakat yapılan taşeronlar ise, Sedef Tersanesi’ndeki taşeronlar, üretimin teknolojik düzeyi ve rekabet avantajları açısından bu düzeyde bir bağımlılık göstermemektedirler. Taşeronluk sözleşmeleri de daha standart ve karşılıklı ilişkiyi öngören biçimdedir. En önemli özelliği ise, hiçbir taşeronun işçisinin SSK’ya kaydolmadan çalışmamasıdır (primlerin düzenli ödenip ödenmediğini rapor çalışmasında [2008] kontrol ettiğimizde, bu konuda aynı özene sahip olunmadığı ortaya çıkmıştı). Ancak, özellikle yerleşik taşeronların başka tersanelerle çalışmakla birlikte, kendilerini ekip başından farklı görmemektedirler. Bölgenin en yüksek kapasiteli tersanesinde uzun süreli çalışmanın getirmiş olduğu etki ile sözleşmeye itiraz etmemektedirler.

Taşeronluk sözleşmesinin en önemi kısmı süre ve işin birim fiyatının belirlenmesidir. Tersanenin planlarına göre, taşerona devrettiği işi, belirli bir süre içinde bitirmesi gerektiğinden fiyatın yanı sıra firmanın teminatları ve referansları da önemlidir.

Eğer taşeron firma anlaşma maddelerine uymaz ve işi zamanında bitiremezse, tersaneler, anlaşmanın hükümlerine göre icra yoluyla zararlarına karşılık, taşeronun iş aletlerine el koymakta ve taşeronun borçlu olmasını sağlayabilmektedir. Bu konularla iş mahkemesi ilgilenmektedir.

Taşeronluk anlaşmasında tersanenin temin etmeyi taahhüt ettiği ve karşılığında beklediği her şey yazılıdır. Bu anlaşmanın belirttiği işin karşılığında taşeron firma, tersaneye fatura keser. Tersane de bunu, genel giderler hesabı üzerinden vergi maliyetlerini düşürmek için kullanmaktadır.

Gemi İnşa Sürecinde Formel Örgütlerin Yeri

Gemi inşa sürecinde önemli birkaç kurumsal yapı vardır. Bunlardan ilki GİSBİR olarak kısaltılan Gemi İnşa Sanayici-

leri Birliği'dir. GİSBİR, üretken sermayenin hukuki işlerine çözüm bulmak ve yerel ve ulusal düzeydeki kamusal yönetimlerin karşısında temsiliyet gücü edinmek için kurduğu birliktir. 1971 yılında kurulmuş, tersanelerin Tuzla bölgesine taşınmasıyla, Tuzla'da faaliyetine devam etmektedir. GİSBİR, yeni kurduğu İktisadi İşletme'de küçük ölçekli tersanelerin ticari problemlerine¹⁰¹ de çözüm sunmaya başlamıştır. Küçük ölçekli ve tamir bakım yapan tersaneler için, gemi inşanın temel hammaddesi olan çeliği ithal etmektedir. Sedef Tersanesi'nin bu türden bir ticari ilişkisi yoktur. GİSBİR yönetiminde Tuzla bölgesindeki tersanelerin yanı sıra, Yarımca, Karadeniz Ereğli, Sinop, Gelibolu ve Karabiga'da bulunan tersanelerle birlikte 41 üye söz sahibidir. GİSBİR üyeliği sınırlı tutulmaktadır. Bu yüzden, GİSBİR'in karşısına fason üreticileri temsilen GİSAD, Gemi İnşa Sanayicileri Derneği çıkmıştır. Tersaneler bölgesinde etkili bir birlik değildir. GİSBİR, tersane faaliyeti tehlikeli işler listesinde olduğu için tersanelerin bulundurmaları gereken sağlık elemanlarını, bir klinikte toplamış böylece, tersanelerin sosyal maliyetlerinin azalmasına da neden olmuştur.¹⁰²

Görüşmelerin devam ettiği dönemde, Hükümet tarafından yeni tersane yerleri belirlenmesi, GİSBİR'le görüşmeyi oldukça karmaşık ve çelişkili hale getirmiştir.

Gemi inşa sürecindeki bir diğer kurumsal yapı, Lloyd kuruluşlarıdır. Lloyd, bağımsız bir standart kuruluşudur. Lloyd'dan onay almayan gemi, denize inemez ve gemi ya da yolcu taşımacılığı için kullanılamaz. Lloyd'un asıl kritik yanı,

101 Ereğli demir çelik fabrikasıyla, görüşmelerin devam ettiği dönemde çelik gemi sacı üretmek üzere anlaşma yapmaya uğraşmaktaydı.

102 Bu konuda daha ayrıntılı ve güncel bilgi için bkz. TTBİİK Raporu, 2008

geminin sigortalanmasında ortaya çıkar. Yapılan her geminin yolcu ya da yük taşıması için sigortalanması gereklidir. Eğer bilinen ve güvenilen bir Lloyd'dan rapor alınmamışsa, gemi sigortalanamaz. Bir geminin-sigortalanmaması, uluslararası sularda büyük taşımacılık işlerini alamaması demektir ki bu gemiler “kara liste”dedir. Lloyd, sadece BM’e bağlı IMO’nın denetimindedir. Türkiye’de faaliyet gösteren birkaç Lloyd kuruluşu bulunmaktadır. Bunlar, gemi sanayisi oldukça gelişkin birkaç ülkedir. Türkiye’de Lloyd faaliyeti yürüten kuruluş, TMMOB Gemi mühendisleri odasına bağlı Türk Lloydudur.

Lloyd faaliyetinin gelişmesi, adını da aldığı İngiltere’de gerçekleşmiştir. Deniz yoluyla dış ticaret gerçekleştiren şirketler, mallarını sigortalamak istemektedirler. Sigorta şirketleri, zarar etmemek için bir takım standartlar geliştirmek zorundadır. Bu standartları geliştirmek zamanla sigortacılıktan ayrılır ve BM’e bağlı bir kuruluşun (IMO) tekeline ve bunun uygulanmasının denetimi Fransız, Alman, İngiliz, İsviçreli, vb. kuruluşlara devredilerek sermaye gruplarından resmen bağımsızlaşır.

Bir geminin hangi lloydun kontrolünde yapılacağını, armatör belirlemektedir. Armatörün, gemi için istediği ve uyumak zorunda olduğu minimum standartlara, tersanenin uyup uymadığını kontrol etmek için, tersanelerde bu standart kuruluşlarının büroları bulunmaktadır. Her aşamada tersanenin işini, makine ve aksamı hatta hammaddeyi kontrol etmektedirler.

Sedef Tersanesi’nde ISO 9001:2000 standartları, bu kuruluşların yanı sıra bulunmaktadır. Sedef Tersanesi’nde, Alman tersanesinden aldıkları know-how dolayısıyla, önemli teknik üstünlük elde edilmiştir.

Tersane ne kadar gelişmiş olursa olsun, armatörün ürün üzerine belirleyiciliğinin asla ortadan kalkmayacağı bir konu daha vardır ki bu, geminin bayrak devletinin seçimidir. Bayrak devlet geminin hangi ülkenin kurallarına bağlı olacağı göstermektedir. Vergi, standartlar, sigorta niteliği, gibi formel tüm etkinlikleri belirleyen bayrak devletidir. Dünyada en çok gemi Panama, Kamboçya, Güney Kıbrıs, gibi enformel faaliyetlere izin verilen ve vergileri düşük olan ülkelere aittir. Bu gemiler kara listede yer almaktadır.

Üretim sürecini etkileyen bir başka kurum, TMMOB Gemi Mühendisleri Odası'dır. Gemi inşa ve gemi makineleri mühendislerinin meslek birliğidir. Mesleki gelişim, mesleki standartlar gibi konularda çalışmaktadırlar.

Bir diğer kurum, deniz ticaret odasıdır. Denize inen gemilerin kayıtları tutulmaktadır. Deniz Ticaret Odası'nın en önemli amaçları: resmi web sitesinde belirtildiği üzere, üyelerinin çıkarlarının korunması, denizcilerin ortak ihtiyaçlarının karşılanması, denizcilik mesleğinin geliştirilmesinin sağlanması, mesleki faaliyetlerin kolaylaştırılması, ortak kuralların oluşturulması, denizcilik sorunları hususunda makamlara tavsiyelerde bulunulması ve aynı zamanda denizcilik mesleğinin disiplin, ahlak ve dayanışmasının korunmasıdır. Faaliyetleri ise, Deniz Ticaret Odası'nın başlıca faaliyetleri; deniz taşımacılığıyla ilgili kuralları ve uygulamaları saptamak, araştırmalar yapmak, deniz taşımacılığı hakkında bilgi toplamak, deniz ticaretinin ulusal taşımacılık politikasına uygun olarak gelişmesini sağlamak, Türk limanlarının imkanları ve tarifeleri hakkında yabancı kuruluşlara bilgi vermek, denizcilikle ilgili uluslararası örgütlere üye olmak, bunların faaliyetlerini izlemek ve kanunda belirtilen diğer görevleri yerine getirmek şeklinde ifade edilmiştir.

Gemi mühendislikleri ve bu bölümlerin bulunduğu teknik üniversiteler, sektöre en fazla katlıyı sunan bir başka kurumdur. Nitelikli istihdam sağlamanın yanı sıra, bir takım projelerde üniversite desteği sektör için oldukça önemlidir. Bunun örnekleri Sedef Tersanesinde ve diğerlerinde de sıkça yaşanmaktadır.

Üretim sürecinde tersanelerin oldukça iyi organize olduğu ve çeşitli birlikler ve kurumlarla birlikte çalıştığı görülmekte ancak taşeron firmalar ve işçiler için aynı şey ifade edilememektedir.

Taşeron firma sahiplerinden birinin bir derneğin varlığından söz ettiğine şahit olunsa da bir daha rastlanamamış ve sözünü eden taşeron derneğin ismini de hatırlayamamıştır. Yayın taramalarında da benzeri bir örneklerle karşılaşılmamıştır.

Tersane işçilerinin ise örgütlü olduğu iki sendika vardır. Dok Gemi İş sendikası, tersane sahibinin kendisinin tersanesinin kadrolu işçilerini örgütlediği sendikadır. Sedef Tersanesi'nde tüm kadrolu işçiler, 120 kişi, Dok-Gemi İş Sendikası'nda örgütlenmiştir. Toplu iş sözleşmesi yapan tek sendika Dok Gemi İş Sendikası'dır. Ancak yaptıkları sözleşmelerden taşeron işçilerin yararlanması mümkün değildir. Dok Gemi İş Sendikası'nın, sendika temsilcisiyle yapılan görüşmeden alındığı üzere taşeron işçileri örgütlemek gibi bir kaygısı da bulunmamaktadır.

Limter-İş Sendikası oldukça uzun süredir sektörde 1000'in üzerinde işçinin örgütlü olduğu bir sendikadır. Sendikalar Kanunu'nun belirlediği %10 barajının üzerinde kalarak, toplu iş sözleşmesi hakkı bulunan ancak işyeri düzeyinde çeşitli problemlerle karşılaşan sendikadır. Limter-İş taşeron işçilerin örgütlenmesi konusunda çabalayan bir sendikadır.

Tersanede Taşeron “Patron” Olmak

Taşeron firmalar sermaye birikimlerine bağlı olarak kendilerini farklı isimlerle ifade etmektedirler. Taşeronluk, dile yerleşmiş bir kavramdır. Taşeronların işe başlaması için sektörde pek sermayeye gerek duymamaktadır. Ancak bir taşeronun ifadesine göre 2004 itibariyle bu işe başlamak için 20 milyar gibi bir sermaye oluşturmak gereklidir. Ama orta ölçekteki kurumsallaşmış bir tersanede buna gerek olmadığını da eklemektedir.

Taşeronların çoğu, en ucuza verilen işleri yaparak piyasada tutunmak zorundadırlar. Taşeronların çoğunun piyasaya girmeleri ya kadrolu olarak bir tersanede işe başlamaları ve sonra kendi firmalarını kurmaları şeklinde ya da akraba ve tanıdıklarının yanında işe başlama biçiminde olmaktadır. Görüşülen taşeronların ortaklaştığı bir takım özellikler vardır: İlk olarak, işçi ile tersane yöneticileri arasında kalıcı bir tampon vazifesi gördüklerinin farkında olmalarıdır. Tersane yöneticilerini patron olarak nitelerken, işçi karşısında patron/yönetici durumundadırlar. İkinci ortak özellikleri ise, hepsinin sermaye birikiminin ve piyasaya girmelerinin ilk aşamasında akrabalarıyla çalışmasıdır. Bu aşamanın atlatılmasıyla birlikte patronajın yükünden de kurtulmak için akraba ve hemşeri emeği yerine rasyonel ilişkiler kurmayı tercih etmektedirler. Üçüncü ortak özellikleri, sürekli iflas edip yeniden firma kurmalarıdır. Dördüncü olarak, taşeronların tamamının, en dezavantajlı pozisyon olarak algıladıkları, yani bir daha taşeronluk yapmalarını engelleyecek, iki durum sayılabilir. Kahvehaneden işçi aramak zorunda kalmaları ve işçi kahvelerinde işçi düşmanı olarak anılmaları. İşçilerini ağı içinde tutmayan bir taşeronun piyasada kalma şansı yoktur.

Taşeron firmalar, genellikle içindeki ustaları adları ile öz-

deşleşmiştir. Firmanın adı değışse de bu açıdan önemli değildir. Çünkü temelde ilişki, ustanın adına göre kurulur.

Taşeron firmaların, sermayesi güçlü olanları bile tersane kuracak kadar birikim elde edeceklerini asla ummamaktadırlar. Ancak sadece biri piyangodan çıkacak on trilyonu değerlendirmek için tek bildiği bu işi yapacaklarını ifade etmektedirler. Bütün taşeronlar, firma kurduktan sonra mali durumlarında ve hayat koşullarında önemli bir yükselme olduğunu ifade etmektedirler. Taşeronların çocukları mesleklerine dair tercihleri de sermaye birikimleri ile orantılıdır. Sermaye birikimi yüksek olan ve üretim zincirinin kuvvetli bir halkasını oluşturan firma sahibi çocuğunun mühendis olmanı arzu etmektedir. Görüşme yapılan taşeronlardan bazıları -bu tespite uygun olarak- babasının işini devralanlar, yani ikinci kuşaktı.

Gözlemlerden çıkan sonuçlara göre, taşeronlar arasında, taşeronlarla işçiler arasında ve taşeronlarla tersaneler arasında hemşerilik ilişkisi, belirleyici bir ilişki olmaktan çıkmıştır. Tersane sahipleri ve yöneticileri kendi hemşerileri olan taşeronları tercih etmemekte ve taşeronlar da işçilerini seçerken hemşerileri arasından seçmemektedirler.

Taşeronlar, güven ilişkisine çok önem vermektedirler. İşçisine ve tersaneye güven bir işi kabul etmelerinde en önemli faktördür. Tersanelerin/armatörlerin, taşeron firmaların kurulmasına destek sağlaması, taşeronların önemli ölçüde tersaneye/armatöre bağımlı olmasını sağlamıştır.

Tersanede Taşeron İşçi Olmak

Taşeron işçiler, geçici ve düzensiz çalışan işçilerdir. İş buldukları sürece ve genellikle tersanelerin tamamında çeşitli sürelerle çalışan işçilerdir. İşçiler, genellikle iş bulamadıkları zaman işçi kahvehanelerinde vakitlerini geçirmektedir. İşçi kahvehaneleri, Tuzla İçmeler İstasyonu ve Tersaneler Cadde-

si'nin girişi, taşeronların işçi seştikleri yerlerdir. Tuzla bölgesinin çevresindeki yerleşim bölgelerinden İzmit'e kadar uzanan, işçilerin yoğun olarak oturdukları bölgelerdir. İşçilerin evleri ile iş yerleri arasındaki mesafe ise, 1,5 saatten 20 dakikaya kadar farklılık göstermektedir. nemli olan evlerinden üretim alanına tek araçla ulaşmalarıdır.

Mülakatlar ve gözlemlerde çıkan sonuçlara göre, belirli bir bölge yoğunlaşması yoktur. Görüşülen taşeronların çoğunluğu İstanbul doğumluyken, taşeron işçiler arasında bu türden bir etnik kategori gözlemlenmemiştir.

İşçilerin çoğunluğu, başka bir iş bulamadıkları için bu işe girmektedirler. Yani, bu iş, en kötü tercih olarak görülmektedir. Bir başka iş bulana kadar bu işe yapmak isteyenlerin oldukça fazla olduğu gözlemlenmiştir.

Mülakat yapılan işçiler arasında meslek lisesi mezunu olanlar, yoğunluktadır. Ancak bu genel bir eğilimi değil, işçilerin görüşme yapmaktan kaçınması ve işlerinde en yetkin olanı ve konuşma becerisine güvendiklerini ne sürmelerinin sonucudur. Genel kabul gören ancak araştırma yapılmamış ve doğrulanmamış bilgi, işçiler arasında ilköğretim mezunu olanların oranı çok yüksek olmasıdır.

İşçilerin genellikle genç işçi olduğu gözlemlenmiştir. İşçiler, en yoğunluklu olarak 20–30 yaş arasında gözlemlenmiştir. Genellikle yaşlarından daha büyük göstermektedirler.

Taşeron işçiler, genellikle güven ilişkisini önemli bulmaktadır. Güvenmek, bir taşeronun sürekli elemanı olmanın başlıca koşuludur. Güvenin temelinde yatan iktisadi rasyonel ise, yevmiyesini (haftada bir ya ada on beş günde bir ödenen günlük ücret) sürekli alabilmek ve işsiz kalmamak yatmaktadır.

Taşeronluk sisteminin ücret yapısı, yapılan mülakatların ışığında, hak ediş adı verilen bir sistemdir. Bu sisteme göre, iş için, taşeronluk sözleşmesinde, birim fiyat belirlenir. Bu fiyat, yapılacak işin niteliğine ve uzmanlık derecesine göre, değişmektedir. Sedef tersanesinde yapılan bir bilgisayar programıyla, taşeron şirketin toplam taahhüdü içinde ne kadar üretim yaptığına bakılıp, birim fiyat üzerinden alacağı verilmektedir. 2004 yılı Mayıs ayında ustalar, 33-35 milyon arası, yardımcıları 20-25 milyon, çıraklar 18 milyon haftalık almaktadır. Sektörün ortalama yevmiyesi 20 milyondur. Taşeron işçilerin tamamı, ücretini ve diğer alacaklarını tahsil edemediklerini ya da eksik aldıklarını, sigorta primlerinin düzenli yatırılmadığını belirtmişlerdir. Enformel çalışma ilişkilerinin hukuksuzluğu bu bölgede istisna değil, genel kuraldır.

İşçi ücretleri, işçinin hangi tür taşerona bağlı çalıştığına ve kalifikasyonuna göre değişmektedir. Tamamen esnek bir piyasadır. Bireysel sözleşmeler yapılmaktadır. Taşeron işçilerin yazılı değil sözlü sözleşmeleri vardır. Çalışılan tersaneye göre, SSK primleri yatırılmaktadır. İşçi geçici çalıştığı için, genellikle emekli olmaya yeten işgününe ulaşamamaktadır. Taşeron işçilerin, emekli olma ümidinin ve beklentisinin olmadığı gözlemlenmiştir. Genellikle taşeron işçilerin özlemi kadrolu işçi olmaktır. Kadrolu işçilerse, taşeron işçilerin durumlarına üzülmemekte ama kendilerini onlardan farklı görmektedirler. Yaşadıkları yerler Pendik gibi daha yüksek standarttaki yerlerdir ve görüşülen kadrolu işçilerin evleri kendilerine aittir. Taşeron işçilerden görüştüklerimizin hiç birinin evi kendine ait değildir. Kadrolu işçilerin, kıdem tazminatı, yemek ve servis imkanları, özel sigortaları ve SSK'ları vardır. Kadrolu işçilerin önemli bir kısmı, Dok Gemi-İş Sendikası'nda örgütlüdür. Sendika, tersane yöneticileri yoluyla tersanede örgüt-

lenmiştir. Kadrolu işçiler, sendikalı olmanın çok önemli olmadığını ifade etmektedirler. Sendika temsilcisi, taşeronları neden örgütlemediklerine dair mülakatta sorduğumuz soruyu, sendikanın ancak kadrolu işçileri örgütlemeleri koşuluyla tersanecililerin, bu bölgede örgütlenme çalışmasına izin vereceğini, söyleyerek yanıtlamıştır.

İşçilerde çoğunluğunun bedeninde izler mevcuttur. Tersane işçilerinde akciğer hastalıkları ve iş kazalarından kaynaklı sakat kalma yaygındır. İş kazaları ve meslek hastalıkları genellikle vinçten düşme sonucu yaralanma ya da boğulma, elektrik çarpması sonucu yanma, ağırlık altında kalma sonucu ezilme, güneş çarpması, zehirlenme, göze çapak kaçması, kıymık batması, vb. nedenlerle ortaya çıkar. Tersanelerin yakınında kurulan GİSBİR Sağlık Kliniği her tersanenin bulundurması zorunlu olan sağlık ekibini ortadan kaldırmayı ve maliyetleri düşürmeyi amaçlamaktadır. Aynı zamanda iş kazası durumunda hızlı müdahale ile zaman kaybını önlemek istemeleri ve bir yan etki olarak da iş sürecindeki duraklamayı en aza indirmeleri önemli bir hedef olarak ön plana çıkmaktadır. Acil müdahale ekipleri bulunan bu klinik henüz yeni açılmıştır ve sektörün ihtiyaçlarını karşılayıp karşılayamayacağı henüz açıklığa kavuşmamıştır.

Sektörde iş kazası sonucu ölen işçiler, sektördeki şeffaflığın ve bilgi akımının tersini gösterecek şekilde gizli kalmaktadır. DİSK Limter-İş Sendikasının çabalarıyla bir liste oluşturulmaktadır. İş kazası sonucu uygulanması gereken hukuki sürecin yavaş işlediği yine sektörün aktörlerinin vurguladığı bir konu olmuştur. Bu yavaşlık sektörde formel bir olgu olan tazminatın yerine geçen “kan parası” olarak adlandırılan bir enformel sürecin işlemesine neden olmaktadır. Yaralı işçiler ise, buzdağının görünmeyen kısmı gibi istatistiklere yansımadan

tersane sahiplerinin ve taşeronların inisiyatifinde ve genellikle özel hastanelerde tedavi edilmektedir. Sorunun ciddiyet derecesiyle paralel olarak işkazası geçiren işçi devlet hastanelerine sevk edilir.

Kaza geçiren işçinin sosyal güvenlik primi, yatınılmamışsa, kaza geçirme anı ile hastaneye götürme zamanı arasındaki gecikmeden yararlanılarak bu işlemi soeumlu kişiler tarafından yapılır. Sendika temsilcisinin ifadesine göre Sedef Tersanesinde kaza durumunda özel hastane masrafları, tersane tarafından karşılanmaktadır. Sedef Tersanesi bünyesinde çalışan taşeron firmalar da böyle bir durumda, SSK hastanelerinin yeterli olduğunu ifade etmişlerdir.

İşçiler arasında en güvencesiz ve dezavantajlı koşullarda çalışan tamir bakım gemilerinde çalışan işçilerdir. Kayıtlı olmayan, dolayısıyla SSK şartı aranmayan işlerde çalışmaktadırlar. Her sabah 6.30'da işçi pazarı tabir edilen işçi kahvehanesi, istasyon, cadde gibi yerlerden seçilerek işyerlerine getirilmektedir. Burada çalışmaktadırlar. Bu açıdan, niteliksiz işçi, bu koşullardan çıkmak için, bir ağa girmek zorunda kalmaktadır. Daha gelir güvencesini sağlayan taşeronlara ulaşmanın yolu, bu taşeronla çalışan ya da kendisini tavsiye edecek kişiyle ilişki kurmak zorundadır. İkinci koşulda, işçinin niteliğini ve becerisini geliştirmesi ve bunu gösterme olanağı bulmasıdır.

SONUÇ:

Çalışmada, hayatın somutluğunda oluşan deneyimlerden süzülen bilgilerle, teorik ve kavramsal çerçevenin zenginleştirilmesi, eleştirel bir değerlendirilmesi yapılmaya çabalandı. Bu çabanın da temel amacı, üretim ve emek süreçlerindeki parçalanma ve yeniden oluşum süreçlerinin bir örneğini sunmaktı.

Çalışmanın üretim ve emek süreçlerindeki dönüşümleri ele alışı (yaklaşımını) ve yöntemini belirlemek üzere, önce kavramsal bir çerçeve çizildi. Bu kavramsal çerçeve geçişken ve dinamik kurgulandı: bir dönemin en çok tartışılan kavramlarından biri olan enformellikten alt sözleşme ilişkilerine, esneklikten taşeronla üretime geçiş yapıldı. Kavramları yaklaşımlar takip etti, üzerinde tartışma yürütülen bazı yaklaşımların eleştirel değerlendirilmesi yapılmaya çabalandı. Bu yaklaşımların eleştirilerinden süzülen bilgilerle, tutarlı, tarihsel ve iç bütünlüğü olan bir yöntem kurgulandı. Saha araştırmasının altyapısını oluşturan bilgilere de böyle bir bakış açısıyla ulaşıldı.

Saha araştırmasına hazırlanırken, öncelikle gündelik bilgi ve haberlerin derlenmesiyle işe başlandı. 1980'lerin başından itibaren derlenen, araştırmalar, gazete makaleleri, raporlar, haberler, yapı ve öznelere ilişkin ilk kaynak olarak değerlendirildi. Bu süreçte, eğilim ve dönüşümler mülkiyet, üretim ilişkileri, yatırımlar, teknolojik gelişmeler, örgütlenme, çalışma biçimleri, mekansal dönüşümler üzerinden okunmaya ça-

balandı. Elbette sahanın ön bilgileri belirli bir kavramsal-teorik çerçevenin de yeniden kurulmasına olanak yaratmış oldu ve eleştirel gerçekçi yöntem ve tarihsel-materyalist ele alış çalışmada belirleyici kılındı.

Bu çalışmanın ana sorunsalı, girişte de belirtildiği gibi, 1970'li yıllardan bu yana gerek üretim alanında gerekse emeğin örgütlenmesi sürecinde yaşanan dönüşümü anlayabilmektir. Dönüşümü anlamak için, değiştiği ve dönüştüğü ileri sürülen olgulara bakmaya çalıştık. Zira bunun için tüm saha araştırmasında ilişkileri ve değeri de içinde toplayan ürünün üretilme sürecini takip ettik. Dolayısıyla bu süreci incelemek, sermaye birikim süreci ve bu süreçte açığa çıkan ilişkileri anlamak üzere çalışmanın yol haritası oldu.

Çalışmada, saha araştırmasının gözlemlerini anlamlandıracak teorik düzlem kurulurken enformelleşme kavramının kullanışlı olabileceğini düşündük. Bu kavrama çalışmanın başında kullanmayı düşündüğümüz enformel sektör kavramının eleştirisi ile ulaştık. Enformel sektör kavramı, dönüşüm ve eğilimleri ifade ederken yetersizlikler ve epistemolojik hatalar taşımaya rağmen hem tarihsel açılımları hem de olgulardaki çeşitliliğin gözlemlenmesi için zemin oluşturdu. Saha araştırmasında ortaya çıkan gözlemlere göre, üretim sürecindeki esnekliği sağlayan parçalanmayı (alt sözleşme ilişkilerini) niteliksel açıdan ayırt etmek gerekti. Bunun için fason, yan sanayi, taşeron kavramlarını kullandık. Bunların ve benzeri kavramların da zaman-mekân-toplumsal ilişkiler peyzajında değişim/dönüşüm halinde olduğu ve açıklayıcılığının yetersizlikler taşıdığını gözlemledik. Diğer önemli kavram olan alt sözleşme ilişkileri özellikle üretim sürecindeki önemli iki vurguyu yapmak konusunda oldukça operasyonel oldu. Bunlar, tüm alt sözleşme ilişkilerinin zamanla artan hiyerarşik bir bağımlılık ilişkisi olması ile olası yeni tip üretim biçimlerinde-

ki ilişkileri de kapsamasıdır. Saha araştırmasında gözlemlenen ve araştırılan olguların dönüm noktalarının dünya ve Türkiye tarihindeki dönüşümlerle paralellik arz etmesi bu iki vurguyu gerekli kıldı.

Alt sözleşme ilişkileri içindeki niteliksel ayrımlar, aktörlerin üretim ilişkilerindeki konumları ve güç ilişkileri için turnusol kâğıdı görevini edindi. Özellikle saha araştırmasının yanı yapılandırılmış mülakatlarında temel eğilimleri bu kavram seti ile gözlemek ayrımları anlamak için oldukça yararlı oldu. Ancak, burada bir noktayı işaret etmekte fayda görüyoruz: sahada elde edilen bilginin çeşitliliğini düşündüğümüzde sınırlılığı açıkça ortada olan kavramlarla bilgiyi yakalamak oldukça temkinli davranmak gereken bir alan. Zira görüşmeleri yaptığımız bazı kişiler görüşülen aktörler yapı ve birbirleri ile ilişkilerinde sınıflandırmayı kabul etmeyerek, bu kavramların yerine, farklı kavramları kullanmayı tercih ettikleri söylediler. Kendilerini konumladıkları pozisyonlar üretim ilişkilerinde ne kadar sürekli bir konum aldıklarıyla ya da sermaye birikimlerinin kendilerine verdiği özgüven ile ilişkiliydi çoğu zaman. Bu açıdan, çalışmada tüm kavramların sınırlılığı nedeniyle kavramlar arasında bir geçişkenlik her zaman geçerli oldu.

Çalışmada kullanılan tarihsel-ilişkisel analiz, olguların, “bağlam bağımlı” niteliğine odaklanmamıza neden oldu. Zira sahada da tersanelerin gelişiminde etkili olan, sektörün talep yapısı, mekansal düzenlemeler, devletin sağladığı teşvikler, teknolojik yatırımlar, emeğin örgütsüzlüğü, ihracata dönük üretim yapısı, çalışma ilişkilerinde esnek formların geliştirilmesi ve daha bir çok etkenin de olduğu gözlemlenebilir. Genellikle sahada yaptığımız mülakatlar sırasında bu gelişmelerden bir şekilde etkilenenler, en fazla etkilendikleri etkenin kendi durumlarının nedeni olarak konumlandırıyorlardı. Ancak çalışma, yazarının önüne görev olarak eğilim ve dönüşümleri

anlamayı koyduğu için tüm ön plana çıkan neden sonuç ilişkilerine belirli bir mesafe ve kuşku ile bakıldı. Sonuçta da belirli dinamiklerle karşılaşıldı: Sermaye birikimi artışının, üretimin giderek küçülen işletmelere parçalanarak yaptırılması ile eşanlı işlemesi; sınıf mücadelelerinin durumu ve ihtiyaçlarına göre devlet müdahalesinin şekillenmesi; rekabetin bir yandan küçük firma sahipleri ve işçiler açısından mülksüzleşmeye sermaye açısından da sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesine yol açması diğer yandan emek üzerindeki boyunduruğun farklı biçimlerle giderek artan yoğunlukta gözlemlenmesi gibi.

Özetle, sahaya belirli bir sorunsal ve yaklaşım tarzıyla çıkan ve bazı gözlemleri anlamlandırmaya çalışan bir araştırmacı olarak, yeniden teorik argümanlarıma döndüğümde kısaca şöyle düşündüm... ne modernleşme okulunda bahsedilen, zamana bağlı bir gelişme ve ilerleme mümkündür. Ne bağımlılık okulunun merkez ülkesinin denetiminin ve gelişiminin çevre ülkenin durumunu açıklaması ve homojen yapıları. Ne de esnek uzmanlaşma yaklaşımının Adam SMİTH'in "görünmez el" metaforuna benzer şekilde oluşan, eşit güçlü rekabet eden bağımsız işletmeleri. Tam tersine sermaye birikimi paralelinde değişen ölçülerde hiyerarşik bağımlılık ilişkisinin oldukça açık görüldüğü bir dizi ilişki gözlemlenebilir. İkinci olarak, sermaye birikimini yükseltmenin yolu, yukarıda da değindiğimiz güç ilişkilerini kullanmak. Rekabetle azalan kâr oranlarının baskısı sonucu, giderek maliyetlerini düşürmeye çalışan aktörlerden, yapıyı dönüştürme potansiyeli daha yüksek (hiyerarşinin üst basamağındaki) olan "başarılı olma" ve giderek büyüme potansiyeli taşıyor. Çalışmada örnek seçilen tersane yukarıdaki kritere uygundu. Ayrıca, çalışmadaki gözlem ve mülakatlardan yararlanılarak bu noktada, hukuku da peyzaja katmak gerekiyordu. "Başarılı olmak" için bazı yapıların bazı

dönemlerde enformelleşmesi veya formelleşmesi gerekiyordu. Sermaye birikiminin toplam döngüsü içinde, birikim, hiyerarşik ilişkinin ortadan kalkmasını engellemekte, özellikle küçük firmaların bu çözülme karşısında değişik tutunma mekanizmaları yaratmasını gözlemlemektedir. Küçük firmaların giderek bağımlı hale gelmesi hatta firma patronlarının işçileşmesi, işçilerin de giderek geçici işçi haline gelmesi; tersanelerin sermaye birikimlerini yükseltmesi için en önemli şart olarak gözlemlendi.

Gemi inşa özel sektörü ve sektörün üretim alanı olan tersaneler, enformel ilişkilerin temel üretim ilişkisi haline geldiği ve oldukça yoğun olarak aktörlerin diline yerleştiği bir alan. Örneğin, taşeron ifadesinin günlük dilde kullanımı oldukça yaygın. Taşeron kavramı ve vücut bulduğu öznelere, hem birikimin müsebbibi, hem de birikimin karanlık yüzünün temsilcisi. Bu haliyle taşeronluk, işçi için sınıf atlama yanılsamasının odağında iken, aynı zamanda usta için vicdan-iyi yaşam, patron olmak-iflas arasındaki sınırların birbirine geçmesi ile oluşan sancılı bir süreç. Taşeronluk tersane sahibi ve armatör için işin kalitesini (her anlamda) bozan ama aynı zamanda birikim için vazgeçilmez olan sistemin adı. Sermaye açısından, birikimin şartı.

Buradan biraz iddialı olarak bir soru ortaya atmak istiyoruz: kamu kesiminde ve dünyanın pek çok ülkesinde tersaneler ana işlerini taşeronluk olmaksızın yapabilirken, Türkiye’de teşviklerle ve taşeronlukla yaşayan sermayenin potansiyelleri hakkında ne öngörülebilir? İhracat potansiyelleri ürünün ucuz fiyatı ile oluşturuyorsa ve bunu da emeğin ücretini düşürerek ya da işçileri daha fazla çalıştırarak gerçekleştiriyorsa fiyatını daha ne kadar düşürebilir? Bu anlamda iş kazalarının dramatik yükselişinin sektörün ürün miktarının artmasıyla paralellik arz etmesi, bu sürecin sonuna gelindiğinin işa-

retini vermektedir. Tuzla Tersaneler Bölgesi, tüm denetimsizliği, özgünlüğü ile kuluçka görevini görüp, tersanelerin üretim potansiyelini arttırdığı ölçüde emek maliyeti kaygısıyla iş güvenliği yatırımı yapmayan firmalar, mekansal sınırlarına ulaştıkları gibi sektördeki işçilerinin biyolojik sınırına çarpmış olabilir mi? Üretimi artırmak için teknolojik yeniliklerden olduğu kadar işçilerin daha fazla çalıştırılmasını sağlayan tekniklerden de yararlanır. Üretimin ritminin artması ile tersanelerin de ağır sanayinin şartlarına uygun önlemleri almaması ve iş güvenliği yatırımı yapmaması, ne yazık ki iş kazaları ve meslek hastalıklarının büyümeye paralel seyretmesi sonucunu doğurdu. Ancak bu durum, doğal kabul edilemez. Tersaneler ve armatörlerin maliyet hesapları ve neo liberal girişimci devletin varlığı ile birlikte taşeronluk sisteminin bu haliyle işleminin sonucu olarak düşünülebilir.

Tuzla tersaneler bölgesinde 2003-4 yıllarında işaretlerini gördüğümüz eğilimlerin ve dönüşümlerin 2008'e geldiğimizde iyice belirginleşmiş olduğunu gözlemliyoruz. Örneğin, akrabalık ve hemşerilik ilişkilerinin erimeye başladığı, nitelik açısından da kapitalist rasyonele uygun kurgulandığını gözlemlemiştik. Gerçekten de güven ilişkileri olarak ifadelendirilmekle birlikte aslında ticari ilişkinin sürekliliğini ifade eden değerler sistemi, gerek üretim ilişkilerinde gerekse çalışma ilişkilerinde yerini koruyor. İşçi ile taşeron arasındaki çalışma ilişkisinin örtüsü olarak kullanılan güven, daha farklı nitelikler ve değerler sistemi içinde sermaye ve taşeron arasındaki ticari ilişkinin de örtüsü. Bu anlamda yeniden üretimin örgütlenişine kadar tesir eden, bir ilişki ağı yeniden kurgulanıyor. Kadınların süreçte rolleri, birikimin görünmez hamalları olarak daha fazla orta çıkıyor. Şöyle ki, tersanede iş güvenliği önemi alınmadığı sürece, en azından kişisel koruyucu donanımlar (baret, tulum, eldiven, gözlük, vs.) dışarıdan temin edili-

yor. Tulumu, iş kıyafetlerini temin etmek görevini kadın üstlenebiliyor. Ufak iş kazası durumunda da (göze çapak kaçması, hafif yanıklar, zehirlenme, vs.) kadının “her işin profesörü” olarak rol aldığını görüyoruz. Gözden çapağı çıkaran, komşudan, eş dosttan iş pantolonu bulan kadınlar, evdeki diğer görünmeyen emekleri ile birlikte tersanecilik sektörünün önemli dinamikleri arasında.

Ancak, aile içinde yaşamayan, geçici ve ucuz bir işçilik türü daha gözlemlenebilir. Bekar evlerinde yaşayan işçiler, hemşerilik ve akrabalık ilişkileri ile üretim zincirine dahil olabilen, en güvencesiz işçilerdir. Yeniden üretim ilişkileri ile üretim ilişkilerinin ne derece iç içe örgütlendiği gösteren örneklerden biri olması, emeğin ücretlerinin (yevmiye) hangi mekanizmalarla düşürüldüğünün gözlemlenmesi anlamında önemli bir dinamiktir.

Yine son dönemlerde tersanelerin yeni yatırımlar yapmaları, bu yatırımlarla birlikte izi sürülebilecek dönüşümler, heyecan verici bir konu. Tersanelerin Yalova, Samsun-Terme, Ordu-Ünye, Çanakkale-Biga, Adana-Yumurtalık gibi yerlere üretimlerini kaydırmaları veya yeni yatırım yapmaları, Tuzla'daki sancılı süreçlerin daha da görünmez bir şekilde bu bölgelere kayacağı endişesini üzerinde taşıırken aynı zamanda bu bölgelerde tersane üretiminin yaratacağı dönüşümleri incelemek anlamlı görünüyor.

Bir başka değinmek istediğimiz ama çeşitli nedenlerle bu çalışmada yer almayan konu da özel sektör tersanelerinin kamu tersaneciliği ile etkileşimidir. Kamu kesimindeki müteahhit kavramı, kamu tersaneciliği ile özel sektör tersaneciliği arasında önemli farkların bulunması gibi... Özellikle, kamu tersaneciliğinin özelleştirilme çabalarının, özel sektöre en önemli katkısının nitelikli istihdamın hazır elden, neredeyse maliyetsiz olarak elde edilmesi noktasındadır ki ne yazık ki

pek çok çalışmada görünmez kalmıştır. Sektör gelişimi için çok anlamlı bir gelişimi başlatan durum olarak, bu çalışmada yer alıyordu.

Çalışmanın en önemli eksiği, Türkiye tersaneciliği ile dünya tersaneciliğinin karşılaştırılması noktasında oldu. Bu konuda, zaman yetersizliği ve çalışmanın kapsamı önemli engellerdi. Ancak, ön araştırma sırasında ve mülakatlarda öğrenilenlerden yola çıkılarak özgün özelliğinin, Tuzla Tersaneler Bölgesi'nde Türkiye gemi inşa sektörünün, %90 oranında toplanmış (2004'te) ve iç içe üretim yapan dünyadaki tek yer olması dünya tersaneciliğindeki yeri hakkında fikir vermektedir. Bölgesel rekabet, uluslararası işbölümü ve eklemlenme biçimleri konularını ele alan bir inceleme saha araştırmasının örneklemine de genişletilmesini gerekli kılıyor. Tuzla bölgesinin tümünden incelendiği bir çalışmada yerel kalkınma konusuyla birlikte bu konunun ele alınması anlamlı olabilir.

Yukarıda kısaca çalışmada yapmaya çalıştıklarımız ve yapamadıklarımız, çalışma sonucunda oluşan sorularımızı dile dökmeye çalıştık. Kitap, teorik kısım, saha araştırması ve sonundaki ekleriyle yeni sorulara ve meraklara yol açarsa amacına ulaşmış olacak.

EKLER

EK I.

GEMİ İNŞA SÜRECİNDE YAN SANAYİ VE FASON İLİŞKİLER KAPSAMINDA ÜRETİLEN PARÇALARIN LİSTESİ:¹⁰³

- a. Çelik sac ve profil üretimi:** Karadeniz Ereğli demir çelik fabrikalarında gemi sacı, Karabük demir çelik fabrikalarında profil üretilmektedir. Ancak telimin uzaması, sac ebatlarının küçüklüğü, kalitesi ve kullanılan profil türünün imal edilmemesi nedeniyle kullanılmamaktadır. Gemi inşaada en çok kullanılan profil türü Hollanda [ve Ukrayna] profilidir.
- b. Alüminyum sac ve profil üretimi:** Seydişehir'de üretilmektedir. Ancak fazla miktarda sipariş verildiğinde üretilmektedir.
- c. Çelik döküm malzeme üretimi**
- d. Kaynak ve kesme gereçleri üretimi:** Oksijen, helyum, asetilen, argon
- e. Ana makine ve ana makine donanım üretimi:** SULZER ve M.A.N. adında iki tane marka genellikle kullanılmaktadır. Pendik Tersanesi'nde -SULZER dizel motorlarının üretimi yapılmaktadır.Dz.K.K.e aittir ama sertifikası her yerde geçerli değildir
- f. Sevk ve manevra sistemi, pervane ve şaft üretimi:** Sevk ve manevra sistenleri tamamen ithal edilmektedir.
- g. Dizel jeneratör üretimi**
- h. Dümen makinesi üretimi**
- i. Güverte makineleri üretimi**
- j. Kazan üretimi**
- k. Devir düşürücü dişli grubu üretimi:** İthal
- l. Kompresör üretimi**
- m. Basınçlı kap üretimi**
- n. Boru donanımları üretimi**
- o. Valf üretimi:** Sertifikalar konusunda problemlili de olsa yerli üretim

¹⁰³ Bilgi: Ali ESER, "gemi yan sanayii" Dünya Gazetesi, Gemi İnşa Sanayi Sektörel Araştırma Eki, 31 Ekim 2002 sayı 84 (Türk Loydu Yönetim Kurulu Üyesi ve Murahhas Azası)

var

- p. Pompa üretimi:** Sertifikalar konusunda problemlili de olsa yerli üretim var
- q. Havalandırma sistemi ve elemanları üretimi**
- r. İklimlendirme ve soğutma donanımı üretimi:** İthal edilmekle birlikte yan sanayi firmaları tarafından üretimi de mümkündür.
- s. Elektrik-elektronik teçhizatı ve kablo üretimi:** Sertifikasız da olsa yerli üretim var
- t. Seyir ve haberleşme cihazları üretimi:** İthal
- u. Projektör ve reflektör üretimi:** Sertifikasız yerli üretim var
- v. Bağlama, demirleme, kaldırma donanımları üretimi**
- w. Sıhhi tesisat gereçleri üretimi:** Sipariş üzerine üretim mümkün ama seri üretim yok
- x. Boya, galvaniz ve katodik koruma üretimi:** Boya ve benzeri üretimi yapıyor ama çalışanı koruma sistemi ithaldir.
- y. Duvar, zemin, tavan, bölme paneli malzemeleri üretimi:** Sertifikalı üretim tek firma tarafından yapılmaktadır.
- z. Ambar kapakları:** Yerli firmalar tarafından üretilen ürünler ihraç edilmektedir.
- aa. Kapı, lumbuz ve pencere üretimi:** Sertifikalı ürünler ithal ediliyor ancak fason ve yan sanayi üretimi yapılabilmektedir.
- bb. Tefriş malzemeleri üretimi:** Sipariş üzerine üretim mümkün, seri üretim yok
- cc. Sızdırmazlık malzemeleri üretimi:** İthal
- dd. Can kurtarma donanımları üretimi:** İthal
- ee. Yangın emniyeti ile ilgili üretimler:** Bazıları yerli üretim bazıları ithal
- ff. Seperatör üretimi:** Sertifikalı üretim yapan bir kaç yerli firma vardır.
- gg. Pis su arıtma ünitesi üretimi:** Türkiye’de sertifikalı üretim yapan firmalar mevcuttur.
- hh. Denize yakıt boşaltımını izleme ve kontrol sistemi:** Üretiliyor daha önce ithal ediliyordu

EK II.

ÖRNEK TERSANEYE SORU KILAVUZU

I. Genel Sorular

1. Adınız:
2. Yaşınız:
3. Doğum yeriniz, nerelisiniz? Ne zamandır İstanbul'dasınız?
4. Babanızın mesleği nedir?
6. Tersanedeki göreviniz nedir?
7. Ne zamandır bu sektörün içindesiniz?
8. Bu tersane ne zaman kuruldu? Tersane kurduktan sonra mali durumunuzda bir değişiklik oldu mu?
9. Neden başka bir sektörde çalışmak yerine, tersane kurmaya karar verdiniz?
10. Daha önce başka bir iş yaptınız mı? Önceki işinizi neydi?
- 10.1. Çocuğunuzun bu işi yapıyor mu/yapmasını ister misiniz?
11. Firmayı kurarken ilk sermayeyi nasıl oluşturdunuz?
12. Faaliyet gösteren diğer tersaneler ilk sermayelerinin nasıl buluyorlar?
- 12.1. Ne kadarlık bir başlangıç sermayesi gerekli?
- 12.2. Ne tür bir sermaye bu işe yönelmektedir?
13. Yeni bir tersanenin faaliyete başlamasını engelleyen koşullar var mı?
14. Türkiye'deki üretimin, diğer ülkelerdeki, mesela Güney Kore, Japonya ya da İngiltere'de tersanelerdeki üretim süreçlerinden farkı var mı? Ülkelerle nasıl ilişkiliniyorsunuz?
15. Üretim sürecinizi ve organizasyonunuzu yapılandırırken herhangi ülkeyi ve tersaneciliğini örnek seçtiniz mi?

II. Firmanın şu anki durumuna dair sorular:

16. Şu anda firma kapasitesi nedir? Uzmanlık alanı nedir?
- 16.1. Tersanenin alanı (m2).....

- 16.2. Çelik işleme.....
- 16.3. Yeni inşa.....
- 16.4. CNC makineleri.....
- 16.5. Kızak ebatları.....
- 16.6. Yüzer havuz.....
- 16.7. Kuru havuz.....
- 16.8. Trafo kapasitesi.....
- 16.9. İstihdam.....
17. Yapmayı düşündüğünüz yatırım (sabit sermaye yatırımı) var mı? Varsa ne?
18. Tersanede aşağıdakilerden hangileri var? Kapasitesi nedir ?
- 18.1. Proje/ tasarım departmanı
- 18.2. Yüzer havuz, Kuru havuz
- 18.4. Çelik işleme tezgahları
- 18.4.1. Saç kıvrırma
- 18.4.2. Profil bükme
- 18.4.3. Kesme tezgahları
- 18.5. Kızak kreynleri
- 18.6. Konstrüksiyon atölyesi kreynleri
- 18.7. Gezer vinç
- 18.8. İnşa kızıağı
- 18.9. Sıcak daldırma galvaniz atölyesi
- 18.10. Basıncılı hava sistemi
- 18.11. Kaynak ve kesme gereçleri
- 18.12. Makine tamir ve imalat atölyesi
- 18.13. Gemi inşa atölyesi,
- 18.14. Endaze hanesi
- 18.15. Döküm atölyesi/fabrikası
- 18.16. Elektrik hane
- 18.17. Boya imal atölyesi

- 18.18. Marangozhane ve Döşeme atl.
- 18.19. Kazan hane
- 18.20. Boru t  chiz at  lyesi
19. Tersanede yap  lmayan par  aları nasıl temin ediyorsunuz, ya da olmayan departmanların i  lerini nasıl yapt  r  yorsunuz ?

III. Alt s  zle  me ili  kilerine dair sorular

20. Olmayan par  aları yan sanayiden satın alıyorsa ya da sipari   veriyor ve fasona yapt  r  yor musunuz? Par  alar i  in s  rekli   alı  mayı tercih etti  iniz firmalar var mı? Bu par  aların fiyatını kim belirliyor?
- 20.1. Nas  l   deme yapıyorsunuz?
- 20.2. Par  aların teslim zamanı kim tarafından belirleniyor?
- 20.3. Hangi nitelikteki par  alarda marka/sertifika   nemli?
- 20.4. Markanın   nemli oldu  u par  alar i  in, fiyat konusunda pazarlık yapabiliyor musunuz?
- 20.5. Par  aların standardını kim belirliyor?
- 20.6. Ticari ili  kiniz olan firmaları finansal a  ıdan destekler misiniz?
- 20.7. Sizce firmalarının piyasada tutunması i  in   nemli kriterler ne olmalı? Yapması ve yapmaması gerekenler nedir?
- 20.8. Bu firmalar sizin sipari  inize hemen cevap verebiliyorlar mı?
21. Uzmanlık gerektiren ve s  rekli yapmad  ınız, par  a i  ler i  in elemanınız var mı?
- 21.1. Ta  eron firmalarla y  k  ml  l  kleri bildiren s  zle  meler yapıyor musunuz?
- 21.2. Ta  eron firmalara   demeleri nasıl bir sistemle yapıyorsunuz?
- 21.3. Ta  eron firma ve i   iler hakkında ne d    nt  yorsunuz?
22.   retim yelpazesini daha iyi    renmek i  in g  vendi  iniz ve en eski ticari ili  kinizin bulundu  u firmaları bana   nerir misiniz?

IV. Pazara dair sorular

23. En b  y  k kapasiteli tersane olmak avantaj sa  lıyor mu? Han-

gi alanlarda avantaj ya da dezavantajı ortaya çıkar?

24. Diğer tersanelerden kendinize rakip olarak gördükleriniz hangileri? En çok Hangi açıdan rekabet içinde olduğunuzu düşünüyorsunuz ?

25. Armatör ve gemi acenteleriyle nasıl ilişki kuruyorsunuz? Gemilerin fiyatı nasıl belirleniyor?

26. Yabancı ülkelerdeki tersanelerin Türkiye tersanelerinden farkları nelerdir? Türkiye hangi ülkelerle rekabet eder?

27. Pazarın, diğer firmaların geleceğini genel anlamda nasıl görüyorsunuz?

V. GİSBİR'e dair sorular

28. GİSBİR aşağıdaki konularda çalışmalar yapıyor mu? Ne kadar etkili?

29. Sizce GİSBİR'in anlamı nedir?

30. GİSBİR'in kurulma nedeni nedir? Neden GİSBİR'e ihtiyaç doğdu? GİSBİR beklentilerinizi karşıladı mı?

31. GESAD hakkında ne düşünüyorsunuz?

32. Deniz Ticaret Odası ile ilgili görüşleriniz nelerdir?

33. Hükümetlerin genelde politikaları hangi açıdan sizi etkiliyor daha çok? Peki bu hükümet?

34. Denizcilik Müsteşarlığı ile ilişkileriniz

35. Lloyd'a dair düşünceleriniz nedir?

EK III.

TAŞERON FİRMAYA SORU KILAVUZU

I. Genel Sorular

1. Adı:
2. Yaşı:
3. Nerelisiniz? Ne zamandır İstanbul'dasınız?
4. Evli misiniz?
5. Nerede yaşıyorsunuz (İstanbul'un neresinde, İşinize kaç dakika mesafede?)
6. Eviniz kira mı?
7. Babanız ne iş yapıyordu?:
8. Şu anda tersane için ne yapıyorsunuz?
9. Uzmanlık alanınızın dışındaki işlere de talip oluyor musunuz?
10. Bu konuda eğitim aldınız mı?
11. Ne zamandır bu sektörün içindesiniz?
12. Nasıl girdiniz bu sektöre?
13. Neden başka sektörde çalışmak yerine, bu sektörde çalışmaya karar verdiniz?
14. Öğrenim durumunuz nedir?
15. Daha önce bir başka işle uğraş mıydınız?
16. Çocuğunuzun bu işi yapıyor mu?/yapmıyorsa yapmasını ister misiniz?
17. Taşeronluğa nasıl başladınız?
- 17.1. Taşeron firma kurduktan sonra mali durumunuzda farklılaşma oldu mu?
- 17.2. Aileniz ile birlikte mi çalışıyorsunuz? Ailenizde sizin gibi taşeronluk yapan ya da sektörde çalışan var mı?
- 17.3. Siz de işçilerle birlikte çalışıyor musunuz?
18. Bu firma ne zaman ve nasıl kuruldu? Bulunduğunuz tersane bu firmayı kurmanıza yardım etti mi?
19. Bir taşeron olmak için başlangıç sermayesine gerek var mı? Varsa diğerleri ilk sermayelerinin nasıl buluyorlar? Ne kadarlık bir baş-

langıç sermayesi gerekli?.

20. Firmayı kurarken gerekli ilk sermayeyi nasıl oluşturdunuz?

II. Firmanın şu anki durumuna dair sorular:

21. Şu anda firma kapasitesi nedir?

21.1. İstihdam

21.2. Aletleri

21.3. Büro

22. Sürekli çalışmayı tercih ettiğiniz tersaneler var mı? Bu firmalarla nasıl bağlantı kurdunuz ya da kuruyorsunuz? İşlerin fiyatını kim belirliyor?

23. Maliyetleriniz nelerdir genelde? Bir tersanede gemi inşa içinde iken..... İşiniz yokken.....

24. Tersane ile anlaşmanız var mı?

25. Pazarlık yapabiliyor musunuz? Hangi konularda? Neler pazarlık konusu olabiliyor? Tersane size nasıl ödeme yapıyor? İş için fatura kesiyor musunuz?

26. Yapılan işin standardını kim belirliyor ve denetliyor?

27. Sizce taşeronun piyasada tutunması için önemli kriterler ne olmalı? Neler yapmalı veya neler yapmamalı?

28. Bu tersanelerin siparişine hemen cevap verebiliyor musunuz?

III. İşçilere Dair Sorular

29. Sürekli çalıştığınız kaç tane işçi var?

İş olan zamanlarda..... Olmayan zamanlarda.....

30. İşçilerinizle nasıl bağlantı kuruyorsunuz? İşçiyi nasıl/neye göre seçersiniz?

31. Günde kaç saat çalışıyorlar?

32. İşçiyi kazadan koruyan malzemelerin temini size mi ait yoksa tersaneye mi?

33. İş kazası gibi bir durum meydana geldiğinde sağlık ve para problemlerini nasıl çözüyorsunuz?

34. İşçilere ödemeyi nasıl yapıyorsunuz?

IV. Pazara dair sorular

35. Rekabet taşeronlar arasındaki ilişkileri nasıl etkiliyor?

36. Taşeronların derneği ya da benzeri bir girişimi var mı?

37. Armatör ve gemi acenteleriyle birebir ilişki kuruyor musunuz, nasıl?

38. Hükümetin iş kanunu ve vergiler konularındaki icraatlarını nasıl buluyorsunuz? Ulaştırma bakanının eski bir gemici olması sektörü etkiledi mi?

39. Pazarın, diğer firmaların geleceğini genel anlamda nasıl görüyorsunuz?

40. Kendi geleceğinizi nasıl görüyorsunuz?

41. Yapmayı düşündükleri yatırım (sabit sermaye yatırımı) var mı? Varsa ne?

42. Piyangodan 10 trilyon çıktı, nasıl değerlendirirsiniz ?

EK IV.

YAN SANAYİ FİRMASINA SORU KILAVUZU

I. Genel Sorular

1. Adı:
2. Yaşı:
3. Nerelisiniz? Ne zamandır İstanbul'dasınız?
4. Evli misiniz? Kaç kişiye bakıyorsunuz?
5. Nerede yaşıyorsunuz (İstanbul'un neresinde, İşinize kaç dakika mesafede?)
6. Eviniz kira mı?
7. Babanız ne iş yapıyordu?:
8. Şu anda tersane için ne yapıyorsunuz?
10. Bu konuda eğitim aldınız mı?
11. Ne zamandır bu sektörün içindesiniz?.
12. Nasıl girdiniz bu sektöre?
13. Neden başka sektörde çalışmak yerine, bu sektörde çalışmaya karar verdiniz?
14. Öğrenim durumunuz nedir?
15. Daha önce bir başka işle uğraş mıydınız?
16. Çocuğunuzun bu işi yapıyor mu?/yapmıyorsa yapmasını ister misiniz?
17. Bu işe nasıl başladınız? Bu firmayı kurduktan sonra mali durumunuzda farklılaşma oldu mu? Aileniz ile birlikte mi çalışıyorsunuz? Ailenizde sizin gibi sektörde çalışan var mı?
18. Bu firma ne zaman ve nasıl kuruldu? İş yaptığınız tersane ya da tersanelerden biri bu firmayı kurmanıza yardım etti mi?
19. Böyle bir firma kurmak için ne kadarlık bir başlangıç sermayesine gerek var?
20. Diğerleri ilk sermayelerinin nasıl buluyorlar?
21. Firmayı kurarken gerekli ilk sermayeyi nasıl oluşturdunuz?

II. Firmanın şu anki durumuna dair sorular:

22. Şu anda firma kapasitesi nedir?
- 22.1. İstihdam
- 22.2. Aletleri
- 22.3. Büro
23. Sürekli çalışmayı tercih ettiğiniz tersaneler var mı? Bu tersanelerle nasıl ilk bağlantıyı kurdunuz? Ne zamandır çalışıyorsunuz?
24. İşlerin fiyatını kim belirliyor?
25. Hammadde ve benzeri malzemeleri tersane mi sağlıyor kendiniz mi ediniyorsunuz?
26. Maliyetleriniz nelerdir genelde? Bir tersanede genü inşa içinde iken..... işiniz yokken
27. Tersane ile anlaşmanız var mı? Yazılı ya da sözlü? Pazarlık yapıyor musunuz? Hangi konularda? Neler pazarlık konusu olabiliyor?
28. Tersane size nasıl ödeme yapıyor?
29. Yapılan işin standardını kim belirliyor ve denetliyor?
30. Sizce yan sanayicinin piyasada tutunması için önemli kriterler ne olmalı? Neler yapmalı veya neler yapmamalı?
31. Bu tersanelerin siparişine hemen cevap verebiliyor musunuz?
32. Daha çok hangi zamanlarda tersaneler size daha fazla sipariş verir?

III. İşçilere Dair Sorular

33. Sürekli çalıştığınız kaç tane işçi var? İş olan zamanlarda..... Olmayan zamanlarda.....
34. İşçilerinizle nasıl bağlantı kuruyorsunuz? İşçiyi nasıl/neye göre seçersiniz?
35. Günde kaç saat çalışıyorlar?
36. İşçiyi kazadan koruyan malzemelerin temini size mi ait yoksa tersaneye mi?

37. İş kazası gibi bir durum meydana geldiğinde sağlık ve para problemlerini nasıl çözüyorsunuz?
38. İşçilere ödemeyi nasıl yapıyorsunuz?

IV. Pazara dair sorular

39. Rekabet bu firmalarla aranızdaki ilişkileri nasıl etkiliyor
40. Hangi açıdan rekabet içinde olduğunuzu düşünüyorsunuz ?
41. GESAD'ı biliyor musunuz? Nedir?
42. Armatör ve gemi acenteleriyle birebir ilişki kuruyor musunuz, nasıl?
43. Hükümetin iş kanunu ve vergiler konularındaki icraatlarını nasıl buluyorsunuz?Ulaştırma bakanının eski bir gemici olması sektörü etkiledi mi?
44. Pazarın, diğer firmaların geleceğini genel anlamda nasıl görüyorsunuz?
45. Kendi geleceğinizi nasıl görüyorsunuz?
46. Yapmayı düşündüğünüz yatırım (sabit sermaye yatırımı) var mı? Varsa ne?
47. Piyangodan 10 trilyon çıktı, nasıl değerlendirirsiniz ?

EK V

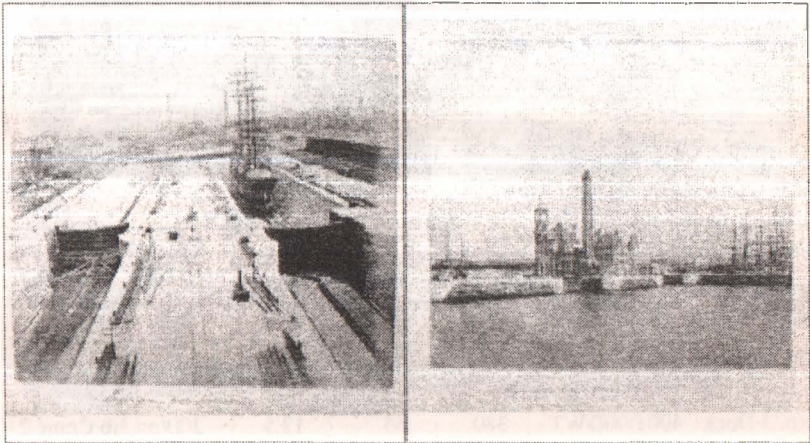
İŞÇİYE SORU KILAVUZU

1. Adınız:
2. Yaşınız:
3. Nerelisiniz?
4. Ne zamandır İstanbul'dasınız?
5. Nerede yaşıyorsunuz (İstanbul'un neresinde, işinize kaç dakika. Mesafede?)
6. Doğum yeri:
7. Babanız ne iş yapıyordu?:
8. Şu anda tersanede ne yapıyorsunuz?
9. Bu konuda eğitim aldınız mı?
10. Ne zamandır bu sektörün içindesiniz?.....
11. Nasıl girdiniz bu sektöre?
12. Neden başka sektörde çalışmak yerine, bu sektörde çalışmaya karar verdiniz?
13. Öğrenim durumunuz nedir?
14. Daha önce bir başka işle uğraş mıydınız?
15. Bir taşeronla sürekli çalışıyor musunuz?
16. Ailenizde sizin gibi tersanede çalışan var mı? Nerde çalışıyor, nasıl tersanede çalışmaya başladı?
17. Taşeronunuz sizinle birlikte çalışıyor mu?
18. Çalıştığınız taşeron firmada ne zamandan beri çalışıyorsunuz?
19. Tersanelerin sizi doğrudan işe çağırdığı olur mu?
20. Şu anda çalıştığınız firmanın kapasitesi nedir, biliyor musunuz?
21. Taşeronla ile anlaşmanız/sözleşmeniz var mı? Yazılı mı sözlü mü?
22. Pazarlık yapabiliyor musunuz? Hangi konularda? Neler pazarlık konusu olabiliyor?
23. Taşeron size nasıl ödeme yapıyor?

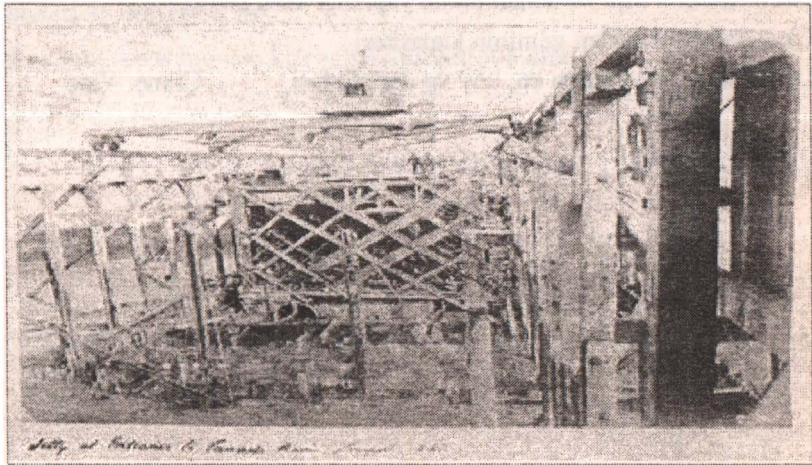
24. Günde kaç saat çalışıyorsunuz?
25. Şimdiye kadar bir sağlık sorunuyla karşılaştınız mı?
26. Sağlık, ölüm gibi ani ve acil durumlarda mesela paraya ihtiyacınız olduğunda taşeronunuz size yardım ediyor mu?
27. İş kazasına karşı sizi koruyan malzemeleri temini ediyorlar mı? Kim ediyor?
- SSK'nızı yatıyor mu?
28. Ulaştırma bakanının eski bir gemici olması sektörü etkiledi mi?
29. AKP hükümetinin iş kanununu değiştirmesi hakkında ne düşünüyorsunuz?
30. Daha çok hangi zamanlarda tersanelerde çok iş olur?
31. Piyasanın durumunu nasıl görüyorsunuz?
32. Bir taşeron firma nasıl kurulur? Ne yapmak lazım?
33. Tersaneler taşeronun firma kurmasını destekliyor mu? Nasıl?
34. Bir taşeron olmak için ne kadarlık bir başlangıç sermayesi gerekli?
35. Taşeron firma kurmak ister misiniz siz?
36. Piyangodan 10 trilyon çıktı, nasıl değerlendirirsiniz ?

EK VI.

OSMANLI DÖNEMİNDE BİR TERSANE ÖRNEĞİ

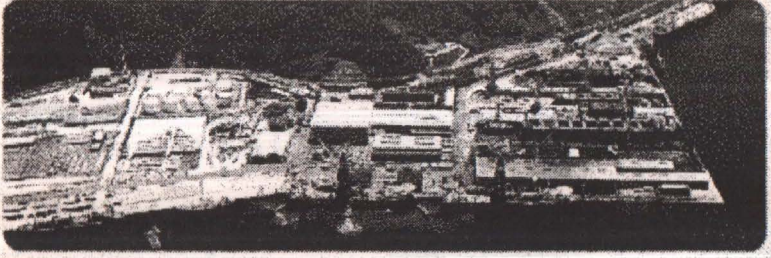

1882 yılındaki Osmanlı tersaneciliğinden görünümüler.

EK VII.

BÜYÜK ÖLÇEKLİ HYUNDAİ TERSANESİNİN GÖRÜNÜ- MÜ

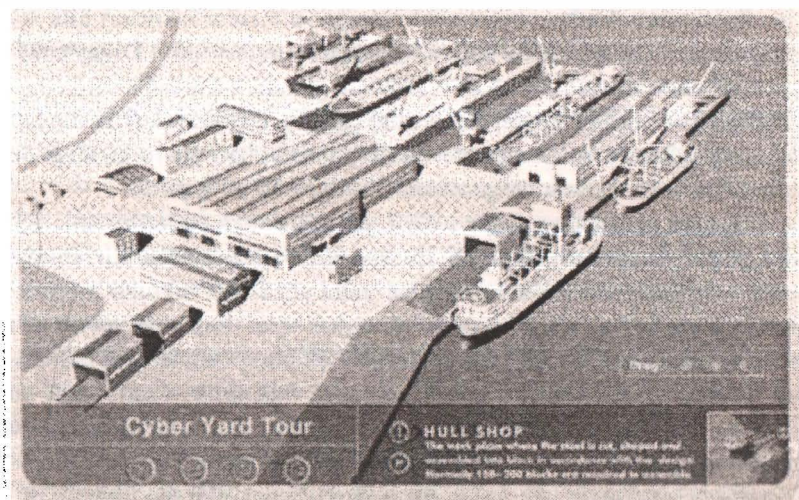
Dock	Capacity	Dimension			Crane/Service
		L(m)	W(m)	H(m)	
No. 1 Dock	400,000DWT	380	65	12.5	30ton Jib Crane 2
No. 2 Dock	400,000DWT	380	65	12.5	200ton Jib Crane 2 20ton Jib Crane 1
No. 3 Dock	400,000DWT	380	65	12.5	200ton Jib Crane 2 80ton Jib Crane 2
No. 4 Dock	350,000DWT	300	76	12.5	200ton Jib Crane 2

Dock: Gemini inşa ve donanımının yapıldığı kuru havuz

Capacity: İnşa edilen geminin kapasitesi

Dimension: Havuzların en, boy ve derinlikleri

Crane: Vinç

2008 yılına kadarki tersanenin siparişini aldığı yeni inşa faaliyetinden beklenen kar hedefi: 1.710.000.000\$, Onarım faaliyetinden beklenen ise 90.000.000\$; Yatırım planlaması: 165.000.000\$; yeni iş bağlantısı hedefi 35.000.000\$'dır.

Kaynak: www.hmd.co.kr/english/info/info05.html

EK VIII.

TERSANELER: TERHANELER, TERANELER*

NEVRA AKDEMİR**

Tuzla Tersaneler Bölgesi son iki yılda iki şekilde gündeme geldi. Bir yandan artan kârları, büyüme dinamiği ve ihracat rekorları gibi fetişleşmiş kavramlarla ifade edilen bir başarı simgesi oldu. Diğer taraftan büyümenin karanlık yüzü de bu süreçte giderek daha fazla açığa çıktı. Bölgeyi ve sektörü böylece enformel çalışma ilişkileri, hukuk dışılık, çoğunluğu ölümlü iş kazaları ve meslek hastalıkları, çevre kirliliği ile belirginleşen sorunlarla da gündemden düşmediğini gördük.

Türkiye Gemi İnşa Sanayi 2002 yılında dünya sıralamasında 23. iken, geçen yıl 1.8 milyon DWT'lik siparişle 8. sıraya yükseldi. Dünya genelinde yeni gemi teslimleri son üç yılda yüzde 89 büyüme gösterirken, Türkiye'nin aldığı yeni gemi siparişleri aynı dönemde yüzde 360 artan bir sektördü.² Türkiye tersaneleri bu talebin etkisiyle hem 2,5 milyar dolarlık gemi inşa ve onarım ihracat rakamına ulaştı, hem de 2004'ten itibaren birbiri ardına tesis izni alınan, inşaatına başlanan ve inşaatı tamamlanan yeni tersane alanları alarak yatırıma koyuldular: Yalova-Altınova, Çanakkale-İçdaş-Biga, Ordu-Ünye, Mersin-Taşucu, Balıkesir-Erdek, Samsun-Tekkeköy, Samsun-Terme, Trabzon-Çamburnu, Trabzon-Sürmene-Yeniçam, İzmir-Çandarlı, Adana-Yumurtalık, Kocaeli-Yeniköy OSB, Sakarya-Karasu, Kastamonu-Cide, Zonguldak-Ereğli, Zonguldak-Kilimli, Gelibolu (DPT,2006).

Erdoğan'ın bu 'başarıyı' özetleyen "1998-2002 yılları arasında gemi inşaat sektöründeki ihracat 1.2 milyar dolarken, 2003-2007'de... 4 kat artarak 5,3 milyar dolara ulaştı ve ihraç edilen gemi sayısı da aynı dönemlerde 56'dan 183'e çıktı"(Sabah Gazetesi. 18.03.2008) açıklaması aslında epey fikir edinmemizi sağlıyor.

Bu Türkiye için önemli bir gelişim dinamiği olarak anılsa da Türkiye Gemi İnşa Sanayi'nin dünya piyasasındaki ağırlığı aslında görün-

* Doğudan Dergisi'nin "Kapitalizm ve Emperyalizm" Dosya konulu, 5. Sayısında basılmıştır: Haziran 2008

** Tuzla Tersaneler Bölgesi İzleme ve İnceleme Komisyonu Üyesi, Türkiye Sınai Araştırmaları Merkezi (TÜSAM) Araştırmacısı, MSGSÜ Şehir Bölge Planlama Doktora Öğrencisi.

1 DWT: Deadweight Ton, Dedveytton, taşıdığı yükün ağırlığını ifade eder

2 http://www.ubak.gov.tr/ubak/tr/ilkler.php#deniz_2007

düğü kadar yüksek değildir: 2006 yılının Nisan ayı itibariyle CGT³ bazında dünya gemi inşa kapasitesi içinde yüzde 0,7, gemi tesliminde yüzde 0,5 paya sahip. Üstelik kapasitesi gereği sadece küçük ve orta ölçekli gemi üretebiliyor. Ancak en önemlisi üretim maliyetlerinin yaklaşık yüzde 45'i ithalat yoluyla elde edilen ekonomik ve teknolojik açıdan değerli parçalardan oluşmaktadır. Yani Türkiye gemi inşa sanayi sermayesi marka olduğunu ilan ettiği kimyasal tankerin önemli parçalarını kendisi üretmez, sadece monte eder. İhraç edilen geminin geliri Türkiye gemi inşa sektörünün katma değeri yüksek olmadığı için Türkiye'de kalmaz. Tüm bu büyüme tantanası şişirilmiş bir balondur. Kaldı ki diyelim Türkiye için müthiş katma değer yaratıyor, o zaman da yine artan iş kazaları için ne yapalım mı, işin doğası mı denilecektir? İkincisi, maliyetlerin işçilik ve diğer malzemeler arasındaki dağılımına baktığımızda montaj üretimi olan gemi inşa işçilik maliyetlerinin yüzde 35 olduğu görülmektedir.(DPT, 2006, 28-30). Bu maliyet dağılımının ne kadarının iş güvenliği yatırımına yapıldığı bilinmemekle birlikte iş kazalarının yüksekliği ve tersanelerin risk analizleri bir fikir verebilir. ÇSGB'nin(Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı) İş Teftiş Raporlarında tespit edilen kusurlar bu oranın çok düşük olduğunu göstermektedir. İşte bu sektörün büyümesinin maliyetini de burada bulmamız mümkündür. Türkiye gemi inşa sanayinin halen yüzde 90 üretiminin sağlandığı Tuzla Tersaneler Bölgesinde iş "kazalarının" yaşanması hiç de tesadüf değildir. Tersane sahipleri, ihracatın en önemli koşulunun standart kalitede bir gemi için ihracat fiyatını düşürmek olduğunu ve bunu da ancak örgütsüz bir işçi sınıfı ile düşük işçi ücretlerinden geçtiğini bildiklerini ölümler ve taşeronluk sistemi ile göstermektedirler.

Tersanelerde üretim ve emek süreci

Türkiye'deki gemi inşa ve onarım sanayinde üretimi 2007 itibariyle toplam 62 tersane gerçekleştiriyor. Bunların 56'sı özel sektöre, 4'ü Türk Silahlı Kuvvetlerine, 2'si de kamu sektörüne aittir. Tersaneler Bölgesi iç içe üretim yapan tersaneleri, oldukça geniş bir çevreye yayılmış fason, yan sanayi ve taşeron firmalarıyla oldukça büyük ama iyi düzenlenmemiş karmaşık bir üretim tesisi izlenimi verir. Genellikle bu kapasitedeki tersaneler, entegre tesisler olarak düzenlenmişken Tuzla, bu haliyle dünyada özgünlük taşır.

3 CGT : Kompanse Gros Ton

Tuzla Bölgesinin, tersaneler ve diğer üretim mekânları ile anılmasının tarihi pek eski değildir. Tuzla Aydınlı Koyu, 1969 yılında “Özel Sektör Tersaneler Bölgesi” olarak 49 yıllığına Maliye Bakanlığı’ndan 49 yıllığına irtifa hakkı ile kurulmuştur.

Ancak Dalan zamanında Haliç’in yenilenmesi ve sanayisizleştirilmesi süreciyle 1982’den sonra İstinye, Hasköy, Kasımpaşa, Söğütözü’deki çekek yerleri ve kışlıklar iradeleri dışında Tuzla ilçesine⁴ taşınmıştır (TTBÜK, 2008). Gemi inşa sektörünün tarihinde ikinci dönüm noktası, armatörlere Türkiye tersanelerinde gemi yaptırmaları karşılığı verilen GİSAT fonudur. Bakanlar Kurulunun 7/9245 sayılı kararı ile gemi inşa, gemi satın alma, tersane kurma ve geliştirme (GİSAT) fonu 1976–1979 yılları arasında armatörlere her yıl kullanılmak üzere tahsis edilmiştir. Bu fon kapsamında 250 milyon TL ayrılmıştır. Bu fonlar Bülent Ulusu (1980–83) döneminde etkinlik kazanmış ve Turgut Özal (1983–89) döneminde de devam etmiştir (Dünya Gazetesi, 06.10.2003). Sektörün önemli ölçüde üretim süreçlerini ve organizasyon yapısını belirleyen ise, kamu tersanelerinin özelleştirme sürecinde kamudaki görevlerinden ayrılan/emekli olan mühendislerdir (Akdemir, 2004). Özel sektör tersanelerinin gelişiminin şeklini belirleyen mühendisler, özellikle 1980lerle birlikte tersanelerin krizle baş etmelerini sağlayan taşeronluk sisteminin kurulmasında da önemli katkılara sahiptir.

Tuzla Bölgesindeki tersanelerin sayısı yavaş yavaş artmış, sermaye yapısında giderek bir eğilim belirginleşmiştir: Ticari sermayenin -armatörlerin- üretken sermayeye yönelmesi.⁵ Asıl birikimini armatörlük-

4 Tuzla, 3 Haziran 1992 tarihli 21247 sayılı mükerrer Resmi Gazetede yayımlanan Bakanlar Kurulu’nun 27 Mayıs 1992 ve 3806 no.lu kararıyla İstanbul’un 32. ilçesi olmuştur. 86 km² yüzölçümüne ve Marmara Denizinde 13 km. uzunluğunda kıyıya sahiptir. İstanbul’un Anadolu yakasındaki son ilçesidir. İstanbul’un nüfus artışı en yüksek ilçesi olan Tuzla’da 2000 nüfus sayımına göre, 108 bin 329 kişi yaşamaktadır. Nüfusun yüzde 90’a yakını merkezde geri kalanı ise köylerde yaşamaktadır (Dünya Gazetesi, 2003:1). Tuzla Tersaneler Bölgesi, toplam 6 bin 300 m iskele ve rıhtım uzunluğuna ve 250 bin m² kapalı alana sahip olup özel sektör tersanelerinin yüzde 90’ını barındırmaktadır.

5 Bu eğilim ile ilgili olarak bkz. Akdemir, N. 2004. Kalkınma ve Sermaye Birikimi Sürecinde Enformelleşme: Tuzla Örneği, Marmara Üniversitesi,

ten sağlayan aileler tersaneleri satın almaya başlamış ve bu gelişmeyle birlikte sektör için yapısal dönüşümler ve teknolojik gelişim için gerekli talep yapısı oluşmaya başlamıştır.

şimdi ise Tuzla Tersaneler Bölgesinde zel sektöre ait 31 adet tersane amaçlı firma, 13 adet yüzer havuz, 1 adet kuru havuz, 7 adet ahşap-fiberglaselikteke (yat) imal yeri faaliyetlerini sürdürmektedir. Bölge, bu 48 işletme ile Türkiye gemi üretiminin yaklaşık yüzde 90'ını içermektedir (DPT, 2007-2013). Sektörün büyük sermayesi olan tersaneler oldukça örgütlü bir görünüm de arz ederler. GİSBİR(Gemi İnşa Sanayicileri Birliği), hammadde temininden, vergi konusuna, yeni yatırım bölgelerinin tespiti için hkmetle pazarlığa, hukuki danışmanlığa, sağlık birimine kadar hemen her konuda tersanelerin sınıf çıkarını korur. Buna karşın işçi sınıfının örgütleri hem hemşerilik hem de yasal formülasyonlarla kadrolu-taşeron olarak bölünmüş bir yapıyla karşı karşıyadır. Sektörde örgütlü iki sendikadan Dok Gemi-İş, kadrolu işçileri örgütleme perspektifiyle hareket eden, sermayenin işçileri örgütlemek üzere çağırdığı bir örgüttür. Limter-İş Sendikası ise siyasi baskılara ve mali sıkıntılarına rağmen tüm işçilerin bir arada örgütlenmesi perspektifiyle çalışan bir sendikadır. Bu iki sendikanın dışında pek çok örgütlenme deneyimi bölgede parçalı bir şekilde varlık göstermektedir.

Tersane grevlerinin, işçi mücadelesinde önemli bir yeri ve deneyim birikimi vardır. Türkiye işçi sınıfının ilk grevleri arasında yer alan tersane grevleri 1873, 1875, 1876 yıllarında yaşanmuştır. Bu yıllarda Haliç-Kasımpaşa tersanelerinde çalışan işçi sayısı 2 bine varmaktadır. Bu birikime rağmen tersaneler işçi sınıfın en örgütsüz olduğu sektörlerden biridir. Bu anlamda sermaye, bu birikimden işçilerden daha fazla yararlanmış görünüyor.

Tersanelerde istihdam yapısı

İstihdam yapısına bakıldığında taşeronluğun tersanelerin temel üretim ilişkisi olduğu görülebilir. Bir orta ölçekli tersanede bir gün içinde diyelim ki 1200 işçi çalışıyor, bu işçilerden sadece 100 ila 150 adeti kadrolu çalışır. Geriye kalan istihdam, taşeron firmaların işçileridir. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı verilerine göre, gemi inşa sektöründe 15 bin 908 işçi çalışmaktadır. Bakanlığın Nisan 2007 İş tef-

SBE, yayınlanmamış doktora tezi (SAV yayınları tarafından basım için hazırlanıyor)

tiş raporundaki verilere göre, tersanelerde çalışan 16 bin 173 işçiden 12 bin 427'si ana işverene bağlı yani kadrolu çalışmanın dışındadır. Dört bine yakın kadrolu işçi ise tersanede düzenli, sigortalı, güvenceli ve çoğu zaman sendikalı olarak çalışmaktadır. Kadrolu işçiler, tersanelerdeki istihdamın çekirdek kadrosunu oluştururlar. Tabii servis, tatil günleri yıllık izin, kıdem tazminatı gibi işçilik haklarından faydalanırlar. Tersaneden düzenli aralıklarla maaş alırlar. Çoğu zaman yüksek vasıflı, deneyimli işçiler mühendis ve teknikerler olarak tersanenin temel üretim alanlarında çalışırlar. Tersaneler pahalı ve vasıf gerektiren makine ve teçhizatlarını taşeron firmalara emanet etmeyip kadrolu işçileri en fazla bu alanda çalıştırırlar. Oysaki taşeron işçilerin durumları epey farklıdır.

Taşeron firmaların ve elbette ki bu firmalara bağlı işçilerin üretim ilişkisindeki ve emek sürecindeki pozisyonu, sermaye birikimini sağlamalarına ve teknolojik açıdan tersanenin üretimine ayak uydurmalarına bağlıdır. Gemi imalini bir üretim zinciri olarak düşündüğümüzde taşeron, fason firmalar ve yan sanayi firmalarını birer halka olarak görmek gerekir. Nitekim üretim zincirindeki kuvvetli halkalar, bu niteliklere sahip olan firmalar iken tersi durumda hiyerarşik bir ilişki ortaya çıkmaktadır. Taşeron firmaların bu durumları bağımlı üretimin farklı basamaklarında yer almalarını ve kendi içinde çeşitlilik kazanmalarını sağlamaktadır.

10.6.2003 tarihli ve 25134 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan iş sözleşmesindeki “alt işveren” yani taşeron ilişkisi şöyle tanımlanmaktadır:⁶

“Bir işverenden, işyerinde yürüttüğü mal ve hizmet üretimine ilişkin yardımcı işlerinde veya asıl işin bir bölümünde işletmenin ve işin gereği ile teknolojik nedenlerle uzmanlık gerektiren işlerde iş alan ve bu iş için görevlendirdiği işçilerini sadece bu işyerinde aldığı işte çalıştıran diğer işveren ile işi aldığı işveren arasında kurulan ilişkiye asıl işveren alt-işveren ilişkisi denir.”

Tuzla tersaneler bölgesinde inşa edilen alt sözleşme ilişkisi yasadaki sınırların dışına çıkmıştır. Tersanedeki asıl işlerin de taşeron firma-

6 Diğer tanımlar için bkz. Hançerlioğlu, Orhan. 1981. Ekonomi Sözlüğü, İstanbul: Remzi Kitabevi. 5.Basım.,s.170 (İkinci üstlenici). Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi.,1998. s.161-163.

lara devredilmesi, sektörün yasa-dışılığını ifade etmektedir (TTBİK, 2008).

Taşeronluk, çoğunlukla daha önce kadro olarak istihdam edilen ustabaşlarının fabrikadaki işinden ayrılmaları ve küçük bir firma kurarak bu büyük fabrika ve üretim birimlerine iş yapması şeklinde uygulanmaktadır. Taşeron firmaların, kendilerinin mevcut sermaye yapılarıyla edinmeye muktedir olmadıkları hammadde ve üretim araçları, iş yaptıkları firma tarafından sağlanmaktadır. Malın üretimindeki işbölümü, aynı zamanda taşeron firmaların faaliyet sürelerini ve periyotlarını da belirlemektedir.

Bir işin taşerona verilmesi, her türlü emek maliyetinin de işi yapmak üzere anlaşılan firmaya devri demektir. Ana firma, üretimin bir bölümünü taşeron firmaya devrederken işin karşılığında “hak ediş” denilen bir ödeme vaat etmektedir. Ana firma (tersane) böylece işin riskini de taşeron firmalara yayarak devredebilir. Bu açıdan taşeron firma sahibinin standart işçi işveren ilişkileri ile bu maliyeti üstlenmesi mümkün değildir. Bu açıdan sistemin işlemesi bölgeye, kültüre ve zamana bağlı olarak farklı mekanizmaların varlığını gerektirmektedir. Emek sermaye çelişkisinin de örtüsü haline gelen mekanizmalar akrabalık, hemşerilik, komşuluk, etnik ve dini yakınlık, siyasal aidiyetler gibi ilişki biçimleri ile ortaya çıkmaktadır. Ancak bu ilişkiler, kerameti kendinden menkul ya da donmuş değil kapitalist süreçlere içkindir. Giderek etkisini yitirdiği de gözlemlenebilir.

Tersanelerde taşeronluk yapan firmaların kendi içinde farklı özellikleri barındıran iki biçimi ortaya konulabilir. Tersanede çeşitli düzeylerde çalışanlar, taşeronların tersaneyle kurdukları ilişkinin niteliğine göre yerleşik taşeron ve dış taşeron olarak ayrılabilir. Tersanelerde iş yapan bu iki grup taşeron firma sürekli yaşanan rekabet gereği çatışma ve yer değiştirme halindedir.

Yerleşik taşeron, tersanenin kendi organizasyonundaki bir bölümü gibi çalışmaktadır. Tersane ile taşeron firma arasında, güven ve alışkanlık gibi faktörlere dayalı bir ilişki oluşmuştur. Uzun süredir birlikte çalışan iki firma olan taraflar, birbirinin beklentilerinin ne olduğunu öğrenmekte ve buna göre beklentiye karşılıkamaktadır. Taşeron firmanın ekibindeki işçilerin çalışma biçiminin, tersanenin kadrolu elemanlarının çalışma biçimiyle farklı sadece hukukidir. Yerleşik firmanın tersane-

deki varlığı, tersane sahibinden de eski olabilmektedir. Yerleşik taşeron firma sahibi, sermaye birikiminin (ya da biriktirememenin) boyutuyla paralel olarak kendini işçi ya da patron olarak hissetmek arasında kalmıştır. Çalıştırdığı işçi karşısında “patronluk” yapan taşeron, tersane içinde o ekibin başı olarak, dış taşerona göre daha fazla işçileşmiştir.

Yerleşik taşeron yerleşik bulunduğu tersaneden başka tersanelere de ekip yollayarak hizmet verebilmektedir. Bir tersaneye bağlı olmanın en büyük avantajı burada gizlidir. Eğer aşırı uzmanlık gerektiren bir hizmet sunmaktaysa yerleşikliği (ve hatta taşeronluğu) kendisi kabul etmeyebilmektedir. Yerleşik taşeronun ticari olarak avantajı, gelen gemi siparişlerinde teklif verme önceliğinin kendisinde bulunması ve yaptığı işin kalitesinin bilinmesidir. Tersane, verilen teklif en düşük teklif olmamasına rağmen yerleşik taşeronu tercih etme eğilimindedir. Yerleşik taşeron da yerleşmiş bulunduğu tersaneye öncelik vermektedir. Ticari ilişkideki ekonomik rasyonalite, karşılıklı güven, alışkanlık, arkadaşlık/hemşerilik ve minnet gibi duygularla örtülmektedir ya da mekanizmanın kendisi bu duyguları kullanarak da var olabilir. Yerleşik taşeronun kurulması, bir tersane tarafından desteklenmişse bu durum daha da perçinlenmektedir.

Dış taşeronluk ise rekabet ve piyasanın kurallarının en açık ortaya çıktığı alandır. Yerleşik taşeronun avantajlarından hiçbirine sahip olmamakla birlikte en düşük ücrete ve yaşam şartlarına sahip olan, en korumasız işçiler dış taşeronun işçileridir. Bekâr evlerinde yaşamaktan, kendilerine vaat edilen yevmiyeleri alamamaya kadar pek çok sorun kendilerini bekler. Bu ilişkinin kurulmasının zemini ise hemşerilik ve geçici işçiliktir. Her dönem değişmekle birlikte para biriktirip köyüne/memleketine dönmeyi bekleyen, bu yüzden insani koşulların çok dışında bir çalışma ve yaşam ortamına razı olan, tabir yerindeyse gün sayanlar, “piyasanın zencileri”, son dönem için Arapça konuşan Urfalılardır.

Dış taşeron firmaların işçileri gibi iflas sirkülasyonu da yerleşik taşeronlardan daha hızlı gerçekleşmektedir. Yerleşik taşeron, tersaneyele anlaşılamadığı durumlarda -anlaşmazlığın derecesine bağlı olarak- tersaneden kovulabilir ve dış taşeron haline gelebilir. Benzer bir şekilde kendi işini, ekibini ve tarzını tanıtmaya imkânı bulan taşeronun hizmeti beğenilebilir ve bu tersane alanına yerleşebilir. Bu türden dönüşüm ol-

dukça yaygın olduğundan hiçbir yerleşik taşeron tek bir tersaneyle iş yapmamakta ve bu yolla kendini koruma stratejisi kurmaya çalışmaktadır.

Bir taşeron, götürücü denilen bir başka taşerona, işinin bir kısmını ya da tamamını devredebilir. Böylece uzun bir taşeron zinciri oluşabilmektedir. İlk taşeronun tersaneyle yazılı sözleşmesi olduğu görülebildiği halde zincirin sonraki halkaları için kayda pek rastlanmamaktadır. Ancak bu genellemelerin yanında çok küçük bir grubun, rekabet avantajı ve aşırı uzmanlaşma ile sermaye birikimi yaratma potansiyeli yakaladığını söylemek mümkündür. Verdiği uzmanlaşmış hizmetin teknolojik düzeyi gereği, bu üretim ağında güçlü ve nispeten bağımsız olma potansiyeli kazanan bu taşeron firmalar, çözüm ortağı denilen bir modele örnek teşkil etmektedir. Avrupa'da uygulanan modelde, taşeron firma vereceği hizmetin plan ve projesini yani tüm kafa emeğini de kendisi üstlenmektedir. Böylece iş, tüm yükleriyle birlikte taşeron firmaya devredilir. Taşeron firmaların tersanelere olan bağımlılığını zaman zaman gizleyen bir kavram olan çözüm ortaklığı, alt-sözleşme ilişkileri çerçevesinde yapılan işin niteliğini ve değerini artıran bir faaliyetdir. İşin değerinin artması ve hatta işin tasarım gibi katma değeri yüksek bir parçasını da taşeronun yapması, yine de taşeronun üzerindeki tersane denetimini ve hiyerarşisini ortadan kaldırmaz, aksine kolaylaştırır.

Artan talep karşısında üretim mekânının sınırlı olması, son dönemlerde tersanedeki üretimin desantralizasyonunu artırmış ve daha önceleri tersanelerin ürettiği parçalar da -çelik profiller gibi- üretim mekânı dışına çıkmış hatta evlerin altındaki bodrumlara kadar yayılmıştır. Teknolojik avantaj, yüksek sermaye gereksinimi ya da fikri mülkiyet hakları gibi engellerin olmadığı ürünlerde, tersaneler genellikle ihtiyaçları bulunan ürünün niteliklerini belirleyip, üretimini denetleyerek, hatta üretimi için firmaya finansal ya da teknik destek vererek üretilmesini sağlarlar. Bu firmalar, sipariş üzerine üretim yapmak için çok amaçlı makinelere sahiptirler. Siparişlerin seyri ve niteliğine göre çabuk uyum sağlamak zorunda kalmaktadırlar. İlk bakışta yalın üretim ya da esnek uzmanlaşma tezlerinde belirlenen özelliklere uygun gibi görünmesine rağmen tersanelerin bu firmalar üzerindeki denetimleri, ticari ilişkiyi hiyerarşik hale getirmektedir (Güler-Müftüoğlu. 2005). Burada yine üretimini niteliksel açıdan farklılaştıran ve tedarik ettiği parçanın hiz-

metini veren kurumlar, tersanelere bağımlılıklarını belirli dönemlerde azaltmışlardır.

Yan sanayi firmaları genellikle, üretimi mümkün olmayan firmaların ithalatını ve distribütörlüğünü yapmaktadır. Bu parçaların üretiminin yapılmama nedenleri, tekniği basit de olsa, bazı parçaların bulunamamasıdır ve bazı parçalara ulaşılamamasıdır. Mülakatlardan alınan bilgilere göre, yan sanayi firmaları anlaşma yapmak üzere tersane ve armatörlere, genellikle dergilerden, müşterisi oldukları yabancı firmalardan kulaktan kulağa yayılan bilgilerden yola çıkarak başvurmaktadır. Son dönemlerde distribütör firmaların alt-sözleşmelerinin koşulları değişmiştir. Örneğin, satış sonrası hizmet yan sanayi firmalarının temel özelliği haline gelmiş ve üretim zincirindeki hiyerarşik konumunu yükseltmesine neden olmuştur. Yan sanayi firmalarını fason firmalardan ayırt eden önemli özelliklerden biri olarak satış sonrası hizmet sayılabilir.

Gemi inşa faaliyetini bütünlüklü olarak ele almak için Pendik-Tuzla-Gebze hattının önemli bir kısmına bakmak gerekir. Gemilerin küçük parçaları Tuzla ve Gebze'deki evlerin altındaki bodrumlara kadar yayılan ufak fason atölyelerinde üretilmektedir. Taşeron firmaların büroları, tersanelere yakın mahallelerde küçük bir daire olabileceği gibi, taşeronun ailesiyle yaşadığı evi de olabilmektedir. Yan sanayi firmaların, Pendik-Gebze hattında oldukça yaygın olarak konumlanmaktadır. Üretim zinciri bu haliyle, bölgeyi muazzam bir üretim tesisine dönüştürmektedir. Bu haliyle Tuzla özgün bir konumdur.⁷

“Tuzla Tersaneler Bölgesinde yaşamak tesadüf”

Tersaneler bölgesinde şaşırtıcı çelişkiler bir arada görülür. Büyük vinçler ve çelik profillerin arasında gezen baretsiz-baretili işçiler, emek ürünlerinin yanında oldukça küçük görünmektedir. Bu tersanelerin içi kadar çeperindeki yan sanayi ve fason imalathanelerinde de aynı çelişkiler devam etmektedir. Bu görünüm, 18 ve 19. yy'da manüfaktürlerde Marx'ın sweating system⁸ olarak tespit ettiği üretim ilişkisiyle benzer-

7 Güney Kore ya da Almanya'da tek tesiste tüm parçaların üretimi toplulaşmış haldedir. Buralarda sermayenin talep dalgalanmalarının etkisini önemli ölçüde kontrol altına alması ya da tersanelerin, kamu mülkiyetinde olması ile yatırımı bu ölçüde tek elde toplamak mümkün hale gelmiştir.

8 Kapitalin Sol Yayınları çevirisinde terletme sistemi olarak ifade edilmiştir.

likler göstermektedir. Marx, parça-başına ücretin belli olması halinde, emekçinin, emek-gücünü elinden geldiğince yoğun bir şekilde harekete geçirmesinin doğal olarak çıkarına olduğunu; bunun da, kapitaliste, emeğin normal yoğunluk derecesini daha kolaylıkla artırma olanağını verdiğini ifade etmektedir (Marx, 2006: 567). Marx buradan hareketle parça-başı ücretin, kapitalist üretim tarzı ile en uyumlu ücret şekli olduğu sonucunu çıkarmıştır.⁹ Yine Marx'a göre, parça-başı ücreti mümkün kılan emekçinin emekçi aracılığıyla kapitalist tarafından sömürülmesidir; aynı zamanda bu aracılık durumunun işçilerde -taşeronlarda- oluşan patronlaşma yanılgısına da neden olduğu söylenebilir. İşçi, tüm işçilik geçmişi boyunca hayalini kurduğu kendi kendinin patronu olma ve kâr etme hayalini gerçekleştirme yanılsaması içindedir. Bu noktada taşeron işçiler ile taşeron firmayı kuran ustabaşı arasındaki geleneksel ilişkiler de bu illüzyonu pekiştiren bir rol üstlenmektedir.

Yabancılaşmanın oldukça uç boyutlarda yaşandığı bir üretim alanı olarak tersanelerde işçilerin taşeron firma sahibi olarak patronlaşmaları, taşeronların iflas ederek işçileşmeleri, mühendislerin 18. yüzyıldaki çıkış noktası olan ustabaşılığa geri dönüşleri, taşeronluk yapmaları, belirli bir sürede üretim mekânının içinde ya da dışında parça-başına yapılan işlerle çok uzun saatler çalışmaları yaygın görülmektedir. Ölüm-lerde en çok suçlanan taşeron firmaların sahipleri, emek sürecinin tüm nimet ve külfetlerini Kâbil¹⁰ kimliğiyle deneyimlemektedir (Akdemir, 2007).

9 Marx, parça başı ücretin işlevlerine dair şunları söylemektedir: "Yeni bir şey olmamakla birlikte, parça-başı ücret -14. yüzyılda Fransız ve İngiliz çalışma yönetmeliğinde, zamana göre ücretle resmen yan yana bulunmaktadır- ancak gerçek manüfaktür döneminde geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Büyük sanayinin fırtınalı gençlik döneminde, özellikle 1797 ile 1815 yılları arasında, işgününün uzatılmasında ve ücretlerin düşürülmesinde bir kaldıraç olarak kullanılmıştır" (a.g.e. 569).

10 Eski Ahit'te şöyle bir öykü anlatılmaktadır: "Bir gün Kabil toprağın ürünlerinden Rabbe sunu getirdi. Habil de sürüsünden ilk doğan hayvanlardan bazılarını, özellikle de yağlarını getirdi. Rab, Habil'i ve sunusunu kabul etti. Kabil'le sunusunu ise reddetti. Kabil çok öfkelen-di suratını astı. Rab, Kabil'e 'Niçin öfkelendin?' diye sordu. 'Niçin suratını astın? Doğru olanı yap-san seni kabul etmez miydim? Ancak doğru olanı yapmazsan, günah kapı-da pusuya yatmış seni bekliyor. Ona egemen olmalısın.' Kabil, kardeşi Ha-

Sosyal Güvenlik yerine İnsafa ve vicdana dayalı güven

İşçilerini kendi ağı içinde tutmayan bir taşeronun piyasada kalma şansı yoktur. İşçileri elinde tutmak isteyen taşeron ise formel ya da enformel sosyal güvenlik mekanizmalarını iyi kullanmak zorundadır. Bu anlamda enformel sosyal güvenlik mekanizmaları hemşerilik, komşuluk ve akrabalık bağları ile oluşmaktadır. Bu bağlar, işçiler ile taşeronlar arasında nispeten zayıflamış, yerini rasyonel ilişkiler almıştır. Ancak özellikle akrabalık ilişkileri kapitalizm açısından rasyonel bir ilişki olarak firmalar arası ilişkide önemlidir ve yerini korumaktadır. Bu bağın varlığını sürdürmesinde, üretim zincirinin en başından başlayarak ifade edilen güven temelli ticari ilişkinin oldukça büyük anlamı vardır. Mekân kullanımındaki fiziksel sınırlılık ile bir arada üretim yapmanın etkisi bir yana, sektördeki öznelerin sermaye birikiminin ya tersanelere verilen devlet teşvikleri, ya da tersanelerin sağladığı teşvikler ile gerçekleştiği görülmektedir. Bu durumda güven kavramı, Tuzla Tersaneler Bölgesindeki bütün firmaların birbirine eşitsiz bir karşılıklı bağımlılık ilişkisini ortaya koymaktadır. Taşeronlar, güven ilişkisine daha fazla önem vermektedirler.

Tersanelerin/armatörlerin, taşeron firmaların kurulmasına destek sağlaması, taşeronların önemli ölçüde tersaneye/armatöre bağımlı olmasını sağlamıştır. Bağımlılık ilişkisi tersane, taşeron ve işçiler tarafından sipariş edilen geminin zamanında bitmeme riskini açıklamaktadır. Bu durumda uluslararası armatör firmaya büyük bir tazminat ödeyen tersane, bu tazminatı taşeronları cezalandırarak, alacaklarını alamayan ve hacizle üretim araçlarına da el konan taşeronlar da işçileri cezalandırarak karşılamaya çalışmaktadır.

Üretimin ritmi ile hayatlarının ritmi belirlenen bu insanlar, güven adını verdikleri bu ilişkiye tevekkülle sarılmaktadır(Akdemir, 2007).

bil'e 'Haydi, tarlaya gidelim.' dedi. Tarlada birlikteyken, kardeşine saldırdı, onu öldürdü. Rab, Kabil'e, 'Kardeşin Habil nerede?' diye sordu. Kabil, 'Bilmiyorum, kardeşimin bekçisi miyim ben?' diye karşılık verdi. Rab, 'Ne yaptın?' dedi. 'Kardeşinin kanı topraktan bana sesleniyor. Artık döktüğün kardeşkanını içmek için ağzını açan toprağın laneti altındasın. İşlediğin toprak bundan böyle sana ürün vermeyecek. Yeryüzünde aylak aylak dolaşacaksın.' (Ümit, Ahmet. "Tanrı yazar mı, yazar Tanrı mı?". Radikal Gazetesi, 28.4.2006)

İş kazaları ve meslek hastalıkları

Nisan ve Ekim 2007 ve Tersanelerde iş sağlığı ve güvenliği teftiş projesi genel değerlendirme raporlarında tablo haline getirilmiş iş kazası nedenleri aşağıdaki, iki tabloda verildiği gibidir.

İŞ KAZALARINA İLİŞKİN İSTATİSTİKLER (2006 Yılı)			
İŞ KAZASI SAYISI: 276			
Kazanın Şekli	Kaza sonucu		
	Yaralanma	Uzun Kaybı	Ölüm
Elektrik Çarpması	12		2
Takılarak Düşme	15		
Makinaya Kapılma	2	1	
Yüksekten Düşme	86		4
Cisim Çarpması veya Düşmesi	56		3
Araç Çarpması	12	4	2
Kalp Krizi	13		1
Diğer	62	1	
TOPLAM	258	6	12

Aralık 2006-Eylül 2007 Dönemine ait İş Kazası Bilgileri

Kazanın şekli	İş kazası sayısı	Kaza sonucu		
		Yaralanma	Uzun Kaybı	Ölüm
Elektrik çarpması	23	19	1	3
Düşme	72	69	1	2
Makina	44	44	-	-
Yarına	24	24	-	-
Bel incinmesi	6	6	-	-
Cisim çarpması	47	47	-	-
Sıkışma	40	39	-	1
Zehirlenme	4	4	-	-
Cisim batması	32	32	-	-
Kesilme	37	37	-	-
Patlama	1	1	-	-
Göze çapak kapma	54	54	-	-
Kalp krizi	2	-	-	2
TOPLAM	298	278	2	8

Yüksekten düşme oransal olarak önemli bir iş kazası nedenidir. İşçinin baret, gözlük takması bu iş kazasını geçirme riskini ortadan kaldırmaz. Bazı tersaneler, Şubat sonunda yapılan grevden sonra yüksekte çalışılan yerlere file takmaya ve paraşüt emniyet kemeri vermeye başlamıştır. Elektrik çarpması yine yüksek kayıpların olduğu bir risk türüdür ve bu riskin yine yapılan bir panel yatırımıyla ortadan kaldırılması mümkündür.

İşçilerde sık rastlanan rahatsızlıklar vardır. Bunlardan bazıları meslek hastalıklarına da neden olmaktadır. Akciğer hastalıkları, gözde çapaklanma ve güneş çarpması, zehirlenme, vb. sayılabilir. Kaza durumunda genellikle taşeron işçiler özel hastaneye gönderilmektedir. GİSBİR'in kurmuş olduğu özel hastane¹¹ tersanelere en yakın olan sağlık kuruluşudur ancak yeterli bir teknik donanım ve doktora sahip değildir. Kaza durumunda yakınlığı ve taşeronlarla anlaşmaları dolayısıyla ilk bu kuruma işçi götürülür. Eğer işçinin durumu ağırsa buradan verilen sevkle Sağlık Bakanlığı hastanelerine kaldırılır. İşçilerin öncelikle özel hastane götürülmelerinin nedenleri şöyle sıralanabilir: İş kazası kayıtlarından kaçınmak (her iş kazası rapor tutulması gereken adli bir vakadır), işgünü kaybını önlemek, işçinin durum ciddileşirse ve tazminat hakkı doğarsa lehlerine kayıt tutturmak (örneğin elektrik çarpmasıyla ölen bir işçiye kalp krizi teşhisi konması gibi).¹² Özel hastanenin masrafları, genellikle taşeron bazı durumlarda tersane tarafından karşılanır. Sektörde iş kazası sonucu ölen işçiler, işçi kahvelerinde görülen hızlı bilgi akımının tersini gösterecek şekilde gizli kalmaktadır. Yaralı işçilerin tedavisi ise, tersane sahiplerinin ve taşeronların inisiyatifine kalmaktadır. Kaza geçiren işçinin SSK primi yatırılmıyorsa, kaza geçirme anı ile işçinin hastaneye götürülme zamanı arasında sigortalı olma koşullarını sağlayacak formaliteler yerine getirilip böylece taşeron ve tersanenin yasal olmayan durumu ortadan kaldırılmaktadır. Çalışırken sigortasız olan işçi, hastaneye gittiğinde göstermelik olarak sigortalı ol-

11 GİSBİR'in özel hastane kurmasındaki hedefi, ortak işyeri sağlık birimine bu yapıyı dönüştürmektir. Böylece diğer tüm olanakları bir yana her tersanenin bulundurma yasayla zorunlu tutulmuş olan sağlık ekibi ve ekipmanının gerekliliğini böylece ortadan kaldırmanın ve maliyetleri düşürmenin yasal yollarını zorlamaktadırlar.

12 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. TTBİİK, 2008

maktadır. Çoğu işçi özellikle tamir bakım tersanelerinde çalışıyorsa bu kadar da şanslı olmaz ve yaralanmışsa gizlice özel hastaneye yatırılıp konu örtbas edilebilir. Ölmüşse, cansız bedeni memleketine gönderilir. Yakınlarına da bir miktar “kan parası” adıyla para verilir.

Sağlık ve bakımın devletin bu alandan geri çekilmesi ile birlikte bu hizmetler kadınların ev içi emeği ile karşılanır hale gelmektedir. Tersane işçilerinin eşleri, gözden çapak çıkarma, zehirlenme durumunda bakım, koruyucu kişisel donanımlarının eksik verildiği durumlarda komşulardan yakın çevreden tulum, pantolon temin etme gibi görevler edinmişlerdir(TTBİİK,2008). Kadınların ev içi görünmeyen emeğinin sınırlarının bu anlamda genişlemesi, tersanelerin işçilik maliyetlerinin düşürmelerinin de bir sonucu ve teminatıdır.

Ölümlerle sonuçlanan iş kazalarının -iş cinayetlerinin- sıklığı zamanlarda işçilerin protesto ve iş bırakma eylemleri oldukça kalabalık bir kitle ile gerçekleşir. İşçilerin birlikte hareket etme gelenekleri Osmanlı'daki ilk grev olarak bilinen 1873 grevinden bu yana pek değişmemiştir. Ayrıca, tersanelerin kapasitelerini sonuna kadar kullandıkları ve önemli bir büyüme kaydettiklerini söyledikleri 2005 ila 2008 yıllarındaki iş cinayetleri ise büyümenin bedelinin kime yansıdığını ortaya koymaktadır. Sendikanın, eğitim uzmanı “burada ölmenin değil yaşamının tesadüf” olduğunu söylerken “yetkisini ölümden ödünç almaktadır”. Benjamin'in (2006) ölüm vurgusu, Tuzla Tersaneler Bölgesindeki doğal olmayan ölümlerde somutlaşmaktadır. Ölüm, tersane işçilerinin gündelik hayatlarının en önemli deneyimidir.

Türkiye Gemi İnşa/Tamir Sektöründe Üretim ve İş Kazası Sonucu Ölüm Sayıları

	Türkiye Gemi İnşa/Tamir Sektöründe Üretim	Ölümlü İş Kazaları
2001	147.130 DWT	1 işçi
2002	84.700 DWT	5 işçi
2003	106.450 DWT	3 işçi
2004	293.229 DWT	5 işçi
2005	331.740 DWT	8 işçi
2006	556.285 DWT	10 işçi
2007	1.007.968 DWT	12 işçi
2008		4 işçi (ilk dört ayda)

Kaynak: Tuzla Tersaneler Bölgesi İnceleme ve İzleme Komisyonu, İş kazaları Raporu, 2008

* Alınan siparişlerle birlikte

İş kazası nedenlerine bakıldığında üretim teknolojisi ve emeğin daha fazla denetim altına alınmasını sağlayan çalışma biçimleri aracılığıyla üretimin ritminin artırılmasının etkileri ortaya çıkmaktadır. Üretim teknolojilerinin gelişmesi; bir zafer edasıyla günlük ve/veya haftalık gazetelerde, ardı ardına daha fazla yük kaldırma kapasitesi olan vinçlerin kullanılması, milimetrik ölçümlü, sıfır hatayla çalışan çelik kesme tezgâhları ve çevre şartlarından etkilenmeyen boya makineleri gibi pek çok nesne üzerinden tanıtılmaktadır. Bu iş aletlerinin üretim ritmini hızlandırmış olmasına rağmen, işçi sağlığı ve iş güvenliği yatırımlarını aynı özenle yapmayan sermaye iş kazalarına göz yummuş olur. İş kazalarının, 'teknolojik gelişme kim için(?)' sorusuna verdiği yanıt oldukça açıktır:

Teknik donanım, tersane tarafından malın hızla ve en az hatayla üretimi için kullanılmaktadır. Kapitalist, teknik donanımla, işçinin emek zamanı üzerinde kurduğu hâkimiyete karşı ücret ve işgünü saati talepleri etrafında tersanelerde işçi örgütlenmeleri oluşmaktadır. Mekân ve zaman deneyimleri ile yeniden anlamlandırabileceğimiz taşeronluk sisteminin işçiler üzerindeki tüm etkileri, yani işçiler arasındaki rekabeti artırıcı etkisi, bununla birlikte güven ilişkileri ile ör(t)ülmüş taşeronlarına bağ(ım)lılıkları, bu işçi örgütlenmelerini parçalamaktadır. Son dönemlerde Limter-İş Sendikasının daveti ile oluşan Tuzla Tersaneler Bölgesi İzleme ve İnceleme Komisyonu, TMMOB İstanbul İKK, İstanbul Tabip Odası, İşçi Sağlığı Enstitüsü ile birlikte geniş çaplı bir rapor derlemiş ve geniş bir kamuoyu baskısına önayak olmuştur. 2008'de de ölümlerin devam etmesi üzerine iki günlük geniş çaplı bir grev yaşanmış, üretimin sendikacıların ifadesine göre yüzde 70'i durmuştur. Grev sonrasında fiilen birkaç tersanede 7,5 saatlik ağır ve tehlikeli işler yönetmeliğine dayanan işgünü uygulamasına geçilmiş ve bazı tedbirler alınmıştır. Elektrik çarpması ve yüksekte düşme gibi 2006-2008 döneminin oransal olarak en önemli kaza nedenlerinin ortadan kaldırılmasına adım atılmıştır.

Tuzla Tersaneler Bölgesinden bahsetmek, aynı zamanda Yalova, Gelibolu, Taşucu, Kocaeli ve Yumurtalık Serbest Bölgesi, Cide, Biga,

Ünye, Ereğli, Çamburnu gibi yeni tersane bölgelerinden de bahsetmektedir. Tuzla'da hâlihazırdaki yasada öngörülen yükümlülüklerin hayata geçirilmemesi ve iş güvenliği önlemlerinin yeterince alınmaması, burada yaşananların diğer bölgelere de taşınacağı öngörüsünü ister istemez düşündürüyor. Şimdiye kadar Zonguldak ve Yalova'da kuruluşu çok eskiye dayanmayan tersanelerden de ölüm ve yaralanma haberleri gelmesi ne yazık ki öngörüğü doğrular niteliktedir.

Aynı zamanda tersane işçilerinin hızlı hızlı çalışırken ölmek istemediklerini haykırmaları da sadece onları ilgilendirmiyor. Esnek çalışma ilişkileri ve sosyal güvenceler ile sosyal hakların yerini piyasa ilişkilerinin alması hangi vasıfta olursa olsun çalışan herkesin aynı şiddetle olmasa bile aynı sorunlarla karşılaşacağını gösteriyor.

Bilgisayarlarınızı, Çin malı ucuz kalemlerinizi getiren gemilerde işçiler öldükçe artan ticaret hacminden kimin hangi payı aldığı açıklık kazanmaktadır.

Kaynakça:

- Akdemir, Nevra.2004. Kalkınma ve Sermaye Birikimi Sürecinde Enformelleşme: Tuzla Örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Akdemir, Nevra. 2007. "Emek Süreçlerinde Taşeronluk Ve Tuzla Tersaneler Bölgesi Örneği". Gündelik Hayat ve Emek Süreçleri, Praksis 16
- "Butik Tersanecilik Yapıyoruz". Akşam Gazetesi 2005. <http://www.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2005/04/25/yazidizi/yazidizil.html>
- Benjamin, Walter. 2006. "Hikâye Anlatıcısı", Son Bakışta Aşk. Çev: Nurdan Gürbilek. İstanbul: Metis Yayınları.
- "Tarih Kavramı Üzerine". Son Bakışta Aşk. Çev: Nurdan Gürbilek. İstanbul: Metis Yayınları.
- "Gemideki Aileler". Capital Dergisi. Ağustos 2003.
- Dünya Gazetesi. Tuzla Bölge Eki. 09.04.2002.
- Dünya Gazetesi. Gemi İnşa Sanayi Eki. 31.10.2002
- Dünya Gazetesi. Sektörel Araştırma 78: Gemi İnşaa Sanayi. 06.10.2003.
- Dünya Gazetesi. "Gelecekte Avrupa'nın Gemi İnşa Üssü Karadeniz Bölgesi Olacak". 02.01.2003.

Dünya Gazetesi. "Bizim İçin Kurumsallaşma ve Kalite, Olmazsa Olmaz." 09.01.2003.

Dünya Gazetesi. Denizcilik Eki. sayı:32. 01.08.2003.

Finansal Forum. Deniz Ticareti Eki. 08.04.2004.

Gemi İnşa Sanayi Dergisi. sayı:8. 04-05-06-2004.

Güler-Müftüoğlu, Berna. 2005. İstanbul-Gedikpaşa'da Ayakkabı Üretimi. İstanbul: Bağlam Yayınları.

Marx, Karl. 2006. Kapital I. 7. Basım. Ankara: Sol Yayınları.

Tuzla Tersaneler Bölgesi İnceleme ve İzleme Komisyonu. 2008. Seri Ön-
lenebilir İş Kazaları Raporu. TMMOB İKK. İstanbul.

Dünya Gazetesi. 13 Kasım 2006:

http://www.dunyagazetesi.com.tr/news_display.asp?upsale_id=286637

<http://www.virahaber.com/?p=6238>, erişim tarihi: 20 Nisan 2008.

<http://www.tumgazeteler.com/?a=2646511>, erişim tarihi: 20 Nisan 2008.

Ulaştırma Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi.

<http://www.ubak.gov.tr/ubak/tr/ilkler.php>, erişim tarihi: 9.12.2007.

Not: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın 2007 yılı içerisinde kamu oyuna açıkladığı iki İş Sağlığı ve Güvenliği Teftiş raporu bu teknisist bakışa örnek teşkil etmektedir. Nisan 2007 tarihli rapora, http://www.calisma.gov.tr/is_teftis/tersane.pdf adresinden, Kasım 2007 tarihli rapora ise http://www.calisma.gov.tr/is_teftis/tershane2.pdf adresinden ulaşılabilir.

Not 2: DPT, IX. Kalkınma Planı (2007-2013), Gemi İnşa Sektörü İhtisas Raporu, 2006, http://plan9.dpt.gov.tr/oik36_1_gemiinsa/361ge-miinsa.pdf den okunabilir

EK IX.

Tuzla'da Bir İşçi Daha Öldü, Artık Canınız Yanmıyor mu?

Tersanelerdeki iş kazaları önlem almaya yetersiz sermaye yapısından, deneyimsiz işçi çalıştırmaktan, sektörün tehlikeli olmasından, taşeronluk sisteminden kaynaklanıyor. Nedeni bizatihi sektörün yükselmesi.

BİA Haber Merkezi - İstanbul
16 Ocak 2008, Çarşamba

Nevra AKDEMİR

İşçilerin çalışmaya giderken öldüğü bir ülkede birileri çıkıp gururla ülkenin ihracat rakamlarından, büyümeden bahsedince canım yanmaya başladı. Dün Tuzla Tersaneler Bölgesinin en modern tersanesinde, en modern taşeronuna bağlı bir işçi daha iş kazasında öldü. İş kazası olmaz denilen bir tersane alanı ve her türlü iş güvenliği tedbirini aldığı iddia eden bir taşeronda bu iş kazasının meydana gelmesi, iş kazalarının nedenleri üzerine düşünme sorumluluğunu bir kez daha hatırlatıyor.

Zira, büyük firmaların kalifiye işçi çalıştırdıkları genel kabul görür. İşletmeler, örneğin iş kazasının gerçekleştiği “modern” tersane, görünürde İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği (İSİG) tedbirlerini önemli ölçüde almışlardır. Örneğin iş kazası geçiren 19 yaşındaki genç işçi Onur Bayoğlu'nun bağlı bulunduğu taşeron, zayıf ve küçük bir bağımlı işletme değildir. Tam tersine tersanelerdeki çalışmasının koşullarını belirleme gücüne sahip, sermaye birikimi açısından da güçlü bir işletmedir.

Öyleyse iş kazası neden olur?

Yeni gemi imal eden tersanelerdeki maliyet kalemlerine baktığımızda Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) 9. Kalkınma Planı (2007–2013) gemi inşa sanayi özel ihtisas raporunda ifade edildiği gibi emek maliyeti tüm gemi imal maliyetleri içinde yüzde 15 ile yüzde 23 arasında bir orana sahiptir.

Aynı zamanda aynı raporda işkolunun yüzde 40 yatırım indirimi ve yüzde 100 gümrük muafiyetine sahip, yani devletin tüm teşvikleri ile beslenen bir sektör olduğu da görülebilir. Tüm bu şartlara bakıldığında, iş kazasını bilindik saptamalarla açıklamak neredeyse imkansız görülmektedir.

Yani iş kazası ne İSG önlemlerini almaya yetersiz sermaye yapısından, ne cahil ve deneyimsiz işçi çalıştırmaktan ne sektörün doğası gereği tehlikeli olmasından ne de taşeronluk sisteminden kaynaklanıyor. İş kazasının nedeni bizatihi sektörün yükselmesidir.

Şöyle ki: Siparişleri yüzde 360 artan bir sektörde çalışmak tersane için daha fazla kâr ve rekabet anlamına geldiği gibi, işçiler için de daha fazla çalışma anlamına gelecektir. Tersane işçilerinin hem saat olarak daha fazla çalışmalarını hem de daha “verimli”; yani bir iş saatinde daha fazla iş yapmasını sağlayacak şekilde çalışmalarını sağlamak için farklı üretim teknikleri kullanma yoluna gidecektir.

Bunun yanı sıra tersane dışına çıkarılabilecek bazı bölümlerini de kendilerine fazla uzak olmayan fason atölyede yaptıracaktır. Buralarda da işin hızlanmasını aynı ölçüde sağlayarak tabii ki.

Türkiye Gemi İnşa/Tamir Sektöründe Üretim ve İş Kazası Sonucu Ölüm Sayıları

	Türkiye Gemi İnşa/Tamir Ölümlü İş Kazaları Sektöründe Üretim	
2001	147.130 DWT	1 işçi
2002	84.700 DWT	5 işçi
2003	106.450 DWT	3 işçi
2004	293.229 DWT	5 işçi
2005	331.740 DWT	8 işçi
2006	556.285 DWT	10 işçi
2007	1.007.968 DWT*	12 işçi

Kaynak: Tuzla Tersaneler Bölgesi İnceleme ve İzleme Komisyonu, İş kazaları Raporu, 2008

** alınan siparişlerle birlikte*

dwt: Geminin taşıma kapasitesini ifade eden Dead Weight Ton'un kısaltması.

2007 verilerine son ölümleri, Tuzla Tersaneler Bölgesi'nde sayılan yüzlerle ifade edilen kazaları, Ereğli, Çanakkale ve Rize'de yeni kurulan tersanelerde meydana gelen yaralanmaları eklediğimizde, tersanelerin geleceğine dair kuşku doğuyor.

Tersaneler Tuzla'dan Türkiye'nin başka bölgelerine sığınıyor, büyüyor ve yayılıyorlar. Ancak Tuzla'da gözlemlenen kuralsızlığı berabe-

rinde götürerek iş kazalarının daha da görünmez kalmasını sağlayabilirler.

Tüm bu iş ritminin hızlanmasının sınırı, insanın biyolojik ritmi olabilir mi?

İşin hızlanması, dar bir mekanda, bir araya gelmemesi gereken birçok işin bir arada yapılmasını sağlar. Bu durumda pek çok işçinin yaptıkları işe göre alınan tedbirler işe yaramaz hale gelebilmektedir. Örneğin taşıma, elektrik donanımı işi ile kaynak işinin bir araya gelmesi, hem duman nedeniyle zehirlenmeye, hem de kaynak kıvılcımlarının oksijen ya da elektrik kablolarıyla teması ile elektrik çarpmasına, takılıp düşmeye ve daha pek çok iş kazasına neden olabilir. Önlemleri alınmayacak ama önlenebilecek iş kazalarına. Bu koşullar düşünüldüğünde önlenabilir, seri iş kazaları cinayet halini alır.

Son iş kazasına bakıldığında da Sedef Tersanesi'nde elektrik tasearonu Elkon Ltd. Şti'nde çalışan, 19 yaşında Giresun doğumlu Onur Bayoğlu adlı işçi 14 Ocak akşamı mesai bitiminde çalıştığı gemiyi terk ederken iş güvenliği tedbirleri alınmadığı için gemi ambarına düşerek yaşamını yitirmiş. Çalışma gününün sonundaki yorgunluk ve emniyet kemerinin olmaması...

İnsanca çalışma

Artık, nefes almayı talep eder gibi, işçilerin, memurların, mühendislerin, işsizlerin en önemli talebi bu... Tuzla Tersanelerini İzleme ve İnceleme Komisyonu'nun hazırladığı ve 16 Aralık 2007'de sunduğu iş kazaları raporunda bu çılgılığı görmemek mümkün değil. Artık çalışma koşullarımızı iyileştirme üzerine pazarlık yapmayı bırakıp, hayatta kalabilmek üzerine talepler sunmak hâlâ canınızı yakmıyor mu? (NA/TK)

*** Nevra Akdemir, Türkiye Sınıf Araştırmaları Merkezi (TÜSAM) Araştırmacısı, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Tuzla Tersaneler Bölgesi, İzleme ve İnceleme Komisyonu Üyesi**

EK X.

TUZLA NEYİN SEMBOLÜ OLDU?

Radikal II, 15 Haziran 2008'de yayınlanmıştır.

Nevra Akdemir – Aslı Odman (Türkiye Sınıf Araştırmaları Merkezi Araştırmacısı - MSGSÜ Şehir Bölge Planlama Doktora Öğrencisi)*

Yarın Tuzla Tersaneler Bölgesi'nde Limter-İş Sendikası'nın çağrısı ile fiili greve gidiliyor. Tuzla'nın sırf 'Tuzla' olmaktan çıktığı, uzun zamandır görünür olmayanların görünür ve konuşulabilir olduğu bir 'sahneye' dönüştüğü zamanlardan geçiyoruz. Bu 'oyunda' neleri görüyor, hatırlıyoruz?

Tuzla, ağırlıklı olarak devlet-merkezli düşünen ve eleştiren sol muhalefete, çalışma ilişkilerindeki çelişkilerde asıl çözüm muhatabının sadece devlet değil, işveren ve işçi örgütlenmeleri olduğunu hatırlıyor. Senede bir kaç iş teftişi ve altı günlük kapatmalarla, yeni tersane tahsisleriyle, belediyenin taşıma projeleriyle, hayatı bugün kurtulacak bir işçinin hayatının kurtulmadığı aşikar bir hale geldi. İşçiler göz göre göre ölmeye devam ediyor. Toplumsal bir mutabakat metni sayılabilecek devlet tarafından güvenceye alınan iş kanunu ve yönetmeliklerde, işyeri güvenliğini sağlaması gereken işverendir. Limter-İş Sendikası'nın grev için öne sürdüğü taleplerin tamamı da dayanağını buradan alıyor. Devletten talep edilen ise, yasaların uygulanması sağlamak. Bu talebin gerçekleşmesi bile önemli ölçüde, Tuzla Tersaneler Bölgesi için yaşam hakkını savunmaya denk düşüyor. Yıllardır Tuzla Tersaneler Bölgesi'ndeki bin parçaya bölünmüş taşeron işletmelerde örgütlenmeye çalışan, bu arada sosyal güvenlik kurumlarının ve ilgili bakanlıkların elinde olmayan gizli kalmış iş kazalarının listesini tutan, bu kazaları ve meslek hastalıkları görünür kılmaya çalışan, daha da ötesi, iş kazalarının bir daha yaşanmaması için mücadele yürüten Limter-İş Sendikası, herkese çözüm muhatabı olarak unutturulan işçi sınıfını hatırlatıyor.

Tuzla, insan hayatının 'çalışmak' ve 'yaşamak', 'üretmek' ve 'tüketmek' diye ikiye bölünemeyeceğini hatırlatıyor. Evet, sendika'nın ilk mücadele hattı, üretim alanında çalışma koşullarının iyileştirilmesi. Fakat yaşamak ve çalışmanın birbirinden ayırlamadığını, o en gerçek an-

* Söz konusu yazının Radikal İki'de yayınlanan versiyonunda, Nevra Akdemir'in İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde çalıştığı belirtilmiştir. Ancak doğrusu buradaki gibidir.

da, iş kazasında, 'işçinin ölümünde' görüyoruz. Tuzla'da üretimin ritmi, insanın sosyal ve biyolojik varlığına kasteden bir sınıra dayanmıştır. Bu alanda sendikanın ikinci mücadele hattı ister istemez yaşam alanına ilişkin taleplerlerden oluşuyor: Ölmeden çalışabilme hakkı, dinlenme hakkı, ücretli tatil hakkı, çay molası hakkı, insanca evlerde yaşama hakkı, 'önünü görebilme' hakkı... Tuzladaki sendikal mücadelenin bu kadar büyük bir kamuoyu desteği almasının nedeni, Limter-İş'in emeğiyle geçinen herkesin paylaştığı bu basit ve asli talepleridir. Çalışma saatleri uzatılan doktorların, senelik anlaşmalarla çalıştırılan eğitimcilerin, call-center'larda veya güvenlikçi kabinlerinde 'belirsiz süreli anlaşmalarla' uzun saatler oturan gençlerin, TOKİ inşaatlarında kuşlar gibi ölen göçmen işçilerindir bu talep. Aynı zamanda 'corporate identity' cenderesi altında işarkadaşı ile yarıştıran, fazla mesaiye 'kendi işine sahip çıkar gibi sahip çıkan' stresli banka yöneticisinin de...Eskiden 'milli kalkınma', şimdi 'ekonomik istikrar ve büyüme'ye yapılan güzellemelerin insanın sınırına çarptığı yeri hatırlatmaktadır Tuzla.

Tuzla, devletin artık başka bir türlü devlet olduğunu hatırlatmaktadır. 'Tuzla'da devlet yok!' dendi. Tuzla'da devlet var!. Tersaneler devletle iç içe. Tersane sahipleri ve armatörler milletvekili; tersaneler askeri ihaleler, devletten envai çeşit teşvik alıyor. İş kazalarına tepkiler olduğunda kolluk gücüyle bunlar bastırılıyor; tersane sahibi, taşeron firma üzerine aldığı işi geciktirdiğinde sözleşmeden doğan tazminatları hukuk aracılığıyla hızla alıyor. Tuzla'da girişimci liberal-muhafazakâr devlet tüm işlevleriyle varlık gösteriyor. Özel-kamu yepyeni bir form yaratmak üzere birbirine karşılıyor.

Tuzla, sınıf sendikacılığı yapınca 'bölücü' diye damgalanmaya çalışan sendikanın örgütlemeye çalıştığı işçi kesiminin, bizzat işverenler tarafından binbir taşeron işletmeye bölünmüş olduğunu da hatırlatıyor. 1980'li yılların ortalarında tersanecilik sektörünün büyük aktörlerinin (armatör ve tersaneciler) kendi krizlerini çözmek için Güney Kore'den esinlenerek yarattığı bu ilişki şimdi yeni bir krizin nedeni olarak karşılarında durmaktadır. Tersanelerin emek maliyetlerini düşürmelerinin, dünyada rekabet edebilmek için ürünlerinin ve hizmetlerinin fiyatını düşürmelerinin bir yolu olarak taşeronluk sistemini kullandıklarını görüyoruz. Taşeronluk sisteminin işkazalarının önemli bir tetikleyicisi olduğu saptamasını yaparken (2000'den beri ölen 98 işçiden sadece 2

adeti kadrolu işçidir), her zaman asıl karar vericileri işaret etmek gerekiyor. Çoğu zaman seri ölümlerin sebebi, taşeronların vicdansızlığı ya da devletin vurdumduymazlığı arasında sıkıştırılırken, yasaların da işaret ettiği asıl sorumlular ve çözüm muhatapları gözden kaçıyor. Seri iş kazaları artık bu sistemi 1980'lerde teşvik etmiş tersanecilerin de işlerini aksatacak yoğunluk ve görünürlüğe ulaşmış gözüküyor. Tuzla'da artık 'herzamanki işlere' devam etmek mümkün gözüküyor. Asıl işin %90'ını yapan, ama asıl personel gözükmeyen taşeron işçilerinin öncülleri, asli haklarını talep etmeye başladılar.

Tuzla, vermeden almanın bir tek Allah'a mahsus olduğunu, nitelikli işçi isteniyorsa nitelikli çalışma koşullarının yaratılması gerektiğini hatırlatıyor. Geniş kamuoyunda işçilerin 'köylü, göçmen, eğitimsiz' diye damgalanmalarına ve iş kazalarından sorumlu tutulmalarına inanan çok kalmadı. Eğer işkazalarının nedeni 'eğitimsiz işçiler' ise, neden 1960'lardan itibaren Almanya'ya göçen köylü-işçiler Tuzla'daki gibi ölüp ölüp düşmediler? Örgütlü, sendikalı, güvenli bir sanayi sistemi içerisinde işçinin eğitim düzeyi -istendiği kadar elitist tanımlanırsa tanımlansın- cana kasteden sonuçlar getirmemişti. Eğer, 'eğitimsiz işçiler' işkazasına neden oluyorsa, o halde Tuzla'daki tersane sahipleri, neden eğitilmiş ağır sanayi işçisi bulunmayan Yalova-Alınova, Samsun-Terne, Ordu-Ünye, Çanakkale-Biga gibi yerlerde yatırım yapıyor?

Tekrarlamak pahasına yeniden söylemeli: nitelikli işçi, nitelikli çalışma koşullarında oluşur. Kazaların üstünü örten değil, analizini yapıp, şeffafla sektör ve kamuoyu ile paylaşan, kaza ve ölüm merkezli değil, koruma merkezli örgütlenen, iş güvenliği yatırımlarına kaynak ayıran, işçileri güvensiz çalışma koşullarına, taşeronun vicdanına terk etmeyen, çalışma sürelerini insani ve yasal sınırlarda tutmayı sağlayan, sigortalarının tam yatırılmasını ve emeklilik, iş güvenliği ve diğer sosyal haklarını güvenceye alan işveren, nitelikli çalışma koşullarının yaratılmasını sağlamaya başlamıştır demektir.

Tuzla'daki seri ölümlere dair oluşan hassasiyet, yeni tersane alanlarının tahsisi, Tuzla'da birleşmelerin teşviki, devletin 'işçi eğitim masraflarını' üstlenmesi gibi, işverenlerin devletten birikmiş taleplerini tekrar masaya getirmek için kullanılıp, unutulacak bir hassiyet değildir. Tuzla'da kendi derdini görmüşlerin birikmiş derdlerinden oluşan bir hassasiyettir. Tuzla sahnesi'nde, daha önemli, daha asli ve doğrudan

'yaşam hakkını' ilgilendiren birikmiş ve bastırılmış insani talepler, artık tekrar kulise itelenemeyecek kadar, öne çıktı. Tuzla, siyasetin gündem ve öncelik belirlemek olduğunu hatırlatıyor.

EK XI.

Tuzla'da Gemi İnşa Sermayesi, Terle, Kanla Büyüyor

Tuzla'daki işçiler "barek, gözlük takmadıkları için" ölmüyorlar. Üretim zincirinde en büyük kâr marjına sahip tersane sahibi işyerinin güvenliğini almazsa ölmüyorlar.

BİA Haber Merkezi - İstanbul

13 Şubat 2008, Çarşamba

Aslı ODMAN

Dün Tuzla'dan, Limter-İş Sendikası'ndan bir ölüm haberi daha geldi. Tuzla'daki sendikadan ölüm ve iş kazalarına karşı basın açıklaması haberi bekler olduk. Dearsan Tersanesi'nde çalışırken Cevat Toy, düştüğü gemi ambarında üç saat sonra bulunmuş. Müdahaleler fayda etmemiş, Cevat Toy'un ismi 2008 senesinde Tuzla'da hayatını kaybeden üçüncü işçi olarak "personel listesi"nden "ölüm listesi"ne geçmiş.

Bu ölümlerin hızı, art ardılığı ve öngörülebilirliği, Tuzla Tersaneler Bölgesi hakkında bu hafta basılan raporu kaleme alan bizleri bile acı dolu bir şaşkınlığa düşürüyor. "Tuzla'da neden art arda işçiler oluyor?" diye soranlara bir şeyler anlatırken, üzüntümüzü, şaşkınlığımızı ve öfkemizi bastırmak zorunda kalıyoruz.

Tuzla'da işçiler neden oluyor?

Çünkü gemi inşa sanayisi büyüyor. Gemi inşa sanayisi tüm dünyada büyüyor. Türkiye'deyse 2004'ten sonra, aynı inşaat sektörü gibi, "parlayan bir yıldız" haline geliyor.

Tuzla'da gemi inşa sanayisi geçen üç sene içinde 3 misli büyüdü. Geçen üç sene içinde senede Tuzla'da hayatını bırakan işçi sayısı da 5'ten 15'e doğru ilerliyor. Bu bir tesadüf değil.

Tuzla Tersaneler Bölgesi'nde 40 civarındaki tersane sahibi, bu büyümeye iş saatlerini artırarak, iş ritmini hızlandırarak, işi yoğunlaştırarak cevap veriyorlar. Tuzla'daki çalışma şartları hem mekanın, hem de işçilerin biyolojik ritminin sınırlarına dayanmış durumda.

Bu büyüme, tersanede ana işveren olan tersane sahipleri tarafından yasaca öngörülen iş güvenliği tedbirlerinin tam olarak alınmadığı Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın teftiş raporlarınınca tespit edilmiş Tuzla'da gerçekleşiyor. Bakanlık, seri ölümler bu seviyeye gelmeden önce Nisan 2007'de yayınladığı raporda, 44 adet tersaneden yalnızca ikisinin tüm tedbirleri almış olduğunu ve "işverenlerin iş güvenliği hakkındaki eksikliklerinin çözümünü uzun vadeye yayma eğiliminde olduğunu" ifade etmişti.

Tersane sahipleri, bırakın bu büyüyen ve iş ritmi hızlandırılan sektöre uygun artırılmış iş güvenliği tedbirlerini almayı, çalışma örgütlenmesine gitmeyi sağlamayı, herhangi bir sektörde alınması gereken tedbirleri bile -saha deneyimlerimizi unutup, yalnızca Çalışma Bakanlığı'nın bu konudaki raporuna dayandığımızda bile- yasada öngörüldüğü şekilde yerine getirmiyorlar.

Sektör koşu koşu büyürken, iş güvenliği tedbirleri "zamana yayılıyor". Sermaye birikimin zamanı ve ritmi, insan hayatının zamanı ve ritmini, yani "ömrü" yutuyor.

Mesele "baret takmaya üşenen eğitimsiz işçiler" değil

Tuzla'daki işçiler "baret, gözlük takmadıkları için" ölmüyorlar. Tuzla'da işçiler, tersanesinde gemi yapılan, üretim zincirinde en büyük kâr marjına sahip tersane sahibi işyerinin güvenliğini -iş başlamadan önce ve üretim sırasında- almazsa ölmüyorlar.

Mesele "baret takmaya üşenen eğitimsiz işçiler" meselesi değil: Gemi inşa sektöründe ağırlıklar tonla değil, grosston ile verilir. İşçilerin üzerine düşen saç parçaları 3, 5 tonluk parçalardır. Bu parçalar, "koştura koştura" büyüyen bu "başarılı" sektörde, olması gerektiği gibi vinç yerine, forkliftlerle, daracık tersane mekanında, acele acele bir yerden bir yere taşınırsa, forkliftten işçinin üstüne düşüp işçiyi, teknikeri, mühendisi ikiye bölebilirler.

Böyle ölen işçiler vardır. İşçilerin yüksekte çalışacağı iskeleler, geminin dış yüzeyi bozulmasın, ikinci kere taşıma gerektirmesin, iş "çabuk çabuk" yetişsin diye kaynakla uygun bir şekilde sabitlenmezse, düşen işçi baretli, gözlüklü de olsa ölme ihtimali büyüktür.

İş çabuk çabuk sipariş sözü verilen tarihte yetişsin, tersane sahibi gecikme tazminatı ödemesin diye, bir yardımcı eşliğinde yapılması gereken işler tek kaynakçı, tek montajcıyla yapılırsa, işçi ambara veya de-

nize düşse, düştüğünden haberdar olunması saatler, bazen bir gün bile sürebilir.

İş çabuk çabuk bitsin diye, oksijen hortumları ve elektrik kabloları birbirinden düzgünce ayrılmazsa, işçinin kaynak yapacağı gemi deh-lizleri fanlarla gazlardan arındırılmazsa, işçi patlamada ölür.

Bütün bu tedbirler, İş Kanunu'na göre ve her akliselim insanın tah-min edebileceği gibi, işyerinde üretim yaptırtan, işçi, mühendis istih-dam eden, bu işten kâr eden işverenin yükümlülüğündedir.

Taşeronluk sistemi

Bu yükümlülükten Tuzla'daki tersane sahipleri nasıl sıyrılmakta-dırlar? İşte ancak ve ancak bu açıklamalardan sonra, Tuzla'da taşeron-luk sisteminden bahsetmek anlamlıdır.

Tuzla'daki seri iş kazalarının nedeni "taşeronluk sistemi" değildir. Onlar, aynı seri iş kazaları gibi, Tuzla'da bizzat tersane sahipleri tarafın-dan hayata geçirilmesi desteklenmiş ve teşvik edilmiş "esnek çalıştırma ve rekabet edebilirlik sistemi"nin bir diğer emaresidirler.

Taşeronluk sistemi şu şekilde işliyor: Orta boyly bir tersanenin si-pariş aldığı ve altı ay içerisinde yetiştirmek zorunda olduğu 10bin ton'luk (dwt'lik) bir kimyasal tankerin inşasında aynı anda, aynı tersane alanında 30 ila 50 adet farklı irili ufaklı taşeron işletme, 30 ila 50 fark-lı tüzel kişilik, 30 ila 50 farklı dünya yan yana çalışmaktadırlar.

Yani ana iş olan gemi yapımı bölünerek, onlarca alt işveren söz-leşmesi yapılmıştır. Bu İş Yasası'nın 2. maddesine açıkça aykırı olduğu gibi, gittikçe artan iş kazalarına davetiye çıkarmaktadır.

Neden bir "esnek çalıştırma ve rekabet edebilirlik sistemi" olarak taşeronluk sistemi iş kazalarına davetiye çıkarmaktadır? Çünkü, 30 ila 50 işverenin el ele, ana işverenlerinden önce iş alanına girip, yasaca öngörülen ve iş kazasının olmaması için elzem olan tedbirleri almaları-na imkan yoktur.

Kabloları birbirinden ayırmak, iskelelerin sağlamlığını kontrol et-mek, gaz ölçümü yapmak tersane sahibi ana işverenin, yanı tersane sa-hibinin sorumluluğundadır.

Taşeronluk sistemi, iş güvenliği maliyetlerinin, diğer emek mali-yetleri ve risklerle beraber, bu riskleri taşınasının mümkün olmadığı, bu yükü taşıyabilip taşıyamadığına bakılmayan küçük ve orta ölçekte işlet-melere aktarımıdır.

1000 işçi çalışırken yalnızca 100 işçi kadrolu

Tersane sahipleri kadrolu olarak en fazla 100 küsur işçi göstermektedirler. Halbuki siparişini aldıkları geminin inşasında 1000'e yakın işçi çalışmaktadır. 100 küsur işçiye hizmet verebilecek işyeri hekimi, 100 küsur işçi üzerinden hesaplanan işyeri güvenlik elemanı istihdam edilmekteyken, diğerlerinin, yani çoğunluğun çalışma şartları, sağlık ve güvenlik ihtiyaçları, bu binlerce daha ufak işletmenin keyfi ve faklı uygulamalarına kalmıştır.

Belki bu riskler, Türkiye'de taşeronlarla üretimini örgütleyen diğer sektörlerde, gemi inşa sanayisi gibi, tüm diğer sektördeki riskleri kendi bünyesinde barındıran ağır ve tehlikeli işkolu olmayan sektörlerde, mesela tekstil sektöründe Tuzla'daki oranda görünür olmamaktadır. Bu "esnek çalıştırma" sisteminin sonuçları Tuzla'da daha görünür olmaktadır.

Sorumluluk tersane sahiplerinde ve Bakanlıkta

Bir ekstrem örnekten çıkarak, çalışma hayatıyla ilgili tüm esnekleştirme politikalarının, iş güvenliğine, işçi sağlığına olan etkileri üzerinden tekrar sorgulanmalıdır. Her sendika gibi, ilk varlık nedeni sosyal ve ekonomik haklar mücadelesi vermek olan Limter-İş Sendikası'nın mücadelesi "yaşam hakkı" ekseninde belirlemek zorunda kalmıştır.

Tuzla'da her türlü sosyal ve ekonomik hak talebi, en asli insan hakkı olan yaşama hakkıyla doğrudan bağlanmıştır. Parıltılı ekonomik büyüme içerisinde Tuzla'da geline nokta şu anda budur.

Komisyon olarak hazırladığımız raporda, Tersaneler Bölgesi'nde çalışan tüm işçilerin ana işveren üzerinden ve aldıkları ücret zemin alınarak sigortalanmasını önermiştik. Bu açık olarak, işyeri güvenliğini sağlama sorumluluğunu, mali ve teknik olarak bunu sağlayabilecek tek merci olarak tersane sahibini ve gerekli yetki ve yaptırım gücüyle donatılmış Çalışma Bakanlığı'nı göreve çağırır.

Bu, "bizim kadrolu işçilerimiz zaten kadrolu, kadrolu işçilerimizden ölen olmuyor, onlara zaten eğitim veriyoruz" deyip, tersanelerde çalışan ve kâr edilmesini sağlayan işçilerin yüzde doksanınin sorumluluğundan kaçınmayı engelleyecek tek yol olarak gözükmektedir.

Bu konuda bir kamuoyu desteği ve yönlendirmesi olmadığı sürece hem Tuzla'da, hem de baş döndürücü bir hızla Türkiye'nin pek çok koyunda açılmakta olan yeni tersanelerde, seri ölümlerin devam edeceği-

ni öngörmek, aşikar olduğu kadar acı vermektedir de.

İş güvencesinin sağlanması, sağlanmadığı zaman yaptırım uygulanması alanının devletin sorumluluğundan çıkarılıp (veya hiç bu alana sokulmayıp) aile, hemşeri, tanıdıklık ve vicdani güven temelinde kurulması, ancak bu tip üretim örgütlenmeleriyle mümkün olmaktadır.

Dolayısıyla taşeronluk sistemi iş kazasının ortamını hazırlıyor olsa da, konuyu ele alan tespitler sistemden asıl yararlananlara, tüm sorumluluklarından kolayca sıyrılan, üretimi en esnek ve en hızlandırılmış şekilde örgütleyen tersanelerin kendisine, ana işverenlere odaklanmadıkça çözümsüz kalacaktır.

Zira bu halleriyle taşeron firmalar sorunun nedeni değil, göstergesi ve belirtisidirler. Bu nedenle iş kazalarını sadece taşeronluk sistemine bağlamak sorunların nedenini ve giderilme şartlarının üzerini örtmektedir.

Esnekleştirmenin ve nemaları az elde yoğunlaşmış bir ekonomik büyümenin sonuçlarını en açık ve acı şekilde gördüğümüz Tuzla, bugün emeğiyle geçinen herkesin bugünü ve geleceği ile ilgili bir şeyler söylemektedir. Ne garip, Tuzla da İstanbul'un en Doğu'sudur. (AO/TK)

** Aslı Odman, Tuzla Tersaneler Bölgesi İzleme ve İnceleme Komisyonu Üyesi / İstanbul Bilgi Üniversitesi*

*** Ayrıntılı bilgi için: Tuzla Tersaneler Bölgesi İzleme ve İnceleme Komisyonu: Tuzla Tersaneler Bölgesi'ndeki Çalışma Koşulları ve Önlenebilir Seri İş Kazaları Hakkında Rapor; yayınlayan: TMMOB İstanbul İl Koordinasyon Kurulu, İstanbul: Şubat 2008.*

EK XII.

Tuzla'da Göstermelik Tedbirler ve Söylemler "Patladı" ...

İşçileri 24 saat çalıştırarak, devletin tam desteği, sektörün uluslararası alanda patlamasının ivmesiyle, iş güvenliğine yatırım kelimesini telaffuz bile etmeden sektör büyüyünce, ne oluyor? Kim büyüyor, kim ölüyor?

BİA Haber Merkezi - İstanbul

10 Mayıs 2008, Cumartesi

Aslı ODMAN

Yazmak, klavyeye vurmak dışında elimizde ne kalıyor ki? Kızmak, klavyeye vurmak dışında elimizde ne kalıyor ki? Yazmak, kızmak, anlatmak dışında elimizde ne kalıyor ki?

Patladı gitti...

Limter-İş Sendikası'ndan arkadaşlarla, Ethem ve Petra Özgüven'in hazırladığı "Tuzla" belgeselini İşçi Filmleri Festivali'nin Kartal gösteriminde seyretmek üzere hazırlanırken, sohbet ederken, iş kazalarına dair daha da farklılaştırılmış analizler, kişisel düşmanlar oluşturmayan çözümler hakkında konuşurken, konu hakkındaki son açıklamaları tartışırken, patlama haberi geldi.

Selah Tersanesi'nde patlama. Bir işçi ölmüş. Belki daha fazla işçi ölmüş, bilmiyoruz. Analizler, tahliller, eleştiriler gerçekliğin sillesiyle darmadağın oldu gitti. Patladı gitti.

Selah Tersanesi

Tuzla Raporu için 2007 Ağustos'nda elektrik çarpması sonucu bu tersanede ölen Günay Akarsu'nun ablası ve kayınbiraderi ile Nevra Akdemir ile beraber uzun bir mülakat yapmıştık. Ailesi, elektrik ustası olan 27 yaşındaki Günay'ın kalp krizinden değil de, elektrik çarpmasından öldüğüne, bunun elektrik donanımındaki yapısal bir sorundan kaynaklandığına, Günay'a elektrik çarptığı durumda bile hayatını kurtaracak yalıtımlı ayakkabı ve eldiven sağlanmadığına inanıyor, hukuki mücadeleye hazırlanıyordu. Aklıma şimşek hızıyla o uzun mülakat gecesi geldi.

Özer'in bilgisi neye dayanıyor?

Kaza haberi gelmeden yarım saat önce bugünkü Radikal'de Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na bağlı İş Sağlığı ve Güvenliği Mü-

dürü Kasım Özer'in Meclis Tuzla Komisyonu'na yaptığı açıklamalarını okumuştum.

Özer, "Tersanelerde sanki facialar varmış gibi gösteriliyor... Bu iş başka nedenlerle gündeme getiriliyor, tersanelerdeki kazaların artması, işin kötü olduğundan değil, işçi sayısının son iki yılda artmasından kaynaklanıyor... Eğitimsiz işçiler yüksekte düşüp ölüyorlar" diyordu.

Özer'in "fikrine" göre, köylüler tarlayı bırakıp, yirmi metreye çıkıntılarında düşüyor, ölüyorlardı. Özer'in, halihazırda Tuzla Tersaneler Bölgesi'ndeki 39'u Gemi İnşa Sanayicileri Birliği'ne (GİSBİR) üye olan 48 tersane içerisinde bin ila bin 500 farklı, irili ufaklı taşeron şirkette çalışan 30-35 bin işçi hakkında nasıl bir bilgisi var?

Nasıl ve ne zaman bir çalışma yapmış? Nereden biliyormuş, halihazırda Tuzla'da çalışan işçilerin çoğunun daha önce köylü olduğunu? İşçi Sağlığı İş Güvenliğinden sorumlu bir devlet kurumu müdüründen, kimin "köylü" olup kimin olmadığına dair fikir beyanı değil, temelli bilgiler beklememiz gerekmiyor mu?

Tuzla Komisyonu olarak Desan Tersanesi'nde Mart ayında gerçekleştirdiğimiz bağımsız inceleme çerçevesinde ve bu tersanede çalışan taşeron işçilerin yaklaşık yüzde 17'sini kapsayan anketlerin sonucunda, tersanede çalışmadan önce tarım ile uğraşan, yani meslekten köylü olan bir adet bile işçiye rastlamamıştık.

Buna karşın daha önce başka sanayilerde çalışana da (Otosan, Metalurji, Türk Henkel), 2001 kriziyle iflas edip Doğu'nun şehirlerinden göç eden eski esnafa da, eskiden hizmetler sektöründe çalışana da rastlamıştık. Bu 'eğitimsiz', 'köylü', daha doğrusu 'eğitimsiz=köylü işçiler' kavramı 'doğruyu yamultma' anlamında 'ideolojik' değildir de nedir?

Günay Akarsu elektrikçi ustasıydı. Ruhiye'nin eşi İbrahim Levent 16 yıllık kaynak ustasıydı, o da patlamada öldü. En son Tuzla Tersaneler Bölgesi'nin en güçlüsü olan Sedef Tersanesi'nde ölen Ali İhsan Çam da deneyimli bir işçiydi.

Nereden çıkıyor bu "eğitimsiz işçiler" lafı? Nereden kaynaklanıyor bu çarpıtma?

Türkiye'de bir gemi inşa sanayinin oluşmaya başladığı 1980'lerden sonra ve nitelik değiştirerek kendini tahkim ettiği 1990'lerden sonra, ticari sermayelerini sanayi sermayesine kaydıran eski armatör, yeni

tersaneciler, İstanbul'a çok yakın ve fazla uzak Tuzla'da karlılık ve rekabet edebilirliği önceleyen istihdam rejimini oturtmak konusunda nispeten rahatılar.

Ekonomi'nin darbe sonrası yeni dönemine doğan bu sektör, beşikten 'esnek' kurgulandı. 'Normalde' teknik uzmanlaşmayla temellendirilen ve yasaca ancak durumda cevaz verilen taşeronluk (alt işverenlik) sistemi, bir istihdam rejimi olarak köklü armatör-yeni tersaneciler tarafından Tuzla'da kurumsallaştırıldı.

Esas işi yapan, esnek, krizde bırakılıp, sektör büyüdüğünde tekrar işerilecek, gemiyi yapan, işçiyi binbir parçaya bölen istihdam rejimi, 'taşeronlar diyarı' Tuzla oluştu. Bir seneden az bir zamanda 25'e yakın işçinin üstüste ölmesi, kamuoyu ilgisinin Tuzla'ya çekilmesi ile bu önceliklerin (karlılık ve rekabet edebilirlik) insan hayatına olan sonuçları tek mekanda, tek havzada, tek bölgede, tek sektörde görünür ve sorgulanır hale geldi.

Karlılık ve rekabet edebilirlik önceliğinin yanında, bu iş temposu yoğunlaştırılmış ağır ve tehlikeli işler dalında işçi sağlığı ve iş güvenliğine yatırım yapmak, çalışma sürelerini insani sınırlara çekmek, çalışma yoğunluğunu azaltmak, bütün bunları yapabilmek için de karların bir kısmından vazgeçmek gibi önceliklerin konuşulabilir bile olunmasına tahammül yok ne bu esnek istihdam rejimine 'kazanılmış hak' diye bakan işverenlerin genelinin, ne de işçi sınıfı deyince ya sadakaya, ya da gaza sarılan yeni tüccar devlet rejiminin aktörlerinin.

Bazen safıyane, bazen hesaplı kitaplıca kızıyorlar gemi inşa sanayiinin karar vericileri: 'Bir tek Tuzla'da mı kaza oluyor? Neden bir tek Tuzla öne çıkarılıyor? Neden Tuzla günah keçisi oldu?'

Tuzla neden görünür oldu?

Haklılar. Makina Mühendisleri Odası'nın üç gün önce açıkladığı ve SSK verilerinin derlemesinden oluşan İş Sağlığı ve Güvenliği Raporu'nda 2006 yılında kayıtlara geçen ölümlü işkazalarının yüzde 25'i inşaat sektöründe, yüzde 10'u nakliyat sektöründe, yüzde 31'i ise 'bilinmeyen' kategorisindedir.

Tuzla geçen Eylül ayından itibaren, seri ölümlerin bizatihi çarpıcılığı ve -eksiği fazlasıyla- Limter-İş Sendikası'nın, TMMOB, İstanbul Tabip Odası ve İşçi Sağlığı Enstitüsü'nün, sendikalar dayanışmasının, basın, öğrenciler, bazı milletvekillerinin ve akademisyenlerin çabalarıyla-

la bu 'bilinmeyen kategorisinden' çıkmıştır. Görünür olmuştur. Bilinir olmuştur.

Gemi inşa sektörün tek bir havzada yoğunlaşması, bu havzanın İstanbul'a yakınlığı, Kartal'dan-Tuzla'ya kadar olan hatta harıl harıl ilerlemekte olan kentsel dönüşüm projelerinin yarattığı pazarlıklar ve bugün parlamentoda temsil edilen DTP, ÖDP ve DSP dışında tüm partilerin milletvekillerinden veya yerel yöneticilerinden birinin tersane sahibi olmasının yarattığı uyanıklık bu görünürlüğü artırmıştır.

Evvelki gün Gaziosmanpaşa'daki TOKİ inşaatlarında da bir işçinin ölmesi bugünkü patlama kadar yankı getirmemiştir, evet. Bu da başlı başına bir ayrımcılıktır, evet.

Fakat bu Tuzla görünürlüğü, esnek çalıştırma, verimlilik artıran istihdam rejimi ve nemaları eşit dağılmayan ekonomik büyümenin insan hayatına, emeği ile geçinen tüm kesimlere olan etkilerini geniş kesimlerin gündemine sokmayı başardığı oranda, mekansal olarak dağınık ve daha güvencesiz şartların hükmettiği inşaat işçilerinin de dertleri konuşuluyor olmaktadır.

Amaç 'Türkiye ekonomisinin yıldızlarından gemi inşa sanayine kara çalmak, yurtdışındaki imajını zedelemek, uluslararası rakiplerinin ekmeğine yağ sürmek, vatana millete zarar vermek' değil, sermaye esnekliğin nemalarından faydalanırken, emeği ile geçinenlerin hesaplarına ölüm, sakatlanma, meslek hastalığı, uzatılmış çalışma saatleri, düşük ücretler düştüğünü gündeme getirebilmektir.

Türkiye diye bir bütün varsa eğer, yetmiş milyon vatandaşının hayatına, üst düzey siyasal ikilemler, partiler arası dalaşmalardan daha fazla dokunan gündemleri masaya getirme çabasıdır. Önümüze atılan gündemlerin gevelenmesi refleksini terk çabası, bu vazifelendirmeyi red arzusudur.

'Tuzla'nın, ölümlü iş kazalarının bir diğer ismi olmaya başladığı Eylül 2007'den beri ne yapıldı? Bir şey yapmakla vazifelendirilmiş devlet kurumları ve işyeri güvenliğinden mesul işveren karar-vericiler ne yaptılar?

Görebildiğim tek olumlu örnekten bahsedelim: Tuzla Tersaneler Bölgesi'nde bir buçuk sene önce tersaneciliğe başlamış olan Desan Tersanesi yöneticileri, meslek örgütlerinin temsilcilerden oluşan bağımsız Tuzla Komisyonu'na kapılarını açtı.

Bu komisyon, ancak orta vadede etkisini gösterecek iş güvenliği yatırımlarının, bu tekil işyeri bazında nasıl işlediğini ve işlemediği yönleri bir kaç günlük bir çalışmayla ve yüzlerce fotoğrafla belgeledi.

Bu tersanede çalışan taşeron işçileri tanımak, çalışma koşullarını anlamak için anketler yapıldı. Bu teknik ve işçilere dair sonuçlar, yönetici ve mühendis kadroya sunuldu.

Bir ikinci sunum Mayıs ortasında alt kademe yöneticiler ve taşeron firma sahiplerine, bir üçüncü sunum ise taşeron işçilere verilecek. Desan Tersanesi iş güvenliğine yatırım konusundaki eksikliklerine dair iş toplantılar ve bu konuda iş bitim süresi belirlenmiş görevlendirmeler yaptı.

Bu tutumuyla, meseleyi 'baret, kemer takmayan, eğitimsiz işçi' ekseninden çıkardı, kalıcı ve yapısal iş güvenliği yatırımlarına ve taşeron işçisini tanımaya yöneldi.

Ne yazık ki bunun dışında Tuzla'daki seri ölümlere orta vadede bir son verebilecek bir adım atıldığını görmüyorum. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, basının Tuzla Tersanelerindeki ölümleri öne çıkardığı –bazı bazı bunu adli ve medyatik bir vaka haline getirip 'Ölüm Tersaneleri' başlıkları atmaya başladığı- dönemde, 'medyatik' bir atılım yaptı. Şubat sonunda üç tersaneye 'kısmi durdurma önerisi' getirdi.

Bu 'öneri' basına 'Çalışma Bakanlığı üç tersaneyi kapattı!' diye yansıdı. Bakanlık bu haberleri tekzip etmedi. Kamuoyunun tepkisi bir nebze azaltıldı.

Bu üç büyük tersane, kendilerine verilen süre içinde yüzeysel bir iki eksiği rahatça düzelterip, hiç bir şekilde üretimi durdurmadan yollarına devam ettiler. En çok ölümün olduğu çok daha kötü şartlarda işçi çalıştıran tamir tersanelerinin bahsi geçmedi. Kapatmanın neye çare olacağı düşünülmüyordu, bu noktasal 'önlem' –eğer varolsaydı bile- hangi yapısal çözüm önerilerine bağlanacaktı, buna değinilmedi.

Çalışma Bakanlığı'nın bu kararı, bu kararı basına yansıtma tarzı ve bu karara zemin teşkil eden 'eksikler listesi', bu süreci içinden takip eden bizlere 'Bakanlık tribünlere oynuyor' dedirtti.

Gelelim gene Şubat ayında GİSBİR, Çalışma Bakanlığı ve Dok-Gemi-İş Sendikası tarafından imzalanan 'Eğitim Protokolü'ne: Tuzla'daki işçileri eğitecek eğitmenleri eğitecek bu programdan, Tuzla'daki mühendisler müstehzi bir şekilde bahsediyorlar. 'Ankara'dan eğiti-

menler geliyor, Tuzla'yı bilmeden mevzuat anlatıyorlar' diyorlar.

Kazanın kaynağını ortadan kaldıracak iş güvenliği yatırımları konusunda gündem yaratmadan, bu yatırımları her işyerine göre kuruslandırmadan, hayata geçirme sürelerini ve sorumlularını belirlemeden, sabahdan akşama 'işçileri eğitecek eğitmenleri baret, kemer, işyerinde tehlike arzeden hususlar' konusunda eğitim verseniz ne işe yarar?

Şu ana kadar yalnızca bir adet üye tersanenin açık olduğu yapısal yatırımları yapma konusunda GİSBİR bir ortak hamle yapmadan, devletin kısıtlı iş müfettişi gücünü, niteliği ve hedef kitlesi soru işaretleri yaratan eğitimlere yönlendirmek bir 'yanlış gündem' dayatması değil de nedir?

En son adım ilk defa dün toplanan Meclis Tuzla Araştırma Komisyonu'nun biraraya getirilmesi oldu. Bu komisyon oluşmadan önce Tuzla'daki insan hakları ihlalleri konusunu inceleyen bir altkomisyon geçen hafta içinde ön raporunu basına sundu.

Tutarlı bir rapordan çok, tarafların açıklamalarını derleyen bir tutanak niteliği taşıyan bu belgenin ayrıntılı incelemesini daha sonra yapmak üzere, bu komisyonun çözüm önerilerinin evrenini tasvir edelim, bunların Tuzla'daki mevcut insan hakları ihlallerini (insanlık dışı uzun çalışma saatleri, ortaya çıkamayan meslek hastalıkları, metal tozu ile raspalama, en yeni göçle gelen işçilerin bekar odalarına fahiş fiyatlar ödemeleri, iş güvenliği yatırımlarının yapılmaması nedeniyle önlenemez ve öngörülebilir kazalarda ardarada işçilerin ölmesi vb.) ne kadar kapsadığını siz söyleyin: 'Tuzla Tersaneler Bölgesi'ndeki daralmayı aşmak için yeni tersane alanları tahsisi', 'işçilerin eğitilmesi' ve İş Kanunu'nun altışveren ilişkilerini düzenleyen, Tuzla'daki taşeronluk pratiğini açıkça kanundışı olduğu tespitimizi dayandırdığımız ikinci madde-nin İstihdam Paketi çerçevesinde değiştirilmesi...

Medya ve Tuzla

Bir Mayıs'ın hemen akabinde Başbakan Tayyip Erdoğan diğer erkan ile beraber Tuzla Tersaneler Bölgesi'ne 'denizden geldi'. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'ndan askeri bir ihaleyi alan özel tersane Dear-san ve RMK'da kaynak törenleri yapıldı. 'Milli Gemi' projesi kutlandı. Milli savunma sanayi ve milli gemi inşa sanayi işbirliği yüceltildi. Bir tatil günü olan Cumartesi günü, zaten girişi çıkışı yüzde 100 kontrol altında olan tersane alanında, işçilerin 'spontane olarak' Başbakanı bağır-

larına bastıklarına, alkışlarla karşıladıklarına dair üç gazetede haber çıktı.

Bu üç gazete, aynı anda Başbakanla Tuzla'daki iş güvenliği ve işçi sağlığı meselesini konuşmak için tersane önünde ısrarla bekleyen Limter İş sendikacılarının gözaltına alındığına ya hiç değinmediler, ya da geçerken dokundurdular.

Milli gemiler, yüzen milli karakolları üretecek ve donatacak cesametteki milli sermayemizin, niye milli işçilerimizin ölümlerine çare geliştirecek teknolojiyi geliştirmedikleri / ithal etmediklerine de değinildi elbet. Değirmek gerek. Aynı zamanda askeri ihaleyi alan Dearsan Tersanesi'nde 2006'dan beri üç işçinin hayatını kaybettiğine de.

Tüm bu süreçte, Tuzla Tersaneler Bölgesi'nde çalışmalar yürüten, sahayı içinden tanımaya çalışan bizler, esasında hiçbir kurumun, iş kazalarının nedenleri ve iş kazalarına maruz kalan Tuzla'daki işçilerin profiline dair temelli bilgi üretmediklerini görüyoruz ve şaşırıyoruz: Deniz Ticaret Odası, GİSBİR, bilimüm tersane sahipleri hangi bilgilere dayanarak, kazaların nedeninin tespitinin 'işçi eğitimsizliği' şeklinde yapabiliyorlar? GİSBİR'in Tuzla Tersaneler Bölgesi kurulduğundan itibaren kazaların hangi saatte, hangi koşullarda oluştuğunu, hangi işçinin (kaç yaşında, kaç senedir Tuzla'da çalışıyor, daha önce nerede çalışmış) bu kazalara maruz kaldığını içeren bir kaza veritabanı var mı?

Üç milyar dolar ihracat rakamına ulaşmış bir sektörün tek işveren örgütünün kaynaklarının bu tip 'işe yarar' ve uzun vadede iş kazalarını önleyecek bilgilerin üretimini -istek ve anlayış olduğu zaman- finanse edebilecek güçte olduğunu düşünmek yanlış mı? 'Bu sektörde senede 4 ila 5 ölüm doğaldır, trafik kazaları ne zaman biterse, gemi inşa sanayinde de kazalar o zaman bitecektir' yargısına temel teşkil eden bilgileri GİSBİR Başkanı Murat Bayrak hangi ulusal veya uluslararası sektör literatüründen edinmiş?

Gene GİSBİR'in websitesine koyduğu, Deniz Ticaret Odası Başkanı Metin Kalkavan ve Meclis Kürsüsü'nde açıklama yapan, bir tersaneci aileden gelen Durmuşali Torlak'ın (ne yazık ki Uluslararası Çalışma Örgütü'ne yanlış bir biçimde atfederek) verdiği 'Türkiye gemi inşa sanayiindeki iş kazaları açısından 10 bin'de 3 ile Japonya ile aynı düzeyde' bilgisinin kaynağı nedir?

Uluslararası karşılaştırmalı iş kazaları konusunda kabul görmüş se-

nelik data setini Uluslararası Çalışma Örgütü yayınlar. Bu örgüt gemi inşa sanayine özel veri yayınlamaz. Yayınladığı verileri 100bin oranı ile verir, 10bin oranı ile vermez. GİSBİR'in websitesine, konuyla ilgilenenlerin 'bu seri ölümler Tuzla'ya nı has, dünyada neler olup bitiyor?' dediği hassas bir dönemde koyduğu, başına Milletvekili Durmuşali Torlak ve DTO Başkanı Metin Kalkavan vesilesi ile yaydığı ve yakın zamanda websitesinden nedense kaldırdığı bu, kaynak gösterilmemiş istatistiklerdeki veriler, İLO'nun genel verileriyle müthiş bir çelişki içindedir. 10bin'de 3 rakamına ulaşmak için bitmemiş 2008 senesinin ilk iki ayında senelik rakam olan 33bin işçi çalışıyor gösterilerek, mutlak işçi sayısı uygunsuz bir şekilde şişirilmiştir. Türkiye'deki gemi inşa sanayinde, 'gelişmiş Japonya' kadar işçinin öldüğü, 'bu meselenin abartılmaması gerektiği' tezine zemin teşkil edemeyecek kadar kaynak-sız ve zayıf bir istatistiki zemine oturmaktadır.

Neredeyse hepsi Tuzla Tersaneler Bölgesi'nde olmak üzere 2006 senesinde 10, 2007 senesinde 13, bu sene bugüne dek 9 işçi hayatını iş kazalarında kaybetmiş. Aynı süre içinde sektörün üretim hacmi 550bin dwt'lerden 1milyon dwt'ye çıkmış, kimbilir bu sene kaç dwt'ye çıkacak?

Aynı dönemde harıl harıl Yalova'da, Gelibolu'nda, Yumurtalık'da, Samsun'da yeni tersane yatırımları yapılıyor. Bu tersane yatırımlarını yapanlar, kolayca tahmin edilebileceği gibi zaten Tuzla'da yatırımı olan eski tersaneci aileler. Bu iki veriyi yanyana koymak gerekmiyor mu?

Bu tarzda esnekleştirilmiş şekilde, koştura, koştura, işçileri 24 saatlere kadar varan çalışma süreleriyle çalıştırarak, devletin tam desteği, sektörün uluslararası alanda patlamasının ivmesiyle, iş güvenliğine yatırım kelimesini telaffuz bile etmeden sektör büyüyünce, ne oluyor? Kim büyüyor, kim ölüyor? Tuzla'da göstermelik tedbirler, 'ideolojik' eğitim söylemi ve gemi inşa sanayi pathyor.

Bize öfkeli bir acıyla klavyeye vurmaktan başka edecek bir adeta rica kalıyor: Lütfen artık 'eğitim şart, baret takmayan işçiler, ölümlerin nedeni taşeronlar, ölüm tersaneleri' gibi karikatürleri bir kenara bırakalım! Tersanelerde asıl işi 1000, 1500'e bölünmüş küçük ve ortaboylu taşeron şirketin gerçekleştirdiği, bu firmalarda 24 saate varan çalışma sürelerinin istisna olmadığı, bu sistemin ta 1980'lerin başında tersane sahipleri tarafından bilfiil desteklenerek hayata geçirildiği, bir 'esnek

alıştırma modeli' olarak kurumsallaştırıldığı, şimdiye kadar bir örgütlü basla olmadığı için makina parkına yapılan yatırımlar büyürken, aynı oranda ve sektördeki büyümeye paralel iş güvenliği yatırımlarının yapılmaıı olduğu, çözüm muhatabının ve sorumlusunun gemi inşa sanayicileri ve bu konuda devletin yalnızca aracı olduğunu ve bu taleplerin örgütlü ve yerinde, yerelinde. işçiler tarafından talep edilmediği sürece bir değişiklik olmayacağı. Bir adet 'yaygınlaştırma ricası' sadece. (AO/EZ)

** Aslı Odman, İstanbul Bilgi Üniversitesi Araştırma Görevlisi / Tuzla Tersaneler Bölgesi İzleme ve İnceleme Komisyonu yesi*

EK XIII.

“İşverenler Geminin Maliyetinde İşçinin Ölüm Parasını Hesaplıyor”

Tersane işçisi Demir: "En az üç işçinin ölebileceğini varsayarak 'ölüm parasını' baştan hesaplıyorlar. Yanımızda düşen işçiye hastaneye götürüyorlar, akıbeti belli değil. Ölümler sanıldığından da fazla."

BİA Haber Merkezi - İstanbul

15 Şubat 2008, Cuma

Emine ÖZCAN

bianet'ten Emine Özcan, Tuzla tersanelerinde çalışan işçilerle birlikteydi. Dizinin sonraki yazısını okumak için tıklayın.

Haydarpaşa-Gebze hattı üzerinde Pendik'le Tuzla arasında, bir "gemi" banliyö treninin penceresine sığabilecek kadar küçük görünüyor, insanın kendini içinde hayal edip romantik bir uzaklık hissine kapılmasını sağlayacak kadar küçük...

Dün (14 Şubat) bianet Tuzla tersanelerindeydi. Tersanelerde ne gemiler uzaktan göründükleri kadar küçük ne de ölüm olması gerektiği gibi sıradışıydı.

Tersane işverenleri gazetecilerin tersanelere girmesini engelliyor. İşçilerle ancak tersane dışında görüşebiliyoruz.

"Cevat öldü geride kalanları ne yapacak? "

Saat 12:00 ile 14:00 arası tersane işçileri yemek için paydos veriyor ama sadece yarım saatliğine. Zira sabah 8:30'da başlayıp akşam 17:30'da o gün için teslim etmeleri gereken işleri var, teslim edemezlerse taşeron patronları "arazi" oldukları gerekçesiyle yevmiyelerinden kesiyor.

O nedenle ilk gördüğümüz işçiye çabucak soruyoruz, tersanedeki çalışma koşullarını, işçi ölümlerini...

Birisi önce "Doğudan ucuz çalıştırmak için iş bilmeyen çocukları getiriyorlar" diyor. Çay ocağına geçiyoruz. Başta kimse konuşmak istemiyor, çünkü yemeklerini yiyip işe dönmeleri gerek. Arada "sigortamız yok". "Günde 10 saat çalışıyoruz" gibi kısa, keskin cümleler söyleyip aceleyle çaylarını bitirmeden kalkıyorlar.

31 yaşındaki Fatih yemeğinden feragat edip anlatıyor, 20 senedir tersane işçiliği yapıyor, yani 11 yaşından beri. Şimdilerde çocuk işçi sa-

yısı epey azalmış. Eskinin çocuk işçisi Fatih ilkokul mezunu, kaynakçı. Sigortasız çalışıyormuş. "Mecburiyetten bu işi yapıyoruz" diyor. En son 12 Şubat'ta ölen işçi Cevat Toy için "Üzüldük, belki de çocukları vardır. Şimdi geride kalanlara ne olacak?" diye soruyor.

"Eşin doğumdan sonra kaç gün yatacak, sigortanı ona göre yatırayım"

Sonunda o gün izinli olan ve işyerine uğrayan bir işçiye rastlıyoruz. Demir, anlatmaya başlıyor:

"Beş senedir tersanelerde çalışıyorum. Can güvenliğini sağlayacak malzememiz yok. Boyacıyım. Tabancayla boya atıyorum, tabancanın emniyeti yok ve kendimi vurmam an meselesi. Sigorta primlerini çalıştığım gün sayısı kadar asla yatırmıyorlar. İnternet'ten baktım dün, geçen ay sadece beş gün yatırmışlar. Eşim doğum yaptı. Bir aylık çocuğum var. Patron 'eşin ne kadar yatacak, ona göre sigortanı yatırayım' diyor, lütfediyor. Halbuki bu benim hakkım. 30 YTL yevmiye alıyorum. Dört nüfus geçindiriyorum."

Ölüm parası peşin

Demir'e de işçi ölümlerini soruyoruz, "Bunlar bilinenler" diyor ve bilinmeyenleri anlatıyor:

"İşçiler aynı geminin tankında, iskelesinde, atölyesinde çalışıp da birbirlerini iş yetiştirme telaşıyla tanıyamayabiliyorlar. Bir gün bakıyorsunuz iskeleden birisi düşmüş, onu sedyeyle ambulans çağırarak değil, işyerinin kendi aracıyla hastaneye götürüyorlar. Sonra da gelip 'Verilmiş sadakamız varmış, birkaç gün yatıp gelecek' diyorlar. Ailesini adını, sanını bilmediğimizden akıbetini öğrenemiyoruz. Zaten bir daha göremiyoruz ve bu ayda iki ya da üç kez oluyor.

"Ölümler sanıldığından da fazla, gizliyorlar. Yani ne ölümler ne kazalar kayda geçiyor. Zaten armatörler taşeronla anlaşma yaparken işçilerin, malzemenin ve diğer masrafların yanında en az üç işçinin ölebileceğini de hesaplayarak 'ölüm parasını' da veriyorlar. Yani baştan işçilerin canını gözden çıkıyorlar. Bu kanı o kadar normalleşmiş ki 'insan ölmeden gemi mi iner?' diyenler var."

"Bu insanlar nasıl ölüyor?" diye sorunca Demir "İskele kuruluyor, sağlam mı değil mi bilmeden çıkıyorsunuz. Tank boyanacak, gaz kontrolü yapılmıyor. Fan ile yapılacak gaz kontrolü en fazla yarım saat vakit alıyor. Patron 'yarım saat daha fazla çalışsınlar' diye bakıyor. Başlı-

nızda baret olsa bile 8 metre yukarıınızdan düşen yükün altında kalırsanız yaşama şansınız yoktur. Temel güvenlik önlemleri yok yani. Ayağınız kayar düşersiniz ya da patlama olur yanarsınız" diyor.

"Bugün eve dönebilecek miyim" korkusuyla çalışmak

Bu ruh haliyle nasıl çalıştığını sorduğumuz Demir "Bugün eve gidebilecek miyim, diye düşünüyoruz tabii. Ama bazen onu düşünecek vakit bile kalmıyor. Çünkü işin yetişmesi lazım. Gözünüzü karartıyorsunuz. Hem zaten bu şekilde ölmezseniz bile zehirli gazın içinde, ağır şartlarda çalışa çalışa zamanla sağlığınıza kaybediyorsunuz, ömrünüz kısalıyor" diye cevap veriyor. Demir'in anlattıklarının ağırlığı çöküyor.

Bir geminin yapılması bir yılı buluyor. Öyle her işçi bir yıl boyunca çalışmıyor, kaynakçısı üç ay, boyacısı bir ay, montajcısı dört ay. Aralarında milletvekilleri de olan, gemi indirme açılış törenlerinde yüzlerini gösteren patronların, işçinin yevmisyesini kesen taşeronun "ölüm paralarını" önceden kestiği ve gözden çıkardığı sigortasız, güvensiz, güvencesiz çalıştırılan "İşçi bile değil köleyiz" diyen bu insanlar için de ölüm artık sıradanlaşmış.

İlk işçinin sözlerini hatırlıyoruz ve "Doğudan gelen iş bilmeyen" denilen gençlerin peşinde "bekar evlerinin" yolunu tutuyoruz. (EZÖ/TK)

** Haberde görüşüne başvurduğumuz işçilerin kişilik haklarının korunması amacıyla isimleri değiştirilmiştir.*

Tersanede Ölüm, Evde Yokluk Var

bianet Tuzla tersanelerinde çalışan Urfalı işçilerin "bekar odaları"ndaydı: "Banyo, tuvalet, mutfak yok. Erzaklar dışarıda. Hava alamıyoruz. Arkadaşlarımız hastalanıyor. Kansere olan da var. Altı ayda biriktirdiği parayı tedavi masraflarına yatırdı."

BİA Haber Merkezi - İstanbul

18 Şubat 2008, Pazartesi

Emine ÖZCAN

bianet'ten Emine Özcan, Tuzla tersanelerinde çalışan işçilerle birlikteydi. Dizinin ilk yazısını okumak için tıklayın.

İçmeler'de yan yana dizilmiş apartmanların kaldırım hizasındaki bodrum katlarından süzülen cılız ışıkların ardında ne olup bittiğini anlamak için eğilip tek tek kapıları çalmak gerekiyor.

Çaldığımız kapılardan biri 35 metrekaarelik bir odaya açılıyor. İçeride bir çek-yat, iki yer yatağı, bir de soba var.

Adım atacak yerin kalmadığı bu tek göz odada dört tersane işçisi yaşıyor, ikisi 50'li yaşlarında; ikisi 18'lerini yeni doldurmuş.

Urfa'dan bir ay önce gelmişler. Konuşurken çekiniyorlar; çünkü 15 gündür İstanbul'da olmalarına rağmen ancak işe başlamışlar. Yani onları ziyaret ettiğimiz gün (14 Şubat) aslında ilk iş günleri.

"15 gün bekledik, ancak bugün başladık"

Önce daha yaşlı olanlar konuşuyor:

"Tersanede çalışan Urfalı tanıdıklar telefon açtılar, taşeronla görüş-tük. Taşeron 'hemen gelin iş hazır' dedi. Geldik, sigorta numaramızı aldı, bir de sağlık raporu istedi. Sonra iş yok. 15 gün bekledik. Ancak bugün başladık."

Sonra genç işçiye soruyoruz işteki ilk gününü:

"Tersanede bir tankın içine girdik, 8 metre aşağıya indik. İçinde tren rayı gibi demirler var. Zemin kaygan. Su iki karış. Bir kaysan, başını demire çarptın mı, gittin... Her yer kaygan. Merdivenden indik, o bile kaygan. Bir insanın başına bir şey gelse oradan çıkmak da zor. Yakıt tankı var. Orada birisi sigara yaksa bütün gemi patlar."

"Başka bir iş yapmak isterdim, Urfa'da yapacak iş yok"

İlk gününde çok yorulduğunu anlatan işçi "Başka bir iş yapmak isterdim, tersaneler güvenli değil, insanlar ölüyor, tehlikeli" diyor. Fa-

kat Urfa'da yapacak işlerinin olmadığını da ekliyor.

İstanbul'a ilk gelişi olan bu işçilerin izlenimlerini merak ediyoruz ama "İstanbul güzeldir herhalde, ama parası olana. Daha köprünün ötesine geçemedik" diyorlar.

Hep birlikte oturduğumuz bu odada banyo yok, tuvalet yok, mutfak yok. Urfa'dayken hayvancılıkla uğraşan işçilerden biri "Ben buraya ineğimi bile bağlamam, ama çaresizlik" diyor.

Hemen yan sokaktaki başka bir bodruma, onların tabiriyle "bekar odasına" iniyoruz. Burada da ne banyo ne tuvalet ne de mutfak var. Yaklaşık 45 metrekaarelik, depo olduğu belli olan bu yerde yan yana dizilmiş yataklarda tam 17 kişi kalıyormuş, birisi hastalanıp memlekete dönünce 16 kişi kalmışlar.

Saat 17:30'da paydos eden işçiler hâlâ yemek yememişlerdi. İki taşın arasına soktukları elektrik çubuklarıyla mercimek çorbası pişirmeye çalışıyorlardı. Aralarından biri "Gece dokuza kadar ancak pişer; içer, uyuruz" dedi.

İçeride bir elektrikli ısıtıcı var, ama dışarıyla içerisi arasında sıcaklık farkı pek yok gibi. Bütün gün tersanede ağır iş kapsamında çalışan işçilerin tek sorunu bu değil. Hatta barınma sorunları, çalışma koşullarının zorluğunu ikiye katlıyor.

"Birlik olamadığımız takdirde yıkamayız"

Hayalleri farklı... Kimisi memleketinde ev sahibi olmak istiyor, kimisi evlenmek için başlık parası biriktirmek, kimisi çocuklarına iyi bir gelecek sağlamak, kimisi borçlarını ödemek için gurbete çıkmış. Ama dertleri ortak olduğu için aralarından bir sözcü seçiyorlar.

"19 yaşındayım, üç aydır tersanede taşeron firmada çalışıyorum. Sabah 6:00'da kalkıyorum. Kahvaltımı hazırlıyorum. Sekizde tersaneye giriyorum. Giyiniyorum, hazırlanıyorum, 08:30'da iş başı yapıyorum. Gemide iş güvenliğimiz yok. Ne doğru dürüst ayakkabımız ne de tulumumuz var. Günlük 25 YTL'ye çalışıyorum. En azından 60-70 YTL hakkım olduğunu biliyorum. AB bir işçiye günlük 100 dolar verilmesi gerektiğini söylüyormuş. Ama taşeron, işverenden çift yevmiye aldığı halde bana yansını veriyor.

"İş yok boyun eğmek zorundayız. Arkadaşlarımızı kaybediyoruz. Birer birer ölüyorlar. İşverenler hiçbir şey olmamış gibi davranıyorlar. Karşı çıktığımızda gülerek 'bir şey olmaz' diyorlar. Biz onlarla 'baş ge-

lemiyoruz'. Ölümler sürecek. Hep beraber birlik olmadığımız takdirde yıkamayız. Geminin tabanından demir çekerek dışarı çıkıyoruz. İşimiz zor."

"Ali çalışmasa Mehmet, Mehmet çalışmasa Hasan çahşır"

Mesaiye kaldığını anlatıyor. Halbuki yaptığı iş ağır ve tehlikeli işler kapsamında. Üstelik ağır iş kolunda aşırı yorgunluğun dikkatsizlik yarattığının farkında olmasına rağmen az yevmiye aldığı için pazar günleri de çalışması gerektiğini söylüyor.

"Taşeronun maksadı para kazanmak, kim ölürse ölsün. Biz ayak-kabı, pantolon alamazken 100 milyarlık arabaya biniyorlar. Kendi emekleriyle kazanmadıkları arabalara."

Sigortasız çalışan ve aylık 750 YTL alan işçi kaldıkları deponun kirasının 500 YTL olduğunu söylüyor. Kızgın ama çaresiz olduğunu ifade ediyor:

"Ali çalışmasa Mehmet çalışır, Mehmet çalışmasa Hasan çalışır. Ben desem ki '25 YTL'ye çalışmam', benden beteri var 20 YTL'ye çalışır."

Tekrar barınma sorunlarına dönüyor:

"Banyo, tuvalet, mutfak yok. Erzaklar dışarıda. Hava alamıyoruz. Arkadaşlarımızın hastalanıyor. Kanser olan da var. Altı ayda biriktirdiği parayı tedavi masraflarına yatırdı. Tersunede çalışmasının anlamı kalmadı."

Hep beraber sohbet ettiğimiz bu deponun küçük penceresinden yukarı bakınca sadece sokakta yürüten insanların ayakları görünüyor.

"Biz onlarla 'baş gelemiyoruz'. Ölümler sürecek. Hep beraber birlik olmadığımız takdirde yıkamayız" sözleri bir sonraki durağımızı belirlemiş oluyor: Liman, Tersane Gemi Yapım-Onarım İşçileri Sendikası (LİMTER-İŞ). (EZÖ/TK)

EK XIV.

Başbakan: Tuzla'da 47 Tersaneden Birkaçının Ruhsatı Var

Başbakan Erdoğan ve bakanlar, sektör temsilcileriyle Tuzla'da işçi ölümlerini konuşmak için toplandı. LİMTER-İŞ toplantıya çağrılmadı. Erdoğan "Çözüm için takvim belirlememiz lazım, hızlı ekonomik büyüme bu tip sorunlara yol açıyor" dedi.

BİA Haber Merkezi - İstanbul

19 Haziran 2008, Perşembe

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, hükümetten bakanlarla birlikte bu sabah Tuzla'daki işçi ölümleri konusunda atılacak adımları konuşmak üzere Dolmabahçe'de sektör temsilcileriyle görüşti.

Toplantıya Deniz Ticaret Odası, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) ve Türkiye Liman, Dok, Gemi Sanayi İşçileri Sendikası (DOK GEMİ-İŞ) temsilcileri katılırken sorunun kamuoyu gündemine gelmesi için çaba harcayan Tersane Gemi Yapım-Onarım İşçileri Sendikası (LİMTER-İŞ) çağrılmadı.

DOK GEMİ-İŞ'ten Necip Nalbantoğlu, gazetecilerin sorularını yanıtlarken "toplantıya yetkili olan tarafların çağrıldığını" söyledi; LİMTER-İŞ'in bu yüzden olmadığını belirtti.

Nalbantu'ya bugüne kadar eylemlerde niye olmadığı soruldu

Gazetecilerin "Yetkili olduğunuzu söylüyorsunuz ama eylemlerde bugüne kadar yer almadınız?" diye sorması üzerine Nalbantu, "Burada sendikal rekabetten bahsetmemek lazım, elele bu soruna çözüm bulmamız lazım" dedi.

Erdoğan toplantı öncesinde yaptığı basın açıklamasında gemi sanayinin son yıllarda "gurur verici" başarılar elde ettiğini, fakat "ölümlü iş kazaları etrafında yaşanan tartışmaya bigane kalamayacaklarını" söyledi.

Bugüne kadar Tuzla'da yaşanan işçi ölümleriyle ilgili resmi görevlilerin birçok çalışma yürüttüğünü, denetimlerin artırıldığını, kuralara uymayan tersanelere ceza verildiğini belirten Erdoğan şöyle devam etti:

"Sadece 47 tersanenin olduğu Tuzla'da ruhsatlara baktığımızda, maalesef sadece parmaklarımızın sayısını geçmeyecek ruhsat varsa, bu bizi düşündürmelidir. Bunu çözmemiz gerekiyor. Bunu çözerken şüp-

hesiz ki, gerek girişimcilerimizin, gerek ÷lkemizin içeride ve dışarıda-
ki t÷m bağlantılarını d÷ř÷nerek bu adımları s÷ratle atmamız gerekme-
tedir. Buradan artık geri adım atmamız m÷mk÷n değil. Burada bir tak-
vim belirlemek ve bu takvimi birlikte y÷r÷rl÷ėe koymamız gerekiyor."

Başbakan, ekonominin son beş yılda hızla b÷y÷d÷ė÷n÷ belirttik, bu kadar hızla b÷y÷menin altyapı eksikliği ve planlamanın geride kal-
ması nedeniyle sorunlara da yol açtığını s÷yledi.

"B÷ylesine hızlı bir gelişme, d÷nyanın hangi ÷lkesinde yaşanırsa yaşansın benzer sorunlarla karşılaşılacaktır. İş kazalarına bağlı ÷l÷m ve yaralanma olayları maalesef d÷nyanın her yerinde olabiliyor. Gemi in-
ça sanayinde de oluyor."

Tuzla tersanelerinde LİMTER-İş'in tutabildiği kayıtlara g÷re bu yıl 13 işçi, şimdiye kadar 98 işçi ÷ld÷.(E÷/EZ÷)

Tuzla tersaneleri boşuna denetlenmiş

Ölümlerin kol gezdiği 'Tuzla mezarlığı', 'Ölüm tarlaları' gibi isimlerin takıldığı Tuzla tersanelerini denetleyenlerin işten anlamadığı ortaya çıktı

SABİNE ERKUS

LİTER-İŞ Genel Sekreteri Kamber Saygılı, tersaneleri tefteş ederken Tuzla Tersaneleri'ni insanımsız, yalıtılmış kapıların 'karakol' olduğu, işçileri ölümlerden uyarılmadığı söyledi.

20 yada 35 kişiye zarar olan Tuzla'daki Çiğdem Tersaneleri ile Çalınma Bakanlığının denetimi, emniyetin nezaretinde yapıyor. Çalınma Bakanı Faruk Çelikk, tersanelerde ölümler nedeniyle denetiminin sıkıldığını açıklamasını kınayan 34 işçi kıyafetli de jandarmaya sığınarak 100 bin TL maddi ceza talep ediyor. Denetimci raporlar arasında bir süre bile yerli denetimci olmadığı öne sürüldü.

Müfettişler tersaneyi tanımayor

Kıyafetli de jandarmaya sığınarak 100 bin TL maddi ceza talep ediyor. Denetimci raporlar arasında bir süre bile yerli denetimci olmadığı öne sürüldü.

LİTER-İŞ Genel Sekreteri Kamber Saygılı, tersanelerde işçilerin sağlığına bakılmadığını söyledi. Saygılı, raporuna kadar 96 işçinin öldüğünü ifade etti.

Kamber Saygılı

Kaderli hayatın, raporlar bir insanı...

Dünya tersanelerinde iş kazaları raporu

• Japon, Çin, Türkiye ile 2007'de 27 ölümler yaşanırken, 2008'de 30 ölümler yaşanmış. 2007'de 2013'e kadar...

• Tuzla tersanelerinde ölümler, çarpmalar, düşmeler, ateşli silah yaralanmaları nedeniyle gerçekleşiyor.

• Hong Kong'da 2006'da 17 ölümler, 107 iş kazası yaşanmış. İşçilerin denetimci raporları...

• Almanya'da 2006'da 150 iş kazası, 49 ölümler yaşanmış. İşçilerin denetimci raporları...

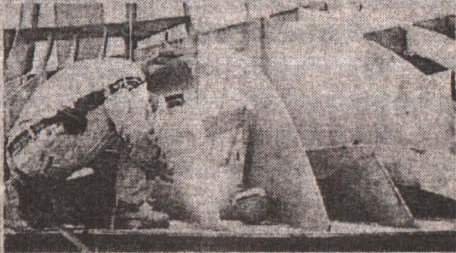
• Her 10 bin saatte işçilerin yaralanma sayısı, ABD'de 2, Japonya'da 1, İngiltere'de 1, Almanya'da 1, Çin'de 11, Malezya'da ise 12 kişi yaralanmış.

Tuzla tersaneleri boşuna denetlenmiş

■ Baştarafı 1. Sayfada

Saygılı, 'Bu kurumların yanında Cemal İnşaat Sanayicileri Birliği ve Çalışma Bakanlığı'nın da dahil olacağı bir komisyon oluşturulursa, tersanelerdeki çalışma koşullarından kaynaklı ölümlerin ortaya çıkmasını önlemek için denetimci raporları sadece kağıt üzerinde kalmadığını ve Tuzla Tersaneleri'nde herhangi bir değişiklik yapılmadığını ifade eden Saygılı, yaptırımın hükümet tarafından uygulanmaya sokulması gerektiğini belirtti.

Ayrıca adı ölümlere anılan tersaneleri denetleyecek özel bir mevzuatın bile olmadığı ortaya...

çıktı. Dünya, tersanelerde iş güvenliği ve sağlığı özel mevzuatlarla belirlenirken Türkiye'de onlarca ölümlen sonra hareketle geçen Çalışma Bakanlığı, Başbakan'ın talimatı sonrası sektörlere birlikte mevzuat çalışmasına başladı. Oysa ABD, Japonya ve Güney Kore gibi tersaneleşmiş önde gelen gelişmiş ülkelerde gemi inşa ile ilgili mevzuatın alınması gereken iş güvenliği ve sağlığı tedbirleri sektöre özel kanunlarla veya kanunların içinde ayrılmış özel bölümlerle belirleniyor.

EK XVI.

Tuzla`daki kazaların maliyeti 2 milyon YTL

(ANKA) - Tuzla tersanelerinde işçi ölümleri devam ederken, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Faruk Çelik`in, ÖDP Genel Başkanı ve İstanbul Milletvekili Ufuk Uras`ın soru önergesine verdiği yanıt, 2007 yılı Kasım ayından bu yana, tersanelerde işçi ölümlerine yol açan eksikliklerin ve yapılan hataların işverene maliyetinin yaklaşık 2 milyon YTL olduğunu ortaya koydu.

-Bakan Çelik , sık sık işçi ölümlerinin yaşandığı Tuzla Tersaneleri`nde Kasım 2007-Şubat 2008 tarihleri arasında toplam 65 asıl işverenlik ile 746 taşeron firmanın incelendiğini belirtirken, yapılan teftişlerde ise 74 işyeri ile ilgili toplam 1 milyon 944 bin 977 YTL idari para cezası uygulandığını bildirdi. Çelik, yapılan denetimler sonucu tersanelerde Sendikalar Kanunu`na muhalefetten toplam 8 bin 965 ihlalle ilgili Cumhuriyet Savcılıklarına suç duyurusunda bulunulduğunu kaydetti.

Tuzla tersanelerinde işçi ölümleri devam ederken, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Faruk Çelik`in, ÖDP Genel Başkanı ve İstanbul Milletvekili Ufuk Uras`ın soru önergesine verdiği yanıt, 2007 yılı Kasım ayından bu yana, tersanelerde işçi ölümlerine yol açan eksikliklerin ve yapılan hataların işverene maliyetinin yaklaşık 2 milyon YTL olduğunu ortaya koydu. Bakan Çelik , sık sık işçi ölümlerinin yaşandığı Tuzla Tersaneleri`nde Kasım 2007-Şubat 2008 tarihleri arasında toplam 65 asıl işverenlik ile 746 taşeron firmanın incelendiğini belirtirken, yapılan teftişlerde ise 74 işyeri ile ilgili toplam 1 milyon 944 bin 977 YTL idari para cezası uygulandığını bildirdi. Çelik, yapılan denetimler sonucu tersanelerde Sendikalar Kanunu`na muhalefetten toplam 8 bin 965 ihlalle ilgili Cumhuriyet Savcılıklarına suç duyurusunda bulunulduğunu kaydetti.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Faruk Çelik , ÖDP Genel Başkanı ve İstanbul Milletvekili Ufuk Uras`ın, sık sık işçi ölümlerinin yaşandığı ve ölüm sayısının 100'e yaklaştığı Tuzla tersaneleri ile ilgili soru önergesini yanıtladı. Uras "işçi mezarlığı"haline gelen Tuzla tersanelerindeki denetimleri ve sonuçları hakkında bilgi isterken Bakan Çelik , Bakanlık İş Teftiş Kurulu Başkanlığı`nca Tuzla tersaneler bölgesinde ilk olarak 2003 ve 2004 yıllarında yapılan iş sağlığı ve güvenliği proje teftişlerinin ardından Eylül 2006- Ocak 2007 tarihleri arasında

"Tersane İşyerlerinde İş Sağlığı ve Güvenliği Teftiş Projesi" gerçekleştirildiğini söyledi. Proje kapsamında 56 işyerinin proje programına alındığını ve 51 tersanede teftiş yapıldığını kaydeden Bakan Çelik , yapılan teftişlerde 15 bin 7187'i erkek, 455'i kadın olmak üzere toplam 16 bin 173 işçiye ulaşıldığını bildirdi. Yapılan teftişlerde İş Kanunu `na göre toplam bin 61 eksiklik ve mevzuata aykırılık tespit edildiğini ifade eden Bakan Çelik , 13 Eylül - 24 Eylül 2007 tarihleri arasında aynı bölgede faaliyette olan 43 işyerinin yeniden proje teftişi kapsamına alındığını söyledi. Bu sürede 5 bin 320 asıl işveren işçisi 8 bin 811'i taşeron işçi olmak üzere toplam 14 bin 131 işçiye ulaşıldığını kaydeden Bakan Çelik , yapılan denetimler sonucu 41 işyerinde toplam 588 noksanlık ve mevzuata aykırılık tespit edildiğini söyledi. Çelik, eksiklik ve mevzuata aykırılık tespit edilen işyerleri hakkında ise 196 bin 54 YTL idari para cezası uygulanmasının istenildiğini belirtti.

-YAKLAŞIK 2 TRİLYON LİRA PARA CEZASI UYGULANDI-

Tuzla Tersaneler Bölgesindeki işyerlerinde bireysel ve toplu çalışma ilişkileri açısından da ilki 2005 ikincisi 2007 yılında olmak üzere 2 proje gerçekleştirildiğini bildiren Çelik, 1'nci proje kapsamında 31 tersanenin genel teftişinin yapıldığını ve 15 bin işçiye ulaşıldığını söyledi. Kasım 2007 ayında başlatılan 2'nci proje kapsamında ise Çelik, 44 asıl işverenlik, 563 taşeron firmanın incelendiğini ve bu işyerlerinde toplam 21 bin 928 işçinin çalıştığının tespit edildiğini kaydetti. 15 Kasım 2007-15 Şubat 2008 tarihlerinde arasında 10 müfettiş tarafından 5 ekip halinde genel teftişler gerçekleştirildiğini belirten Çelik, bu teftişlerde de 21 asıl 183 taşeron firmanın incelendiğini ve toplam 9 bin 190 işçiye ulaşıldığını kaydetti. Çelik, işyerlerinde tespit edilen eksiklik ve mevzuata aykırılık konusunda yapılan işlemler konusunda ise şu bilgileri verdi:

"Bu teftişlerde 74 işyeri ile ilgili olarak İş Kanunu `nun 3,28,32, 37, 41, 44, 46, 47,53, 56, 60, 63, 69, 76'ncı maddelerine muhalefetten toplam 1 milyon 964 bin 977 YTL idari para cezası uygulanmıştır. Tespiti yapılan eksiklik ve mevzuata aykırılıklarla ilgili olarak toplam 163 işyerine eksikliklerin niteliklerine göre değişik tarihler öngörülerek kontrol teftişi istenmiştir. 25 işyeri ile ilgili olarak Sosyal Güvenlik Kurumu `na 14 işleri ile ilgili vergi dairelerine bildirimlerde bulunul-

muş, toplam 28 işyeri ile ilgili prim gün sayıları denetim süreci içinde tamamlanmıştır. Sözkonusu denetimler sonucunda düzenlenen raporlarla 2821 sayılı Sendikalar Kanunu'nun 59/1 maddesine muhalefetten, toplam 8 bin 965 ihlal ile ilgili aynı Kanun'un 62'nci maddesi uyarınca ilgili Cumhuriyet Savcılıklarına suç duyurusunda bulunulmuştur."

-6 TERSANEDE İŞİN DURDURULMASI TEKLİF EDİLDİ-

Bakan Çelik , 20 Şubat 2008 itibariyle başta iş kazalarının daha yoğun yaşandığı tersaneler olmak üzere bölgede bulunan bütün tersanelerin 2'şer müfettişten oluşan 4 heyet ile yeniden teftiş programına alındığını belirtirken "şu ana kadar yapılan teftişlerde, işyerinin tesis ve tertiplerinde, çalışma yöntem ve şekillerinde, makine ve cihazlarında işçilerin yaşamı için tehlikeli hususlar tespit edilen 6 işyeri ile ilgili olarak işin durdurulması teklif edilmiş, ilgili komisyonlarca mevzuat çerçevesinde işlem yapılmıştır" dedi.

2008-05-11 HaberX

EK XVII.

Çalışmanın süreklileşmesinde katkıları olan Cem Dinç, Hakkı Demiral, Kamber 'Ölümler sürerken Tuzla'daki tersanelere teşvik verilir mi?'

Hükümetin, tuzladaki tersane sahiplerine getirmeye çalıştığı özel teşvik ortalığı karıştırdı. Muhalefetten gelen tepkiler üzerine Unakıtan, "Tekrar konuşalım. Biz, Tuzla 'da güvenlik tedbirlerini almamış insanlara birtakım şeyler verelim demiyoruz" diyerek geri adım attı.

ANKARA - Hükümet, iş kazaları sonucu ölü sayısının 99'a yükseldiği Tuzla 'daki tersane sahipleri için getirmeye çalıştığı teşvikten geri adım atıyor.

Tuzla 'daki işçi ölümlerine çözüm getirmemekle eleştirilen hükümet, böyle bir dönemde bir de tersane sahiplerine sağlayacağı teşvik nedeniyle eleştirilerin hedefi olmamak için harekete geçti. Muhalefetin ağır baskısıyla hükümet, Meclis 'te görüşülmekte olan "torba yasa"ya tersane sahiplerinin isteğiyle konulan düzenlemeden vazgeçiyor. Meclis Plan ve Bütçe Komisyonu 'ndaki "torba yasa" ile Tuzla 'daki tersane sahiplerine, devlete ait arazilerde 49 yılına faaliyet göstermek üzere yeni sözleşme yapma imk,nı tanınıyor. Faaliyet süresi 49 yıldan az olan tersanecilere ise bu süreyi 49 yıla yükseltme hakkı veriliyor.

Arazinin rayiç bedelini ödeyen tersane sahibi daha önceki kira süresi ne olursa olsun bu imkandan yararlanıp 49 yıl boyunca Tuzla 'daki Hazine arazisinde kiracılığa devam edecek.

dünya gazetesi

.....

Tuzla Tersaneleri İçin Proje

Tuzla,yat üretim pazarlayan bir boat show alanına dönüştürülecek.

Tersane ölümlerine ekonomik göstergelerde eklenince armatörler Uzakdoğu "ya yöneldi. İstanbul Milletvekili Yardımcı bunu engellemek için Türk tipi gemi inşa yöntemini önerdi

Kendisi de tersaneci olan ancak milletvekili seçilmesinin ardından işleri kardeşlerine devreden AK Parti İstanbul Milletvekili ve Milli Savunma Komisyon Başkanı Hasan Kemal Yardımcı , Türk armatör ve tersanecilerinin Uzakdoğu "ya yönelmeye başladıkları uyarısında bulundu.

UCUZ İŞÇİLİK KALİTEYİ BİTİRİYOR

YARDIMCI "Tuzla irtifa kaybediyor. Armatörler Uzakdoğu "ya gidiyor artık" dedi. Tuzla "daki kapasitenin dolması nedeniyle Yalova "ya taşınmanın gündemde olduğunu hatırlatan Yardımcı "Yalova "nın tam oturması üç yıl sürer. Tuzla tabii ki taşınacak ama piyasa sopası geliyor. Türkiye dahil gemi üretimi ucuz işçilik olan yerde yapılır. Dolaısıyla Türkiye gemi yapımında cazip ülke olmaktan çıkıyor. Standartların yükselmesi beklenmeyen artışlar var. Yavaş yavaş seri üretim yapan, ısmarlama elbise dikenlerin istikbali yok artık. Türk tipi gemi üretimi yapılması gerekiyor" diye konuştu.

Bot şov alanı olacak

İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Kadir Topbaş , işçi ölümleriyle gündemden düşmeyen Tuzla tersanelerinin daha güvenli bir alana taşınmasıyla ilgili proje hazırladıklarını söyledi. 2023 yılından sonra projeyi hayata geçirmeyi düşündüklerini belirten Topbaş , "Bölgeyi yat imal eden ve pazarlayan bir bot şov alanı haline getirmeyi düşünüyoruz" dedi.

Kapatmak değil tedbir almak gerek

Tuzla tersanelerinde yaşanan ölümlü iş kazaları tersaneleri tartışılır hale getirirken, Karadeniz Ereğli "deki tersanelerdeki iş güvenliği örnek oluyor. 800"ün üzerinde işçinin çalıştığı Madenci Gemi Sanayi "nin Müdürü Nezih Bayar , Tuzla "da her şey iç içe. Bizim tersanemizin alanında Tuzla "da 15 tersane var. İretim-montaj hepsi bir arada yapılıyor. Buda riski artırıyor" dedi. Şu anada kadar üzücü bir kaza yaşamadıklarını ifade eden Bayar "Tuzla "da kaza olan tersaneler kapanıyor. Yollarda da dünyanın kazası oluyor. Demek yolları da kapatmamız gerekiyor. Yani tedbir her şeyin önünde gelir" dedi. Nezih Bayar "Bu iş emek yoğun bir sektör. Çalışanın o anki psikolojisi, durumu da çok önemli. Ayrıca şirketin gerekli tedbirleri de alması lazım. Kurallara uymayanlara ceza vermeli. Bizim burada önce uyarılıyor, yevmiye cezası veriliyor, sonunda işten çıkarılmaya kadar gidiliyor" dedi.

NEVİN BİLGİN

2008-06-11 Star

İstanbul Büyükşehir Belediyesi , tersane bölgesini yat üretip pazarlayan bir boat show alanına dönüştürecek proje hazırladı.

Tuzla tersaneleri, son günlerde kamuoyunun gündemine "işçi ölümleri"yle geldi.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi , bölgede farklı bir projeyi hataya geçirmeyi planlıyor:

İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Kadir Topbaş , "Çevre planlarımızda Tuzla tersanesinin bu boyutuyla artık İstanbul`da yer almamasını öngörüyor ve bu bölgenin yat imal eden onu pazarlayan bir boat show alanı haline gelen ve İstanbul`un gelişim alanı olarak düşünülen bölge olarak tasarlanmakta." diye konuştu.

Tuzla , aslında gemi sanayiinin gelişmesinde önemli noktalardan biri.

Projeye bu gelişimin şehir dışında farklı bir alanda sürdürülmesi de öngörülüyor.

Topbaş , "Bu kadar ağır bir gemi sanayiinin İstanbul`un içinde bu kadar yakın noktada olmaması gerektiğini düşünüyoruz." dedi.

2008-06-10 TRT

Sert tartışma yaşandı

Tuzla'daki tersane sahiplerinin isteklerine göre düzenlenen maddeyle ilgili komisyonda sert tartışmalar yaşandı. Tuzla tersanelerinde işçi ölümlerinin önüne geçilmesi için tedbir alınmazken, 49 yıllığına irtifak hakkı tanınmasına tepki gösteren CHP'li Esfender Korkmaz , tasarıya karşı olduklarını belirtti.

CHP milletvekili Akif Hamzaçebi de hükümetin Tuzla'da işçi ölümleri sürerken, tersane sahiplerinin isteği üzerine böyle bir düzenleme getirmesinin "hukuka ve ahlaka uygun olmadığını" söyledi.

Metinden Çıkartılacak

Düzenlemenin komisyondaki görüşmeleri öncesinde CHP milletvekillerinin ağır eleştirilerle yüklendiği Maliye Bakanı Kemal Unakıtan, "Oturalım, tekrar konuşalım. Biz, Tuzla'da insanlar ölsün istemiyoruz. Güvenlik tedbirlerini almamış insanlara birtakım şeyler verelim demiyoruz" dedi.

Maliye Bakanı Kemal Unakıtan'ın bu sözleri üzerine bir önerge hazırlanarak düzenlemenin metinden çıkarılması şifaen benimsendi. Ta-

sarıyla ilgili görüşmelere bugün devam edilmesi ve düzenlemeyi tasarıdan çıkaracak önerenin oylanması bekleniyor.

Düzenlemeyi tersane sahipleri istedi

Geçtiğimiz ay Meclis 'e sevk edilen, Kamu Mali Yönetim Kanunu ile Bazı Kanun ve Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı 'na bu düzenlemenin konulmasının "tersane sahiplerinin isteğı" olduğu öğrenildi. Düzenleme gerekçesinde de, maddenin Tuzla 'daki yatırımcıların taleplerini karşılamaya yönelik olduğu belirtildi.

Gülümhan GİLTEN

2008-07-01 Vatan

"Gemi inşa sanayi önemli bir seviyeye geldi"

13.06.2008 - 00:13

Deniz Ticaret Odasının Haziran ayı Olağan Meclis Toplantısı'nda tersaneler konusu ele alındı

İSTANBUL - Sanayi ve Ticaret Bakanı Zafer Çağlayan, Türk gemi inşa sanayinin dünyada herkesi kışkandıracak, dikkatlerini çekecek önemli bir seviyeye geldiğini vurgulayarak, "Türk iş gücünün, Türk girişimcisinin, Türk insanının bu kadar iş kapasitesine sahip olması, dünyanın önemli üretim merkezlerinden biri haline gelmesi acaba bizim dışarıdaki rakiplerimizi korkutuyor veya ürkütüyor mu veya onları harekete mi geçiriyor?" diye sordu.

Deniz Ticaret Odasının Haziran ayı Olağan Meclis Toplantısı'nda tersaneler konusu ele alındı. Çağlayan, gemi sanayi sektörünün 2013 yılında yakalamayı hedeflediğı büyümeyi 2007 yılında yaşadığını belirterek, "Aslında prematüre bir doğum olmuş, kötü mü olmuş? Hayır, çok da iyi olmuş. Bugün bu sektörde 3 milyar dolarlık dış ticaret hacmi yakalanmışsa, bu sektörde 40 binin üzerinde insan çalışıyorsa, ciddi anlamda bir katma değer yaratılıyorsa, Türkiye dünyanın 6. büyük gemi inşa sanayi ülkesi olmuşsa, bu ülkenin bir ferdi olarak ben bundan şeref duyarım" diye konuştu.

Gemi sanayi sektöründeki bu ani büyümenin beraberinde birtakım sorunlar getirdiğini belirten Çağlayan, bu sorunların da bir an önce çözülmesi için hep birlikte çalışılması gerektiğini söyledi. Sanayi ve Ticaret Bakanı Çağlayan, şunları kaydetti:

"Bu sektör, birilerinin gözünü korkutmış bir sektördür. Evet bu

sektörün eksiklikleri, problemleri var. Tabii ki işveren çalıştırdığı işçinin sonuna kadar her türlü hakkını korumak ve kollamak mecburiyetindedir. Bu kanunla da çizilmiştir. Bu sadece kanuni değil, vicdani bir sorumluluktur. Yanında çalıştırdığı insanın her türlü sosyal hakkı, yaşam kalitesini zenginleştirmek ve geliştirmek bir ödevdir, bir görevdir. Türk gemi inşa sanayi başta olmak üzere Türk gemi sektörü çok önemli bir sektör. Gemi inşa sanayi birçok sanayi ve ticaret sektörünün ana sanayisi haline gelmiştir. Bu sektör dünyada herkesi kışkıracak, dikkatlerini çekecek önemli bir seviyeye gelmiş. Türk iş gücünün, Türk girişimcisinin, Türk insanının bu kadar iş kapasitesine sahip olması, dünyanın önemli üretim merkezlerinden biri haline gelmesi acaba bizim dışındaki rakiplerimizi korkutuyor veya ürkütüyor mu veya onları harekete mi geçiriyor? Bunları söylerken, sorunları halının altına atalım diye söylemiyorum. Söylediklerimi sizler anlıyorsunuz, ama ben anlamak istemeyen basın mensuplarına bunları söylüyorum. Kavramak istemeyenlere söylüyorum. Allah'tan başka kimseden korkmam. Doğru bildiklerimi söylemek benim boynumun borcudur. Ben meseleye tek pencereden bakmam. Hem işveren hem de işçi penceresinden bakmam."

Mesleki eğitimin önemine işaret eden Çağlayan, TBMM'den son çıkan istihdam paketinde işsizlik Sigortası Fonu'ndan 300 milyon YTL'nin bu alandaki eğitime aktarıldığını söyledi. Çağlayan, "Bu kaynağı tüketin, gelin daha fazlasını isteyin" dedi.

Tersanelerin yerlerinin seçimlerinin yanlış olduğu, iç içe olduğu, çalışma koşullarının iyi olmadığı görüşlerine yüzde yüz katıldığını anlatan Çağlayan, TBMM'ye sunulan tasarıda ihtisas organize sanayi bölgesi kurulmasının öngörüldüğünü kaydetti.

"Sorunun temeli, standartların tanımlanmaması"

İşçilerin "bana bir şey olmaz" sendromunu aşması gerektiğini dile getiren Deniz Ticaret Odası Yönetim Kurulu Başkanı Metin Kalkavan, "İşlediğin Çelik, pamuk değil. Biz tekstil atölyesi değiliz. İşçinin ölebileceğini bilmesi lazım" dedi. Tersaneler konusunun ele alındığı Deniz Ticaret Odasının Haziran ayı Olağan Meclis Toplantısı'nda konuşan Kalkavan, tersanelerdeki ölümleri hiç kimsenin tek başına durduramayacağını, işveren, sendikalar, devlet ve medyanın ortak çalışması gerektiğini söyledi. Tersanelerin kapatılarak ölümlerin sıfıra indirilemeyece-

ğini kaydeden Kalkavan, sendikalara önem verdiklerini, örgütlü çalışmayı desteklediklerini anlattı.

"Sorunun temeli, tersanelerin büyüklüğü küçüklüğü değil, standartların tanımlanmaması" diyen Kalkavan, bu alandaki gerekli yasal değişikliklerin yapılması gerektiğini dile getirdi. Sektörü tanımayan birçok işçi geldiğini belirten Kalkavan, işçilerin eğitime tabi tutulması gerektiğini söyledi.

Tersanelerde bir dönemin kapandığını ve yeni bir dönemin açıldığını vurgulayan Kalkavan, ayrıca işçilerin "bana bir şey olmaz" sendromunu aşması gerektiğini dile getirdi. Kalkavan, "İşlediğin Çelik, pamuk değil. Biz tekstil atölyesi değiliz. İşçinin ölebileceğini bilmesi lazım" dedi.

Sadece ölümlerin gündeme getirildiğini, ayrıca bir de yaralananlar bulunduğunu ifade eden Kalkavan, "Olanlar için vicdanen rahat değilim, ama gelecek için yapılacaklar için vicdanen rahatım. Bunu konuşarak halledeceğiz, dünyada da böyle oldu" diye konuştu. Kalkavan, tersaneler arasında iyilerinin de kötülerinin de bulunduğunu, bir olay olduğunda bunun genele yayılmaması gerektiğini anlatarak, "Gelin, iyilerin içinden kötülerini ayıklayalım" dedi.

GİSBİR Yönetim Kurulu Başkanı Murat Bayrak

Gemi İnşa Sanayicileri Birliği (GİSBİR) Yönetim Kurulu Başkanı Murat Bayrak da Türkiye'de 2002'de 37 tersane faaliyet gösterirken, bu sayının bu yıl 84'e, 2009 yılı sonunda da 135'e yükseleceğini belirten Bayrak, 2003 yılından günümüze kadar olan zaman diliminde dünya gemi inşa sanayi yüzde 89 büyüme gösterirken, Türkiye'deki büyüme oranının yüzde 360 olduğunu vurguladı. Bayrak, Türkiye tersanelerinin adet bazında dünyada 4'üncü, tonaj bazında dünyada 6'ncı ve yat inşasında dünyada 3'üncü sıraya oturduğunu belirterek, "Bu ani büyümenin getirdiği yoğunluk içerisinde hiç kimsenin arzu etmediği yaşanan ölümlü iş kazaları 2000 yılından günümüze kadar 55'tir" dedi. İşçilerin eğitimlerine ilişkin bilgi veren Bayrak, ayrıca Birliğin Tuzla'da bir hastane kurduğunu anlattı.

"Safsata ve sorumsuzluk"

GİSBİR Danışma Kurulu Başkanı Kenan Torlak da "Tersane kazalarının artış eğiliminde olduğu, hele böyle bir eğilimin işverenin tedbirsizliği veya kayıtsızlığının sonucu olduğu şeklindeki değerlendirme-

ler safsatadır, sorumsuzluktur, yaygaradır ve çalışma barışını bozmaya yönelik nifaklardır" dedi.

İstanbul Valisi Muammer Güler de gemi inşa sektörünün son dönemlerde büyük bir önem kazandığını belirterek, burada işçi sağlığı ve güvenliği konusunda alınması gereken tedbirlerin de ihmal edilmemesi gerektiğini söyledi.

Tersanelerde yaşanan sorunlara sektörün tüm kesimleriyle çözüm bulunması gerektiğini vurgulayan Güler, tersanelerin kapatılmasının işçilerin işsiz kalmasına, istihdamın zayıflamasına, sektörün gerilemesine neden olacağını, bunun kabullenilemeyeceğini kaydetti. Güler, "Ancak devletin can ve mal güvenliğinin korunması gibi önemli görevleri var, iş sağlığı ve iş yeri güvenliğinin ve çevre ile hassasiyetlerin korunması noktasında önemli görevleri var" diye konuştu.

Tuzla bölgesinde patlama denilebilecek büyümenin, iş hacminin artmasının bazı sıkıntıları beraberinde getirdiğini anlatan Güler, Tuzla'daki tersanelerin sadece 6'sının ruhsatı olduğunu kaydetti. Güler, faaliyetleri aksatmadan tedbir alınması, denetim yapılması gerektiğini ifade ederek, faaliyeti durdurulan tersanelere de eksikliklerini giderince faaliyete başlayabileceklerini ifade ettiklerini anlattı.

"Bir işçinin kaza yapmaması için kafası rahat olmalı"

Komisyon üyesi Bayram Meral, Tuzla'daki yaşam koşullarının çok ağır ve ilkel olduğunu ifade ederek, şöyle konuştu:

"Bir işçinin kaza yapmaması için kafasının rahat olması lazım, ama rahat değil. İşçi çalışmış, oturup dinleneceği sandalye yok. İşten çıkarmaya korkusu var.

Taşeronlar Anadolu'dan işsizleri getiriyor, çalıştırıyor. Bu işçi çalışacak, köyüne, eşine, çocuklarına bir şeyler götürecek. Ne pahasına olursa olsun çalışacak. Gezdiğimiz bir tersanede 400 işçi çalışıyor, 5 tuvalet var. Bunun mantığı sığır yanı yok."

Yeni yasal düzenlemeler karşısında kısa süreli çalışan işçilerin emekli olma şansı bulunmadığını anlatan Meral, "Emekli olamayacağını bilen işçi de işverenle, taşeronla anlaşıyor; 'sigorta primini ödeme, onun yerine bana daha çok ücret ver' diye. Yasa böyle... İşçi taşeronun kismetine razı oluyor. Çalışanları taşeronun kaderine, kismetine bırakmayın" dedi. Komisyon Üyesi Ali Rıza Öztürk de sorunların yasal boşluktan kaynaklanmadığını belirterek, iş yerlerinin yasalar ve tüzüklerde

öngörülen tedbirleri almadığını, ilgili bakanlığın da gerekli denetimi yapmadığını savundu.

"Neden sendikalaşmamıza müsaade etmiyorsunuz?"

Deniz Ticaret Odası İyesi Nevzat Kalkavan da kendisini bir işçi yerine koyarak konuşacağını ifade ederek, "Neden sendikalaşmamıza müsaade etmiyorsunuz? Ben 7,5 saat çalışmak istiyorum, 11-12 saat çalışmak istemiyorum. 365 gün primimin yatmasını istiyorum. Emekli olmak istiyorum. Devletten büyük tersane yerleri istiyorum. Artık ölüm değil, iyi yaşamak istiyorum" diye konuştu. DOK Gemi-İş Sendikası Başkanı Necip Nalbantoğlu, bugün itibarıyla Tuzla'da 34 iş yerinde örgütlü olduklarını ve 7 bin 70 üyeleri bulunduğunu belirtti. Tuzla'da yürüttükleri eğitim çalışmaları hakkında bilgi veren Nalbantoğlu, tüm işçileri eğitinden geçirmeyi hedeflediklerini söyledi. "Bizim işimiz bağcı dövmek değil, üzüm yemek" diyen Nalbantoğlu, Türk tersanelerini dünyanın bir numarası haline getirmeyi hedeflediklerini kaydetti. Nalbantoğlu, "Benim akit olduğum tersanelerde sigorta kaçağı yok. 34'ünde de garanti veriyorum" diyerek, hedeflerinin sıfır iş kazası olduğunu dile getirdi.

Zonguldak tersaneler ve limanlar kenti olacak

13.06.2008 - 09:08

KARADENİZ EREĞLİ'DEN / Sabiha TOPRAK

krd.eregli@dunya.com

Ereğli; Erdemir'in 1960'ta kurulmasıyla istihdamı artan ve göç alan, ağır sanayie bağlı olarak da 70'lerin sonunda boru, sac kesme ve dilme fabrikalarının çekim merkezi olmaya başlayan bir il. Ereğli il diyorum çünkü ekonomik verilere bakıldığında açık arayla birçok ili geride bırakıyor. Şimdi ise gündemde Ereğli-Alaplı'ya yapılacak olan tersane var. Ata mesleği yat ve tekne yapımcılığı olan Alaplılılar, İstanbul'dan bir bir memleketlerine geri dönüyorlar. Alaplı'da yapılacak olan tersane ihalesine yer talebinde bulunan firmalar, inanıyorum ki Zonguldak'ı marka yapacaklar.

Zonguldak ekonomik sıkıntılarla boğuşurken, son yılların en ciddi yatırımlarıyla da tanışma fırsatı buluyor. Ereğli'de başlatılan Tersaneler Projesi ile 10-20 bin tonluk gemilerin yapımına olanak sağlanırken, daha büyük gemilerin yapımı mümkün olmuyordu. Dünyada bu tersane-

ler daha çok katma değer ürettiği için, Başbakanlık Yatırım Ajansı, dünya ölçekli tersaneleri araştırıp Türkiye'de de kurulmasına yönelik çalışmalar başlattı. Alaplı ilçesi bu üslerden biri oldu. 100-150 bin tonluk gemiler için Alaplı üs olarak seçildi, ihale askıya çıktı. Almarin ve Yediel Konsorsiyumu, Alerport AŞ, Alper Fındık, Sinerji On AŞ, İşler Gemi Balcı konsorsiyumu gibi büyük firmalar, yatırım için yer talep etmekte.

İlçede 3'e bölünen 531 dönümlük tersane alanı için çalışmalar başlatılacak. Türkiye'de 77 tersane bulunuyor. Bunlardan 72 tanesinde 5 ila 30 bin ton arasında büyüklüğe sahip gemiler yapılabiliyor. Büyük gemilerin inşa edilebildiği tersane sayısı çok az. Alaplı'da kurulacak tersanelerde bu büyük gemileri yapmak mümkün olacak. Burada 6 bin yeni istihdam sağlanacak. Ereğli'deki tersaneler ile 4 bin 500 civarında istihdam sağlandı. Bu daha da artacaktır. Alaplı'da tersanelerle ilgili ihaleler askıya çıktı. Yerli yada yabancı firmaların yanı sıra bölgemiz girişimcileri de bu ihalelere girebilirler. Belirlenen üç ayrı alan yanında yerli girişimcilerimiz için tersane alanları oluşturulabilir.

Ereğli ilçesinde, mevcut tersaneler bölgesindeki mendirek çalışmaları da sürdürülüyor. 32 milyon YTL'ye mal olacak mendireğin bitmesi ile tersanelerde üretilen gemiler, buradaki havuzda iç donanımı yapılarak uluslararası denizlere açılıp, Türk Bayrağı'nı dalgalandıracaklar.

Eğer kısa bir süre içerisinde tersanelerin yapımına başlanırsa, Zonguldak bölgesi dünyanın en büyük tersanelerine sahip olarak, adını duyuracaktır.

Tuzla Tersaneleri masaya yatırılacak

06.06.2008 - 15:00

Vali Güler, 12-14 Haziran'da Tuzla Tersane sorunlarının görüşüleceğini belirtti

İSTANBUL - İstanbul Valisi Muammer Güler, İstanbul'da 12-14 Haziran tarihlerinde düzenlenecek toplantılarda Tuzla'daki tersaneler hakkında geniş kapsamlı görüşüleceğini belirtti.

Güler, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ı Ankara'ya uğurlamak üzere Atatürk Havalimanı'na gelerek, bir gazetecinin "Tuzla'daki tersaneler yeterince kontrol altına alındı mı?" sorusu üzerine, tersaneler ko-

nusunun hem TBMM, hem Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, hem de ilgili diğer bakanlıkların gündeminde olduğunu kaydetti. Güler, Deniz Ticaret Odası'nın 12 Haziran perşembe günü tersaneler konusunda çok geniş katılımlı bir toplantı düzenleyeceğini, 14 Haziranda da Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Deniz Ticaret Konseyi'nin yine bu konuyu ele alarak masaya yatıracağını belirtti. Güler, şöyle dedi:

"Tuzla'daki tersanelerde, özellikle işçi sağlığı ve iş güvenliği bakımından bütün tedbirlerin masaya yatırılacağı ve ciddi önlemlerin alınacağı bir döneme geldik. İş müfettişlerinin, bir tersaneye verilen kapatma kararındaki tespit ettiği eksiklikler giderildi. İşletme ruhsatlarını daha önceki dönemde belediyeden alan bazı tersanelerin bu ruhsatlarını bakanlık ruhsatına dönüştürecek bir çalışma da yapılıyor."

Tuzla'da sektörün büyümesi ve gelişmesinden kaynaklanan sorunlar, ihtiyaç ve taleplerin bulunduğunu dile getiren Vali Güler, bu konudaki sorunların giderilmesi için bazı yasal düzenlemelerin yapıldığını kaydetti. Çıkan kanun ile bazı ağır ve riskli işlerin taşeron eliyle yürütülemeyeceğine ve bazı ihtisas isteyen işlerde de mesleki ehliyeti olmayan işçilerin çalıştırılmayacağına ilişkin düzenlemeler yapıldığını hatırlatan Güler, "Bütün bu düzenlemelerin eğitim çalışmaları ve diğer tedbirlerle daha iyi bir noktaya getirileceğine inanıyorum. Elbette burada yaşanan olaylar yeni tersanelerin daha sağlıklı ve geniş alanlarda yapılmasını da icap ettiriyor" dedi. Vali Güler, yapılan çalışmalarla sektördeki eksikliklerin giderileceği konusunda daha ümitli olduğunu sözlerine ekledi.

Tersaneler kapasitesinin üstünde iş alıyor

Gemi İnşa Sanayicileri Birliği (GİSBİR) Yönetim Kurulu Başkanı Murat Bayrak, Tuzla'daki tersanelerin, kapasitelerinin üzerinde iş aldığını belirterek, "Herkesin aynı işi yaptığı bir ortamda 'gelin kapasiteyi düşürelim' dersem, beni tefe koyarlar" dedi.

Bayrak, Gemi İnşa Sanayindeki İş Güvenliği ve Çalışma Şartlarının Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonuna çarpıcı bilgiler verdi.

Türkiye'nin değişik bölgelerinde tersanelerin yüzde 20, Tuzla'dakilerin ise yüzde 80 kapasiteyle çalıştığını ifade eden Bayrak, "Tuzla'da-

li tersanelerde kapasitelerin üzerinde iş alımı var. Ben bunu çoğu zaman ifade etmeye çalıştım, ama herkesin aynı işi yaptığı bir ortamda 'Ya arkadaşlar gelin bu kapasiteleri düşürelim, çok fazla iş alıyorsunuz' dediğim anda beni tefe koyarlar. İşin doğrusu bu" diye konuştu.

Bayrak, 2000 yılına kadar cebindeki ekmek parasını işçilere veren tersanecilerin, çok sıkıntılar çektiğini savunarak, bu süre zarfında devletin kendilerine hiç yardımcı olmadığını ileri sürdü.

Tersaneciliğin, 2000 yılından itibaren önemli bir ivme kazandığına dikkati çeken Bayrak, şunları söyledi:

"Bu bir rüzgardı. Romanya, Bulgaristan, Ukrayna bu işleri alırken, biz 20 yıl olduğu gibi bakacak mıydık? Bu furya bitti, bundan sonra ölümleri konuşmayacağız, tersane işsizleri konuşulacak. Bugünün tarihini yazın. Eğer 1 yıl içinde bu söylediğim çıkmaza bana istediğiniz cezayı verin. Tuzla'daki taşeronlar eleştiriliyor. Taşeron devlette yok mu? Biz taşeronu mu tartışacağız, kazaları mı tartışacağız? Devlet Demir Yolları taşeronla çalışıyor, belediyeler taşeronla çalışıyor. Birçok devlet kuruluşu taşeronla çalışırken, gemi inşa sanayinde taşeron parazit mi oldu? Böyle bir şey olamaz. Bu sektör taşeronsuz olmaz. 50-60 personeli olan bir tersane ne yapacaktı? 300 işçiye bir anda nereden temin edecek? Yurt dışından gelen bu teklifleri nasıl yapacaktık? Kötü mü yaptık? Taşeron aynı zamanda tersanenin elemanı sayılır. Taşeron işçisi hiçbir ayrıma tabi tutulmuyor. Hangi tersanede hangi taşeron çalışıyorsa, o tersanenin şartlarına uygun hareket eder. Kanun kuralı koymuş, tersanenin kapısından misafir dahi girse, onun sorumluluğu işverene ait."

-"DENETİMLER SIKI YAPILSIN"-

Gemi inşa sanayinde eğitimli insanın önemli olduğunu ancak eğitim alanların da kuralları uygulamadığını ifade eden Bayrak, şöyle devam etti:

"Tersanelerdeki denetimler çok sıkı yapılmalı. İş sağlığı ve iş güvenliği biriminin tersane bünyesinden çıkartılmalı. Bu kişiler ya birliğe ya da Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığına bağlı olmalı. Artık ok yaydan çıktı. Birçok arkadaşımız, 'nasıl olsa müfettişler gitti' diye düşünüyor. Günü geçiştirmekle meşgul. Tersanede bir iş güvenliği birimi kurmuşsam, adamın maaşını ben veriyorsam, tabi benim söylediğimi yapacak. Bir kere bunlar tersanelerden çıkartılmalı. Her tersanede, çalışanın sayısına göre iş güvenliği birimi kurulmalı. O birim, risklerin ta-

namını üstlenecek. Kazaların tümü muhatabı o birim olacak. Ona hesap sorulmalı ki görevini yapsın. Bu sistem biraz zamana, biraz da paraya mal olacak, ama para kazanılıyorsa bu yapılacak."

Kurallara uymayan tersaneciler nedeniyle kurunun yanında yaşın da yandığını savunan Bayrak, "Tuzla'da demirci atölyeleri gibi olan kuruluşlar var. Onların tasnif etmek, Denizcilik Müsteşarlığının işi. İyi tersaneciyi, kötü tersaneciyi ayırmanın zamanı geldi. Çünkü bıçak kemiğe dayandı. Dünyanın yatırımını yapan arkadaşlarımız var. Yazık değil mi bu arkadaşlara? Kurallara uymayan küçük bir tersanecinin hatalarına bu kişiler ortak ediliyor" diye konuştu.

-DENİZ DOLDURULARAK TERSANE YAPILMASI-

Deniz dolgusu yapılarak yeni tersaneler açılmasına da karşı olduklarını ifade eden Bayrak, bu durumun tersane içindeki trafiği olumsuz etkileyeceğini söyledi. Eskiden bir ambulansın, 4 dakikada bir tersaneden diğerine gittiğini, şimdi sürenin 15 dakikaya çıktığına dikkati çeken Bayrak, dolgu yapılarak yapılacak ilave tersaneler nedeniyle kazaların artacağı uyarısında bulundu.

Murat Bayrak, "Herkes Tuzla'da tersanelerde olan ölümlerden bahsediyor ama tersane yollarındaki kazalardan kimse söz etmiyor. İşçi tersaneden çıkıyor, kapıda araba çarpıp ölüyor. Bu sayı, tersanelerde olan kazalardan fazla" dedi.

22 Mayıs 2008, Perşembe

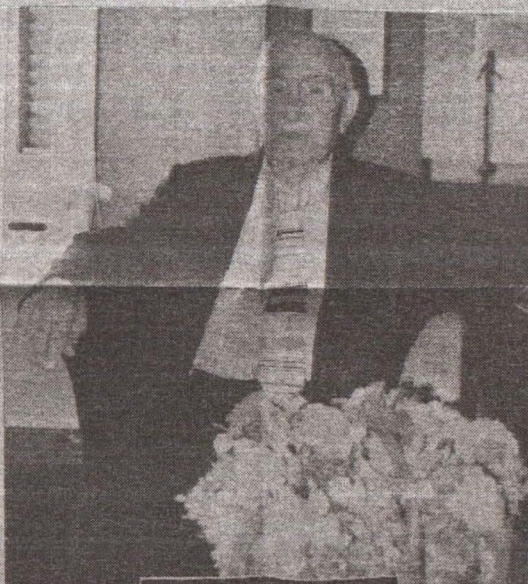
SEDEF KÂŞİF KALKAVAN TERSANESİ

Kâşif Kalkavan Şirketler Grubu Kurucusu ve Onur Başkanı Kâşif Kalkavan:

Doğru gidersen doğru menzile varırsın

KÂŞİF KALKAVAN
Şirketler Grubu
Kurucusu ve Onur
Başkanı Kâşif
Kalkavan, "Doğru gidersen
doğru menzile varırsın"

Canımızdaki Kalkavan, bir insan değil, bir düşünürdür. Onun hayatı, bir düşünceye, bir hedefe, bir menzile ulaşmak için bir yoldur. Onun hayatı, bir düşünceye, bir hedefe, bir menzile ulaşmak için bir yoldur. Onun hayatı, bir düşünceye, bir hedefe, bir menzile ulaşmak için bir yoldur.

Kâşif
Kalkavan

MN Logo
Kalkavan

Doğru gidersen doğru menzile varırsın. Bu söz, Kâşif Kalkavan'ın hayatının bir özetidir. Onun hayatı, bir düşünceye, bir hedefe, bir menzile ulaşmak için bir yoldur. Onun hayatı, bir düşünceye, bir hedefe, bir menzile ulaşmak için bir yoldur.

Doğru gidersen doğru menzile varırsın. Bu söz, Kâşif Kalkavan'ın hayatının bir özetidir. Onun hayatı, bir düşünceye, bir hedefe, bir menzile ulaşmak için bir yoldur. Onun hayatı, bir düşünceye, bir hedefe, bir menzile ulaşmak için bir yoldur.

Doğru gidersen doğru menzile varırsın. Bu söz, Kâşif Kalkavan'ın hayatının bir özetidir. Onun hayatı, bir düşünceye, bir hedefe, bir menzile ulaşmak için bir yoldur. Onun hayatı, bir düşünceye, bir hedefe, bir menzile ulaşmak için bir yoldur.

Doğru gidersen doğru menzile varırsın. Bu söz, Kâşif Kalkavan'ın hayatının bir özetidir. Onun hayatı, bir düşünceye, bir hedefe, bir menzile ulaşmak için bir yoldur. Onun hayatı, bir düşünceye, bir hedefe, bir menzile ulaşmak için bir yoldur.

Doğru gidersen doğru menzile varırsın. Bu söz, Kâşif Kalkavan'ın hayatının bir özetidir. Onun hayatı, bir düşünceye, bir hedefe, bir menzile ulaşmak için bir yoldur. Onun hayatı, bir düşünceye, bir hedefe, bir menzile ulaşmak için bir yoldur.

Doğru gidersen doğru menzile varırsın. Bu söz, Kâşif Kalkavan'ın hayatının bir özetidir. Onun hayatı, bir düşünceye, bir hedefe, bir menzile ulaşmak için bir yoldur. Onun hayatı, bir düşünceye, bir hedefe, bir menzile ulaşmak için bir yoldur.

Doğru gidersen doğru menzile varırsın. Bu söz, Kâşif Kalkavan'ın hayatının bir özetidir. Onun hayatı, bir düşünceye, bir hedefe, bir menzile ulaşmak için bir yoldur. Onun hayatı, bir düşünceye, bir hedefe, bir menzile ulaşmak için bir yoldur.

DÜNYA

Perşembe Rotası

6 Aralık 2004

Tersaneler, kimyasal tankerde liderliğe oynuyor

Lojistik, Üretimin ayrılmaz bir parçası

Türkiye'nin en büyük lojistik kuruluşları, en büyük maliyetleri ağırlıklı olarak "lojistik" olarak tanımlıyor. Lojistik, bir ürünün bir noktadan diğer noktaya, en uygun şekilde, en uygun maliyetle, en uygun şekilde taşınmasıdır. Lojistik, bir ürünün bir noktadan diğer noktaya, en uygun şekilde, en uygun maliyetle, en uygun şekilde taşınmasıdır.

Batıda Gümrük Müşavirliği Ltd. Genel Müdürü Semih Söğüt:
2004, gümrük müşavirliğinde iyi bir yıl oldu

Gümrük müşavirliği, bir işletmenin en önemli birimlerinden biridir. Gümrük müşavirliği, bir işletmenin en önemli birimlerinden biridir. Gümrük müşavirliği, bir işletmenin en önemli birimlerinden biridir. Gümrük müşavirliği, bir işletmenin en önemli birimlerinden biridir.

Gemi ithalatında tonaj sınırı aşağı çekildi

Mutlaka Gemi İthalatında tonaj sınırı, 2004 yılında 1000 ton olarak belirlenmiştir. Bu karar, 2004 yılında 1000 ton olarak belirlenmiştir. Bu karar, 2004 yılında 1000 ton olarak belirlenmiştir. Bu karar, 2004 yılında 1000 ton olarak belirlenmiştir.

TİM Başkanı Özgür Savaş:
Lojistikte cazibe merkezi olmamız için yatırım gerekli

Lojistik, bir işletmenin en önemli birimlerinden biridir. Lojistik, bir işletmenin en önemli birimlerinden biridir. Lojistik, bir işletmenin en önemli birimlerinden biridir. Lojistik, bir işletmenin en önemli birimlerinden biridir.

İngiltere Lojistik ve Ulaştırma Enstitüsü Yöneticisi Bill Brockbank:

**Altyapı tamamlanırsa
Türkiye önemli bir
merkez olabilir!**

İngiltere Lojistik ve Ulaştırma Enstitüsü Yöneticisi Bill Brockbank, Türkiye'nin altyapı yatırımlarıyla önemli bir merkez olabilir. Brockbank, Türkiye'nin altyapı yatırımlarıyla önemli bir merkez olabilir. Brockbank, Türkiye'nin altyapı yatırımlarıyla önemli bir merkez olabilir.

Gemi inşa sanayinde hedef tam kapasite kullanımı

ANKARA

Hem emek, hem agraile yollarını açarak, hem de teknolojiyi kullanarak, gemi inşa sanayinde hedef tam kapasite kullanımı, 2005 yılına kadar gerçekleştirilmeli.

Ulaştırma Bakanlığı'nun, gemi inşa sanayinde hedef tam kapasite kullanımı, 2005 yılına kadar gerçekleştirilmeli.

Ulaştırma Bakanlığı'nun, gemi inşa sanayinde hedef tam kapasite kullanımı, 2005 yılına kadar gerçekleştirilmeli.

Ulaştırma Bakanlığı'nun, gemi inşa sanayinde hedef tam kapasite kullanımı, 2005 yılına kadar gerçekleştirilmeli.

Ulaştırma Bakanlığı'nun, gemi inşa sanayinde hedef tam kapasite kullanımı, 2005 yılına kadar gerçekleştirilmeli.

Ulaştırma Bakanlığı'nun, gemi inşa sanayinde hedef tam kapasite kullanımı, 2005 yılına kadar gerçekleştirilmeli.

avril, yolda, yeni gemi inşa ve inşaat faaliyetlerinde toplam 400 bin ton emek kullanıldı. Bu miktar, 2005 yılına kadar hedeflenen 1 milyon DMT'ye yeni gemi inşa, bir de 30 bin ton daha inşaat yeni gemi inşa, 60-70 ton emek emek verimliliği ile gemi inşa sanayinde hedef tam kapasite kullanımı, 2005 yılına kadar gerçekleştirilmeli.

Ulaştırma Bakanlığı'nun, gemi inşa sanayinde hedef tam kapasite kullanımı, 2005 yılına kadar gerçekleştirilmeli.

Ulaştırma Bakanlığı'nun, gemi inşa sanayinde hedef tam kapasite kullanımı, 2005 yılına kadar gerçekleştirilmeli.

Ulaştırma Bakanlığı'nun, gemi inşa sanayinde hedef tam kapasite kullanımı, 2005 yılına kadar gerçekleştirilmeli.

Ulaştırma Bakanlığı'nun, gemi inşa sanayinde hedef tam kapasite kullanımı, 2005 yılına kadar gerçekleştirilmeli.

Ulaştırma Bakanlığı'nun, gemi inşa sanayinde hedef tam kapasite kullanımı, 2005 yılına kadar gerçekleştirilmeli.

Ulaştırma Bakanlığı'nun, gemi inşa sanayinde hedef tam kapasite kullanımı, 2005 yılına kadar gerçekleştirilmeli.

hedef tam kapasite kullanımı, 2005 yılına kadar gerçekleştirilmeli.

Ulaştırma Bakanlığı'nun, gemi inşa sanayinde hedef tam kapasite kullanımı, 2005 yılına kadar gerçekleştirilmeli.

Ulaştırma Bakanlığı'nun, gemi inşa sanayinde hedef tam kapasite kullanımı, 2005 yılına kadar gerçekleştirilmeli.

Ulaştırma Bakanlığı'nun, gemi inşa sanayinde hedef tam kapasite kullanımı, 2005 yılına kadar gerçekleştirilmeli.

Ulaştırma Bakanlığı'nun, gemi inşa sanayinde hedef tam kapasite kullanımı, 2005 yılına kadar gerçekleştirilmeli.

Ulaştırma Bakanlığı'nun, gemi inşa sanayinde hedef tam kapasite kullanımı, 2005 yılına kadar gerçekleştirilmeli.

Ulaştırma Bakanlığı'nun, gemi inşa sanayinde hedef tam kapasite kullanımı, 2005 yılına kadar gerçekleştirilmeli.

hedef tam kapasite kullanımı, 2005 yılına kadar gerçekleştirilmeli.

Ulaştırma Bakanlığı'nun, gemi inşa sanayinde hedef tam kapasite kullanımı, 2005 yılına kadar gerçekleştirilmeli.

Ulaştırma Bakanlığı'nun, gemi inşa sanayinde hedef tam kapasite kullanımı, 2005 yılına kadar gerçekleştirilmeli.

Ulaştırma Bakanlığı'nun, gemi inşa sanayinde hedef tam kapasite kullanımı, 2005 yılına kadar gerçekleştirilmeli.

Ulaştırma Bakanlığı'nun, gemi inşa sanayinde hedef tam kapasite kullanımı, 2005 yılına kadar gerçekleştirilmeli.

Ulaştırma Bakanlığı'nun, gemi inşa sanayinde hedef tam kapasite kullanımı, 2005 yılına kadar gerçekleştirilmeli.

Ulaştırma Bakanlığı'nun, gemi inşa sanayinde hedef tam kapasite kullanımı, 2005 yılına kadar gerçekleştirilmeli.

Kapadokya'da 40' kullanılıyor

Türkiye'de 40' kullanılıyor

40' kullanılıyor

40' kullanılıyor

40' kullanılıyor

40' kullanılıyor

40' kullanılıyor

40' kullanılıyor

40' kullanılıyor

TUZLA

9 Nisan 2002 Salı

8

Sanayi ve eğitim yatağı Tuzla

Marmara Bölgesi'nin Kocaeli Yarımadası'nda, Marmara Denizi'ne kıyısı Tuzla, İstanbul'un en büyük sanayi ve eğitim yatağıdır. Tuzla, İstanbul'un en büyük sanayi ve eğitim yatağıdır. Tuzla, İstanbul'un en büyük sanayi ve eğitim yatağıdır.

Tuzla, İstanbul'un en büyük sanayi ve eğitim yatağıdır. Tuzla, İstanbul'un en büyük sanayi ve eğitim yatağıdır. Tuzla, İstanbul'un en büyük sanayi ve eğitim yatağıdır.

Tuzla, İstanbul'un en büyük sanayi ve eğitim yatağıdır. Tuzla, İstanbul'un en büyük sanayi ve eğitim yatağıdır. Tuzla, İstanbul'un en büyük sanayi ve eğitim yatağıdır.

Tuzla, İstanbul'un en büyük sanayi ve eğitim yatağıdır. Tuzla, İstanbul'un en büyük sanayi ve eğitim yatağıdır. Tuzla, İstanbul'un en büyük sanayi ve eğitim yatağıdır.

Tuzla, İstanbul'un en büyük sanayi ve eğitim yatağıdır. Tuzla, İstanbul'un en büyük sanayi ve eğitim yatağıdır. Tuzla, İstanbul'un en büyük sanayi ve eğitim yatağıdır.

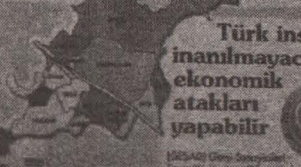

Tuzla'da bir yarımadaya bir yarımadaya, marmara denizinden ayrılmıştır. Tuzla, İstanbul'un en büyük sanayi ve eğitim yatağıdır. Tuzla, İstanbul'un en büyük sanayi ve eğitim yatağıdır.

İçer, Marmara Bölgesi'nde Kocaeli Yarımadası'nın güneybatısında yer alır. Tuzla, İstanbul'un en büyük sanayi ve eğitim yatağıdır. Tuzla, İstanbul'un en büyük sanayi ve eğitim yatağıdır.

2000 yılında yapılan bir araştırmaya göre, Tuzla'nın nüfusu 120.770'dir. Tuzla, İstanbul'un en büyük sanayi ve eğitim yatağıdır. Tuzla, İstanbul'un en büyük sanayi ve eğitim yatağıdır.

TÜDEV Eğitim Merkezi nitelikli denizci yetiştiriyor

TÜDEV Eğitim Merkezi, Deniz Ticaret Odası'nın desteğiyle, Türk armatörleri için denizci yetiştirme kursu düzenliyor. TÜDEV Eğitim Merkezi, Deniz Ticaret Odası'nın desteğiyle, Türk armatörleri için denizci yetiştirme kursu düzenliyor.

Neler oluyor Tuzla'mızda

Tuzla Mermerciler OSB'nin altıyapısı yüzde 80 tamamlandı. Tuzla Mermerciler OSB'nin altıyapısı yüzde 80 tamamlandı.

Millî hasıların dengeli dağılımı toplumsal barışın temelidir. Millî hasıların dengeli dağılımı toplumsal barışın temelidir.

Türk insanı inanılmaz ekonomik atakları yapabilir. Türk insanı inanılmaz ekonomik atakları yapabilir.

DESBAŞ'ın yurt dışı satışları 2001'de yüzde yüz arttı. DESBAŞ'ın yurt dışı satışları 2001'de yüzde yüz arttı.

Millî hasıların dengeli dağılımı toplumsal barışın temelidir. Millî hasıların dengeli dağılımı toplumsal barışın temelidir.

2007

DÜNYA

Perşembe Rotası

Deniz Ticareti ve Lojistik Gazetesi

Fazla mesai yargıya götürülüyor

✓ İşgücü azalmasıyla birlikte, deniz gücünde çalışanların mesai süreleri artıyor. Bu durum, bazı şirketlerin yargıya götürülmesine sebep oluyor. Deniz Ticareti ve Lojistik Gazetesi, bu konuda bir araştırma yaptı. İşte sonuçları...

✓ Almanya'da deniz gücünde çalışanların mesai süreleri artıyor. Bu durum, bazı şirketlerin yargıya götürülmesine sebep oluyor. Deniz Ticareti ve Lojistik Gazetesi, bu konuda bir araştırma yaptı. İşte sonuçları...

				
PRO Dışişleri İthalat ve ihracata negatif yansıtacak	ACG Genel Başkanı Gümrüklerde adam/şirket kuralına uymuyor	YDPA Başkanı Hukuk dışı genişletme yargıya götürülmeli	OTD Başkanı İçeride bir dosya ile Ankara'ya gidelim	OTD Başkanı Kırsalın %300'ü izmir'de %600 artış oldu

U.N Ro-Ro Cep'sü Cüneyt Solakoglu:

40'ın üzerinde talip var satış haziranda netleşir

Black amateur yeni kuralında

Gemi insanları büyük buluşma şı gerçekleştirdi
Europort Eurasia
Fuarı, ziyaretçi
akınına uğruyor
5

Romanya ve
Bulgaristan
limanlarına
dikkat!

R

Black amateur yeni kuralında

Black amateur yeni kuralında

Black amateur yeni kuralında

Black amateur yeni kuralında

Black amateur yeni kuralında

Black amateur yeni kuralında

Black amateur yeni kuralında

İÇİŞİLERİ BAKANLIĞI
T.C. İçişleri Bakanlığı
GEMİ İÇİŞİLERİ BAKANLIĞI
GEMİ İÇİŞİLERİ BAKANLIĞI
GEMİ İÇİŞİLERİ BAKANLIĞI

Cem Top, gemi inşa müberrisi güncelle servisi kazalarını yazdı
Eski bir Selah çalışanından işçi ölümlerine yorum

56 HEMAK
HAKKARİ
HAKKARİ
HAKKARİ

DÜNYA Perşembe Rotası

Gazete Ticaret ve Turizm Gazetesi

Avrupa'nın tankerlerini Türk tersaneleri yapacak

AVRUPA'nın büyük bir kısmını oluşturan Almanya, Fransa, İngiltere ve diğer ülkelerin tankerlerini yapacak olan Türk tersaneleri, Avrupa'nın tankerlerini yapacak olan ilk ülke olacak. Bu, Türk tersanelerinin dünya pazarına açılmasına kapı açacak. Avrupa'nın tankerlerini yapacak olan ilk ülke olacak. Bu, Türk tersanelerinin dünya pazarına açılmasına kapı açacak.

VTS, yalnız gemiyi değil yükünü de izleyebilecek

Dünya VTS (Vessel Traffic Service) sistemi, yalnız gemiyi değil yükünü de izleyebilecek. Bu, gemi trafiğini daha güvenli hale getirecek. VTS sistemi, gemi trafiğini daha güvenli hale getirecek. VTS sistemi, gemi trafiğini daha güvenli hale getirecek.

İki Bakanlık "ALTIN CİPA" töreni

Bu yılın Altın CİPA töreni, iki bakanlık tarafından düzenlendi. Tören, Altın CİPA'nın en iyi gemi yapımcısını seçmek için düzenlendi. Tören, Altın CİPA'nın en iyi gemi yapımcısını seçmek için düzenlendi.

Lojistik köyü'ne yatırım

YATIRIM köyü'ne yatırım. Lojistik köyü, ticaretin hızlanması için kuruldu. Lojistik köyü, ticaretin hızlanması için kuruldu. Lojistik köyü, ticaretin hızlanması için kuruldu.

Maersk büyümekten vazgeçti

Maersk, büyümekten vazgeçti. Maersk, büyümekten vazgeçti. Maersk, büyümekten vazgeçti. Maersk, büyümekten vazgeçti. Maersk, büyümekten vazgeçti.

KAMİLEN MÜHÜRÜK
KAMİLEN MÜHÜRÜK
KAMİLEN MÜHÜRÜK
KAMİLEN MÜHÜRÜK

Deniz Ticare

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

Çakır, Y. ve M. B. Akın, 2003. Türkiye'de
gıda güvenliği ve kalitesi için
gıda güvenliği yönetimi
sistemleri. Ankara: Gıda
ve Tarım Bakanlığı, Ankara.

Dünya Gazetesi, 6 Mart 2008

Navium trendier

Gemi yarı sanayisindeki sorunlar

© 2004 Wiley Periodicals, Inc.

[illegible]

at the present time.

in 1990, the number of people who were

1992. *Journal of the American Veterinary Medical Association*, 151: 1000-1001.

© 1997 The McGraw-Hill Companies

DE KLEIN, 1999

1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024, 2025, 2026, 2027, 2028, 2029, 2030, 2031, 2032, 2033, 2034, 2035, 2036, 2037, 2038, 2039, 2040, 2041, 2042, 2043, 2044, 2045, 2046, 2047, 2048, 2049, 2050, 2051, 2052, 2053, 2054, 2055, 2056, 2057, 2058, 2059, 2060, 2061, 2062, 2063, 2064, 2065, 2066, 2067, 2068, 2069, 2070, 2071, 2072, 2073, 2074, 2075, 2076, 2077, 2078, 2079, 2080, 2081, 2082, 2083, 2084, 2085, 2086, 2087, 2088, 2089, 2090, 2091, 2092, 2093, 2094, 2095, 2096, 2097, 2098, 2099, 2100, 2101, 2102, 2103, 2104, 2105, 2106, 2107, 2108, 2109, 2110, 2111, 2112, 2113, 2114, 2115, 2116, 2117, 2118, 2119, 2120, 2121, 2122, 2123, 2124, 2125, 2126, 2127, 2128, 2129, 2130, 2131, 2132, 2133, 2134, 2135, 2136, 2137, 2138, 2139, 2140, 2141, 2142, 2143, 2144, 2145, 2146, 2147, 2148, 2149, 2150, 2151, 2152, 2153, 2154, 2155, 2156, 2157, 2158, 2159, 2160, 2161, 2162, 2163, 2164, 2165, 2166, 2167, 2168, 2169, 2170, 2171, 2172, 2173, 2174, 2175, 2176, 2177, 2178, 2179, 2180, 2181, 2182, 2183, 2184, 2185, 2186, 2187, 2188, 2189, 2190, 2191, 2192, 2193, 2194, 2195, 2196, 2197, 2198, 2199, 2200, 2201, 2202, 2203, 2204, 2205, 2206, 2207, 2208, 2209, 2210, 2211, 2212, 2213, 2214, 2215, 2216, 2217, 2218, 2219, 2220, 2221, 2222, 2223, 2224, 2225, 2226, 2227, 2228, 2229, 2230, 2231, 2232, 2233, 2234, 2235, 2236, 2237, 2238, 2239, 2240, 2241, 2242, 2243, 2244, 2245, 2246, 2247, 2248, 2249, 2250, 2251, 2252, 2253, 2254, 2255, 2256, 2257, 2258, 2259, 2260, 2261, 2262, 2263, 2264, 2265, 2266, 2267, 2268, 2269, 2270, 2271, 2272, 2273, 2274, 2275, 2276, 2277, 2278, 2279, 2280, 2281, 2282, 2283, 2284, 2285, 2286, 2287, 2288, 2289, 2290, 2291, 2292, 2293, 2294, 2295, 2296, 2297, 2298, 2299, 2300, 2301, 2302, 2303, 2304, 2305, 2306, 2307, 2308, 2309, 2310, 2311, 2312, 2313, 2314, 2315, 2316, 2317, 2318, 2319, 2320, 2321, 2322, 2323, 2324, 2325, 2326, 2327, 2328, 2329, 2330, 2331, 2332, 2333, 2334, 2335, 2336, 2337, 2338, 2339, 2340, 2341, 2342, 2343, 2344, 2345, 2346, 2347, 2348, 2349, 2350, 2351, 2352, 2353, 2354, 2355, 2356, 2357, 2358, 2359, 2360, 2361, 2362, 2363, 2364, 2365, 2366, 2367, 2368, 2369, 2370, 2371, 2372, 2373, 2374, 2375, 2376, 2377, 2378, 2379, 2380, 2381, 2382, 2383, 2384, 2385, 2386, 2387, 2388, 2389, 2390, 2391, 2392, 2393, 2394, 2395, 2396, 2397, 2398, 2399, 2400, 2401, 2402, 2403, 2404, 2405, 2406, 2407, 2408, 2409, 2410, 2411, 2412, 2413, 2414, 2415, 2416, 2417, 2418, 2419, 2420, 2421, 2422, 2423, 2424, 2425, 2426, 2427, 2428, 2429, 2430, 2431, 2432, 2433, 2434, 2435, 2436, 2437, 2438, 2439, 2440, 2441, 2442, 2443, 2444, 2445, 2446, 2447, 2448, 2449, 2450, 2451, 2452, 2453, 2454, 2455, 2456, 2457, 2458, 2459, 2460, 2461, 2462, 2463, 2464, 2465, 2466, 2467, 2468, 2469, 2470, 2471, 2472, 2473, 2474, 2475, 2476, 2477, 2478, 2479, 2480, 2481, 2482, 2483, 2484, 2485, 2486, 2487, 2488, 2489, 2490, 2491, 2492, 2493, 2494, 2495, 2496, 2497, 2498, 2499, 2500, 2501, 2502, 2503, 2504, 2505, 2506, 2507, 2508, 2509, 2510, 2511, 2512, 2513, 2514, 2515, 2516, 2517, 2518, 2519, 2520, 2521, 2522, 2523, 2524, 2525, 2526, 2527, 2528, 2529, 2530, 2531, 2532, 2533, 2534, 2535, 2536, 2537, 2538, 2539, 2540, 2541, 2542, 2543, 2544, 2545, 2546, 2547, 2548, 2549, 2550, 2551, 2552, 2553, 2554, 2555, 2556, 2557, 2558, 2559, 2560, 2561, 2562, 2563, 2564, 2565, 2566, 2567, 2568, 2569, 2570, 2571, 2572, 2573, 2574, 2575, 2576, 2577, 2578, 2579, 2580, 2581, 2582, 2583, 2584, 2585, 2586, 2587, 2588, 2589, 2590, 2591, 2592, 2593, 2594, 2595, 2596, 2597, 2598, 2599, 2600, 2601, 2602, 2603, 2604, 2605, 2606, 2607, 2608, 2609, 2610, 2611, 2612, 2613, 2614, 2615, 2616, 2617, 2618, 2619, 2620, 2621, 2622, 2623, 2624, 2625, 2626, 2627, 2628, 2629, 2630, 2631, 2632, 2633, 2634, 2635, 2636, 2637, 2638, 2639, 2640, 2641, 2642, 2643, 2644, 2645, 2646, 2647, 2648, 2649, 2650, 2651, 2652, 2653, 2654, 2655, 2656, 2657, 2658, 2659, 2660, 2661, 2662, 2663, 2664, 2665, 2666, 2667, 2668, 2669, 2670, 2671, 2672, 2673, 2674, 2675, 2676, 2677, 2678, 2679, 26

W-1000

1997

• **Chlorophyll** is the green pigment in plants that captures light energy for photosynthesis.

1998

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

1. **Introduction**

INSTRUMENTAL INFLUENCES

© 2000 Blackwell Science Ltd

William James Ward, Editor
The Massachusetts Journal

1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024, 2025, 2026, 2027, 2028, 2029, 2030, 2031, 2032, 2033, 2034, 2035, 2036, 2037, 2038, 2039, 2040, 2041, 2042, 2043, 2044, 2045, 2046, 2047, 2048, 2049, 2050, 2051, 2052, 2053, 2054, 2055, 2056, 2057, 2058, 2059, 2060, 2061, 2062, 2063, 2064, 2065, 2066, 2067, 2068, 2069, 2070, 2071, 2072, 2073, 2074, 2075, 2076, 2077, 2078, 2079, 2080, 2081, 2082, 2083, 2084, 2085, 2086, 2087, 2088, 2089, 2090, 2091, 2092, 2093, 2094, 2095, 2096, 2097, 2098, 2099, 2100, 2101, 2102, 2103, 2104, 2105, 2106, 2107, 2108, 2109, 2110, 2111, 2112, 2113, 2114, 2115, 2116, 2117, 2118, 2119, 2120, 2121, 2122, 2123, 2124, 2125, 2126, 2127, 2128, 2129, 2130, 2131, 2132, 2133, 2134, 2135, 2136, 2137, 2138, 2139, 2140, 2141, 2142, 2143, 2144, 2145, 2146, 2147, 2148, 2149, 2150, 2151, 2152, 2153, 2154, 2155, 2156, 2157, 2158, 2159, 2160, 2161, 2162, 2163, 2164, 2165, 2166, 2167, 2168, 2169, 2170, 2171, 2172, 2173, 2174, 2175, 2176, 2177, 2178, 2179, 2180, 2181, 2182, 2183, 2184, 2185, 2186, 2187, 2188, 2189, 2190, 2191, 2192, 2193, 2194, 2195, 2196, 2197, 2198, 2199, 2200, 2201, 2202, 2203, 2204, 2205, 2206, 2207, 2208, 2209, 2210, 2211, 2212, 2213, 2214, 2215, 2216, 2217, 2218, 2219, 2220, 2221, 2222, 2223, 2224, 2225, 2226, 2227, 2228, 2229, 2230, 2231, 2232, 2233, 2234, 2235, 2236, 2237, 2238, 2239, 2240, 2241, 2242, 2243, 2244, 2245, 2246, 2247, 2248, 2249, 2250, 2251, 2252, 2253, 2254, 2255, 2256, 2257, 2258, 2259, 2260, 2261, 2262, 2263, 2264, 2265, 2266, 2267, 2268, 2269, 2270, 2271, 2272, 2273, 2274, 2275, 2276, 2277, 2278, 2279, 2280, 2281, 2282, 2283, 2284, 2285, 2286, 2287, 2288, 2289, 2290, 2291, 2292, 2293, 2294, 2295, 2296, 2297, 2298, 2299, 2300, 2301, 2302, 2303, 2304, 2305, 2306, 2307, 2308, 2309, 2310, 2311, 2312, 2313, 2314, 2315, 2316, 2317, 2318, 2319, 2320, 2321, 2322, 2323, 2324, 2325, 2326, 2327, 2328, 2329, 2330, 2331, 2332, 2333, 2334, 2335, 2336, 2337, 2338, 2339, 2340, 2341, 2342, 2343, 2344, 2345, 2346, 2347, 2348, 2349, 2350, 2351, 2352, 2353, 2354, 2355, 2356, 2357, 2358, 2359, 2360, 2361, 2362, 2363, 2364, 2365, 2366, 2367, 2368, 2369, 2370, 2371, 2372, 2373, 2374, 2375, 2376, 2377, 2378, 2379, 2380, 2381, 2382, 2383, 2384, 2385, 2386, 2387, 2388, 2389, 2390, 2391, 2392, 2393, 2394, 2395, 2396, 2397, 2398, 2399, 2400, 2401, 2402, 2403, 2404, 2405, 2406, 2407, 2408, 2409, 2410, 2411, 2412, 2413, 2414, 2415, 2416, 2417, 2418, 2419, 2420, 2421, 2422, 2423, 2424, 2425, 2426, 2427, 2428, 2429, 2430, 2431, 2432, 2433, 2434, 2435, 2436, 2437, 2438, 2439, 2440, 2441, 2442, 2443, 2444, 2445, 2446, 2447, 2448, 2449, 2450, 2451, 2452, 2453, 2454, 2455, 2456, 2457, 2458, 2459, 2460, 2461, 2462, 2463, 2464, 2465, 2466, 2467, 2468, 2469, 2470, 2471, 2472, 2473, 2474, 2475, 2476, 2477, 2478, 2479, 2480, 2481, 2482, 2483, 2484, 2485, 2486, 2487, 2488, 2489, 2490, 2491, 2492, 2493, 2494, 2495, 2496, 2497, 2498, 2499, 2500, 2501, 2502, 2503, 2504, 2505, 2506, 2507, 2508, 2509, 2510, 2511, 2512, 2513, 2514, 2515, 2516, 2517, 2518, 2519, 2520, 2521, 2522, 2523, 2524, 2525, 2526, 2527, 2528, 2529, 2530, 2531, 2532, 2533, 2534, 2535, 2536, 2537, 2538, 2539, 2540, 2541, 2542, 2543, 2544, 2545, 2546, 2547, 2548, 2549, 2550, 2551, 2552, 2553, 2554, 2555, 2556, 2557, 2558, 2559, 2560, 2561, 2562, 2563, 2564, 2565, 2566, 2567, 2568, 2569, 2570, 2571, 2572, 2573, 2574, 2575, 2576, 2577, 2578, 2579, 2580, 2581, 2582, 2583, 2584, 2585, 2586, 2587, 2588, 2589, 2590, 2591, 2592, 2593, 2594, 2595, 2596, 2597, 2598, 2599, 2600, 2601, 2602, 2603, 2604, 2605, 2606, 2607, 2608, 2609, 2610, 2611, 2612, 2613, 2614, 2615, 2616, 2617, 2618, 2619, 2620, 2621, 2622, 2623, 2624, 2625, 2626, 2627, 2628, 2629, 2630, 2631, 2632, 2633, 2634, 2635, 2636, 2637, 2638, 2639, 2640, 2641, 2642, 2643, 2644, 2645, 2646, 2647, 2648, 2649, 2650, 2651, 2652, 2653, 2654, 2655, 2656, 2657, 2658, 2659, 2660, 2661, 2662, 2663, 2664, 2665, 2666, 2667, 2668, 2669, 2670, 2671, 2672, 2673, 2674, 2675, 2676, 2677, 2678, 2679, 2680, 26

© 2001 Blackwell Science Ltd
Journal of Internal Medicine 250: 395–402

1992-1993

RECEIVED 1997-04-10

© 2000 Blackwell Science Ltd
Journal of Internal Medicine 247: 391–397

© 2000 Blackwell Science Ltd
Journal of Internal Medicine 247: 395–401

100

100

1998

1940

1940

10

[illegible]

Is Sex a Necessary Link?
Sex is a necessary condition, according to the National Commission on the Causes and Prevention of Rape, for the commission's definition of rape. But is it a necessary condition for the crime of rape?

Is Force a Necessary Link?
Force is a necessary condition, according to the National Commission on the Causes and Prevention of Rape, for the commission's definition of rape. But is it a necessary condition for the crime of rape?

Is Force a Necessary Link?
Force is a necessary condition, according to the National Commission on the Causes and Prevention of Rape, for the commission's definition of rape. But is it a necessary condition for the crime of rape?

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY
ASTOR LENOX TILDEN FOUNDATION
1054 FIFTH AVENUE, NEW YORK, N.Y. 10028

The graph shows the labor force and employment trends from 1960 to 1990. The labor force (represented by a solid line) starts at approximately 65 million in 1960 and rises to about 105 million by 1990. The employment (represented by a dashed line) starts at approximately 55 million in 1960 and rises to about 95 million by 1990. The gap between the two lines, representing the unemployed population, widens over time.

REFERANS

YUNANİYE VE KARADENİZ
İSTİSNAİ KİMLİK NO: 2008/473

YUNANİYE VE KARADENİZ
İSTİSNAİ KİMLİK NO: 2008/473

Referans DENİZ TİCARETİ

20 MART 2008 PERŞEMBE İSTİSNAİ KİMLİK NO: 2008/473

FERRY GEMİLERİ

YUNANİYE VE KARADENİZ
İSTİSNAİ KİMLİK NO: 2008/473

Karasu Tersanesi'nde 180.000 dwt'a kadar gemi inşa edilecek

Günöğütü Ticaret Firmasından Holdinge

Günöğütü Ticaret Firması, Karasu Tersanesi'nde 180.000 dwt'a kadar gemi inşa edilecek...

Günöğütü Ticaret Firmasından Holdinge

Günöğütü Ticaret Firması, Karasu Tersanesi'nde 180.000 dwt'a kadar gemi inşa edilecek...

Referans Gazetesi, 25 Ekim 2007

6. DENİZ TİCARETİ

Ustaoglu Tersanesi Karadeniz'de gemi inşaatının yeni adresi

Ustaoglu Gemi İnşa Tersanesi Yönetim Kurulu Başkanı Kamil Ustamehemetoğlu, tersanelerinin 2008 sonunda yüzde 100 kapasiteye ulaşacağını, ihracat amaçlı iki adet motor yat inşasına da devam ettiklerini söyledi.

Ustaoglu Yat ve Gemi İnşa Tersanesi Yönetim Kurulu Başkanı Kamil Ustamehemetoğlu, tersanelerinin 2008 sonunda yüzde 100 kapasiteye ulaşacağını, ihracat amaçlı iki adet motor yat inşasına da devam ettiklerini söyledi. Ustamehemetoğlu, Karadeniz'de gemi inşaatının yeni adresi olduğunu belirtti. Ustamehemetoğlu, tersanelerinin 2008 sonunda yüzde 100 kapasiteye ulaşacağını, ihracat amaçlı iki adet motor yat inşasına da devam ettiklerini söyledi. Ustamehemetoğlu, Karadeniz'de gemi inşaatının yeni adresi olduğunu belirtti.

Ustamehemetoğlu, Karadeniz'de gemi inşaatının yeni adresi olduğunu belirtti. Ustamehemetoğlu, tersanelerinin 2008 sonunda yüzde 100 kapasiteye ulaşacağını, ihracat amaçlı iki adet motor yat inşasına da devam ettiklerini söyledi. Ustamehemetoğlu, Karadeniz'de gemi inşaatının yeni adresi olduğunu belirtti.

İki adet motor yat inşasına

Ustamehemetoğlu, Karadeniz'de gemi inşaatının yeni adresi olduğunu belirtti. Ustamehemetoğlu, tersanelerinin 2008 sonunda yüzde 100 kapasiteye ulaşacağını, ihracat amaçlı iki adet motor yat inşasına da devam ettiklerini söyledi. Ustamehemetoğlu, Karadeniz'de gemi inşaatının yeni adresi olduğunu belirtti.

Ustamehemetoğlu, Karadeniz'de gemi inşaatının yeni adresi olduğunu belirtti. Ustamehemetoğlu, tersanelerinin 2008 sonunda yüzde 100 kapasiteye ulaşacağını, ihracat amaçlı iki adet motor yat inşasına da devam ettiklerini söyledi. Ustamehemetoğlu, Karadeniz'de gemi inşaatının yeni adresi olduğunu belirtti.

Anahtar teslim siparişler

Ustamehemetoğlu, Karadeniz'de gemi inşaatının yeni adresi olduğunu belirtti. Ustamehemetoğlu, tersanelerinin 2008 sonunda yüzde 100 kapasiteye ulaşacağını, ihracat amaçlı iki adet motor yat inşasına da devam ettiklerini söyledi. Ustamehemetoğlu, Karadeniz'de gemi inşaatının yeni adresi olduğunu belirtti.

Ustamehemetoğlu, Karadeniz'de gemi inşaatının yeni adresi olduğunu belirtti. Ustamehemetoğlu, tersanelerinin 2008 sonunda yüzde 100 kapasiteye ulaşacağını, ihracat amaçlı iki adet motor yat inşasına da devam ettiklerini söyledi. Ustamehemetoğlu, Karadeniz'de gemi inşaatının yeni adresi olduğunu belirtti.

Gemiyi indirmek hem

Çin'e gittiğinde birleşik...

OSMAN ONDU

mentadun berkesan kerana, ini juga
menjadi satu masa yang sangat penting
untuk kita sebagai manusia untuk kita
menjadi lebih baik dan lebih maju.

Akşam yarabim yur yoki Turkier
Tunaliya'nda Clapper banditlar denize
inayati fakat kuzay denize bulugayi
perde suayti takasla Clapper Barbun ve
aygiri iskele de Clapper Leander komyay
nizariyat yur Bu shahin aygiri 2 000
dovla Adamas islati chingiz islati conu

Su Çiğirt Törkes adını bulacak Türk ulusuyla yaşam gücü katan bu ifade parantezle girer işi sarayımı varım Türk insanına azzamda, utan demeyiminde, ölmüde olup bitenler dardından bilenezide, öçürmezide ve onlar gibi yapacak ben kendime nazırmamda rekiliniyor. Göçercesine Yaşlılar şahıslarında, makte ölmek istenilerek, çok daha basitçe evcilerde bulacak. Göçercesine Türk gemi inas sayınına bilenezide temel en dardından ölmüde yer alıcada yollar kederde kederde.

GÜNE 18 Ocak 2008

Tersanelerde Ölüm raporu

Tuzla'daki tersanelerde ölümlü kazaların artması üzerine oluşturulan araştırma komisyonu, raporunu hazırladı: Önemli bir eğitim ve tıbbi donanım yetersiz. İş artışıyla birlikte ölümlü kazalar artıyor

Lütfü L. Tuzla'da 12 işçisi hayatını kaybeden Tersanelerde ölümlü kazaların artması üzerine oluşturulan araştırma komisyonu, raporunu hazırladı. Önemli bir eğitim ve tıbbi donanım yetersiz. İş artışıyla birlikte ölümlü kazalar artıyor.

Tuzla'da 12 işçisi hayatını kaybeden Tersanelerde ölümlü kazaların artması üzerine oluşturulan araştırma komisyonu, raporunu hazırladı. Önemli bir eğitim ve tıbbi donanım yetersiz. İş artışıyla birlikte ölümlü kazalar artıyor.

Tuzla'da 12 işçisi hayatını kaybeden Tersanelerde ölümlü kazaların artması üzerine oluşturulan araştırma komisyonu, raporunu hazırladı. Önemli bir eğitim ve tıbbi donanım yetersiz. İş artışıyla birlikte ölümlü kazalar artıyor.

İşyerlerinde
suçluları

TERSANELERDE
İNŞANCI ÇALIŞMA KOŞULLARI
İYİTİYORUZ
ÖLMEK İSTEMİYORUZ

İNŞANCI ÇALIŞMA KOŞULLARI
İYİTİYORUZ
ÖLMEK İSTEMİYORUZ

Milliyet
Siyaset
Ekonomi
Tersanede
ölüm
DERYA SAZAK

7 Ocak'ta 12 işçisi hayatını kaybeden Tersanelerde ölümlü kazaların artması üzerine oluşturulan araştırma komisyonu, raporunu hazırladı. Önemli bir eğitim ve tıbbi donanım yetersiz. İş artışıyla birlikte ölümlü kazalar artıyor.

— 1950 —

İş cinayetlerinin 60 yıllık bilançosu: 200 bin ölü ve sakat işçi yetmez mi?

Türkiye, 1946'dan beri iş kazalarında ölen ve sakat kalan işçilerin sayısını tutmuyor. Bugüne kadar iş kazalarında ölen işçilerin sayısı 55 bini, sakat kalanların sayısı ise 145 bine ulaştı. Son 25 yılda ise 30 bin ölü işçi çıkmış. Her bir yılda 1200'ü işçi...

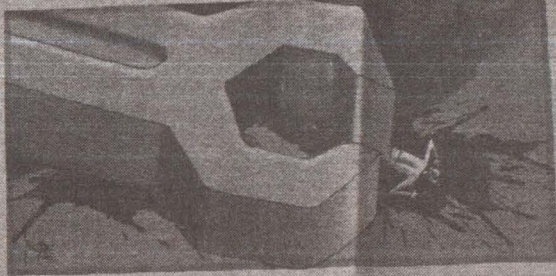

Table 1. Is Karger or Mieszkowski's result 62 Yolk Springs no. 13960?

Yıl	Ölüm	Dünya Sağlık	Yıl	Ölüm	Dünya Sağlık
1946-1965	3535	37 651	1966	1331	24 241
1966	1366	34 097	1967	1349	33 666
1967	596	1 717	1968	1475	33 666
1968	1066	6 013	1969	1479	33 666
1969	732	2 371	1970	1 563	33 666
1970	481	2 333	1971	1 531	33 666
1971	279	2 28	1972	1 571	33 666
1972	697	2 351	1973	1 506	33 666
1973	1 011	2 615	1974	1 034	33 666
1974	3117	4 752	1975	1 395	33 666
1975	1 013	1 728	1976	1 395	33 666
1976	1 314	3 135	1977	1 152	33 666
1977	1 300	4 04	1978	1 054	33 666
1978	1 718	2 073	1979	1 113	33 666
1979	1 426	2 201	1980	1 071	33 666
1980	1 417	2 071	1981	479	33 666
1981	2 002	2 297	1982	511	33 666
1982	1 774	2 730	1983	611	33 666
1983	1 603	2 602	1984	1 033	33 666
1984	1 053	2 245	1985	1 609	33 666
1985	729	2 205	1986	2 000	33 666
1986	729	2 205	1987	2 000	33 666
1987	729	2 205	1988	2 000	33 666
1988	729	2 205	1989	2 000	33 666
1989	729	2 205	1990	2 000	33 666
1990	729	2 205	1991	2 000	33 666
1991	729	2 205	1992	2 000	33 666
1992	729	2 205	1993	2 000	33 666
1993	729	2 205	1994	2 000	33 666
1994	729	2 205	1995	2 000	33 666
1995	729	2 205	1996	2 000	33 666
1996	729	2 205	1997	2 000	33 666
1997	729	2 205	1998	2 000	33 666
1998	729	2 205	1999	2 000	33 666
1999	729	2 205	2000	2 000	33 666
2000	729	2 205	2001	2 000	33 666
2001	729	2 205	2002	2 000	33 666
2002	729	2 205	2003	2 000	33 666
2003	729	2 205	2004	2 000	33 666
2004	729	2 205	2005	2 000	33 666
2005	729	2 205	2006	2 000	33 666
2006	729	2 205	2007	2 000	33 666
2007	729	2 205	2008	2 000	33 666
2008	729	2 205	2009	2 000	33 666
2009	729	2 205	2010	2 000	33 666
2010	729	2 205	2011	2 000	33 666
2011	729	2 205	2012	2 000	33 666
2012	729	2 205	2013	2 000	33 666
2013	729	2 205	2014	2 000	33 666
2014	729	2 205	2015	2 000	33 666
2015	729	2 205	2016	2 000	33 666
2016	729	2 205	2017	2 000	33 666
2017	729	2 205	2018	2 000	33 666
2018	729	2 205	2019	2 000	33 666
2019	729	2 205	2020	2 000	33 666
2020	729	2 205	2021	2 000	33 666
2021	729	2 205	2022	2 000	33 666
2022	729	2 205	2023	2 000	33 666
2023	729	2 205	2024	2 000	33 666
2024	729	2 205	2025	2 000	33 666
2025	729	2 205	2026	2 000	33 666
2026	729	2 205	2027	2 000	33 666
2027	729	2 205	2028	2 000	33 666
2028	729	2 205	2029	2 000	33 666
2029	729	2 205	2030	2 000	33 666

Case 2: Daniel K. Mann, Jr.

Turkey	20.5	Czech	1.9
Denmark	7.0	Malaysia	1.8
United States	5.4	Indonesia	1.4
Spain	5.0	Nigeria	1.2
Germany	5.0	Denmark	1.1
Italy	4.6	Taiwan	1.0
Belgium	4.6	Poland	1.0
Sweden	3.5	Norway	1.0
France	3.2	Israel	0.9
Canada	2.5	South Africa	0.8

[illegible][illegible]

1. The first of these is the fact that the
the first of these is the fact that the
the first of these is the fact that the
the first of these is the fact that the
the first of these is the fact that the

Özürke
Tuzla'da is
güvenliği
isveren
vicdanına
tarlım

ASPHALT PAVING

1. The first step is to identify the problem. This involves understanding the symptoms and the context in which they are occurring.

The first of these is the fact that the
 majority of the population of the
 United States is of European descent.
 This fact, taken in conjunction with
 the fact that the majority of the
 population of the United States is
 of European descent, is a fact that
 is of great importance to the
 study of the history of the United
 States. It is a fact that is of great
 importance to the study of the
 history of the United States. It is a
 fact that is of great importance to
 the study of the history of the United
 States. It is a fact that is of great
 importance to the study of the history
 of the United States. It is a fact that
 is of great importance to the study
 of the history of the United States.

[illegible]

TUJUAN dan sasaran kegiatan ini adalah untuk meningkatkan kesadaran masyarakat tentang pentingnya menjaga kelestarian lingkungan hidup. Kegiatan ini akan dilaksanakan di lingkungan masyarakat sekitar.

100

1. *Perth* (1911) 1911
 2. *Perth* (1911) 1911
 3. *Perth* (1911) 1911
 4. *Perth* (1911) 1911
 5. *Perth* (1911) 1911
 6. *Perth* (1911) 1911
 7. *Perth* (1911) 1911
 8. *Perth* (1911) 1911
 9. *Perth* (1911) 1911
 10. *Perth* (1911) 1911
 11. *Perth* (1911) 1911
 12. *Perth* (1911) 1911
 13. *Perth* (1911) 1911
 14. *Perth* (1911) 1911
 15. *Perth* (1911) 1911
 16. *Perth* (1911) 1911
 17. *Perth* (1911) 1911
 18. *Perth* (1911) 1911
 19. *Perth* (1911) 1911
 20. *Perth* (1911) 1911
 21. *Perth* (1911) 1911
 22. *Perth* (1911) 1911
 23. *Perth* (1911) 1911
 24. *Perth* (1911) 1911
 25. *Perth* (1911) 1911
 26. *Perth* (1911) 1911
 27. *Perth* (1911) 1911
 28. *Perth* (1911) 1911
 29. *Perth* (1911) 1911
 30. *Perth* (1911) 1911
 31. *Perth* (1911) 1911
 32. *Perth* (1911) 1911
 33. *Perth* (1911) 1911
 34. *Perth* (1911) 1911
 35. *Perth* (1911) 1911
 36. *Perth* (1911) 1911
 37. *Perth* (1911) 1911
 38. *Perth* (1911) 1911
 39. *Perth* (1911) 1911
 40. *Perth* (1911) 1911
 41. *Perth* (1911) 1911
 42. *Perth* (1911) 1911
 43. *Perth* (1911) 1911
 44. *Perth* (1911) 1911
 45. *Perth* (1911) 1911
 46. *Perth* (1911) 1911
 47. *Perth* (1911) 1911
 48. *Perth* (1911) 1911
 49. *Perth* (1911) 1911
 50. *Perth* (1911) 1911
 51. *Perth* (1911) 1911
 52. *Perth* (1911) 1911
 53. *Perth* (1911) 1911
 54. *Perth* (1911) 1911
 55. *Perth* (1911) 1911
 56. *Perth* (1911) 1911
 57. *Perth* (1911) 1911
 58. *Perth* (1911) 1911
 59. *Perth* (1911) 1911
 60. *Perth* (1911) 1911
 61. *Perth* (1911) 1911
 62. *Perth* (1911) 1911
 63. *Perth* (1911) 1911
 64. *Perth* (1911) 1911
 65. *Perth* (1911) 1911
 66. *Perth* (1911) 1911
 67. *Perth* (1911) 1911
 68. *Perth* (1911) 1911
 69. *Perth* (1911) 1911
 70. *Perth* (1911) 1911
 71. *Perth* (1911) 1911
 72. *Perth* (1911) 1911
 73. *Perth* (1911) 1911
 74. *Perth* (1911) 1911
 75. *Perth* (1911) 1911
 76. *Perth* (1911) 1911
 77. *Perth* (1911) 1911
 78. *Perth* (1911) 1911
 79. *Perth* (1911) 1911
 80. *Perth* (1911) 1911
 81. *Perth* (1911) 1911
 82. *Perth* (1911) 1911
 83. *Perth* (1911) 1911
 84. *Perth* (1911) 1911
 85. *Perth* (1911) 1911
 86. *Perth* (1911) 1911
 87. *Perth* (1911) 1911
 88. *Perth* (1911) 1911
 89. *Perth* (1911) 1911
 90. *Perth* (1911) 1911
 91. *Perth* (1911) 1911
 92. *Perth* (1911) 1911
 93. *Perth* (1911) 1911
 94. *Perth* (1911) 1911
 95. *Perth* (1911) 1911
 96. *Perth* (1911) 1911
 97. *Perth* (1911) 1911
 98. *Perth* (1911) 1911
 99. *Perth* (1911) 1911
 100. *Perth* (1911) 1911

* MARYAN KUTLAV

The U.S. Department of Justice has announced that it will file a criminal complaint against the U.S. Attorney General, John Ashcroft, for allegedly covering up the fact that the U.S. Attorney General had been involved in a criminal conspiracy to defraud the U.S. Treasury Department. The U.S. Department of Justice has announced that it will file a criminal complaint against the U.S. Attorney General, John Ashcroft, for allegedly covering up the fact that the U.S. Attorney General had been involved in a criminal conspiracy to defraud the U.S. Treasury Department. The U.S. Department of Justice has announced that it will file a criminal complaint against the U.S. Attorney General, John Ashcroft, for allegedly covering up the fact that the U.S. Attorney General had been involved in a criminal conspiracy to defraud the U.S. Treasury Department.

Cylinder MTTU

[illegible]

Para paraan limgo

The authors thank the staff of the National Institute of Standards and Technology for their assistance in the use of the X-ray fluorescence spectrometer. The authors also thank the National Institute of Standards and Technology for their assistance in the use of the X-ray fluorescence spectrometer.

Discorsi pubblici

Small, elegant, low, 20" x 12" x 12" in size. It has a very light, airy, and delicate appearance. The top is a light, airy, and delicate appearance. The bottom is a light, airy, and delicate appearance. The sides are a light, airy, and delicate appearance. The top is a light, airy, and delicate appearance. The bottom is a light, airy, and delicate appearance. The sides are a light, airy, and delicate appearance.

[illegible][illegible]

8 CİHA 22 Şubat 2008

MANOL

EKONOMİ

AKP'li tersane patronundan 'işçiler neden öldü' itirafı

Çetinkaya
Tersane-i Milliye patronu Mehmet Çetinkaya

İşçi ölümüyle sonuçlanan kazada etkeni "Kazı ve inşaatçıların hataları" diye AKP Tersane-i Milliye patronu Mehmet Çetinkaya, "İşçiler ve diğer talep partileri ve iktidarı" diye AKP'li milletvekilere, senatör ve diğer partilere atıyor.

Birlikli sendikaların temsilcileri, Tersane-i Milliye patronu Mehmet Çetinkaya'ya, "İşçiler neden öldü" sorusuna Çetinkaya, "İşçiler ve diğer talep partileri ve iktidarı" diye AKP'li milletvekilere, senatör ve diğer partilere atıyor.

TEKİNERLER İÇERİLE Çetinkaya, "İşçiler neden öldü" sorusuna, "İşçiler ve diğer talep partileri ve iktidarı" diye AKP'li milletvekilere, senatör ve diğer partilere atıyor.

AKBARI İZZET ÇETİNKAYA "İşçiler neden öldü" sorusuna, "İşçiler ve diğer talep partileri ve iktidarı" diye AKP'li milletvekilere, senatör ve diğer partilere atıyor.

İYİLENDİĞİ KARARLA Çetinkaya, "İşçiler neden öldü" sorusuna, "İşçiler ve diğer talep partileri ve iktidarı" diye AKP'li milletvekilere, senatör ve diğer partilere atıyor.

KAZI VE İNŞAATÇILARIN HATALARI Çetinkaya, "İşçiler neden öldü" sorusuna, "İşçiler ve diğer talep partileri ve iktidarı" diye AKP'li milletvekilere, senatör ve diğer partilere atıyor.

İŞÇİLER VE DİĞER TALEP PARTİLERİ VE İKTİDARI Çetinkaya, "İşçiler neden öldü" sorusuna, "İşçiler ve diğer talep partileri ve iktidarı" diye AKP'li milletvekilere, senatör ve diğer partilere atıyor.

İŞÇİLER VE DİĞER TALEP PARTİLERİ VE İKTİDARI Çetinkaya, "İşçiler neden öldü" sorusuna, "İşçiler ve diğer talep partileri ve iktidarı" diye AKP'li milletvekilere, senatör ve diğer partilere atıyor.

İŞÇİLER VE DİĞER TALEP PARTİLERİ VE İKTİDARI Çetinkaya, "İşçiler neden öldü" sorusuna, "İşçiler ve diğer talep partileri ve iktidarı" diye AKP'li milletvekilere, senatör ve diğer partilere atıyor.

İŞÇİLER VE DİĞER TALEP PARTİLERİ VE İKTİDARI Çetinkaya, "İşçiler neden öldü" sorusuna, "İşçiler ve diğer talep partileri ve iktidarı" diye AKP'li milletvekilere, senatör ve diğer partilere atıyor.

ÇETİNKAYA'NIN KAZI VE İNŞAATÇILARIN HATALARI Çetinkaya, "İşçiler neden öldü" sorusuna, "İşçiler ve diğer talep partileri ve iktidarı" diye AKP'li milletvekilere, senatör ve diğer partilere atıyor.

İŞÇİLER VE DİĞER TALEP PARTİLERİ VE İKTİDARI Çetinkaya, "İşçiler neden öldü" sorusuna, "İşçiler ve diğer talep partileri ve iktidarı" diye AKP'li milletvekilere, senatör ve diğer partilere atıyor.

İŞÇİLER VE DİĞER TALEP PARTİLERİ VE İKTİDARI Çetinkaya, "İşçiler neden öldü" sorusuna, "İşçiler ve diğer talep partileri ve iktidarı" diye AKP'li milletvekilere, senatör ve diğer partilere atıyor.

İŞÇİLER VE DİĞER TALEP PARTİLERİ VE İKTİDARI Çetinkaya, "İşçiler neden öldü" sorusuna, "İşçiler ve diğer talep partileri ve iktidarı" diye AKP'li milletvekilere, senatör ve diğer partilere atıyor.

İŞÇİLER VE DİĞER TALEP PARTİLERİ VE İKTİDARI Çetinkaya, "İşçiler neden öldü" sorusuna, "İşçiler ve diğer talep partileri ve iktidarı" diye AKP'li milletvekilere, senatör ve diğer partilere atıyor.

İŞÇİLER VE DİĞER TALEP PARTİLERİ VE İKTİDARI Çetinkaya, "İşçiler neden öldü" sorusuna, "İşçiler ve diğer talep partileri ve iktidarı" diye AKP'li milletvekilere, senatör ve diğer partilere atıyor.

Bir itiraf da Çalışma Bakanı'na

Tuzla'da göstermeli ölümlemler canımı sıkı cenaze evlerine gitti

Çalışma Bakanı Mustafa Çetinkaya, "İşçiler neden öldü" sorusuna, "İşçiler ve diğer talep partileri ve iktidarı" diye AKP'li milletvekilere, senatör ve diğer partilere atıyor.

İYİLENDİĞİ KARARLA Çetinkaya, "İşçiler neden öldü" sorusuna, "İşçiler ve diğer talep partileri ve iktidarı" diye AKP'li milletvekilere, senatör ve diğer partilere atıyor.

İYİLENDİĞİ KARARLA Çetinkaya, "İşçiler neden öldü" sorusuna, "İşçiler ve diğer talep partileri ve iktidarı" diye AKP'li milletvekilere, senatör ve diğer partilere atıyor.

İYİLENDİĞİ KARARLA Çetinkaya, "İşçiler neden öldü" sorusuna, "İşçiler ve diğer talep partileri ve iktidarı" diye AKP'li milletvekilere, senatör ve diğer partilere atıyor.

Ölüm 24 saat olurdu

İYİLENDİĞİ KARARLA Çetinkaya, "İşçiler neden öldü" sorusuna, "İşçiler ve diğer talep partileri ve iktidarı" diye AKP'li milletvekilere, senatör ve diğer partilere atıyor.

MRP'li tersane patronu: Ölümlemler isyandır

İYİLENDİĞİ KARARLA Çetinkaya, "İşçiler neden öldü" sorusuna, "İşçiler ve diğer talep partileri ve iktidarı" diye AKP'li milletvekilere, senatör ve diğer partilere atıyor.

İYİLENDİĞİ KARARLA Çetinkaya, "İşçiler neden öldü" sorusuna, "İşçiler ve diğer talep partileri ve iktidarı" diye AKP'li milletvekilere, senatör ve diğer partilere atıyor.

İYİLENDİĞİ KARARLA Çetinkaya, "İşçiler neden öldü" sorusuna, "İşçiler ve diğer talep partileri ve iktidarı" diye AKP'li milletvekilere, senatör ve diğer partilere atıyor.

4 ÇALIŞMA YAŞAMI

BİRGÜN

SELAH TERSANESİ SAHİBİ OĞLUNUN CANI SIKILINCA ÇAREYİ 'BEACH'DE BULDU

İşçiye ölüm, oğluna kumsal

Tuzla'da işçi ölümleriyle gündeme gelen Selah Tersanesi sahibi Erkan Selah'ın 20 yaşındaki oğlu için '200 bin dolara kumsal satın aldığı' iddia edildi. Tuzla'da çalışan işçi ise patrona öfkeli: "Üç kuruşa acıyıp iş güvenliği önlemi alınmadığı için ölen arkadaşlarımız var. Yazıklar olsun..."

AYŞEGÜL SAVASTA

Tuzla Tersaneler Havzası'nda 23 yıldı 96 işçi, 2008'in ilk beş ayında 20 işçi öldü. Geçtiğimiz ayların ardından Selah Tersanesi'nde patlamada 9 Mayıs'ta İzzet Güler yaşamını yitirdi. Oğlunu üzerinden bir gün geçirmiş bir bu kez aynı tersanede çalışan Deniz Kaşıkçıman işinin içi dolu ölüm haberi geldi. 2,5 tonluk sac parçasının üzerine düşmesi sonucu işçi Kaşıkçıman hayatını kaybetti.

'OĞLUNUN CANI SIKILMIŞ'

Sendikacıların ve bölgeyi izleyen Meclis Araştırma Komisyonu üyelerinin yerli basınların alınmadığına dair tüm uyarılarına rağmen Selah Tersanesi sahibi Erkan Selah, tersanede ki çalışkaların giderilmesi yerine can sıkılan oğlu için yanlarını yapmayı uygun buldu.

Yeditepe Üniversitesi'nde okuyan 20 yaşındaki Emrullah Selah'ın geçirdiği ölümün oğlunun can sıkılmasıyla ilgili olarak bahasına canını aldığına ilişkin iddiaları ve "baba bana beach'ü" diyeceği üzerine baba Erkan Selah'ın Birgün'deki tatile bölgele-

ERKAN SELAH

Ölümler PKK'nın işi

SELAH Tersanesi'nde 23 Mayıs'ta yaşanan ölümle ilgili olarak 23 Mayıs'ta yaşanan Vahid'in ardından tatile giden oğlunun can sıkılmasına kimsenin değeri yoktu. Oğlunu kumsal için 200 bin dolara kumsal satın aldığı iddia edildi. Kaşıkçıman'ın kumsalın üzerine düşmesi sonucu hayatını kaybetti. Deniz Kaşıkçıman'ın kumsalın üzerine düşmesi sonucu hayatını kaybetti. Deniz Kaşıkçıman'ın kumsalın üzerine düşmesi sonucu hayatını kaybetti. Deniz Kaşıkçıman'ın kumsalın üzerine düşmesi sonucu hayatını kaybetti.

Aydınlardan destek

TUZLA'da çalışan işçilerin ölümleriyle ilgili olarak

318

Çatımları bağlandı!

• Kotal: Çelik, Linter-İş Baskarı

16 Aralık Limited-² TMMOB İstanbul Tabip Odası'nın Tuzla Testineler Geceği raporunda tersanelerde kullanılan mavi boyut istendi.

Acikta birakilan elektirik
burda oluncel kazalara yo

AHMET KIVANÇ

[illegible][illegible]

* Dənizdən dənizə ana-ısı (daha çox
altın kəmərlə) bürünən ayaqları şəklində
qorunmuş və bəzən dərinlikdə. Bu is
şəhərlərdə, əmək məhsuliyəti və /səval
təhlükəli dərsə işgüzar olan tərsinə
şəhərlərdə təhlükəli, daha zərərli və də-
rəcəli ulduzlarda, əksinə.

* Aynı anda aynı tarafa doğru
birkaç tane farklı hareketi aynı
zaman diliminde bir araya ge-
tiren hareketi denir.

Yabancı dil: İngilizce
Tutku: Herkese iyi gelmesini istiyordum. Tutarlaştıranlar için çok şey öğrendim.

CRUISE PALACE LINE

Be the first to see it at \$1.99

THE

...nde depp...
...ndi öldü

1936 JPN

[illegible]

radikal, Tuzla tersanelerindeki iş cinayetlerini sürüklü gündeme getirmişti.

Çok değişen bir şey olmadı ve kurbanların sayısı 1,5 yılda 13'e çıktı.

... dass idiomelern inafina kalon

keletern uymun kumilmas) almas

den vektor B konstanta isverene. Ana isveren ferencat sabibinde kan

Ekümlülükler dışındadır.

Uygulanması gereken eğitimler, bu alandaki imkânlar çok yetersizdir.

İçerik bakımından yoğunluğu

can çalişma şartlarına uygun ve dar kalınlıkta ve her biri yapılmışta,

etektif değildir. İşlere ise uygun zarfaki sorumluluğun büyük

Ekstrem koruyucu davranışın sağlan-
manın işverenler olduğu tespit

100

Yokisaların dokunuş kumunun karede
aportlarıyla tespi edilmeye, regmen
uygulan (çoğuluksız parsal) yapı
emlar yetmiş kumun karede

Taseronluk son bulmalı!

« Geni yipim süncün aştı y. a. »
 olan olan çelik profil ve sac kütüne bütün
 15. Yasa'nı aykırı olarak sonuçta ta-
 mamlar altında taksirata verilmiş ke-
 niz yapıya neden olmaktadır. Taki-
 mi, sigorta şirketinin arızasının u-
 rufundan ve alınan ücret üzerinden
 ödemesiyle her türlü kayıtdan pa-
 rız ve tesviri.

* Is gävlingen fortfarande en

...the ... of ...

Her tersanede, içi sayıların 20'ye
sınanına bakılmadan, 1915 yılı

...halkın çıkarını gözeten bir kurum olarak...

* Düzla Bölgesi'nin en yüksek dağıdır.

*Tersane metasetafa ayarlanma

ada 37,5 saat merupakan waktu ke-

1894

Tersanelerdeki ölümlerin kökü dışanda değil içeride

Tuzla Tersanelerinde yaşanan cinayetler, kökünde plantarı içinde yatmamaktadır. Cinayetlerin önüne geçmek için Tersanelerdeki ölümlerin kökü dışanda değil içeride

Tuzla Tersanelerinde yaşanan cinayetler, kökünde plantarı içinde yatmamaktadır. Cinayetlerin önüne geçmek için Tersanelerdeki ölümlerin kökü dışanda değil içeride

Tuzla Tersanelerinde yaşanan cinayetler, kökünde plantarı içinde yatmamaktadır. Cinayetlerin önüne geçmek için Tersanelerdeki ölümlerin kökü dışanda değil içeride

Eximbank tan gemi inşaya 300 milyon dolarlık kredi imkanı

Eximbank tan gemi inşaya 300 milyon dolarlık kredi imkanı

Eximbank tan gemi inşaya 300 milyon dolarlık kredi imkanı

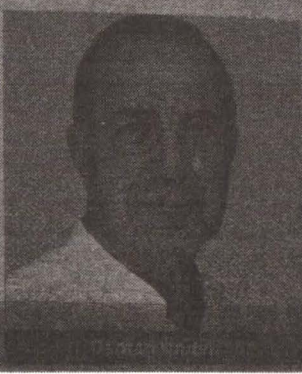
Tuzla'daki yatırımcıyı yok etmeye çalışan vatan hainidir

Tuzla'daki yatırımcıyı yok etmeye çalışan vatan hainidir

Tuzla'daki yatırımcıyı yok etmeye çalışan vatan hainidir

Referans gazetesi yazarı Osman Öndes, Tuzla Tersaneler Bölgesi'yle ilgili bugüne kadar Ulaştırma Bakanı Binali Yıldırım'ın hiç konuşmadığını savunarak "Konuşması lazım gelenler konuşmuyor" dedi.

TBMM Gemi İnşa Sanayisinde İş Güvenliği ve Çalışma Şartlarının Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu'na dün bilgi veren Öndes, gemi inşa sanayinin müz

DTC'dan Tuzla itirafları

Deniz Ticaret Odası Başkanı Metin Kalkavan, Tuzla tersaneselerindeki sorunların "sektörün ortak boyutu" olduğunu söyledi.

TEKİRGÖZ Deniz Ticaret Odası (DTCO) Yürütür Kurulu Başkanı Metin Kalkavan, Bursa Tersaneseleri için bir buluşma toplantısında yaptığı konuşmada, tersaneselerdeki sorunların "sektörün ortak boyutu" olduğunu belirtti.

Tedbir yollarını arıyorlar

Kalkavan, sorunlar yavaş yavaş çözülüyor. Bu sorunda tersaneselerden çok daha fazla sorumlu olduğunu söyledi.

Metin Kalkavan

tedbirler, daha fazla tedbirler almak lazım. Tersane sorunları çözülüyor."

Kalkavan, sorunların çözülmesi için tersaneselerden çok daha fazla sorumlu olduğunu söyledi. "Bu sorunda tersaneselerden çok daha fazla sorumlu olduğunu söyledi."

Tuzla'da artık kimse için sertlik olmaz, çalıştırılmaması gerekiyor

2.06.08
Zaman

4 Milliyet

Kalkavan: Sektör hızlı büyüdü, aynı hızla adam yetiştiremedik

BESTE ÖNKOL Medya

Deniz Ticaret Odası (DTCO) Yürütür Kurulu Başkanı Metin Kalkavan, tersaneselerdeki sorunların "sektörün ortak boyutu" olduğunu söyledi. "Bu sorunda tersaneselerden çok daha fazla sorumlu olduğunu söyledi."

Kalkavan, 3-6 Haziran tarihleri arasında gerçekleştirilen toplantıda, "Tersaneselerdeki sorunların, sektördeki sorunların ortak boyutu" olduğunu söyledi. "Bu sorunda tersaneselerden çok daha fazla sorumlu olduğunu söyledi."

Dönüşümün hızla ilerlediği bir dönemde, Türkiye'nin tersaneselerdeki sorunlarını hızla çözmeye çalıştığını söyledi. "Bu sorunda tersaneselerden çok daha fazla sorumlu olduğunu söyledi."

Kapasite yüzde 20 arttı

"Bursada sayıca olarak, sektörün kapasite artışını hızla büyüttük. Bu artışın, tersaneselerdeki sorunların ortak boyutu" olduğunu söyledi. "Bu sorunda tersaneselerden çok daha fazla sorumlu olduğunu söyledi."

"Tersaneselerdeki sorunların, sektördeki sorunların ortak boyutu" olduğunu söyledi. "Bu sorunda tersaneselerden çok daha fazla sorumlu olduğunu söyledi."

Yatırımlar askıya alınabilir

"Tersaneselerdeki sorunların, sektördeki sorunların ortak boyutu" olduğunu söyledi. "Bu sorunda tersaneselerden çok daha fazla sorumlu olduğunu söyledi."

"Tersaneselerdeki sorunların, sektördeki sorunların ortak boyutu" olduğunu söyledi. "Bu sorunda tersaneselerden çok daha fazla sorumlu olduğunu söyledi."

'Tersane kazaları için hükümeti suçlamak yanlış'

Deniz Ticaret Odası (DTCO) Yürütür Kurulu Başkanı Metin Kalkavan, Yunanistan'da 3-6 Haziran tarihleri arasında gerçekleştirilen toplantıda, "Tersaneselerdeki sorunların, sektördeki sorunların ortak boyutu" olduğunu söyledi. "Bu sorunda tersaneselerden çok daha fazla sorumlu olduğunu söyledi."

"Tersaneselerdeki sorunların, sektördeki sorunların ortak boyutu" olduğunu söyledi. "Bu sorunda tersaneselerden çok daha fazla sorumlu olduğunu söyledi."

2.06.08
Zaman

BAKAN: ÖLECEKLER

Dünkü manşetimizde Tuzla'da ölüm vardı. Bugün yine var. "Yanm yine ölecekler" feryadımız tersanelerde her gün doğrulanıyor. Çalışma Bakanı Çelik hiç çekinmeden "Olaylar sürecektir" diyor

HANCI ÇELİK'İN YASAKTI

İstanbul'da 17 Ocak'ta yaşanan Tuzla'da 19 Mayıs'ta yaşanan ölümün ardından Hacı Çelik'in yasaklı olduğu iddia edildi. Çelik'in yasaklı olduğu iddiası, Çelik'in yasaklı olduğu iddiası, Çelik'in yasaklı olduğu iddiası...

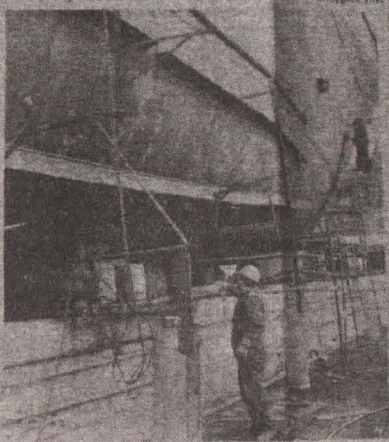
SÖZLER

- ✓ Kazanlar kazanıyor, ama kazanıyor değil. Kazanlar kazanıyor, ama kazanıyor değil. Kazanlar kazanıyor, ama kazanıyor değil.
- ✓ İşyeri güvenliği, işyeri güvenliği. İşyeri güvenliği, işyeri güvenliği. İşyeri güvenliği, işyeri güvenliği.
- ✓ İşyeri güvenliği, işyeri güvenliği. İşyeri güvenliği, işyeri güvenliği. İşyeri güvenliği, işyeri güvenliği.

Bakan söyledi: Ölecekler

Önceki gün sacın altında kalarak yaşamını yitiren Deniz Kaykoman'ın ailesi için işçilerin üzülmeye başladığı bildirildi. Çalışma Bakanı Çelik, "Daha sonrası da olacak" konusunda uyardı.

Dünkü manşetimizde Tuzla'da 19 Mayıs'ta yaşanan ölümün ardından Hacı Çelik'in yasaklı olduğu iddia edildi. Çelik'in yasaklı olduğu iddiası, Çelik'in yasaklı olduğu iddiası, Çelik'in yasaklı olduğu iddiası...

ÖLEMEKLE ÇOKU

Ölümün çok olduğu bir dönemde, ölümün çok olduğu bir dönemde, ölümün çok olduğu bir dönemde, ölümün çok olduğu bir dönemde, ölümün çok olduğu bir dönemde...

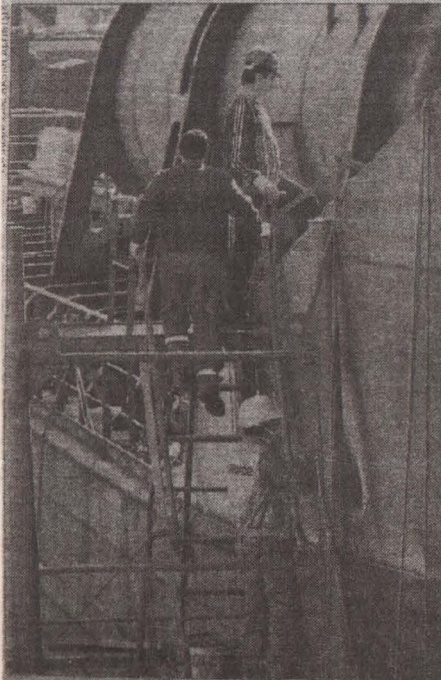
Ölümün çok olduğu bir dönemde, ölümün çok olduğu bir dönemde, ölümün çok olduğu bir dönemde, ölümün çok olduğu bir dönemde, ölümün çok olduğu bir dönemde...

Ölümün çok olduğu bir dönemde, ölümün çok olduğu bir dönemde, ölümün çok olduğu bir dönemde, ölümün çok olduğu bir dönemde, ölümün çok olduğu bir dönemde...

İŞVERENDEN TERSANELERDEKİ KAZALARA ÇARE

Tuzla'da baretsiz dolaşan işçiye 50 YTL ceza

Tuzla'daki tersanele-
ri mercek altına alan
Çalışma Bakanlığı, üç
firmanın faaliyetleri-
ni durdurdu. İşveren-
ler de önlemlerini ar-
tırdı. Temizlikçiye bi-
le baret takma zo-
runluluğu getirildi.

Türkiye son günlerde
Tuzla'daki tersanelerde
yaşanan ölümle ilgili konu-
şuyor. 15 yılını 82 işçi yaşı-
yor. Yılın ilk altı ayda
ölümler arttı ve 15 işçi ha-
yatını kaybetti. Ancak ölüm
araştırılmamış durumda.
İzmir'de büyüyen gemi
inşaatı yatıyor. Bölgede 2002 yılında
37 tersane faaliyet gösterirken bu sayı
Ekim 2007 itibarıyla 77'ye yükseldi. İs-
tihdam edilen personel sayısı 14 bin-
den 33 bine çıktı. Bu rakamın yanı sıra
yılı başında 100 bin buluyor. Sektör
2,5 milyar dolarlık büyüdüğüne ulaşarak
adeta altın yumağına kavuştu.

Sektördeki siparişlerin bir anda
20 misli artmasına baret eden bir ter-
sane yöneticisi, bu süreçte eğitim-
siz işçilerle çalışmak zorunda kal-
dıklarını dile getirdi. Tuzla'nın
yüzde 90'ında uluslararası standart-
lara göre iş yapıldığını söyleyen
tersane yöneticisi, "Maaşlar eğitim-
siz, alaylı işçilerle çalışmak zorunda
kaldık. Devlet meslek okulları
açmalı. Yabancılar istem kalırsa
Tuzla'da tersane kalmasın" diyor.

Tuzla'daki tersanelerin geleceği

OSMAN
YILMAZ

İşçi taşeronluk kalksın işveren 'ölürüz' diyor

Çalışma Bakanlığı, Tuzla'da iş firmaya faaliyetini geçici durdurma kararı verdi. Artan denetimlerle işverenler de önlemleri çoğalttı. İşçiler taşeronluğun kalkmasını isterken, işverenler ise 'Taşeronluk sistemi kalkarsa Tuzla'da tersane kalmasın' diyor.

YILKURU KARLILAR - ÇAMURCA

Sanayi Bakanlığı'nın Çarşıda Tuzla'da iş firmaya faaliyetini geçici durdurma kararı verdi. Artan denetimlerle işverenler de önlemleri çoğalttı. İşçiler taşeronluğun kalkmasını isterken, işverenler ise 'Taşeronluk sistemi kalkarsa Tuzla'da tersane kalmasın' diyor.

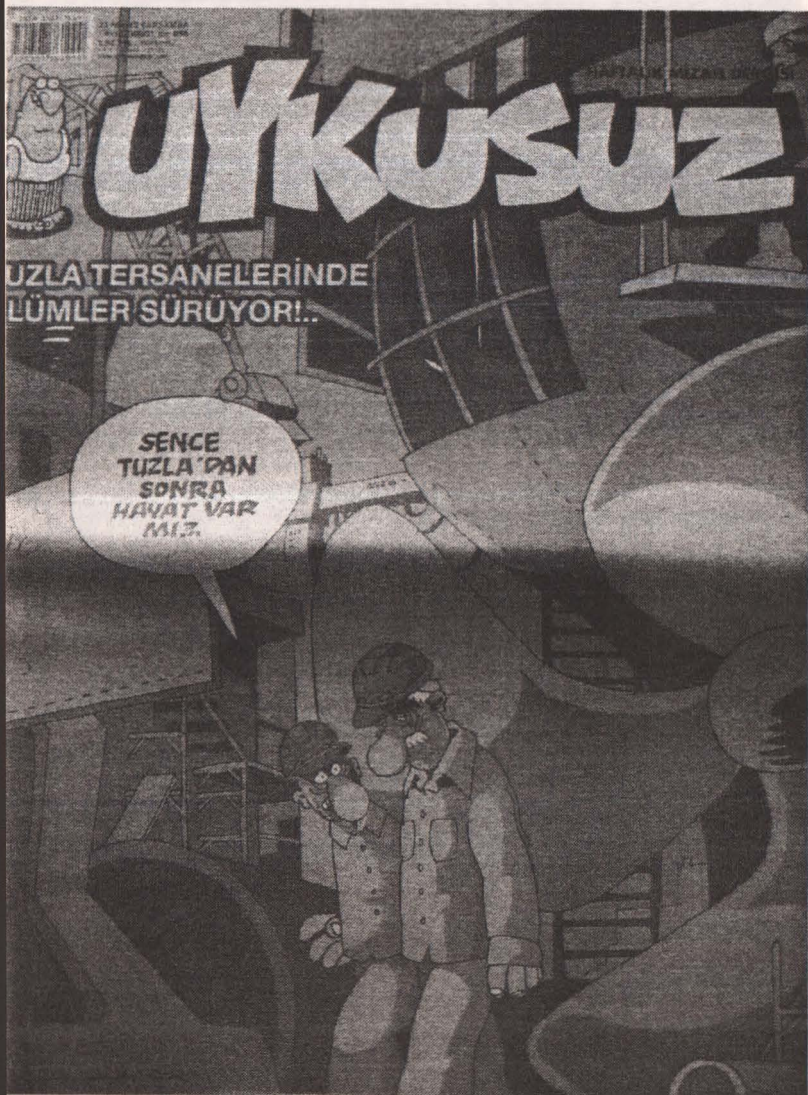
Zaman Gazetesi, 21 Mayıs 2008

Başkandan acı itiraf: Tuzla'daki tersanelerde tedbir sözde kaldı

Sanayi Bakanı Çelik, Tuzla'da iş firmaya faaliyetini geçici durdurma kararı verdi. Artan denetimlerle işverenler de önlemleri çoğalttı. İşçiler taşeronluğun kalkmasını isterken, işverenler ise 'Taşeronluk sistemi kalkarsa Tuzla'da tersane kalmasın' diyor.

Sanayi Bakanı Çelik
Tuzla'da iş firmaya faaliyetini geçici durdurma kararı verdi.

Denny S. STAN

Tersane terörü

Arkadaşına gönderSitenin ekleSırtıyı yazdır

Figure 4.1. Above: Trenches were located in the area of the

MEHMET ALTAN

Seri katil misiniz?

Bir günde iki bakan... Bir günde iki vali... Bir günde iki genel müdür... Bu kadar yetkiyi bir kişiye vermek doğru mu? Doğru değilse neden?

Hüsnü Sabzioğlu

Tuzla'daki ölümler karşısın pejmürdeliği

İkide bir Tayyip Erdoğan 'dan, Deniz Baykal 'dan, turbandan, laiklikten, Tuncay Özkan 'dan, DTP 'den en esasi anlamıyla siyasetten söz etmek sanıyor.

Ya böyle yutturuyorlar ya da gerçekten kendilerini

Monday, 27 October

Tuzla katliamı

REPAYMENT

You can't see it, but it's there. It's the little things that make a difference. The little things that make a difference between a good day and a great day. The little things that make a difference between a good life and a great life. The little things that make a difference between a good world and a great world. The little things that make a difference between a good future and a great future. The little things that make a difference between a good life and a great life. The little things that make a difference between a good world and a great world. The little things that make a difference between a good future and a great future.

110

8374155

Etyen Mangipyan

Tuzla'yı görmek

Ketika saya melihat bahwa orang tua saya memiliki masalah dengan kesehatan, saya merasa bahwa saya harus melakukan sesuatu untuk membantu mereka. Saya merasa bahwa saya harus melakukan sesuatu untuk membantu mereka. Saya merasa bahwa saya harus melakukan sesuatu untuk membantu mereka.

Tuzla'nın adı: Ölüm kampı

KAYNAKÇA:

KİTAPLAR

1. AKTAR, Ayhan (1990); **Kapitalizm, Az Gelişmişlik ve Türkiye’de Küçük Sanayi**, AFA Yayınları, İstanbul.
2. ALTINTAŞ, Betül. (2003), **Mendile, Simide, Boyaya, Çöpe... Ankara Sokaklarında Çalışan Çocuklar**, Birinci Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
3. ALTUĞ, Osman. (1994), **Kayıt dışı Ekonomi**, Birinci Baskı, İstanbul: Cem ofset.
4. AMİN, Samir. (1991), **Eşitsiz Gelişme**, Birinci Basım, İstanbul: Arba Yayınları.
5. AYATA, Sencer (1987); **Kapitalizm ve Küçük Üreticilik –Türkiye’de Halı Dokumacılığı-**, Yurt Yayınları, 1. Baskı, Ankara.
6. AYATA, Sencer (2000); **Sermaye Birikimi ve Toplumsal Değişim**, 2. Baskı, Ankara: Gündoğan Yayınları.
7. BELEK, İlker. (1999), **"Post kapitalist" Paradigmalar**, İkinci Basım, İstanbul: Sorun Yayınları, 1999.
8. BORAN, Behice. (1992); **Toplumsal Yapı Araştırmaları İki Köy Çeşidinin Mukayeseli Tetkiki**, Birinci Baskı, İstanbul: Sarmal Yayınevi.
9. BORATAV, Korkut. (1980), **100 Soruda Gelir Dağılımı**, Dördüncü Baskı, İstanbul, Gerçek Yayınevi.
10. BORATAV, Korkut. (1981), **Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm**, Birinci Baskı, İstanbul: Birikim Yayınları.
11. BORATAV, Korkut. (1999), **1980’li Yıllarda Türkiye’de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm**, Üçüncü Baskı, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
12. BRİZON, Pierre. (1977), **Emeğin ve Emekçilerin Tarihi**, Birinci Baskı, Ankara: Onur Yayınları, 1977.
13. CAN, Ali (2002); **Bir Tersane Bir Hayat**, İstanbul: Üstün Eserler Neşriyat evi.

14. De SOTO, H. (2000); **The Mystery of Capital**, Bantam Press, London.
15. DOBB, Maurice. (2001); **Kapitalizmin Dünü ve Bugünü**, Dördüncü Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
16. EKİN, Nusret. (1995); **Kayıt-dışı Ekonomi Enformel İstihdam**, No: 1995-17, İstanbul: İTO Yayınları.
17. ENGELS, Friedrich (1997); **İngiltere’de Emekçi Sınıfların Durumu**, Çev. Oktay Emre, Birinci Basım, Ankara: Sol Yayınları.
18. ERCAN, Fuat. (1997); **Para ve Kapitalizm**, İstanbul : Ceylan Yayıncılık.
19. ERCAN, Fuat. (2001); **Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik**, İkinci Baskı, İstanbul: Bağlam Yayınları .
20. ERGÜNEŞ, Nuray.(2000); **Türkiye’de Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler Üzerine Yapılan Çalışmaların Tarihsel Dökümü ve İçerik Analizi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
21. ERSOY M. ve H. Ç. Keskinok (Der.). (1984); **Üretim Tarzlarının Eklemlenmesi Üzerine**, Birinci Baskı, Ankara : Birey ve Toplum Yayınları.
22. GENCER, Ali İhsan (1986), **Türk Denizcilik Tarihi Araştırmaları**, Türkiye Denizciler Sendikası, Eğitim Dizisi-2, İstanbul.
23. GORZ, André (2001); **Yaşadığımız Sefalet ve Kurtuluş Çareleri**, Çev. Nilgün Tunalı, Birinci Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
24. GÜLER-MÜFTÜOĞLU, Berna (1998); **İstanbul-Gedik paşa’da Ayakkabı Sanayinde Çalışma İlişkileri: Üretimin Örgütlenmesi ve Fason Ekonomisi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
25. GÜVEL, Alper.(1998); **Politik İktisat ve Akıl**, Birinci Baskı, İstanbul: Alfa Yayınları.

26. HARVEY, David. (2003); **Post-modernliğin Durumu**, Çev. Sungur Savran, Üçüncü. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları.
27. HOBBSAWM, Eric. (1996), **Kısa 20. Yüzyıl**, Birinci Baskı, İstanbul: Sarmal Yayınevi.
28. IŞIK, Oğuz ve PINARCIOĞLU, Melih M. (2002); **Nöbetleşe Yoksulluk**, İkinci Basım, İstanbul: İletişim Yayınları.
29. KAZGAN, Gülten (1980); **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, İkinci Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi.
30. KELEŞ, Ruşen (1996); **Kentleşme Politikası**, 3. Baskı, Ankara: İmge Yayınları.
31. KELEŞ, Ruşen (1998); **Kent-bilim Terimleri Sözlüğü**, 2. Baskı, Ankara: İmge Yayınları.
32. KEYDER, Çağlar (1996); **Ulusal Kalkınmacılığın İflası**, 2. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları.
33. KIRAY, Mübeccel B. (1998); **Kentleşme Yazıları**, 1. Baskı, İstanbul: Bağlam Yayınları.
34. KIRAY, Mübeccel B.(1999a); **Seçme Yazılar**, 1. Baskı, İstanbul: Bağlam Yayınları.
35. KIRAY, Mübeccel B. (1999b); **Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme**, 1. Baskı, İstanbul: Bağlam Yayınları.
36. KIRAY, Mübeccel B. (2000); **Ereğli, Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası**, 3. Baskı, İstanbul: Bağlam Yayınları.
37. KÖKER, Levent (2000); **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrazi**, 6. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
38. LORDOĞLU, Kuvvet ve ÖZAR, Şemsa. (1998); **Enformel Sektör ve Sosyal Güvenlik: Sorunlar ve Perspektifler**, İstanbul: Friedrich Ebert Vakfı Yayınları.
39. LUXEMBURG, Rosa. (1995); **Ulusal Ekonomiye Giriş**, 1. Basım, İstanbul: Belge Yayınları.
40. MANTRAN, Robert. (Der.) (1995); **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I**, Çev. Server Tanilli, 2. Basım, İstanbul: Cem Yayınevi.
41. MARX, Karl.(1993); **Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı**,

Çev. Sevim Belli, Beşinci Baskı, Ankara: Sol Yayınları.

42. MARX, Karl. (1999a); **Grundrisse I Ekonomi Politîğin Eleştirisinin Temelleri**, Çev. Arif Gelen, Birinci Baskı, Ankara: Sol Yayınları.
43. MARX, Karl. (1999b); **Ücretli Emek ve Sermaye**, Sekizinci Baskı, Ankara: Sol Yayınları.
44. MARX, Karl. (2000); **Kapital, I. Cilt**, Çev. Alaattin Bilgi, Altıncı Baskı, Ankara: Sol Yayınları.
45. MUCUK, İsmet. (1989); **Modern İşletmecilik**, 4. Baskı, İstanbul: Der Yayınları.
46. OKUR, Ayperi. (1997); **Yalın Üretim**, Birinci Baskı, İstanbul: Söz Yayınevi.
47. OLEYİS (2003); **İş Yasası, Çalışan Vatandaşın El Kitabı 1**, Ankara.
48. ÖNGEN, Tülin. (1996); **Prometheus'un Sönmeyen Ateşi**, 2. Baskı, İstanbul: Alan Yayınları.
49. SCHUMPETER, Joseph A. (1981); **Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi 1: Kapitalizm**, 4. Baskı, İstanbul: Varlık Yayınları.
50. ŞENSES, Fikret. (2002); **Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk**, İkinci baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
51. TEKELİ, İlhan (1977); **Kırda ve Kentte Dönüşüm Süreci Bağimli Kentleşme**, No: 18, Ankara: Mimarlar Odası Yayınları.
52. TEZEL, Yahya.(1994); **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 1923-1950**, Üçüncü Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
53. THOMPSON, Edward P. (2004); **İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu**, Birinci Baskı, İstanbul: Birikim Yayınları.
54. URRY, John. (1999); **Mekânları Tüketmek**, Birinci Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
55. ÜLKEN, Yüksel.(1984); **20. yy.da Dünya Ekonomisi**, İstanbul: İktisat Fakültesi Yayınları.

56. WALLERSTEIN, Immanuel. (2002), **Tarihsel Kapitalizm**, Üçüncü Baskı, İstanbul: Metis Yayınları.
57. WHITE, Jenny B. (1999), **Para ile Akraba**, Birinci Basım, İstanbul: İletişim Yayınları.
58. YAVUZ, Arif. (1995), **Esnek Çalışma ve Endüstri İlişkilerine Etkisi**, Birinci Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi.
59. Yıldırım, Ali ve Hasan Şimşek. (1999); **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, Birinci Baskı, Ankara: Seçkin Yayınevi.

MAKALELER

60. AKŞİT, Bahattin (1987); "Kırsal Dönüşüm ve Köy Araştırmaları: 1960-1980", **Türkiye'de Tarım Sorunu**, 11. **Tez Kitap Dizisi**, Sayı 7, s: 27, İstanbul: Uluslararası Yayıncılık.
61. ANSAL, Hacer; NECEF, Şule (1995); "Japon Post-Fordizmi ve Türkiye Uygulaması", **1993-1994 Petrol-İş Yıllığı**, Yayın No: 36, İstanbul: Petrol-İş Yayınları.
62. ANSAL, Hacer. (1995-1996), "Esneklik: Fordizmden Post Fordizme Dönüşümün Anahtarı" **95-96 Petrol-İş Yıllığı**, 647-660 , İstanbul: Petrol-İş Yayınları.
63. ANSAL, Hacer. (1995-1996), "Post fordist Emek Süreçlerinde Sermaye/Ücretli Emek İlişkisi", **95-96 Petrol-İş Yıllığı**, 721-732 , İstanbul: Petrol-İş Yayınları.
64. ATAÜZ, Sevil ve Akın ATAÜZ (1992); "Enformel Sektör, Kentsel işgücü Pazarları, Sosyal ve Ekonomik Yapılanmalar Üzerine Betimsel Tartışmalar", **Planlama Dergisi**, TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayını, Sayı 9 (1-4), Ankara, s: 4-21.
65. AYATA, Sencer (1990); "Aile İşletmesinin Krizi: Serbest Piyasa Ortamında Buldan Dokuma Sanayi", **Toplum ve Bilim Dergisi**, II. Ulusal sosyal Bilimler Kongresi Özel Sayısı, Sayı: 48-49, s: 163-185, İstanbul: Birikim Yayıncılık.
66. AZMAN, Ayşe (2001); "Tarihselciliğe Karşı Ampirizm ve Mübaccel B. Kıray", **Doğu-Batı Dergisi**, Sayı: 16, Ankara.

67. BAZOĞLU, Nefise (1987); “ ‘İşçileşmeye Karşı Köylülüğün Devamı’ Tartışması ve Düşündürdükleri”, Türkiye’de Tarım Sorunu, **11. Tez Kitap Dizisi**, Sayı 7, s: 31-2, İstanbul: Uluslararası Yayıncılık.
68. BUĞRA, Ayşe. (2004); “Bir Toplumsal Dönüşümü Anlama Çabalarına Katkı: Bugün Türkiye’de E. P. Thompson Okumak”, **İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu**, s. 11-37, İstanbul: Birikim Yayınları.
69. CASTELLS, Manuel ve Alejandro PORTES (1992); “Başka Bir Dünya: Enformel Ekonominin Kökenleri ve Sonuçları”, Çev: Çağrı ERENULUĞ, **Planlama Dergisi**, TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayını, Sayı: 9 (1-4), s: 29-39, Ankara: TMMOB ŞPO Yayınları.
70. ÇELİK, Gülfettin. (1998); Osmanlı Döneminde Gebze, **İstanbul Araştırmaları 5**, İstanbul Araştırmaları Merkezi, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
71. DAVIS, Mike. (2004); Gecekondular Gezegeni, New Left Review Türkiye Seçkisi, (s. 19-52), Agora Kitaplığı.
72. DOĞAN, Ali E. (2002); “Yeni Bir Göç Dalgası Eşiğinde: ‘Dünya Kentleri’ne Göç”, A.Alpay Dikmen (Der.), **Kentleşme, Göç ve Yoksulluk**, (s. 19-55), TSBD 7. Sosyal Bilimler Kongresi, Ankara :İmaj Yayıncılık.
73. ECEVİT, Yıldız. (1997); “Üretim ve Yeniden - Üretim Sürecinde Ücretli Kadın Emegi” **İktisat Dergisi**, 365 (Mart 1997), 95-104, İstanbul: İFMC Yayınları.
74. EĞİLMEZ, Ayfer. (1996); “Esnek Üretim Sistemleri Esnek İstihdam ve Mühendisler” **İktisat Dergisi**, 357 (Mayıs/Haziran 1996), 44-45, İstanbul: İFMC Yayınları.
75. ERBAŞ, Hayriye.(1999); “Gelişme Yazını ve Geleceği”, **Doğu-Batı dergisi**, sayı: 8, Ankara: Felsefe Sanat ve Kültür Yayınları.
76. ERCAN, Fuat (1996); “Alt Sözleşme İlişkilerine Dayalı Üretim”, **İktisat Dergisi**, Sayı: 357 (Mayıs/Haziran), İstanbul: İFMC Yayınları.

77. ERCAN, Fuat ve Özar, Şemsa. (2000); "Emek Piyasası Teorileri ve Türkiye'de Emek Piyasası Çalışmalarına Eleştirel Bir Bakış", **Toplum ve Bilim Dergisi**, 86, 22-71, İstanbul: Birikim Yayınları.
78. ERCAN, Fuat (2002); "Çelişkili Bir Süreklilik Olarak Sermaye Birikimi (1)", **Praksis**, Sayı: 5, s: 25-75, Ankara.
79. ERENDİL, Asuman T. (2000); "Mit ve Gerçeklik Olarak Denizli - Üretim ve İşgücünün Değişen Yapısı: Eleştirel Kuram Açısından Bir Değerlendirme" **Toplum ve Bilim Dergisi**, 86, 97-117, İstanbul: Birikim Yayınları.
80. ERSOY, Melih. (1984); "Çevre Toplumsal Formasyonlarda Ulusal Ekonomiler ve Kentsel Sanayi Sektörünün Yapısına ilişkin Modeller", **Üretim Tarzlarının Eklemlenmesi Üzerine**; M. Ersoy ve H. Ç. Keskinok (Der.), Birinci Baskı, Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.
81. ESER, Ali (2002); "Gemi Yan Sanayi", **Dünya Gazetesi**, Gemi İnşa Sanayi Sektörel Araştırma Eki, 31 Ekim 2002, Sayı 84
82. GÖKALP, İskender. (1984); "Ekonomide Düzenleme Kavramı", **Yapıt Dergisi**, Sayı: 49-4, s: 5-19, Ankara: Dost Yayınları.
83. GÜLER-MÜFTÜOĞLU, Berna (2000); "İstanbul-Gedik paşa'da ayakkabı Üretiminin Değişen Yapısı ve Farklılaşan İşgücü", **Emek Piyasaları ve Üretim Süreçleri**, **Toplum ve Bilim Dergisi**, sayı: 86 (güz), İstanbul: Birikim Yayınları.
84. GÜLER-MÜFTÜOĞLU, Berna (2003); "Yeniden Yapılanmada KOBİ'ler: Sihirli Değneğin Sihirsizliği", **Küresel Kapitalizmle Bütünleşme**, **İktisat Dergi**, sayı: 435, İstanbul: İFMC Yayınları.
85. GÜNGÖR, Yasemin. (1997); "Enformel Sektör, Enformel İstihdam Biçimleri ve Ekonomide Enformelleşme Eğilimleri" **İktisat Dergisi**, 370-371 (Ağustos/Eylül 1997), 58-61, İstanbul: İFMC Yayınları.
86. HATTATOĞLU, Dilek (2002); "Ev Eksenli Çalışmada Çocuk Emegi ve Kadın Emegi İlişkileri", **Ev Eksenli Çalışma**, **İktisat**

Dergi, sayı: 430, 26, İstanbul: İFMC Yayınları.

87. HOLMES, John. (1988); "The Organization and Locational Structure of Production Subcontracting", **Production, Work, Territory: The Geographical Anatomy of Industrial Capitalism**, Allen J. Scott ve Michael Storper (Ed.), Boston.
88. İŞGÜDEN, Tamer; (1995); "Gelişme Kuramları". **Gelişme İktisadi Kuram-Eleştiri-Yorum**, İstanbul: Beta Yayınları.
89. KALÇA, Adem. (1996); "Kayıt-dışı Ekonominin Bazı Makro Ekonomik Değişkenler ve Crowding .Out Üzerine Etkisi", **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Karadeniz Teknik Üniversitesi.
90. KEYDER, Çağlar (1999); "Konut Piyasası: İnformelden Küreselle", **Defter Dergisi**, Sayı:35, İstanbul, Sayfa: 73-93, İstanbul: Metis Yayınları.
91. KIRAY, Mübeccel B. (1970); "Türkiye'de Köy ve Köylü Sorununa Kalkınma Planlarının Yaklaşımı", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, Ankara: ODTÜ Yayınları.
92. KIRAY, Mübeccel B.(1998); "Bir Türk Kentinde İş Dünyasının Yapısı", **Kentleşme Yazıları**, Bağlam Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
93. KORAY, Meryem. (1995-1996); "Esneklik ya da Emek Piyasasının Küreselleşmesi" **95-96 Petrol-İş Yıllığı**, 747-772. İstanbul: Petrol-İş Yayınları.
94. KÖSE, Ahmet H. Ve Ahmet ÖNCÜ. (2000); "İşgücü Piyasaları ve Uluslar Arası İşbölümünde Uzmanlaşmanın Mekânsal Boyutları: 1980 Sonrası Dönemde Türkiye İmalat Sanayi" **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı: 86, s.72-90, İstanbul: Birikim Yayınları.
95. KÜPELİ, Beyhan. (1995); "Kayıt dışı Ekonomi (1)", **Türk-İş Dergisi**, Şubat, sayı: 22.
96. LAWSON, Victoria A. (1992); "Industrial Subcontracting and Employment Forms in Latin America: Framework for Contextual Analysis", **Progress in Human Geography**, Vol. 16, No.1.
97. LACLAU, Ernesto. (1984); "Latin Amerika'da Feodalizm ve

Kapitalizm", Üretim Tarzlarının Eklemlenmesi Üzerine;
M. Ersoy ve H. Ç. Keskinok (Der.), Birinci Baskı, Ankara: Bi-
rey ve Toplum Yayınları.

98. NECEF, Şule. (1995-1996); "İşçiler Esnekleşiyor Mu Parçalanıyor mu?" **95-96 Petrol-İş Yıllığı**, s. 782-801, İstanbul: Petrol-İş Yayınları.
99. ONARAN, Özlem. (2000); "Türkiye'de Yapısal Uyum Sürecinde Emek Piyasalarının Esnekliği" **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı: 86, s. 194-210, İstanbul: Birikim Yayınları.
100. OZAN, Ebru D.(2001); "Sosyal Bilimlerde Gerçekçi-İlişkisel Bir Yaklaşımın Anahatları", **Praksis**, Sayı: 3, s. 10-25, Ankara
101. ÖNGEN, Tülin. (1995-1996), "Sınıf Mücadelesi Rejimi Olarak Esneklik" **95-96 Petrol-İş Yıllığı**, s. 829-846, İstanbul: Petrol-İş Yayınları.
102. ÖNGEN, Tülin. (1996), "Esneklik: Kapitalizmin Yeni Fetişi" **İktisat Dergisi**, Sayı: 357 (Mayıs/Haziran), s. 30-39, İstanbul: İFMC Yayınları.
103. ÖZAR, Şemsa (1996); "Kentsel Kayıt-Dışı Kesimde İstihdam Sorununa Yaklaşımlar ve Bir Ön Saha Çalışması", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Sayı: 23 (4), s: 509-534, Ankara: ODTÜ yayınları.
104. ÖZGEN, Levin. (1994); "Taşeron Üretim ve Taşeron İlişkiler", **Birikim Dergisi**, Sayı: 62 (Haziran) s: 29-39, İstanbul: Birikim Yayınları.
105. ÖZSOYLU, Ahmet F. (1994); "Ekonomik Kriz ve Kayıt Dışı Ekonomi", **Petrol-iş Yıllığı 93-94**, Yayın No: 36, İstanbul: Petrol-İş Yayınları.
106. ÖZUĞURLU, Metin (2003); "Küresel Fabrikanın Doğuşu ve Yükselişi", **Petrol-iş Yıllığı 2000-2003**, Yayın No: 85, İstanbul: Petrol-İş Yayınları.
107. ÖZVERİ, Murat. (1997), "İş Hukukunun Esnekleştirilmesi" **İktisat Dergisi**, Sayı: 370-371 (Ağustos/Eylül), s. 5-16, İstanbul: İFMC Yayınları.
108. PARLAK, Zeki. (1997); "Japon Üretim Sistemi" **İktisat Der-**

- gisi**, Sayı: 370-371 (Ağustos/Eylül), s. 26-33, İstanbul: İFMC Yayınları.
109. SAĞ, Osman K.(2002); "IMO Hakkında Temel Bilgiler", **Gemi İnşa Sanayi Dergisi**, Mart, İstanbul: GİSBİR Yayınları.
110. SCHUBERT, Dirk. (1996); "Yenileme Ya Da Onarma: Kentleri Modernleştirmede Madalyonun İki Yüzü" **Defter Dergisi**, Sayı: 26 (Kış), s. 59-82, İstanbul: Metis Yayınları.
111. SEYMEN, Ülker B.(1990); "Tarihi Kent Merkezleri ve Geçiş Alanlarında Küçük Ölçekli Üretimin Yapısı ve Değişim Süreçleri", **Toplum ve Bilim Dergisi**, II. Ulusal sosyal Bilimler Kongresi Özel Sayısı, Sayı: 48/49, s: 141-162, İstanbul: Birikim Yayınları.
112. SOMEL, Cem.(1996); "Üretimde Küreselleşme ve Kalkınma", **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı: 69- Bahar, s: 82-105, İstanbul: Birikim Yayınları.
113. TABAK, Faruk (1999); "Dünya - Ekonomisi ve İnformelleşme" **Defter Dergisi**, Sayı: 35-Kış, s: 11-30, İstanbul: Metis Yayınları.
114. TANYILMAZ, Kurtar.(2000); "Kriz ve 'Post-Fordizm' Teorileri: İstikrarlı Bir Kapitalizm Mümkün(mü)dür(?) - Karşılaştırmalı Eleştirel Bir Değerlendirme-", **İktisat Dergi**, Sayı: 403, S: 74-96, İstanbul: İFMC Yayınları.
115. TAYLOR, John G. (1984); "Üretim Tarzının Eklemlenmesinin Ortaya Çıkışı ve Üçüncü Dünya Formasyonlarının Yapısı Üzerindeki Etkisi", **Üretim Tarzlarının Eklemlenmesi Üzerine**; M. Ersoy ve H. Ç. Keskinok (Der.), Birinci Baskı, Ankara: Biray ve Toplum Yayınları.
116. TAYMAZ, Erol. (1995-1996), "Esnek Üretime Dayalı Bir Rekabet Stratejisi Geliştirilebilir mi?" **95-96 Petrol-İş Yıllığı**, s. 707-715, İstanbul: Petrol İş Sendikası Yayınları.
117. TEYMUR, Necdet (2001); Disiplinlerin Arayışında(ki) Mekân, **Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek**, Metis Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, s: 269-280.
118. TMOBB (1999); "Yeni Süreçler ve İş Organizasyonları", **99**

Petrol-İş Yıllığı, İstanbul: Petrol-iş Yayınları.

119. TRAK, Ayşe (1984); "Gelişme İktisadının Gelişmesi: Kurucular", **Yapıt Dergisi**, Haziran-Temmuz, Sayı: 5, Ankara: Dost Yayınları.
120. TÜRKEY, Mehmet R. (1995); "Gelişme İktisadının Bir Disiplin Olarak Ortaya Çıkışı", **Gelişme İktisadi**, 1. Basım, İstanbul: Beta Yayınları.
121. TÜRK-İŞ. (1999); "Esnek Çalışma", **Petrol-İş Yıllığı '99**, sf. 909-19, İstanbul: Petrol-iş Yayınları.
122. YENAL, Hatice D. (1999), "İnformel Ekonominin Uluslararasılaşması: Bavul Ticareti ve Laleli Örneği" **Defter Dergisi**, 35 (Kış 1999), 48-72, İstanbul: Metis Yayınları.
123. YENTÜRK, Nurhan. (1994), "Üretim Organizasyon Sisteminde Değişmeler, ve Türkiye Uygulamaları", **Petrol-iş Yıllığı 1993-1994**, Yayın No: 36, İstanbul: Petrol-İş Yayınları.

İNTERNET KAYNAKLARI

124. [Http://www.tobb.org.tr/organizasyon/sanayi/grup3841.php](http://www.tobb.org.tr/organizasyon/sanayi/grup3841.php) [25.03.2004]
125. [Http://www.kalkavanshipping.com](http://www.kalkavanshipping.com) [30.03.2004]
126. [Http://www.hyundaimipo.co.kr](http://www.hyundaimipo.co.kr) [25.03.2004]
127. [Http://www.hmd.co.kr/](http://www.hmd.co.kr/) [25.03.2004]
128. <http://www.ilo.org/public/english/employment/skills/informal/fields.htm> [28.03.2004]

SÜRELİ YAYINLAR

129. Capital Dergisi, "Gemideki Aileler", Ağustos 2003
130. Dünya Gazetesi, "Gemi İnşa Sanayi Göz ardı Edilmemeli", 25.05.2000
131. Dünya Gazetesi, Tuzla Bölge Eki, 18.04.2001
132. Dünya Gazetesi, Tuzla Bölge Eki, 09.04.2002
133. Dünya Gazetesi, Bir Denizcinin Portresi Dizisi-3, Sedef Kaşif Kalkavan Tersanesi Eki, 30.10.2002

134. Dünya Gazetesi, Gemi İnşa Sanayi Eki, 31.10.2002
135. Dünya Gazetesi, "Gelecekte Avrupa'nın Gemi İnşa Üssü Karadeniz Bölgesi Olacak"02.01.2003
136. Dünya Gazetesi, "Bizim İçin Kurumsallaşma ve Kalite, Olmazsa Olmaz", 09.01.2003
137. Dünya Gazetesi, "Tuzla'da 3 Yıllık Gemi Kuyruğu", 03.02.2003
138. Dünya Gazetesi, Tuzla Bölge Eki, 18.03.2003
139. Dünya Gazetesi, Denizcilik Eki, sayı:32, 1.08.2003
140. Finansal Forum, Deniz Ticareti Eki, 08.04.2004
141. Finansal Forum, Deniz Ticareti Eki,20.04.2004
142. Finansal Forum, Deniz Ticareti Eki,29.04.2004
143. Gemi İnşa Sanayi Dergisi, sayı:8, 04-05-06-2004
144. GİSBİR (2004) "Gemi İnşa Sanayi İstatistik Bilgileri", Gemi İnşa Sanayi Dergisi, Nisan-Haziran '04, sayı:8, 74-9, İstanbul
145. Power Dergi, "Panorama: Tersanelerde Kriz Sesleri", 05.1999
146. Sabah Gazetesi, "Rekortmen Sabancı Japonlarla Denize Açılacak", 14.04.2003
147. UTA, Uluslararası Taşımacılık ve Lojistik Haber Araştırma Dergisi, "Limanlar", 02,2001

RAPORLAR:

148. DPT (2001a); Sekizinci Beş Yıllık. Kalkınma Planı Gemi İnşa Sanayi ve Rekabet Edebilirlik Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara
149. DPT (2001b); Sekizinci Beş Yıllık. Kalkınma Planı Ulaştırma (Denizyolu Ulaştırması) Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara
150. İLO (2000), The 88th Session of the International Labour Conference (June)
151. TMMOB, Gemi Mühendisleri Odası (2002-2003); 38. Dönem Çalışma Raporu, s. 69, İstanbul

Elinizdeki kitapta yazarımız, tüm yönleriyle Tuzla tersaneler bölgesinin fotoğrafını çekerken güçlü analiziyle de gerçekliğin görünür kılınmasına ışık tutmaktadır. (...) 1980 sonrası Türkiye'si'nde ihracata dayalı büyümeyi, yeni liberal politikaları, temposu yüksek hızlı üretim akışını, eşitsiz ilişkileri, yoğun sıkılaştırılmış çalışmayı, dinlenmeye, düşünmeye vaktin kalmadığı uzun çalışma saatlerini, doymayan karınları... Elinizdeki bu kitap yeniden düşünmemize olanak sağlamaktadır. Ve de saha araştırmasıyla Türkiye gerçekliğini kavramanın, anlamının, açıklamayın zor ve zahmetli olduğu ama bir o kadar da heyecan verici olduğunu yazarımızın coşkulu anlatımıyla okuyucuları yeniden sorgulamaya davet ederken araştırmacılara da iyi bir rehber olma niteliğini taşımaktadır.

Berna Güler Müftüoğlu

ISBN 978-9944-5612-9-7

9 789944 561297